CALEA UNEI VIEȚI

COPILĂRIA ȘI ADOLESCENȚA — TINEREȚA
VIRILITATEA — MATURITATEA ȘI BĂTRÂNEȚA

MĂRTURISIRI, CONSTATĂRI, INTERPRETĂRI, APRECIERI, INVĂȚĂTURI, POVEȚE ȘI INDEMNURI PENTRU UN COPIL DE SUFLET, PRIVIND MULTIPLELE CONTINGENȚE ALE UNEI VIEȚI

DE

PANAITE ZOSIN

DOCTOR IN MEDICINĂ

Cu o fotogravură și o notiță despre autor

EDITURA AUTORULUI

IAȘI /// TIPOGRAFIA CONCESIONARĂ ALEXANDRU ȚEREK /// 1935

Scanned with OKEN Scanner

CALEA UNEI VIEȚI

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

CALEA UNEI VIEȚI

COPILĂRIA ȘI ADOLESCENȚA — TINEREȚA
VIRILITATEA — MATURITATEA ȘI BĂTRÂNEȚA

MĂRTURISIRI, CONSTATĂRI, INTERPRETĂRI, APRECIERI, INVĂȚĂTURI, POVEȚE ȘI INDEMNURI PENTRU UN COPIL DE SUFLET, PRIVIND MULTIPLELE CONTINGENȚE ALE UNEI VIEȚI

DE

PANAITE ZOSIN

DOCTOR IN MEDICINĂ

Cu o fotogravură și o notiță despre autor

Scanned with OKEN Scanner

Această carte s'a scos în 1000 de exemplare pe hârtie semivelină și 50 de exemplare pe hârtie velină. Pentru tipărirea ei au contribuit foasta administrațiune municipală ieșană cu 10.000 de lei și 50 de subscriitori cu 7000 de lei, unii șubscriind câte mai multe exemplare ; tuturora li se mulțămește cu toată recunoștința. Restul, până la 40.000 de lei cât a costat în total, s'a acoperit de autor.

Scanned with OKEN Scanner

NOTIȚĂ DESPRE AUTOR

ZOSIN *(Panaite) s'a născut în satul Gorbănești, districtul Botoșani, la 27 Iunie (9 Iulie) 1873. Școala primară a început-o la țară și sfârșit-o la Botoșani, unde a urmat liceul, manifestându-se în cursul superior cu încercări literare în proză și versuri. Dar către sfârșitul clasei a 7-a, pentru propagandă și agitațiune socialistă, a fost eliminat de-acolo definitiv și pentru un an din toate liceele țării, în care timp s'a expatriat, continuându-și studiile la Bruxelles.*

A trecut examenul final secundar ca particular la liceul Matei Basarab și bacalaureatul (1893) la Universitatea din București, unde a urmat medicina, devenind extern titular al Eforiei spitalelor civile și intern titular al așezămintelor Brâncovenești în serviciile doctorilor Leonte și Buicliu (1898-1900).

In acest timp s'a manifestat și în domeniul cultural ținând prelegeri științifice populare precum și conferințe la congresele și reuniunile studențești, tratând printre altele despre Activitatea studențească *(Constanța 1895),* Știința socială *(Fălticeni 1896),* Medicina socială *(Tg. Jiu 1897) și* Superioritatea minorităților în biologie și sociologie *(București 1898); aceasta din urmă publicată abea în 1908 în revista „Indrumarea". In vara anului 1899 a făcut o călătorie de reculegere la Budapesta, Abazzia, Veneția, München și Viena. Tot pe atunci s'a produs și în publicistica medicală, în revista „Spitalul", în care a publicat și câteva rezumate de-ale lecțiunilor clinice ale profesorului Buicliu, și nu mai puțin s'a manifestat și în publicistica literară și socială, cu poezii, nuvele, recenzii, critici, articole sociale, polemici și traduceri prin diferite reviste și ziare.*

Doctor în medicină dela Facultatea din București (1900) cu teza despre Substratul patologic în pesimismul con-

temporan, *vădind de-atunci specificul cugetării și individualității sale. Și-a făcut stagiul militar ca medic locotenent la Marină și a publicat la Constanța* Răul de mare *(1901). S'a specializat în neuropsihiatrie la clinicile din Berlin, Heidelberg și Paris (1901-1902) publicând* Expertiza psihiatrică sub raportul medical, juridic și social cu referire la legile române în vigoare, *lucrare ce i-a servit la trecerea docenței respective la Universitatea din Iași (1904).*

A fost medic primar provizoriu al Ospiciului de alienați dela mănăstirea Neamțului (1903-1904). A fost însărcinat ca docent cu cursul de clinică neuropsihiatrică la Facultatea de Medicină din Iași (1906-1912). A fost medic secundar și primar provizoriu la Ospiciul Socola (1906-1907). Actualmente este medic primar titular al Casei Sft. Spiridon (din 1917) la Azilul Balș și Ospiciul Galata; acesta din urmă trecut (din 1922) la Asistența Socială. Mai este și conducătorul serviciului de hidroterapie și băi medicamentoase dela Băile comunale din Iași (din 1906), precum și medic al serviciului neuropsihiatric dela policlinica C. F. R. din Iași (din 1927).

În publicistica generală a dirijat, împreună cu Sebastian Moruzi, revista „Îndrumarea" din Iași (1908-1909). A colaborat la revista „Arhiva" (de relevat Istoricul ospiciului de alienați dela Mânăstirea Neamț, Despre calendare în general cu un proect de calendar) *și la „Revue de Roumanie"* (De la confédération balcanique). *Iar ca publicațiuni aparte de remarcat:* Viitorul României *(Iași 1907) și* Considerațiuni despre libertatea de cugetare *(Iași 1910).*

În domeniul științific și medical a mai publicat lucrări în revistele: „Spitalul" (de relevat Nebunia lui Eminescu, Nevropatia în antichitate; Confuziunea mentală și demența precoce), *o mică lucrare de laborator în „Neurologisches Central Blatt" din Berlin, în „România Medicală" de subt direcțiunea profesorului Babeș* (Progresele psihiatriei și raporturile ei cu celelalte ramuri ale medicinei și ale științei, *lecțiunea de deschidere a cursului său la facultate, 1906), în „Revue Neurologique" din Paris* (Un cas de syndrome cervico-dorsal), *în „Iconographie de la Salpêtrière"* (Un cas de syndrome de Weber avec ophtal-

moplégie bilatérale, Un cas d'achondroplasie), *în „Archives de Neurologie" din Paris,* (La nocivité comme symptome dans l'aliénation mentale et comme substratum dans le penchant criminel), *în Revista ştiinţifică „Adamachi"* (Ce-i real şi posibil în therapia sterilisans magna şi în general în terapeutică), *şi în „Archives de Sociologie et Criminologie" din Bucureşti* (L'origine sociale de la conscience morale).

Iar dintre lucrările medicale publicate aparte sunt de remarcat: Psihoza coreică relevând raportul dintre psihoze şi psiho-nevroze *(1910),* Bătrâneţa şi senilitatea din punct de vedere clinic şi îngrijirea bătrânilor *(1913) şi un* Tratat tehnic şi clinic de Hidroterapie *(1925) premiat de Academia Română,*

Nefiind agreiat titular în învăţământul universitar, doctorul P. Zosin, pe lângă îndeletnicirea sa specială medicală, a folosit timpul disponibil în domeniul social şi filosofic, a-profundând cu deosebire opera lui Auguste Comte şi căutând s'o răspândească printr'un şir de prelegeri ţinute în amfiteatrul Liceului Naţional din Iaşi (1912-1916). A tradus, comentat şi publicat Calendarul pozitivist *(1912) şi* Discursul despre spiritul pozitiv *(1913) de Auguste Comte, având încă nepublicată traducerea* Discursului despre totalitatea pozitivismului *şi un studiu despre* Viaţa şi opera lui Auguste Comte. *Iar ca lucrare proprie mai principală în acest domeniu a publicat* Socialism şi pozitivism *(1921) în care se relevă* Decalogul pozitivist *întocmit în 1916 şi publicat în „Revue positiviste internationale" din Paris, la care a colaborat şi prin importante comunicări în chestiunea orientului european şi a războiului mondial.*

A participat ca medic la războiul balcanic (1913) şi la războiul cel mare (1916); iar actualmente este medic colonel în rezervă.

S'a afirmat şi în viaţa politică oficială candidând, fără succes, la mai multe alegeri pentru parlament şi a fost un scurt timp (1920) prezidentul comisiunii interimare a Iaşilor; iar mai târziu (1930—1933) consilier comunal, membru în delegaţiunea permanentă.

Scanned with OKEN Scanner

CALEA UNEI VIEŢI

Conceperea, alcătuirea şi menirea acestei cărţi.

Cu vre-o două săptămâni înainte de a începe scrisul acestei cărţi mă aflam într'o zi la baie cu copilul meu de suflet, Gheorghe Dominic. Privindu-l mă gândeam la situaţiunea şi soarta lui şi mă chibzuiam ce-aş putea face mai bine pentru el. Călcând abea pe al zecelea an şi eu urmând să intru într'al şasezecelea, distanţa mare de vârstă face îndoielnică asistenţa din parte-mi pentru cât timp ar mai avea el nevoie ca să-şi facă o carieră şi s'ajungă a trăi pe propria-i samă. Acelaş raport aproape şi de partea soţiei mele, care nu stă cu mult ca vârstă în urma mea.

Astfel fiind m'am socotit că puţinul ce i l-aş putea lăsa, ca sprijin material, în chezăşia cuiva sau a vre-unei instituţiuni, până s'ar înfiripa el, nu i-ar fi de îndestulă priinţă, dacă n'ar fi şi cât de puţin iniţiat într'ale vieţii circumstanţe şi fatale greutăţi. Şi cine ar putea să-l iniţieze? Admiţând chear că s'ar găsi cineva: îndruma-va-l oare aşa cum ar fi mai nimerit? Iar dânsul ar avea oare încrederea indispensabilă spre a se folosi de învăţăturile şi poveţele ce i s'ar da?

Mă gândeam la mine ca copil şi adolescent; şi cu toate că având părinţi buni şi mai ales un tată adorabil, cu toate că întâlnind persoane cari, incidental de altfel, s'au crezut în măsură a mă călăuzi, am rămas totuşi de capul meu care, dacă printr'o fericită închegare, m'a condus de multe ori bine, m'a condus însă şi rău; ceiace negreşit s'ar fi evitat dacă m'aş fi încrezut în cineva şi i-aş

fi urmat povețele; bine înțeles că acel cineva fiind în măsură de a mă îndruma.

Și cum am socotit că pentru el ar fi o mare contrarietate de a se vedea cu totul singur și poate și mai primejduit de a se lăsa atras și sfătuit de cine știe ce persoane nepricepute și poate chear rău voitoare, pe dată mi-a răsărit în minte, ca să-l inițiez eu în scris, pe cât posibil în toate privințele și în toate domeniile, servindumă de propria mea viață în epizoadele ei adecvate, fie pentru a ilustra calea binelui, ca să fie urmată, fie cea a răului, ca să fie evitată.

Expunerea ce-o fac atingătoare la fapte din viața mea, nu-i atât o autobiografie care n'ar avea ce să intereseze, cât o relevare de anumite circumstanțe, alcătuind mai mult o autocritică, spre a face mai evidente învățămintele ce trebuiesc trase dintr'însa. Și ca să fiu și mai de folos, m'am gândit să extind și să generalizez oarecum cazul, spre a se putea aplica aproape la orice viață. Privindu-l special pe copilul meu, am socotit pe cât posibil toate eventualitățile ce pot supraveni, aproape în orice domeniu al vieții, așa ca nu numai lui să-i slujească desvăluirile mele, ci și oricărui alt copil, chear și de celălalt sex, precum și oricărei vârste, cu un efect firește mai scăzut până la maturitate, când personalitatea, cristalizându-se, rămâne definitivă.

Și atunci am găsit cu cale, pentru ca lucrarea mea să nu fie numai o îngrămădire de constatări, interpretări și sfaturi aride, s'o i-au cât mai sistematic, pas cu pas, după aplicațiunile și înclinațiunile vieții însăși, tratând în șir și laolaltă cele referitoare la fiecare vârstă capitală, după prevalarea și căderea anumitelor preocupări și acțiuni ce se impun în chip special.

Și așa s'a făcut că, de unde mă socotisem la început când mi-a răsărit ideia, să fac pentru copilul meu un fel de profesiune de credință și de îndreptar de voință și de acțiune, ceiace n'ar fi putut avea efectul urmărit, să concep o carte pe cât posibil mai documentată și mai demonstrativă, de așa fel ca o minte echilibrată, dispusă a se lumina, cum cred și doresc să fie și acea a copilului meu, să n'aibă în cotro vâșca; ci să se induplece la a-

devărurile pe cari ea le relevă, aproape cu docilitatea ce o are fiecare pentru demonstrațiunile matematice.

Fără doar la aceasta s'a gândit Spinoza când a făurit *Morala* demonstrată; dar ținându-se într'un domeniu prea abstract, eficacitatea ei a fost și este restrânsă. Tot la aceasta s'a gândit Schopenhauer, când după o critică acerbă făcută lui Kant, stabilește, oarecum demonstrativ, *Fundamentul moralei* în milă; ceiace merge la înțelegerea oricui. Iar Auguste Comte aproape că nu face decât matematică socială când întocmește al său *Sistem de politică pozitivă*. Așa că, urmând filiera acestor mari gânditori și călăuzitori, am calculat, după măsura cunoștințelor și puterilor mele, să fac o lucrare de folosință pentru mintea și inima oricui, fără deosebire de vârstă și de sex.

In acest scop am sistematizat lucrarea, alcătuind-o după vârste, așa că fiecare vârstă să-și găsească, în partea respectivă, învățătura și orientarea necesară. Și pentrucă atunci când se vorbește de vârste, ca în toate cele ale vieții, nu-i un hotar anumit, ci-i mai mult o zonă anumită pe care se așează, cam convențional, hotarul, dislocându-l după împrejurări, dar în nici un caz scoțându-l din zonă, mi-am îngăduit să fac, mai convenabil, împărțirea vârstelor decenală decât septenală, cum se obișnuește și cum a consacrat-o întrucâtva Auguste Comte.

Filosoful francez împarte viața umană în septenate, cuprinzând: întâia copilărie 7 ani; a doua copilărie 7 ani; adolescența 7 ani; tinerețea 7 ani; virilitatea 14 ani, adică două septenate; maturitatea 21 de ani, adică trei septenate; și de acolo înainte bătrânețea. Cu alte cuvinte: copilăria și adolescența până la 21 de ani, tinerețea până la 28 de ani, virilitatea până la 42 de ani, maturitatea până la 63 de ani, când începe bătrânețea. Pentru lesniciunea calculului însă, pentrucă unul, doi sau chear trei ani, în minus sau în plus, nu se depărtează cu mult de norma arătată, pentru potrivirea cu epizoadele pomenite din viața mea, în raport cu vârstele și cu preocupările mele, mi-am îngăduit a fixa decenal etățile; ceiace formează și împărțirea în patru părți a cărții: I. *Copilăria și adolescența* până la 20 de ani; II. *Tinerețea* de la 20 la 30 de ani;

III. *Virilitatea* dela 30 la 40 ani și IV. *Maturitatea și bătrânețe*, dela 40 la 60 ani și după.

Începută la 27 Iunie 1932 această carte a fost terminată la 31 Decembre 1932, scrisă obișnuit zi cu zi, cu întreruperi periodice cauzate de ocupațiuni sau de călătorie, așa cum se vede datarea capitolelor ce în genere se leagă între ele, dar și fiecare având un înțeles de sine; în puține zile am scris câte două, ceiace se vede repetând data. Iar pentru o înțelegere mai cuprinzătoare am anexat și câte-un titlu rezumativ de conținut la fiecare capitol, aceasta și în scopul de a se nimeri ușor orice subiect căutat.

S'ar putea pune acum firește chestiunea înrîuririi la care să mă aștept cu cartea mea. Din însuși conținutul ei poate reieși că această înrîurire, cel puțin pentru timpul de față, nu poate să fie mare. Negreșit că satisfacțiunea cea mai potrivită pentru mine ar fi să fie citită, meditată și urmată de copilul meu de suflet, care m'a determinat la aceasta și fără de care, îmi dau bine samă că n'aș fi scris-o sau, în orice caz, dacă m'aș fi văzut cumva îndemnat a așterne pe hârtie măcar parte din multele subiecte ce le înfățișează, scrisul meu ar fi avut desigur o cu totul altă întocmire și cu totul alt titlu.

Dar la vârsta la care se află acum copilul meu, el nu poate avea încă nici o pricepere spre a prinde înțelesul acestei cărți. Abea peste câțiva ani, având și vârsta adecvată și oarecari studii secundare, ar fi în măsură s'o citească, pătrunzându-se de înțelesul și scopul ei. Că o va și urma? Mai presus de orice rămâne la fericita sa natură, ce eventual ar avea-o, să hotărască, și mai rămâne și la încrederea ce voi fi izbutit a i-o sădi; dar mai ales rămâne la înclinațiunea lui de a-și fi apropriat acea încredere.

Cartea este scrisă de așa fel că nu cere cine știe ce studii speciale în vre-un domeniu. E la înțelegerea oricărei minți mijlocii, destul să fie călăuzită de bun simț și în stare a discerne frământările vieții, atât subt raportul material cât și sufletesc. Cu toate că sleiește oarecum chestiunile în toate domeniile, dela cele mai concrete până la cele mai abstracte, argumentările nu alunecă niciodată spre

considerațiuni de ordin special, cari ar reclama cine știe ce studii, ci se limitează la elemente și constatări ce-s la îndămâna și priceperea oricui; așa că deși se abordează și domenii foarte abstracte, domenii spirituale, criteriul unei înțelegeri posibile, drepte și adevărate, nu-i niciodată părăsit sau întunecat.

In acest sens cartea poate fi de folos orișicui, dar mai ales tineretului pentru care, prin ființa copilului meu sufletesc, este cu deosebire scrisă. Tineretului îi este cu deosebire îndreptată, fiindcă tinerețea este faza instinctivă și imaginativă a vieții; și dacă ar fi să se pună imaginațiunea în serviciul instinctului, care prin natura sa nu iese din limitele bunului simț, încă ar fi bine sau cel puțin n'ar fi nimic rău, dar îndeobște se întâmplă că se pune instinctul în slujba imaginațiunii și deacolea provin toate abaterile, pacatele și chear primejdiile tinereței.

Cartea mea este făcută să tempereze în general imaginațiunea la toate vârstele, dar mai ales s'o tempereze la tinerețe, pentruca tineretul să-și poată da sama de insuficiențele sale și să nu întreprindă decât ceia ce-i poate fi în pricepere și în cădere. Nu trebuie să se scape din vedere niciodată că tinerețea este faza de pregătire pentru viață, care abea la virilitate începe să se consolideze, așa că tot ce și-ar aroga tinerețea comportând un stadiu de desvoltare mai coaptă, nu poate fi decât spre răul societății, dar în primordial spre răul său propriu.

De aceia socotind marea stare de confuziune în care se scufundă astăzi omenirea de toate vârstele, mai ales după războiul cel mare, și înclinațiunea tineretului de a o salva, însă până una alta dibuind, am scris această carte pentru copilul meu în intențiunea ca să slujească tuturor copiilor și în specie tineretului, ca să-și înțeleagă mai precis rolul, care e acela în special: nu de a îndruma viața și societatea, ci de a se pregăti pentru viață și societate. Și tot pe atât cartea mea se îndreaptă și către celelalte vârste, ca să fie atente la datoria ce li se incumbă, pentru ca și prin aceasta să mențină tineretul în făgașul său firesc.

Dar chear neajungând la aceste rezultate, ceia ce-i mai probabil, căci o influență propriu zisă a vre-unei cărți,

afară doar de Biblie și de Coran, și aceasta mai mult cu urmări formale decât de fond, încă nu s'a exercitat, cartea aceasta trebuie să se impună atențiunii prin cuprinsul ei experimental, personal, social și spiritual, pe un interval de jumătate de veac. Intr'însa sunt tribulațiunile unei vieți setoase de adevăr și totdeauna sincer dispusă a ținea calea binelui, chear când de atâtea ori lucrurile i-au ieșit rău.

In orice caz este aicea nu numai o desfășurare de fapte, de întâmplări și de interpretări, ci și de intențiuni, mai ales socotite bune, dar cari în realitate nu cadrau cu interesele și normele sociale necunoscute și nesocotite, așa că înfrângerea, sub presiunea părții celei mai tari, trebuia neapărat să se producă, și dacă înfrângerea constituia o surprindere, aceasta provenea numai de-acolo că închipuirea denatură firea lucrurilor și, în loc să se vadă greșeala în închipuire, ea se vedea în firea lucrurilor.

De voi fi izbutit să înlătur din calea vieții copilului meu macar acest gen de înșelare prin închipuire, care trebuia să-mi fie personal spre pagubă, ca și din calea orișicui m'ar citi și mai ales a tineretului, dispus foarte ușor pentru înfăptuirea dreptății închipuite și nu a celei posibile și reale, dispus pentru trăirea vieții problematice de mâine și nu a celei sigure de astăzi, pentru îndeplinirea «lumii celei gândite» și nesocotirea celei trăite «aevea», cum constată Eminescu, voi fi făcut un bine real și, macar subt acest raport, cartea aceasta nu va fi fost o osteneală zadarnică. Poetul doar precizează în scrisoarea II:

«Atunci lumea cea gândită pentru noi avea ființă
Și, din contra, cea aevea ne părea cu neputință.
Azi abea vedem ce stearpă și ce aspră cale este
Cea ce poate să convie unei inime oneste».

Iași, 31 Ianuarie 1933.

Dr. P. Zosin.

I

COPILĂRIA ȘI ADOLESCENȚA

PÂNĂ LA 14 ȘI 20 DE ANI

---

1 Iași, 27 Iunie 1932.

Cine n'a întemeiat o casă și n'a crescut un copil, n'a trăit.

Neavând copii, cam pe la etatea de 40 de ani, când se vede că grijile și zbuciumările traiului se mai atenuaseră, cel puțin sufletește dacă nu și materialicește, simțeam un fel de tânjire pentru faptul de a nu avea măcar un copil. Prindeam să simt temeinicia acelei vorbe auzită ocazional: „cine n'a întemeiat o casă și n'a crescut un copil, n'a trăit".

Firește chear de pe atunci puteam să caut un copil de crescut. Dar trebuia să mă pun în acord cu soția și cu cei ai casei, și gândindu-mă că dorința mea n'ar fi acceptată, întru cât nici ei nu se exprimau în acest sens, deși s'a putut verifica mai târziu că gândul îl aveau ca și mine, tăceam consumându-mi în mine această tânjire; și anii s'au tot scurs până veni împrejurarea cu tine, dragă copile.

Așa că nici eu, nici soția și nici soacra n'am manifestat dorința de un copil la casă; dar când împrejurarea se ivi, am primit-o cu toții ca și cum am fi deliberat și hotărît asupra faptului cine știe de când. Incât tu, ivindu-te pe lume, ai dat la casa noastră peste sentimente ce dormitau, sentimente ce ar fi putut sta amorțite și ne-

manifestate toată viața, dar prin inclinațiunea noastră, cel puțin în ce mă privește foarte accentuată, și prin împrejurarea că ne dădeam bine sama că ființa ta ar fi fost expusă unor neinchipuite greutăți și nevoi, poate chear și morții, fiind luat de mama ta, a rămas hotărâtor să fii crescut de noi.

Unele persoane observând interesul deosebit și vădita simpatie din parte-mi către tine, mi-au pus chestiunea: dacă pot să te consider și să te iubesc ca pe propriul meu copil? Obișnuit mi-a venit această chestiune din partea unor persoane fără copii, cari desigur s'au acomodat cu starea lor de a nu avea și de a nu crește copii, astfel ajungând să nu înțeleagă cum persoane fără copii proprii pot crește un copil strein, exact în aceleași sentimente ca și cum ar fi al lor propriu.

Pentru noi, și mai ales pentru mine, tu ai corespuns unei nevoi care nu are într'însa nimic extraordinar, ci-mi apare cu totul aidoma nevoii păsărilor de-a cloci; și multe din ele nu se contrariază câtuși de puțin de ouăle altor păsări ce le clocesc și pe puii streini de neamul lor îi cresc cu aceiași atențiune de dragoste ca pe ai lor proprii. Dacă este să se atribuie vre-o superioritate acestui instinct ce-mi apare cu totul normal, apoi mărturisesc că l-am avut, și aceia cari socotesc altfel, mirându-se oarecum de-un fapt atât de firesc, sunt lipsiți de acest instinct sau îl au închircit; ceiace înseamnă că sunt îndefect, pentrucă orice specie, și deci și cea umană, trăiește în sentimentul continuității și-i mai mulțumită când vede chear cristalizarea acestui sentiment, indiferent dacă această cristalizare a pornit din organele sale sau dintr'ale altora: primează totdeauna ideia și cine-i lipsit de ea se găsește oarecum în dezacord cu specia insăși.

Tu, dragă copile, urmează exemplul meu și ajungând mare și închegând o familie și întâmplându-se să n'ai copii proprii, primește cu drag împrejurarea care ți-ar oferi spre creștere un copil, oricare i-ar fi sexul; căci noi am fi acceptat cu aceiași simpatie și o fată.

Prejudecata populară face adesea o strictă deosebire între fete și băieți, preferindu-i pe aceștia. Nu-i decât extensiunea fără sens a unui egoism cu totul particular.

Speciei şi omenirii li-s de o potrivă necesari băieţii ca şi fetele. Organiceşte sexele participă de o potrivă la închegarea fiinţei umane, ca şi a fiinţei animale sau vegetale în genere. Nu-i decât un calcul particularist când se simpatizează mai mult băieţii decât fetele. Aşa că tot ce priveşte normalitatea şi desvoltarea speciei, trebuieşte socotit dintr'un punct de vedere general, mai presus de calculele şi interesele noastre reduse şi foarte de multe ori rău sfătuitoare.

2

28 IV 1932.

Curiozitatea şi atenţiunea la copil.

Una din înclinaţiunile primordiale ale spiritului copilăresc este *curiozitatea;* s'ar putea chear spune că această înclinaţiune a spiritului omenesc în general este deodată la maximum la copil. Curiozitatea nu se atenuiază decât cu vârsta şi în măsura satisfacerii ei.

Copilul descopere lumea; el este foarte curios şi interesat de toate. Curiozitatea s'ar putea chear socoti ca o însuşire a spiritului normal; ba mai mult decât atât, pronunţata ei accentuare la copil ar denota desvoltarea deosebită şi distincţiunea spiritului său.

Fapt este că din momentul ce, dela vârsta de trei sau patru ani, se desemnează oarecum individualitatea copilului, el devine foarte avid de a cunoaşte tot ce e împrejurul lui. Îi lipseşte pentru cele mai multe lucruri înţelegerea; dar aviditatea cunoaşterii lor este peste măsură. Lacom de toate, fără înţelegere şi fără pătrundere, copilul caută să se intereseze de toate, să socotească şi să guste din toate, cât de repede, fără oprire. De aceia copilul pe cât este de curios tot pe atâta este şi de instabil. Mulţumit, cum e şi fireşte în neputinţa lui de adâncire, cu puţinul ce-l prinde, el trece, el sare de la una la alta. De aicea greutatea în fixarea atenţiunii sale şi de aceia împotrivirea lui la orice trebi cari cer concentrare şi încordare de atenţiune: gata la joacă variată cât de îndelung; dar împotrivire la tot ce i se impune a-i reţinea atenţiunea.

Așa că curiozitatea trebuiește îmbinată cu *atențiunea* spre a se ajunge la un rezultat efectiv. Fără atențiune curiozitatea, oricât de avidă, nu-i decât superficial și parțial satisfăcută. Fără atențiune curiozitatea nu poate duce la cunoașterea cât mai reală și mai fundamentală a lucrurilor; și dacă curiozitatea este o înclinațiune instinctivă și ca atare ușoară, atențiunea este o insușire mai mult de proprie silință și care trebuie să cauți s'o desvolți. Prin curiozitate spiritul se revarsă, se arată înfometat; dar numai prin atențiune se satisface, se satură.

De aceia, dragă copile, e bine că ești curios, că urmărești să le știi pe toate; dar pătrunde-te de faptul că fără a fi și atent curiozitatea nu se satisface: ea sare numai capricios dela una la alta, având un moment impresiunea că ai aflat ceva, că ai văzut și că știi multe, fără însă a le cunoaște cu adevărat dacă n'ai pus și atențiune. Iar atențiunea cere răbdare, cere să stărui asupra lucrului la care curiozitatea te-a atras; să-l lași când ești obosit, dar să tot revii asupra lui până îl cunoști deplin. Astfel numai poți ajunge la înțelegerea adevărată și reală a lucrurilor; astfel curiozitatea câștigă în profunzime ceia ce pierde în superficialitate, astfel ajutată totdeauna de atențiune, curiozitatea te introduce înnăuntrul lucrurilor ca să le pătrunzi cu adevărat.

Căci numai după ce le-ai pătruns cu adevărat lucrurile îți pot folosi, numai după ce le cunoști în ce-ți pot face bine sau în ce-ți pot face rău, știi cum să te comporți față de ele. Altfel poți trece prin viață cu o curiozitate oarecum satisfăcută; dar fără să fi fost atent, te poți pomeni la tot pasul împiedicat și stânjenit de cele ce ți se păreau cunoscute din curiozitate, însă în realitate necunoscute, prin lipsă de atențiune și aprofundare.

Caută deci de te îndreaptă cu atențiune și mai ales, fiindcă atențiunea comportă osteneală, spre a nu-ți irosi puterile, îndreaptă-ți atențiunea spre lucrurile ce urmează să-ți fie de folos în viață. Ori cât ne-am zbuciuma, înțelegerea a toate noi nu vom putea-o avea, așa că a ne sili să le cuprindem toate, ar fi și zadarnic și fără folos; de aceia concentrează-ți curiozitatea în primul loc spre cele ce trebuie să-ți servească în viață și crește-ți aten-

ţiunea pentru ele: învăţătura la şcoală, ajutorul şi trebile pe lângă casă pe lângă exerciţiile de artă, la cari te-ai putea deda şi cari-s menite să-ţi înobileze sufletul.

3

30 VI 1932.

Necesitatea unei călăuze în viaţă.

Pentru a-ţi înzestra bine mintea nu-i destul să fii curios şi atent la ori-şi-ce. Intr'adevăr viaţa şi lumea te îndeamnă şi te cheamă spre toate, aşa că dacă nu ştii să alegi şi să deosebeşti ce face mai mult să-ţi atragă interesul, te risipeşti spre tot ce-ţi iese în cale şi mai la urmă te pomeneşti obosit, cu curiozitatea satisfăcută, nu însă totdeauna spre ceia ce face să te preocupe.

De aceia în viaţă trebuieşte neaparat o călăuză, adică un conducător. Obişnuit se prezintă în chip firesc mai mulţi conducători : mama, tata, rudele, în viaţa de pe lângă casă şi în preumblările cu ei, îţi direcţionează curiozitatea mai mult sau mai puţin după aplicarea spiritului lor ; iar la şcoală învăţătorii şi profesorii au cu deosebire acest rol. Fii totdeauna atent la sfaturile şi îndemnurile lor şi caută a le îndeplini : ei contribuiesc în mare măsură la întruchiparea făpturii tale sufleteşti, după cum au grijă dealtfel şi pentru trebuinţele tale trupeşti.

Obişnuit se desemnează o singură călăuză, tata sau mama sau o rudă mai apropiată, care prinde să-ţi poarte un interes deosebit, urmărind să scoată din tine, cum se zice, un *om*, adică o făptură umană care se înalţă mai presus de animalitatea obişnuită a celorlalte făpturi umane, un om care nu se lasă târît de prea multe pofte şi chear patimi sau viciuri ; ci, stăpânindu-se la tot pasul cât este tânăr, ajunge la virilitate şi mai ales la maturitate să-şi formeze din aceasta o deprindere, o fire anumită şi hotărîtă pe care n'o poate abate din drumul ei nici o ispită şi n'o poate doborî nici o contrarietate sau adversitate, fără decât doar nimicind-o.

In acest scop însă, dragă copile, nu sunt deajuns călăuzele obişnuite, ci ţi-i de nevoie un povăţuitor de toată clipa, în care cugetul tău ar fi încurcat cum să iasă la un capăt. Acest povăţuitor este greu de găsit şi câte-

odată chear imposibil. De l-ai găsit, dă-te lui cu toată încrederea; de nu, silește-te a-ți face din propriul tău cuget un sfătuitor, chear și atunci când ai găsit un bun sfătuitor, pentru a verifica prin propria ta cugetare valoarea îndrumărilor ce ți se dau.

E un mare noroc, adică o fericită întâmplare, să găsești în viață un călăuzitor, după cum și pentru acesta este un noroc a găsi pe copilul sau tânărul, cum ai fi tu, care să-l asculte. Dar când chear această fericită întâlnire n'ar avea loc, pentrucă întâlnirile și îmbinările în sentimente cu scopuri mari sunt foarte rare, silește-te cum ți-am spus a-ți fi singur îndrumător. Lucrul este cam greu, cere osteneală; dar devii cu siguranță pierdut dacă nu s'a realizat un caz sau altul. Cu călăuzitor este negreșit mai bine: călăuzitorul este tutorele copăcelului răsădit, nelăsându-l să se poticnească; dar și fără asta, dacă copăcelul își cultivă puterea de a se împlânta larg și adânc în pământ, furtunile nu-l doboară; se dezvoltă mai cu zăbavă, dar totuși ajunge la țel.

Personal nu cunosc cazuri concrete de o puternică și durabilă acțiune de îndrumare, așa cum aș dori-o pentru tine. Nu cunosc decît cazul închipuit din *Pățaniile lui Telemac*, cu al său Mentor, din opera clasică a lui Fénelon, pe care te îndemn s'o citești și s'o adâncești. Iar în celalt sens, de lipsă de îndrumător sau mai bine zis de lipsă de încredere în vre-un povățuitor, este propriul meu caz, nevoit fiind astfel la tot pasul a pune în lucrare propria-mi chibzuire; ceia ce m'a expus la mari neajunsuri și greutăți până s'ajung, târziu de tot, la a-mi forma un fel de a cugeta și a lucra satisfăcător.

4

1 Iulie 1932.

Greutatatea primei îndrumări în viață.

Plecat dela casa părinților mei, dela țară, la vârsta de 9 ani abea împliniți, pentru a complecta școala primară la târg, la Botoșani, căci pe vremea aceia în satul meu nu se făceau decât trei clase ce le terminasem, am fost așezat la o gazdă foarte aproape de școala „Mar-

chian" în care am intrat. Tata, şi după părerea institutorilor cari m'au examinat şi m'au găsit poate nedestul de pregătit, a convenit să intru tot în clasa a treia: încă-s mic de vârstă, zicea el, şi apoi să-mi întăresc şi să-mi complectez cunoştinţele, ca să-mi fie astfel mai uşor mai departe. Niciodată nu se arăta grăbit bietul tata, ci urmărea totdeauna ca, în primul loc, ceiace era de făcut să se facă solid şi cu rezultate bune.

O, dac'aş fi avut norocul să fiu totdeauna subt vegherea lui deaproape, să mă văd des cu el, să-i pătrund mintea lui chibzuită şi inima lui bună, de câte necazuri aş fi fost scutit în viaţă! Dar aşa eu nu mă întâlneam cu el decât când venea cu treabă la târg, la câte două-trei săptămâni sau chear şi la o lună, ca să aducă de ale tainului cu care se angajase către gazda mea şi să achite ce era învoit bănește: cam 12 până la 15 franci lunar; ceía ce ar veni, după valuta de astăzi, cam la 350 până la 400 lei lunar. Nici o legătură strânsă sufletească nu s'a putut stabili între mine şi tata; iar când mai târziu i-am preţuit sufletul şi am socotit cât mi-ar fi fost de sprijin şi ca sfătuitor în viaţă, era cu adevărat prea târziu: spiritul meu se cristalizase deja în sensul unei mari încrederi de sine şi cutezanţe; iar tata era copleşit de nevoile traiului, trebuind să îngrijească şi de ceilalţi copii, vre-o zece, băieţi şi fete, câţi i-a mai avut, eu fiind cel mai mare.

Fiindu-mi propriul meu îndrumător în viaţă, căci pe la gazde pe unde am trecut, până am isprăvit şi liceul, nu puteam găsi pe nimeni care să mă simpatizeze cu adevărat şi în care să am încredere, mă minunez astăzi c'am ajuns unde-am ajuns, când s'ar fi putut—condiţiunile au fost totdeauna cele mai prielnice—ca să mă pierd: adică dacă nu să mă stâng chear de tânăr, dar să nu se fi ales nimic de samă din viaţa mea, cum nu s'a ales dintr'a atâtora cari şi-au făcut învăţătura fără călăuză ca şi mine.

De aceia, dragă copile, cazul meu să nu te încurajeze câtuşi de puţin să faci ca mine; ci să fii atent la cine te poate simpatiza cu adevărat şi-i în măsură să-ţi dea sfaturi sănătoase în împrejurările grele sau încurcate în cari te-ai putea găsi. Prin rândurile de faţă eu încerc

să-ți dau îndemnuri cari ți-ar putea fi de mare folos, dacă și tu te ai găsi ca mine fără cunoscuți cari să-ți arăte drumul, pentruca să fii cruțat de propriile pățanii cari te pot ținea în loc sau te pot abate, fie și numai vremelnic, cum a fost cazul meu.

Căci tare nimerit lucru este să te înțelepțești mai de timpuriu. Pentru mine înțelepțirea a venit târziu, cam pe la 30 de ani : dar mă aflam deja subt imperiul atâtora și atâtora neajunsuri și întârzieri și subt povara unui trecut privit cu teamă și inspirând neîncredere.

Cutezanța este bună negreșit, dar dacă-i lipsește măsura și controlul ce ți-l dau numai binevoitorii sinceri, atunci poți lesne devia. Nu mă îndoiesc că pentru mine au fost și mulți binevoitori și buni sfătuitori, dar apucasem a deveni prea încrezut, prea bizuit pe mine cu toată neexperiența și nepriceperea reală, spre a-i mai asculta. Și astfel s'a făcut că în loc să mă impun eu mediului prin excesiva tragere de inimă ce-o aveam, a trebuit să mi se impuie mie mediul cu aprecierea sa greșită și nedreaptă asupră-mi, însă copleșitoare. Și astfel să ajung să înțeleg târziu cât m'a deviat închipuirea și subiectivismul meu, lipsindu-mă la vreme de adâncirea mai obiectivă a vieții și a societății.

De aceia, dragă copile, caută a avea un sfătuitor, un Mentor cum aș dori să-ți pot fi. Dar cum nimeni nu-i sigur de sănătatea și viața lui, încerc prin aceste scrise să răspund necesităților vieții tale sufletești și trupești. Dealtfel fără a exagera rezerva ce trebuie s'o ai totdeauna față de oricine, nu-i mai puțin de folos a nu te încrede prea ușor în orișicine ; ci numai în aceia din partea cărora simțești o dragoste reală ; căci numai dela aceștia poți să ai o povață și un îndemn sănătos.

Firea umană este plină de multă fățărnicie, arătându-se bună și binevoitoare când nu este : e și aceasta o cale de extensiune a propriului egoism, încălecând și folosind ființa altuia. Tu nu te lăsa dus niciodată de vorbe, ci numai de fapte : și nu fapta dintr'un moment să-ți fixeze convingerea, ci o serie de fapte cari să prezinte o coordonare în manifestarea lor.

Pătrunde-te cât mai curând de faptul că firea umană

este foarte complexă şi foarte variată în manifestările ei; că oamenii, asemănători în aparenţă trupeşte şi sufleteşte, sunt foarte deosebiţi în realitate; că vorba „om şi om" în înţeles de egalitate psihică şi socială, nu-i decât o abstracţiune, o formulă la adăpostul căreia cel prost năzuieşte să se pună pe aceiaşi linie cu cel deştept, cel bun cu cel rău, cel crud cu cel blajin, cel netrebnic cu cel vrednic, cel cinstit cu cel necinstit şi aşa mai departe. Această formulă încântă mai ales copilăria şi adolescenţa, expunându-te la cele mai mari devieri şi greşeli. Tu, înainte de-a te lăsa fermecat de vorbe şi de idei, fii atent în ce tovărăşie intri şi vorbele ca şi ideile să le priveşti totdeauna prin oamenii cari le exprimă sau le îmbrăţişează.

Mai interesant decât ideile, cari pe mine, greşind, m'au prea fermecat, sunt oamenii din cari prea puţin se şi identifică cu ele. De aceia nu aprecia oamenii după idei, ci apreciază ideile după oameni, pentru că ideile emană dela oameni şi puritatea ideilor atârnă de puritatea oamenilor. Eu adesea am fost atât de îmbrobodit de idei, că am atribuit şi oamenilor din strălucirea lor, cu aceasta înşelându-mă amar asupra oamenilor şi dăunându-mi enorm personal. Aşa că primeşte totdeauna a cerceta şi a discuta ideile, dar fii permanent în rezervă asupra oamenilor. In nici-un caz nu-i accepta în grămadă, ci triază-i după ceiace personal fiecare aparte infăţişează; ceiace te va conduce la a reduce foarte mult numărul acelora cu cari să poţi conlucra sincer şi efectiv.

5

2 VII 1932.

Iluziunea schimbării fundamentale a societăţii.

Una din înclinaţiunile adolescenţei, denotând o deosebită bunătate de inimă, este dorinţa de mai bine, chear de bine absolut, care se proiectează asupra societăţii înconjurătoare. Doreşti binele şi fericirea pentru tine, dar mai ales doreşti pentru societate când ţi se spune şi ajungi să crezi, că societatea are multe metehne cari ar fi şi pricina relelor, pe cari oamenii ce o alcătuiesc le îndură.

In lipsa de experiență în care se găsește forțamente un adolescent, în impresiunea ce o are că el descopere oarecum lumea și iluziunea că, descoperind-o, ar putea s'o și modifice, se înșeală asupra propriilor sale puteri, închipuindu-și-le cu mult mai mari decât sunt, și rămâne oarecum surprins că societatea în care s'a trezit nu-i după placul inimii sale, și atunci năzuiește stăruitor s'o facă după plac. Mai cercetând, adolescentul constată că au fost destui oameni cari, ca și el, cu aceiași curățenie de suflet, s'au zbuciumat să îndrepte relele sociale și n'au izbutit decât doar să se martirizeze. Această constatare, în loc să te facă să te reculegi, dacă a prins să te stăpânească acest demon al îndreptării sociale, cum a fost cazul meu, neputința evidentă a altora încă îți dă vânt și te arunci orbit în acțiunea aceasta. "Ce n'au putut alții, voi face eu" îți zici și ambițiunea ca și cutezanța îți crește nemăsurat.

Intâmplându-se să te găsești și într'o tovărășie de câțiva stăpâniți și orbiți la fel de credința de a putea îndrepta relele sociale, stăruiești înainte și te iei la încăerare cu toți cari, nestăpâniți de acelaș demon al irealizabilelor purificări, văd în tine primejdia și caută s'o dea la o parte, și atunci devii prada tuturor prigonirilor, cari îți stânjenesc ființa și avântul, fără să fi schimbat nimic din alcătuirea socială. Dacă mai ai rezerve de putere, te mai refaci, bineînțeles bine flocăit ca și porumbelul din fabula „*Cei doi porumbei*" a lui La Fontaine, constatând că relativa fericire ce se poate avea tocmai ai părăsit-o când te-ai hotărît să pornești după fericirea iluzorie.

Dragă copile, societatea așa cum se prezintă este o alcătuire cu mult anterioară și superioară, zdrobitor de superioară puterilor noastre; ea a fost înainte de noi și cată să fie după noi: ne-am ivit într'însa cum ne-am ivit în natura însăși, asupra căreia din fericire n'avem pretențiunea, căci ar fi curată nebunie, s'o putem modifica. Și după cum natura prezintă ale ei fenomene ce ne copleșesc și, dacă nu știm să ne păzim, ne nimicesc, tot așa și societatea prezintă a ei alcătuire ce ne poate incomoda sau chear nimici, dacă nu știm subt ce unghi trebuiește

s'o privim şi în ce măsură, fără a înfrânge vrednicia fiinţei noastre, trebuieşte să ne acomodăm,

Asta nu înseamnă că societatea nu se schimbă; ea se schimbă după cum natura însăşi se schimbă, dar schimbările acestea se fac în toată lărgimea prin factori în afară de puterea omenească şi abea perceptibil prin puterea omenească. Şi prin puterea omenească, nu în acel caracter de schimbare radicală ce se închipuie posibilă, nu în acel caracter de încredere oarbă cum că o lume întreagă convinsă ar putea să te urmeze, ci prin delimitarea chibzuită a acţiunii fiecăruia la locul unde se găseşte şi în sfera de influenţă compatibilă ce poate s'o aibă.

In deobşte schimbările sunt mai mult aparente, mai mult formale decât de fond, mai mult un joc de vorbe şi de modă decât de prefacere intrinsecă, mai mult o dislocare de raporturi între oameni şi categorii sociale decât vre-o modificare a cadrului social însuşi, care-i condiţionat de natură şi fără de care omenirea însăşi s'ar prăpădi. De aceia, dragă copile, fără ca prin aceasta să-ţi restrângi câtuşi de puţin îndemnul spre bine, nu-ţi fă iluziunea de care eu am suferit, cum c'ai putea îndrepta societatea, căci ea, crezându-se primejduită, printr'o teamă exagerată a apărătorilor ei, se va precipita asupră-ţi cu oarba putere a marei alcătuiri firesti ce este şi s'ar putea să te doboare. In ce mă priveşte puţin a lipsit să fiu doborît, dar am asistat cu durere şi neputincios la nimicirea multora dintre câţi s'au avântat ca şi mine în această direcţiune.

Nu-i de atâta interes să ştii amănunţit păţaniile mele. Cele mai principale au fost: excluderea mea din liceu la sfârşitul clasei a 7-a cu care se termina pe atunci învăţătura secundară, pentru totdeauna din Botoşani şi pentru un an din toate liceele ţării; mai apoi urmărirea ca student şi arestarea în câteva rânduri; şi mai apoi, poate prigoana cea mai grea, rezerva tuturora, dar mai ales a factorilor decizivi, când a trebuit să caut să-mi pun în valoare munca şi cunoştinţele ca să prind un loc convenabil în societatea cu care dealtfel în conştiinţă acum mă simţeam împăcat. Nu mi s'a uitat şi nici iertat primii mei paşi, aşa că prin mari greutăţi am avut să trec, iluzio-

nându-mă numai în unele momente c'aș putea fi agreat pentruca neisbutirea să-mi fie cu atât mai crudă, până să ajung mai târzie vreme, după vîrsta de 40 ani, să prind un loc remunerat definitiv.

Aibi, dragă copile, convingerea care pentru mine a devenit axiomă: dacă societatea în esențialul ei, ceiace tocmai se urmărește a se schimba, ar fi susceptibilă de schimbare, lucrul s'ar fi îndeplinit de mult, nu ne-ar fi așteptat pe noi spre a se schimba. Intrucât lucrul n'a fost realizabil până acum, căci de altfel chestiunea s'a pus mereu, fiindcă jocul iluziunii umane este continuu, nu va putea fi realizabil nici deacuma înainte. Slaba mea încercare în această direcțiune, alături de ale atâtora altora, îmi este încă o dovadă.

6

3 VII 1932

Primejdia unei excesive generozități. Stăruința de-o viață în direcțiunea propovăduirii binelui public subt o formă mai mult sau mai puțin doctrinară, nu m'a dus la nici un rezultat vizibil. Intâlnesc nu-i vorbă adesea cunoscuți și chear necunoscuți care îmi exprimă gratitudine pentru ceiace au putut învăța dela mine; dar atât. Ceia ce dânșii pretind, dacă o fac totdeauna și sincer, c'au învățat dela mine, li-i ca un capital ce nu văd să-l fructifice; ci își duc tot la fel traiul cași înainte fără nici un chip de manifestare care să denote c'au folosit realmente dela mine. Așa că în definitiv mie-mi apare cu un rezultat negativ tot ce-am activat și chear înfăptuit dintr'o excesivă generozitate.

Astăzi ajuns la convingerea că ceia ce propovăduiam eu tuturora nu se potrivea decât pentru un număr restrâns de minți, că înaltele învățături și învățăminte nu pot fi acceptate de cât de un număr restrâns de inși, învățături și învățăminte ce și le pot însuși mai lesne singuri pe calea cititului și studiului particular, îmi dau și mai bine sama de zădărnicia opintelilor mele mai cu samă pe calea vorbirii. Rezultatul a fost de nici un folos pentru miile de inși, pot spune, cari în cursul unei vieți

m'au audiat, dar de tot ponosul pentru mine, fiind privit tot mai mult cu ochi răi de cei cari se puteau simţi atinşi de activitatea mea.

De aceia te povăţuiesc, dragă copile, să nu te laşi cucerit de demonul unei excesive generozităţi, al unei prea mari cutezanţe, de o prea mare ambiţiune şi mai ales de gândul nechibzuit că ai putea îndrepta tu lumea, după ce atâţia şi atâţia, fără doar mai puternici şi mai învăţaţi, n'au putut-o face. In cuminte înţelegere, ce-i bine şi sănătos s'o ai chear de copil, dar mai ales ca adolescent, să accepţi societatea aşa cum se prezintă după cum accepţi natura însăşi; căci societatea este o creaţiune a naturii prin oameni şi nici cât o creaţiune directă a oamenilor, cum s'ar părea prin faptul afirmării atât de puternice a voinţii omeneşti.

Voinţa omenească se manifestă într'adevăr cu eficacitate, dar numai într'un câmp foarte redus: şi noi ne iluzionăm socotind că se poate extinde eficacitatea voinţii la fenomene cari iesă din cadrul putinţii noastre. Intr'adevăr ne isbim în viaţă de atâtea şi atâtea neajunsuri sociale, de atâtea rele ce-s de atribuit unele şi numai alcătuirii societăţii, dar aceasta nu înseamnă că noi putem schimba ceva fundamental în această alcătuire, numai prin faptul că am modifica unele raporturi sau am disloca unele categorii sociale. Căci ceva mai mult decât atâta, s'a verificat, a nu se putea face, prin tot decursul istoriei, chear în urma celor mai crâncene şi extinse revoluţiuni şi războaie.

Aşa că ar fi momentul unei înţelegeri mai adecvate a vieţii şi a societăţii, care înţelegere să tempereze pornirea noastră ce, fiind peste măsură, pe lângă că ne consumă fără rost puterile, apoi ne şi expune la atâtea şi atâtea greutăţi cari pot fi chear nimicitoare.

E drept că avântarea aceasta poate să ţină şi de felul temperamentului, precum cred eu a-l şi fi avut; dar fără doar lipsa unei orientări iniţiale, în paralel cu îndemnul la activare în sensul temperamentului, fiind vorba totdeauna de o cauză şi de-o acţiune cu rezultate presupuse miraculoase, expune hotărâtor la deviaţiuni.

Din capul locului chear să-ţi apropii acest fel de a

vedea, pentrucă alunecând pe costișa unui entuziasm nestăpânit, de a schimba societatea și de-a ferici oamenii, devii ne-aude, ne-vede pentru orice povață cuminte care ți se dă mai târziu, rămâind ca numai propriile-ți necazuri și greutăți să te întoarcă și să te aducă, dacă mai este posibil, pe calea cea chibzuită, cum fu cazul meu.

Am vie înaintea ochilor icoana profesorului meu de matematici, din cursul inferior al liceului, care se afla director tocmai în timpul când se ținea conferința profesorilor spre a decide de situațiunea mea, pus la olaltă cu alți elevi subt acuzarea de agitațiune socialistă, cum o și făcuserăm într'adevăr, nedându-ne samă de incompatibilitatea ei cu calitatea noastră de școlari, fără doar și din îndemnul agitatorilor de meserie cari n'aveau nimic de pierdut și cărora puțin le păsa de primejduirea carierei și a vieții noastre.

Indurerat de situațiunea noastră, dar mai ales de situațiunea mea, căci eram poate cel mai sarac, dar și cel mai bine notat la învățătură din clasa mea, bunul director a socotit să ne povățuiască, să ne arate rătăcirea, să ne întoarcă pe calea chibzuinții și a cuviinții, accentuând mai ales asupra mea. Mi-i și astăzi vie starea lui emoțională; dar cuvintele lui înțelepte, nu c'au intrat pe-o ureche și au ieșit pe alta, ci mai bine aș putea spune c'au fost ca un limbaj strein, cu totul neînțeles, care n'a găsit intrare pe nici o ureche a noastră, ci s'a scurs numai pe lângă ele. Trudă zadarnică pe bietul om, iar pentru mine îndeosebi o și mai afirmată îndârjire: vădit lucru că nu mai eram capabil de discernământ, ci numai de devotament, subjugat de patima muceniciei ce târziu de tot abea avea să se potolească, spre a-mi lăsa putința reculegerii.

7

4 VII 1952.

Grija de sine și biruirea apucăturilor rele.

Ferindu-te astfel, dragă copile, de a purcede la acțiuni și vane și incompatibile cu vârsta, concentrează-ți atențiunea asupra propriei tale persoane, silindu-te a te perfecționa în primul

loc pe tine însuţi; căci numai din perfecţionarea fiecăruia poate rezulta cu adevărat şi o perfecţionare a societăţii, adică a tuturora. Numai întrucât omul însuşi poate fi susceptibil de perfecţiune, se poate admite şi o perfecţiune a societăţii; altfel înseamnă a pune carul înaintea boilor, a nădăjdui că întruchipând societatea într'un anumit fel, s'ar putea schimba şi omul; ceia ce-i o imposibilitate, pentrucă societatea n'ar oferi decât închegarea unui moment, pe când omul oferă închegarea lui ancestrală care ar trage după dânsa neapărat şi adaptarea societăţii; ceiace ar însemna că în fond să se revie mai curând sau mai târziu la ce a fost.

Putând prea puţin îndrepta pe alţii, caută de te îndreaptă pe tine. Ţie îţi eşti permanent obiect, aşa că silinţa zădarnică ce ar fi s'o pui ca să perfecţionezi pe alţii pune-o spre a te perfecţiona pe tine. Societatea, ca să se poată desvolta şi să dăinuiască, trebuie să se bizuie pe anumite comportări ale membrilor ei, fără de cari ea nici n'ar fi putut lua fiinţă, şi numai cultivând acele comportări ea îşi asigură ordinea, progresul şi trăinicia. Aibi încredinţarea că atunci când societatea este în tulburare, când se ivesc nedreptăţi şi nemulţumiri de toate părţile, nu în societatea însăşi, care în definitiv este un corp inert, se află stricăciunea, ci în fiecare din membrii ce o compun; în orice caz în majoritatea lor.

De aceia opera cea mai bună ce-o poate face cineva este să se gândească totdeauna la sine şi să vadă în ce măsură el corespunde înaltelor cerinţi sociale. Nu-i oare isbitor contrast, ba chear cu totul desgustător, să vezi bunăoară cum un agitator critică societatea şi relele ei, în vreme ce el personal oferă cea mai abjectă pildă de neîndeplinire a îndatoririlor sociale! Mai ales în lumea politicianilor, a vânturătorilor de vorbe late şi goale, vezi contrastul acesta, făgăduind chear programatic cutari şi cutari măsuri de îndreptare, dânşii folosind mereu starea de decădere a societăţii şi oferind, cei mai mulţi fără nici o sinchisire, decăderea şi decrepitudinea propriei lor persoane.

Ţin, dragă copile, ca nu cumva să fii ispitit a-ţi apropia o astfel de conduită. Totdeauna purtarea ta să fie în acord cu cugetul tău, care să caute totdeauna a fi

cinstit, sincer și drept. Multe lucruri poți să le ții în taina cugetului tău, pentrucă nu tot ce cugetă omul și tot ce știe trebuie să și exprime ; dar ceiace exprimi, ceia ce manifești, ceia ce întreprinzi, ceia ce lucrezi să fie totdeauna în strânsă legătură cu cugetul tău onest și în primul loc să te mulțămească pe tine. In cuget senin și drept, când vei simți cea mai slabă rezervă pentru un pas gata a-l face, nu te lăsa târît, nu te lăsa la îndemnul unora și altora cari cele de mai multe ori o fac spre folosirea lor și nu a ta și nici a societății ; ci trage-te înapoi, reculege-te și nu te manifesta până nu te-ai pus în acord cu cugetu-ți intim.

Dar ca să îndeplinești aceasta cu folos, cugetul tău intim trebuie cultivat mai ales când poate avea unele poticniri și șchiopături, adică spiritul să-ți fie conștient de rostul tău pe lume, îndreptându-l pe el în primul loc când constați sau întrevezi neajunsurile la care te poate expune.

Mai presus de ori-ce să nu-ți apropii niciodată lucrul altuia și să te ferești de minciună. Furtul și minciuna fac o pereche nedespărțită de inclinațiuni rele, de a căror urmare dacă ți-ai da samă, ai putea să apreciezi în câtă măsură ele sunt pricina atâtora și atâtora nedreptăți sociale. Niciodată să nu-ți închipui că purtarea ta ar putea fi izolată și că, beneficiind personal, n'ar avea consecinți. O purtare rea se însumează cu atâtea altele la fel și tot crescând la număr dau răul de pe lume, după cum o purtare bună s'ar putea însuma cu atâtea altele bune, ca să dea binele pe lume.

Surprinzând dar în tine aceste înclinațiuni, fie și oricât de slabe, reprimă-le pe dată: cugetă la urmări și te vei simți întărit întru a birui dela început pornirea rea. Căci omul devine om cu adevărat numai în măsura în care e înfrânat, domolit, stăpânit și condus animalul dintr'însul.

8

5 VII 1932

Corect în viața privată și dezinteresat în viața publică.

In corelațiune cu aceste înfrânări fundamentale, de la minciună și de la furt, toate celelalte înfrânări indispensabile se produc în chip firesc aproape fără nici o greutate.

„Ceiace ţie nu-ţi place altuia nu face" devine o normă aproape instinctivă, când ai avut tăria să te reţii dela cele mai rele înclinaţiuni cari, odată ce s'ar manifesta, le atrag implicit pe toate celelalte. Cine minte şi fură, cine fură şi minte; şi ambele beteşuguri târăsc după ele o întreagă gamă de alunecări ce nu se mai pot opri şi mistui.

De aceia când nu eşti omul norocit cu un temperament fericit care prin naştere chear să fie înclinat mai mult spre bine decât spre rău, ceiace în deobşte se întâmplă pentru cei mai mulţi; dar ai totuşi norocul de a nu fi slab la minte, de a fi capabil să judeci, ceiace cred despre tine, gândeşte-te totdeauna la urmarea oricărei acţiuni şi de îndată ce constaţi că, oricât pentru moment ţi-ar fi de folos, însă pe dată sau mai târziu dăunează altuia cu răsfrângere implicită asupra ta, opreşte-te dela acea acţiune şi fă-ţi astfel un obicei de a nu căşuna niciodată rău altuia.

Indreaptă-te spre acele acţiuni cari în primul loc să nu strice altuia şi în al doilea loc să nu-ţi strice nici ţie; dar fii atent şi la acţiunile cari par că nu te-ar privi decât personal. Aşa bunăoară faptul că ai fi lacom, c'ai fi necumpătat, se pare că nu strică nimănui decât ţie, şi că ar fi o consideraţiune numai de pur egoism raţional ca să fii cumpătat. Cugetând însă mai bine vezi că, dacă necumpătarea, dacă lăcomia îţi strică ţie în primul loc, nu mai puţin, în urmare, strică şi altora. Prin necumpătare te ruinezi sau te îmbolnăveşti şi strici şi acelora pentru cari trebuie să trăieşti, ca să-i ajuţi sau şi numai ca să le fii de exemplu.

Despărţirea ce obişnuit se face între viaţa publică şi viaţa privată, concedându-se oarecum că viaţa privată s'ar putea trăi şi în discordanţă cu viaţa publică, cum că s'ar putea cineva comporta altfel în viaţa privată decât în cea publică, nu are nici o îndreptăţire. Aceasta se susţine mai mult în chip sofistic pentru a se da un temei făţărniciei publice ce caută să treacă drept onestitate. In realitate omul nu-i decât unul şi acelaş ca atitudine spirituală, cu aceiaşi de o potrivă înrîurire în viaţa privată ca şi în viaţa publică şi această atitudine nu se poate schimba de la un domeniu la altul.

Putem fi siguri că un om care se manifestă în chip uricios în viața publică, el este la fel și în viața privată; și invers, manifestându-se uricios în viața privată, el este la fel și în viața publică, cu toate aparențele ce le-ar păstra și cari urmează să fie socotite cu atât mai vătămătoare. De aceia Auguste Comte, filosoful francez care și-a consacrat viața pentru îndrumarea omenirii, preconiza ca linie fundamentală de conduită personală viețuirea la lumină, *vivre au grand jour*, traiul deschis la cunoașterea tuturor; să se poată vedea până'n cele mai mici amănunte felul nostru obișnuit de comportare, privat ca și public.

Tocmai faptul unei prea îngăduitoare rezerve asupra vieții private, face că atâtea persoane pot să ajungă în considerațiunea publică în chip nemeritat și să dețină situațiuni la cari într'altfel n'ar fi ajuns: cunoașterea și respingerea vieții lor private ar fi împiedicat accesul către viața publică. Dar așa-i păcătoșenia vieții noastre în general, că rezerva asupra vieții private convine mai tuturor. Viața publică ne cere o anumită conduită și în starea în care ne găsim de a nu o putea realiza întru totul, căutăm o supapă de scăpare în viața privată, ca și cum n'ar fi omul privat care este și omul public.

Tu, dragă copile, să știi că viața privată se îmbină cu cea publică, că viața publică emană dela viața privată și că numai întru cât aceasta-i demnă și cinstită, demnă și cinstită este și viața publică. De aceste necontestate considerațiuni a fost îmboldit acel neprihănit om de stat P. P. Carp, care în vinovata și interesata distincțiune ce se făcea între cele publice și cele private, revărsându-se confuziune și ponos asupra unora ca și asupra altora, a strigat adversarului său politic, ceiace și eu îți cer ție; „să fii corect în viața privată și dezinteresat în viața publică".

9

6 VII 1932

Ireductibilitatea firii sufletești.

Până acum, dragă copile, firea ta pare să se desfășoare în chip fericit, căci manifești mai multe inclinațiuni bune decât rele; și urmăresc ca acestea din urmă să se domo-

leasca până la totală nimicire, iar cele bune să se afirme tot mai mult. Judecând după unele abateri fără prea mare gravitate socotesc să se poată afirma în ființa ta mai mult binele; de altfel și în măsura în care tu vei arăta pricepere și hotărîre spre îndreptare.

Sunt încredințat că aceasta depinde în mare parte, dacă nu chear decisiv, de închegarea originală a ființei tale, fără de care închegare toate silințele de îndreptare rămân zadarnice. Până acum am impresiunea că ai fi o natură fericită în care răul să nu-și poată găsi aciuare statornică; ceia ce m'aș putea măguli, ajuns la vârsta la care mă găsesc, a fi fost și eu. Dar asta nu trebuie să însemne că propriu zis este vre-un merit al meu personal de a fi devenit ce-am devenit, ci a stat mai totul în puterea alcătuirii mele organice și psihice. La această apreciere sunt condus să ajung cu atât mai mult cu cât, cum ți-am mai arătat, n'am avut niciun îndrumător în viață, adică un îndrumător pe care să-l fi ascultat; n'am avut decât propriu-mi cuget. de-o îndârjire adesea nemăsurată, și m'am găsit mai totdeauna în mediuri cari ar fi putut să scoată din mine orice, afară de un om de treabă; ceia ce se datorește numai și numai firii mele fericite ce-ți doresc să fii și tu.

Vezi dar, că nu-mi fac iluziuni despre înrîurirea mea asupra ta, fie pe calea sfatului, fie pe calea exemplului, fie pe calea acestor scrise chear, dacă tu nu ești prin zemislire o fire bine alcătuită; și alcătuită așa fel că potențialitatea inclinațiunii spre bine să se reverse asupra întregei tale vieți atât cât se desfășoară până la virilitate, adică până pe la 30 de ani, căci după aceia omul rămâne ceia ce s'a cristalizat până atunci.

Și ca să nu-ți fi prezentat considerațiunile acestea numai așa în chip abstract, voi pomeni, printre atâtea alte cazuri urmărite și bine cunoscute de mine, cazul ce m'a edificat cel mai mult în acest sens. Un coleg al meu de liceu cu care rivalizam la învățătură, disputându-ne întâitatea și uneori isbutind el să-mi treacă înainte, se arăta de-o minune ca desvoltare subt toate raporturile: sănătos, frumos, inteligent și pe deasupra cu bună stare de la părinți. Toată lumea, cunoscuții, profesorii, rudele

întrevedeau pentru dânsul cel mai frumos și luminos viitor. Și dânsul nu desmințea prin nimic, din ce se putea vedea și cunoaște, această perspectivă până ajunse, strălucit bacalaureat, la universitate, despărțindu-ne: el urmând studiile mai departe; eu, urgisit de soartă, dat afară din liceu, purtându-mi nevoile și grijile pe bulevardele orașului Bruxelles, unde mă relegasem în așteptarea trecerii vijeliei ce mă deslocase.

Nu mai știam nimic despre bunul meu coleg. Incheindu-mi-se anul de osândă, după multe vicisitudini m'am întors la București, unde am trecut clasa 7-a, la liceul Matei Basarab, și bacalaureatul, înscriindu-mă la medicină. Un trai din greu, cu mijloace devenite și mai restrânse prin rezerva de care mă loveam în toate părțile ca cunoscut și bănuit „agitator", studiile ce mă absorbeau nu-mi îngăduiau răgaz și posibilitate de-a mai ști ceva despre foștii mei colegi de liceu cari mă depășiseră cu un an; când, într'o seară, pe bulevardul Elisabeta, mergând mai întârziat spre casă, mă pomenesc în calea mea cu o siluetă desfăcându-se tot mai distinct din umbra și penumbra felinarelor, îmbrăcat în negru, cu gulerul ridicat acoperind lipsa de guler la cămașă, proptindu-se în fața mea și adresându-mi-se. Era fostul meu bun coleg care-mi ceru să-l împrumut măcar cu 50 de bani până să-i parvină banii de-acasă.

Pe vremea aceia cu 50 de bani, cari ar veni cam la vre-o 18 lei de astăzi, se putea trăi relativ satisfăcător o zi. Nu-mi amintesc dacă am avut ca să-l împrumut, dar am rămas extrem de impresionat de halul lui: el băietul cuminte și harnic, el cu părinți cari dispuneau și cari desigur îi trimeteau bani destui și regulat. Am căutat să mă interesez și am aflat, spre neașteptarea și durerea mea, căci adesea am fost ospătat în casa părinților lui, cum că deșteptul, cultul și cumintele meu coleg liceal deviase cu totul. Căzut cum se zice la darul beției și cartoforiei, ajungând chear să fure, fapt pentru care a indurat și rigorile justiției, fostul meu coleg, nu s'a mai îndreptat, până în cele din urmă a ajuns să-și ducă zilele pe lângă casa părintească unde a fost nevoit să-și caute oploșire, prac-

ticând chipurile gazetăria locală ca un fel de meserie, şi în cele din urmă s'a stâns prematur.

Ce pot să spun, în faţa acestui caz, de care nu se poate zice c'a fost lipsit de vre-un concurs spre a-şi desăvârşi individualitatea ce se arăta atâta de făgăduitoare, decât că firea omului nu se vădeşte toată dela început şi oricât s'ar arăta de bună, multe laturi favorabile ale desvoltării ei ulterioare cată să fie ţinute subt rezervă până la virilitate şi chear maturitate. Sofocle încheie vestita lui dramă *Oedip Rege* cu preciziunea că nu poţi proclama pe nimeni fericit înainte de moarte, pentrucă ori cât l-ai socoti pe cineva fericit până într'un moment, cine ştie ce poate supraveni până nu moare, ca să-l facă nefericit. La fel, prin analogie, nu se poate spune despre nici o persoană că este o fire fericită, că este un caracter, înainte să fi ajuns la maturitate, pentrucă în evoluţiunea firii umane până la această vârstă pot supraveni abateri de neîndreptat, ca în cazul de care pomenesc.

10

7 VII 1932

Puterea predispoziţiunii şi partea educaţiunii.

Cu desvoltarea spiritului este ca şi cu cea a trupului; o neclintită urzire iniţială după care se desfăşoară în linii mari toată fiinţa noastră de mai târziu. Se poate introduce sau şi schimba câte ceva, dar numai în limitele fixate dela origină. Dacă ceia ce introducem se potriveşte cu cadrul iniţial, lucrul se prinde şi se desvoltă satisfăcător. Dimpotrivă dacă ceiace introducem sau vrem să schimbăm nu se potriveşte cadrului iniţial, stăruinţa noastră devine zadarnică. Dovadă cazul ce l-am pomenit şi unde nu se poate spune c'a lipsit pregătirea şi stăruirea de a se ajunge la un bun rezultat. In evoluţiunea sa, care părea bună şi nu dădea nimic de bănuit, deodată s'arată o deviare de neînfrâns: şi din afară, căci negreşit s'a stăruit de părinţi, rude, prieteni şi cunoscuţi să fie tânărul îndreptat spre bine, şi din năuntru, adică şi din partea lui, căci nu-i de admis că cultura ce o avea şi conştiinţa de sine nu-i arătau

rătăcirea. Dar urzirea deviatoare din germene a fost atât de puternică încât odată ce s'a ivit viciul ce dormita, nimeni și nimic, nici stăruința celor din prejur nici propria reacțiune, nu l-au mai putut stavili.

Așa că s'a înșelat amar filosoful acela care zicea să i se dea pe samă educațiunea unui popor și-l va schimba la față. Se încumeta filosoful din cale afară de mult, căci s'ar fi putut să i se dea pe samă nu educațiunea complexă a unui popor, ci acea mai simplă a unui copilaș oarecare, și dacă și o dispoziţiune fericită n'ar fi fost din germene, toată truda lui ar fi fost vană. Educațiunea nu-i decât opera șlefuitorului: acesta nu poate scoate din sticlă decât stras, și-i trebuie neapărat diamant ca să scoată briliant. Necontestat că e ceva și strasul, dar valoare intrinsecă n'are decât briliantul. Și fără doar că cultura și civilizațiunea cu adevărat se produc și se cristalizează prin briliant, iar nu prin stras.

De aceia toate volumele de pedagogie și de educațiune înseamnă ceva, înseamnă atâta și atâta străduință de a îndruma spiritul uman: foarte onorabilă silință, dar cu rezultate destul de mediocre. Se scapă din vedere că educațiunea nu-i decât gimnastica spiritului, după cum gimnastica însăși nu-i decât educațiunea trupului. Și educațiunea și gimnastica, spre a da bune rezultate, trebuiesc să se refere: ce-a dintâi la spiritul însuși și cea dea doua la trupul însuși. Incât să se direcționeze desvoltarea speciei umane în sensul de a se avea dela origine făpturi normale și distinse, adică înclinate spre bine, când și gimnastica și educațiunea devin de toată eficacitatea.

O mare rătăcire a preocupărilor omenești s'a produs prin faptul consideraţiunii a parte a vieții umane față de viața animală în general și chear vegetală, căci odată ce s'a socotit intangibilă această despărțire, nu s'a mai putut trage nici un învățământ dela ceia ce omul însuși vede, constată și practică cu viața animală și vegetală. Odată pornită mintea pe panta credinţii sprijinită de altfel, în chip rătăcit, dar nu mai puțin stăruitor, de cei mai mulți filosofi, cum că numai omul are suflet, adică acea desfășurare funcțională a creerului, ce l-ar caracteriza în mod cu totul special, pe când animalele, deși de altfel unele

cu creer aproape ca şi la om, n'ar avea suflet, despărţirea neavenită s'a produs şi nu s'a mai putut trage nici un învăţământ dela animal la om.

Şi atunci a rămas situaţiunea perpetrată de veacuri şi încă în curs, că trupul şi sufletul să-şi urmeze deosebit lăgaşurile presupuse ireductibil deosebite. De acolea în deobşte nesocotire pentru trup ce-i concedat animalităţii mai mult sau mai puţin dispreţuite şi interes numai pentru suflet, pentru caracteristica nobilă a omului; de atâtea ori nici măcar bănuindu-se că sufletul este cu deosebire emanaţiunea creerului, ce nu-i decât o parte a trupului, o parte încă nesocotită ca şi trupul însuşi.

Astfel că nu mai poate fi mirare de a se constata atâtea neajunsuri şi greutăţi în desvoltarea organică şi spirituală a speciei umane. Auguste Comte a stabilit sentenţios că „individul repetă specia în îndoita ei evoluţiune organică şi spirituală"; de unde rezultă că specia umană trebuie privită unitar în îndoitul ei aspect: static, mai ales ca organism, şi dinamic, mai ales ca spirit. Dela desvoltarea speciei umane în general, subt acest dublu aspect, va rezulta neapărat şi desvoltarea individului.

Prin urmare numai stăruinţa în îndreptarea generală a speciei umane poate duce la fericite rezultate şi ca desvoltare individuală. Aceasta atârnă de interesul conştient ce-ar fi să-l poarte omenirii conducătorii pricepuţi ai popoarelor. Până atunci rămâne la voia soartei, la voia jocului nestăpânit şi nedirecţionat al fenomenelor biologice şi sociale, relativul bine ce s'ar putea produce. Iar acţiunea noastră, cum este şi cea a mea, urmează să cadă la noroc: poate cu rezultat, cum trag nădejde şi în cazul tău, poate fără nici un rezultat, cum e fatal să se întâmple când nu s'au urmărit lucrurile mai în realitatea lor şi mai dela origină, condiţiune fără de care toate silinţile individuale în orice direcţiune, caşi în educaţiune, vor da un rezultat cu totul minim.

11

9 VII 1932.

Interpretarea vieţii şi a lumii.

Viaţa şi lumea sunt interpretate foarte greşit de îndată ce se lasă

loc închipuirii și nu se recurge câtuși de puțin la aspectul însăși al vieții și al lumii în afară de orice cercetare experimentală și migăloasă. Ori câte progrese s'ar face în domeniul științelor cosmologîce și biologice, ele nu ajută la nimic dacă vederea de totalitate a lucrurilor este întunecată de închipuire, de concepțiuni parazitare cari i-au fost tot atât de fatale chear și marelui filosof ce fu Descartes. Socotise el să facă *tabula rasa*, cum zicea, de toate concepțiunile greșite ; dar când se credea eliberat, acele concepțiuni, dobândite oarecum ereditar, s'au furișat în cugetarea lui și l-au deviat, întorcându-l în esențial să admită că omul este o făptură cu totul deosebită de celelalte făpturi animale, că numai omul are suflet, în timp ce celelalte făpturi sunt fără de suflet. Astfel și Descartes a socotit sufletul nu ca un total funcțional, mai ales cerebral, propriu tuturor ființelor, ci ca o entitate proprie numai omului, deosebindu-l cu chipul acesta pe om de restul copleșitor al viețuitoarelor numai și numai ca să-i dea un loc privilegiat în natură.

Or cea mai simplă privire asupra lumii și a vieții, privire degajată de orice cugetare prevenitoare, poate să ne arăte pe dată unitatea constitutivă a lucrurilor și a ființelor. Să privim omul în alăturare cu orice animal mai ales vertebrat și pe dată, în afară de orice studiu anatomic și fiziologic, constatăm asemănarea generală de alcătuire : cap, trunchi, membre așezate pe o linie mediană în conformațiune simetrică, cu unele și acaleași părți și organe atât pe dinafară cât și pe din năuntru. Morfologia lor totală, variind doar ca volum și pozițiune, este una și aceiași ; și toate cercetările de anatomie și fiziologie comparată n'au făcut decât doar să întărească această identificare. Incât alcătuirea unitară a vieții se impune imperios, de unde urmează să deducem și o obârșie comună. Deosebirile de ordin secundar și mai ales inclinațiunea exaltării ființei noastre umane ne-au abătut dela înțelegerea ce, în bună și neînrâurită interpretare, ne-ar fi apropiat de realitate.

E momentul de a ne reface total concepțiunea asupra vieții, de a aprecia viața mai presus de exemplarele trecătoare, de a considera viața în specie și din specie în

totalitatea făpturilor; ceiace ne duce la contopirea vieţii însăşi cu lumea toată, când ne apreciem pe noi înşine ca părţi integrante din totalitatea lumii, când ne simţim cu adevărat că suntem laolaltă cu toate câte există, cu natura însăşi: noi oamenii, părţi trecătoare din specia umană cu o viaţă mai îndelungă, în care ne confundăm cum se confundă vieţuitoarele toate respectiv în speciile de cari ţin; iar speciile toate se confundă şi fac una cu firea universală ce ne apare nemărginită în spaţiu şi veşnică în timp.

Şi considerând acuma totalul funcţional al naturii universale, prin analogie cu aspectul statico-dinamic al propriei noastre fiinţi, ce nu mai înţelegem s'o dublificăm, noi nu mai vedem de cât una şi aceiaşi natură în permanentă devenire şi nesfârşită funcţionare. Astfel conceptul subiectiv, căci ar fi greşit socotit obiectiv, al divinităţii, al existenţei fără început şi fără sfârşit, nu-i decât aspectul funcţional al firii universale însăşi, din care noi oamenii, ca şi toate lucrurile şi făpturile, ieşim spre a ne întoarce.

Incât toate atributele legate de conceptul divin trec, pentru înţelegerea noastră astfel clarificată, asupra totalităţii universale, asupra naturii concepută în infinita ei extensiune, bineînţeles mai puţin acele atribute cari nu-s decât exteriorizarea propriilor noastre însuşiri umane, denotând în ce măsură conceptul divin obişnuit este creaţiunea propriei exteriorizări şi imaginaţiuni a omului.

Ajunşi la această consideraţiune, chestiunea existenţei universale se simplifică, iese din multiplicitate cum a fost cu închipuirea zeilor, iese şi din dualitate cu arătarea conceptului divin ca aspect general funcţional al naturii însăşi, ajungând astfel la unitate. Nu mai poate fi vorba de natură şi noi ca totalităţi despărţite, de sine stătătoare, ci-i vorba de noi în natură, de noi incorporaţi în universalitate, de noi nelimitaţi la ceiace ar părea şi s'ar reduce numai la intruchiparea noastră trupească, ci legaţi strânşi de natură, legaţi de pământ prin aerul ce-l respirăm, prin apa ce o bem, prin hrana cu care ne îndestulăm; şi în definitiv legaţi de soare prin temperatura la care ne menţinem şi prin soare legaţi de sistemul planetar şi stelar în întregime.

12 9 VII 1932.

Vera citatea bunului simț.

De altfel omul simplu, omul obișnuit consacrat muncii zilnice pentru trai, s'a manifestat totdeauna în vedere de totalitate. Fără să se căznească zadarnic a descoperi rațiunea în sine a lumii și a vieții, căci cu siguranță o rațiune nu i se poate da universului decât prin prisma umană, și aceasta variind negreșit dela om la om, omul simplu se manifestă în legătură cu totalitatea lucrurilor și ființelor înconjurătoare. Omul simplu, cum ar fi țaranul sau muncitorul obișnuit, rămâne aproape nepăsător la toate fantasmagoriile ce i se pot debita, acordându-le doar o atențiune de cuviință, și-și duce mai departe felul lui de manifestare și de trai într'un cadru ce nu-i prea deosebit de acela în care orice altă viețuitoare se manifestă instinctiv armonic. De aceia, fără doar surprinzându-se pe sine în acest chip firesc de a trăi fără nici un amestec cu jocurile fantastice ale cugetării, Descartes a putut constata și spune cu dreptate că „gândim metafizicește, dar trăim și lucrăm fizicește".

Neatins de viciul unei cugetări ce s'ar izola de lume și ar năzui să-și atribuie o existență aparte, în special ca suflet ce ar fi propriu numai speciei umane, omul simplu, țăranul ca și muncitorul, se simte instinctiv laolaltă cu animalul de care se slujește, laolaltă cu planta din care se hrănește și de care se folosește, laolaltă cu apa ce o bea, cu aerul ce-l respiră, în definitiv laolaltă cu lumea toată. Sentimentul acestei unificări cu universul îl determină pe omul simplu, iubindu-se pe sine, să-l iubească și mai viu și mai adânc pe acest tot, să-l sanctifice, să-l fetișizeze ca să zicem așa, să-l idolatrizeze. Această inclinațiune este evidentă la popoarele asiatice, la cari lucrurile, dar mai ales ființele se bucură de-un respect deosebit până în gradul că cele mai multe populațiuni de prin acele părți sunt vegetariene și din considerațiunea de a nu consuma ceia ce are simțire și-i prin aceasta ceva sfânt: rezerva aceasta respectuoasă se întinde mai asupra tuturor dobitoaeelor și chear și pasărilor domestice.

Peste această concretă apreciere a lumii și a vieței,

care legitimează fetişismul, s'a suprapus apoi aprecierea abstractă alimentată mai mult de închipuire decât de cercetare, dând naştere la cele mai variate concepţiuni politeiste, teosofice şi filosofice. In măsura extensiunii acestor concepţiuni sensul concret al vieţii şi al lumii s'a întunecat şi s'a căzut în rătăcire de care n'au fost cruţaţi nici cei mai aleşi cugetători. De aceia comportarea omului simplu cată să ne apară ca cea mai judicioasă şi mai clară. Scoţând filosofia din ganga atâtor aberaţiuni, Auguste Comte a îndreptat-o spre bunul simţ popular, arătând veracitatea fetişismului care-i la baza oricărei gândiri serioase despre lume şi care condiţionează şi impune simpatizarea, adică privirea cu drag din capul locului a tot ce există şi mai ales a mediului natural şi social în care suntem prinşi mai deaproape, stăruind spre propriul nostru folos ca acest mediu să fie în ordine corespunzătoare îndestulării noastre şi propăşirii cerute de o cât mai prielnică desfăşurare a fiinţei noastre. Deacolea intangibila normă dată de marele filosof: „iubirea ca principiu şi ordinea ca bază; progresul ca scop".

Deaceia, dragă copile, pe lângă orice alte concepţiuni ţi-ar ieşi în calea cugetului, tu îndreaptă-ţi atenţiunea spre natura însăşi, spre lucrurile, fiinţele şi fenomenele ce te înconjoară, observându-le în ce strânsă solidaritate se găsesc şi cât participă ele la propria ta viaţă. Te vei deprinde astfel a privi lumea subt unghiul cel mai favorabil şi mai real, revărsând asupra ei propria-ţi consideraţiune, ca fiind strâns legat de ea. Iubindu-te pe tine eşti ţinut a iubi lumea toată, fiindcă fără de dânsa tu n'ai exista: în tine e viaţă din viaţa totului, iar iubirea ţi-i dictată şi impusă de către acest tot în care tu te-ai ivit ca o părticică conştientă de aceasta.

13

10 VII 1932.

Acomodarea prin simpatie.

Condus de aceste consideraţiuni impuse de bunul simţ, în afară de orice cercetări mai de amănunt cari ar avea pretenţiunea vană să desvăluie taina exis-

tenței universului, vei găsi, dragă copile, îndreptățirea simpatiei pentru propria-ți făptură și implicit pentru lumea toată de care atârni. Lucrul acesta dealtfel s'a simțit instinctiv totdeauna, drept care sentimentul iubirii universale s'a confundat cu însăși natura până în gradul de a fi identificat chear cu dânsa, până în gradul de a se socoti iubirea ca rațiunea însăși a naturii, ba chear ca impulsul naturii însăși, când poetul Vlăhuță zice la începutul vestitului său poem:

„Iubire, sete de viață, tu ești puterea creatoare
Sub care inimile noastre renasc ca florile în soare..."

Intr'adevăr noi suntem mișcați instinctiv de acest sentiment al iubirii, care se evidențiază în toate manifestările firii, privind orice viețuitoare, animale ca și plante; încât atracțiunea universală stabilită astronomicește n'ar fi decât extensiunea simpatiei universale constatată biologicește. Așa că chear îndreptarea plantelor spre soare n'ar fi numai un fenomen pur fizic, ci și un gest al acelei atracțiuni, al acelei simpatii, al acelei iubiri universale, care leagă chear, la depărtări incomensurabile, astrele și făpturile.

Fără doar soarele n'ar avea numai decât nevoie de pământ, ca să-l încălzească și să-l lumineze; dar în ce strânsă atârnare este pământul de soare, încât parcă suntem ținuți a presupune că această strictă condiționare n'ar fi fără ca și pământul să nu corespundă unei necesități de echilibru pentru soare. Așa că, privind astfel lucrurile, simpatia universală ni se impune, ca să treacă dela instinct la conștiință, urmând să fim necurmat iubitori și atenți față de tot ce ne înconjoară, iubitori chear atunci când lucrurile ne-ar fi potrivnice, pentrucă oricum, egoistic judecând, suntem mai în câștig iubind decât urînd. Oricare ar fi contrarietățile vieții, iubind putem mai lesne găsi ieșirea convenabilă decât urînd.

Indeobște suntem atâta de acomodați cu binele propriu că, de îndată ce ne vedem stânjeniți cât de puțin, înclinăm a ne revolta, fără a socoti că lumea în totalitatea ei n'are de scop a satisface numai infima noastră persoană. Lumea-și are un mers condiționat de factori cu mult mai presus de puterile noastre și noi nu suntem

decât o apariţiune condiţionată. Societatea umană este condiţionată şi individul la rându-i cată să se adapteze condiţiunilor ei şi nu se poate mai bine adapta decât privind-o cu simpatie chear când are a-i îndura neajunsurile.

Pentrucă inconvenientele sociale lovesc direct şi mai de aproape fiinţa noastră şi pentrucă presupunem, printr'un joc de iluziuni legat de unele succese ale iniţiativelor noastre restrânse, că am putea tot atât de uşor să schimbăm şi societatea, ne dăm la o acţiune ce ne depăşeşte puterea, ne îndârjim, prindem să urîm; şi doar cât ne înveninăm traiul fără niciun rezultat. In acţiunile noastre, spre a nu ne zbate inutil, trebuie să ne dăm samă totdeauna de ce este posibil şi de ce-i imposibil; şi fiindcă puţini sunt aceia cari să-şi aprecieze puterea şi cadrul în care poate să dea rezultate, puţini sunt şi oamenii mulţumiţi şi ştiutori cum ar trebui să fie fericiţi.

In bună înţelegere a vieţii sociale am putea uşor să constatăm că suferinţele provenite din alcătuirea socială propriu zisă, nu-s câtuşi de puţin cele mai mari şi mai insuportabile. Acestea devin mari şi insuportabile dacă ambiţiunea noastră este disproporţionată şi nu ştim să fim mulţumiţi cu situaţiunea în care am putut ajunge sau în care ne vedem nevoiţi a sta. Indurăm uşor sau, în orice caz, fără murmur, suferinţele provenite din mersul firii, indurăm prăpădul focului şi al apei, indurăm boalele: dar nu suntem de loc dispuşi a îndura neajunsurile condiţiunii noastre sociale cari-s tot atât de fatale ca şi cele dintâi şi ele nu se uşurează sau nu dispar decât prin acomodare sau adaptare.

S'a zis că trăim, din punct de vedere social mai ales, în cea mai bună din lumile posibile şi, faţă cu greutăţile ce se tot desfăşoară firește, s'a combătut această formulă. Ori veracitatea ei este dovedită prin însuşi faptul existenţei noastre. Dacă aşa cum este societatea n'ar fi fost totuşi cea mai bună posibilă, noi n'am fi ajuns să existăm. Faptul existenţei noastre denotă superioritatea societăţii în care ne-am născut, firește modificată în aspectele ei fenomenale, ca joc de manifestări ale tot altor făpturi, dar neschimbată în trăsăturile ei esenţiale. Căci

orice încercare s'a făcut, prin diferitele revoluțiuni, de a schimba societatea, fie și numai în unele dintr'ale ei fundamente, n'a dus mai curând sau mai târziu decât la rezultatul întoarcerii la făgașul consacrat prin rațiunea lucrurilor, firește cu urmări dintre cele mai triste.

Așa că e loc, dragă copile, să culegi din toate acestea un învățământ, și personal, fiind totdeauna călăuzit de sentimentul iubirii, să te silești a-ți pune în valoare însușirile, a te acomoda cu greutățile vieții și a te feri s'aluneci pe panta unei acțiuni imposibile de răsturnare a ordinei sociale în liniile ei fundamentale, cum mi s'a întâmplat mie, în lipsă de călăuză în care să mă fi încrezut, să am această vană iluziune o bună bucată de vreme, până prin mine însumi și prin cultura pozitivă, mi-am dat samă de rătăcire.

14

11 VII 1932.

Cunoaște-te pe tine însuți.

Inchipuirea posibilității răsturnării ordinei sociale, în fundamentele ei chear, provine din exaltarea personalității noastre, atribuindu-i puteri pe cari nu le are, dar în cari noi credem prin iluziunea ce ne facem despre înrîurirea ce-am putea-o avea, când constatăm partea noastră de inițiativă în multe circumstanțe ale vieții, fără a ne da samă până unde poate să se întindă acea inițiativă. Aceasta ne conduce să ne apreciem pe noi înșine în spiritul formulei lui Socrate: „Cunoaște-te pe tine însuți". Se repetă des această formulă, dar rezultatele sunt mediocre fiindcă noi nu isbutim a ne cunoaște cu adevărat; și necunoscându-ne, pășim în bobote în viață și abea târziu, cum fu cazul meu, dacă ne dăm samă de putința și rostul nostru și poate niciodată pentru cei mai mulți.

Căutând a ne da samă de noi înșine, de ceia ce ne deosebește în mijlocul naturii cu care am arătat îndestul că facem un tot unitar, am vedea în ce măsură ceia ce ne distinge în natură, ceiace face drept vorbind particularitatea ființei noastre umane, se datorește socie-

tăţii aşa cum se află alcătuită în liniile ei fundamentale şi că ne-ar fi spre pagubă dacă cumva ar fi cu putinţă de schimbat acele linii. Tocmai deosebirea aceasta a omului de celelalte vieţuitoare, tocmai particularitatea aceasta a lui, pe care a văzut-o pe dată prin comparaţiune şi a simţit-o în sine, l-a dus la rătăcire, atribuind particularitatea aceasta unor cauze supranaturale atârnătoare de o putere mai presus şi în afară de natură. Aicea a fost înşelarea generală.

Cauzele distincţiunii spirituale a omului sunt într'adevăr aparte de natura însăşi, dar ele nu sunt supranaturale; ci mai curând intra-naturale sau infra-naturale, ca să ne exprimăm oarecum în opoziţie cu concepţiunea greşită de până acum. Cauzele distincţiunii spirituale a omului sunt propriu zis sociale şi aceste cauze sunt specifice, am putea zice, numai lui. Vieţuitoarele toate trăiesc deadreptul în natură fără intermediari; singur omul trăieşte în natură cu intermediar, trăieşte în natură prin societate; aşa că definiţiunea cea mai adecvată pentru om ar fi, că nu este „un animal raţional", ci „un animal social", căci numai prin societate omul a devenit şi un animal raţional.

Incât marea problemă a spiritului, a sufletului omenesc, ce chinueşte încă atâtea minţi, se apropie de deslegare prin considerarea omului în societate; ceiace în mare măsură a scăpat până astăzi. Filosofii şi învăţaţii veacului al XVIII-lea s'au apropiat prin enciclopedişti, dar mai ales prin Condorcet, de realitatea aceasta; dar veacul al XIX-lea cu Auguste Comte, în tratatele sale de filozofie pozitivă şi de politică pozitivă sau sociologie, a scos în toată evidenţa obârşia socială a spiritului uman. Şi cu asta trebuia să se stingă, ca un miraj verificat, concepţiunea fantastică opusă: ceia-ce nu s'a produs însă în cuvenită măsură, fiindcă veacuri întregi de stăruire în rătăcire au imprimat minţilor o dungă oarecum indelebilă şi nu uşor şi nu curând se va putea reduce această dungă.

Nu pot avea deci pretenţiunea, dragă copile, de a schimba nişte convingeri înrădăcinate la atâta lume şi nici de a preconiza vre-o constrângere în acest scop. Numai să nu iasă din limitele îngăduite de libertatea altora, ori

cine poate să creadă cum îi dictează mai intim și mai sincer cugetul său, dar eu mă simțesc dator să atrag atențiunea asupra acestei evidențieri a obârșiei sociale a spiritului uman, spre a lumina însăși cugetarea umană.

Animalele au rămas la scara minții sau sufletului la care se găsesc, pentrucă ele n'au închegat societăți decât în stadiul de turme, roiuri sau moșoroaie cu slabe începuturi de viață familială. Animalele au atâta minte sau atâta suflet cât îl comportă simpla lor organizare socială; ceia ce nu mai puțin duce la rezultate de admirat, cum e cu albinele făuritoare de miere, cu furnicile, cu castorii. Omul la începutul speciei lui, n'a putut fi mai mult decât aceste animale superioare pe cât timp s'a limitat numai la viața de turmă sau de trib. Atunci și-a închegat doar limbajul monosilabic, puțin deosebit de limbajul în sunete variate al animalelor. Și cine știe câte milenii omul a fost atâta și nimic maî mult: dobitoc ca toate dobitoacele, vădind abea imperceptibile progrese în legături sociale tot mai strânse și mai statornice, cari legături îi fasonau gesturile și exprimarea și-i schițau astfel un fel de a fi spiritual deosebit de cel al animalelor, fel de a fi ce trebuia să devină, prin organizarea de familii, de cetăți, de patrii și state, sufletul său de mai târziu, sufletul său de astăzi.

Incât nu-i vorba de vre-o creațiune aparte din senin; ci de ceva ce s'a ivit ca la toate animalele, însă cu sorți de desvoltare mai mare prin desvoltarea societății însăși. Iată de ce societatea aceasta trebuie bine cunoscută și dacă ne sesizăm de neajunsurile ei, după cum ne sesizăm de neajunsurile și primejdiile naturii însăși, să privim și spre marile și intangibilele ei însușiri cari ne condiționează viața spirituală și pe cari trebuie să le respectăm și în interesul propriei noastre vieți organice, dar mai ales în interesul vieții noastre spirituale.

15

12 VII 1932.

Limbajul este un produs social.

După cum albina trăiește și se valorifică prin stup, după cum furnica trăiește și se valorifică prin mușuroi,

după cum castorul trăieşte şi se valorifică prin colonie, tot aşa şi omul trăieşte şi se valorifică prin societate. Naturii îi datoreşte omul făptura sa, iar societăţii cugetul său. In decurgerea vremii omul s'a smuls treptat din animalitate prin societate. Nevoile organice l-au mânat, ca pe toate animalele de altfel, să se unească cu semenii săi în turme, sau ceva mai propriu vorbind, în clanuri sau triburi. Acestea constituiau un fel de alcătuiri multiple, dar unitare în scopul lor, un fel de fiinţe colective cu funcţiuni proprii, imprimând inşilor alcătuitori anumite tendinţe şi deci fasonându-le spiritul individual care mai departe, prin scurgerea generaţiunilor, se tot complică subt înrîurirea alcătuirilor sau fiinţelor colective ce se tot formează mereu.

Astfel familia, cea mai fundamentală şi mai veche formaţiune colectivă, imprimă spiritului uman atitudini şi inclinaţiuni cari îl disting. Mai departe cetatea, alcătuire de familii, îşi desemnează funcţiunile sale proprii şi imprimă spiritului individual înclinaţiuni corespunzătoare nouălor trebuinţi. Nu poate fi îndoială că limbajul monosilabic din stadiul familial, cu exprimările caracteristice, pastrate şi mai departe, ca *ma-ma*, *ta-ta*, *ba-ba*, *pa-pa*, *na-na*, s'a complicat în stadiul social devenind variat polisilabic şi articulat cum îl avem noi astăzi, limbajul servind cu deosebire la fixarea ideilor şi la înlănţuirea lor pentru un înţeles precis; în definitiv, cu îmbogăţirea limbajului se lărgeşte şi se complică cugetarea şi astfel se afirmă spiritul uman, cu mult saltat şi deosebit peste spiritul animal rămas la un stadiu de limbaj de sunete, sau cel mult monosilabic, atât cât îl comportă organizaţiunea colectivă de turmă.

Am pomenit de limbaj ca aspectul şi expresiunea cea mai demonstrativă şi mai caracteristică pentru înţelegerea formării spiritului uman în cadrul feluritelor închegări, cari dau fiinţă organismului colectiv complex ce este societatea. Dar în paralel cu lărgirea cugetării prin limbaj, cugetare afirmată dealtfel în chipul cel mai înalt la popoarele cu vocabularul cel mai bogat, cum sunt vocabularele elen, latin, francez, englez, german, slav, italian, spaniol, român, ş. a., toate celelalte laturi ale spiritului

uman, ca sentiment, voință, imaginațiune, memorie, discernământ, s'au lărgit, făurindu-se spiritul uman actual care, mai ales în câmpul tehnic al activității umane, a dus la descoperiri și născociri prodigioase.

Am putea spune că progresul real la care am ajuns este mai mult de ordine tehnică, căci în orice alte privinți, prin neînțelegerea sensului vieții precum arătarăm, ne găsim într'o vădită discordanță și înapoiere. Controverse peste controverse, doctrine peste doctrine, toate și moșteniri spirituale paterne și ancestrale și rătăciri ale momentului, fiindcă nu ne îndreptăm spre realitate, desbrăcați de orice spirit prevenitor și fiindcă ambiționăm mereu în chip neavenit a ne impune punctul nostru de vedere ca un ce absolut.

Or tocmai aicea stă încă o mare greșeală, fiind neatenți la relativitatea echilibrurilor noastre sufletești. Cantonați într'un câmp de considerațiuni și convingeri cari ne satisfac deplin subiectiv, indiferent de temeinicia sau netemeinicia lor obiectivă, înclinăm totdeauna a generaliza cazul, a găsi că împăcarea și liniștea noastră trebuie să fie neapărat și a tuturora; și atunci, bizuiți oarecum pe absolutul poziționii noastre, ne simțim determinați a o impune tuturora, fără a ne da samă de relativitatea ei care pe dată ne-ar conduce la înțelegerea poziționii opuse a altora, De aceia Auguste Comte a prezentat ca o normă fundamentală, singura ce poate afirma un progres real și în domeniul cugetării abstracte: „Totu-i relativ; iată singurul principiu absolut".

Odată ajunși la această înaltă înțelegere nu mai avem nimic de răfuit cu semenii noștrii de alte păreri, admițând bine înțeles că-s sinceri și că nu speculează cu ideile după cum din nenorocire nu mai puțin se speculează cu afacerile. Atunci deplângem cu adevărat atitudinile absolute de odinioară și chear de astăzi, cari duc la încăierări sângeroase, fără a nădăjdui prea mult într'o atenuare pe câtă vreme subiectivismul primează. Și subiectivismul primează fiindcă el este afirmarea animalică a vieții, care-i baza la care se întoarce orice om și orice neam când este sau și numai se crede atins și stânjenit în desvoltarea sa. Așa că progresul tehnic, fiindcă răs-

punde nevoilor primordiale şi imperioase ale vieţii, ce se manifestă la toată omenirea, se va afirma, pe când progresul moral, răspunzând numai unor consideraţiuni de prea înaltă ordine sentimentală, compatibilă numai cu un număr foarte restrâns de inşi, va fi cât se poate de infim.

Aşa că, dragă copile, dacă pot ambiţiona şi spera pentru tine, presupunând a fi alcătuit şi din fire cu pornire spre bine, să te rădici la consideraţiuni şi să urmezi indemnuri cari să te facă om în acceptiunea cât mai înaltă a cuvântului, nu pot să mă aştept la acelaş lucru pe o scară mai largă cum aş dori. În acţiunea mea de militant social a primat grava greşeală de psihologie, ce se face în deobşte, de a socoti oamenii în grămadă alcătuiţi după un calup, reprezentând unul şi acelaş exemplar bun, sincer şi înţelegător. Or nu-i deloc astfel cazul şi te sfătuiesc să citeşti în privinţa aceasta operele Doctorului Gustave Le Bon, în special despre psihologia mulţimilor, *la psychologie des foules*, din care te vei încredinţa că gloatele sunt cu totul altceva decât omul repetat: gloatele reprezintă poate chear mai puţin decât media destoiniciei omeneşti şi nu se referă de cât la trebuinţi aproape cu totul organice; şi chiar când se referă la aspiraţiuni spirituale, nu înţeleg să şi le satisfacă decât prin mijloace cu totul animalice: violenţe, cruzimi, devastări şi chear omoruri.

Gloatele în activitatea lor maximă, în răsboaie dar mai cu deosebire în revoluţiuni, când nu mai sunt conduse, ci conduc ele pe aşa zişii conducători, nu-s altceva decât o forţă oarbă ca inundaţiunile, ca incendiile, ca cutremurele sau erupţiunile vulcanice. Şi norocul este că acţiunea lor prăpăditoare e tot atât de scurtă, relativ vorbind, ca şi a prăpădurilor naturii; căci altfel gloatele şi-ar nimici însuşi cadrul vieţii lor: societatea. Şi se vede astăzi câtu-i de buimăcită încă omenirea toată de pe urma marelui război din urmă şi cine ştie când urmează să-şi regăsească echilibrul, deocamdată prea profund atins.

16

13 VII 1932.

Deviaţiunea mea şi un gest neuitat.

In general după cum trupul ni-i format prin imbinarea ocazională

supravenită în familie, sau accidental, tot aşa ni-i format sufletul: prin partea precumpănitoare a eredităţii transmisă dela consorţi şi de la ascendenţii lor şi prin partea anexată de familie, dacă se preocupă în această sferă, sau de mediul ce-l formează şcoala, cunoscuţii şi prietenii sau mai larg zis societatea.

Raportându-mă la mine am siguranţa că trupul, mai în toată a lui conformare, îl datoresc tatălui meu: iar sufletul tot lui, dar într'o măsură mai redusă. Ca cel mai mare copil am putut cunoaşte bine pe tata, aşa că prin comparaţiune am putut să-mi dau sama cât de mult i-am sămănat fiziceşte şi destul de mult sufleteşte. Şi dacă am avut un regret, a fost acela că, fiind departe de el, prin faptul că-mi făceam învăţătura la oraş, iar el sta la ţară, nu conveţuiam mai îndelung şi mai de aproape de cât vara; în vacanţa cea mare, când trebăluiam împreună pe lângă casă ori ne duceam de lucram împreună la câmp ori la ogor. Partea de timp ce o trăiam laolaltă era prea redusă faţă cu partea de timp ce o trăiam deosebit în contact cu persoane străine, spre a se putea exercita o înrăurire favorabilă din parte-i.

Dealtmintrelea tata, deşi foarte comunicativ nu stăruia câtuşi de puţin asupra vreunei orientări a vieţii mele. In excesiva lui modestie socotea că aş primi la oraş îndrumările cele mai potrivite. El n'a căutat niciodată să treacă, pentru educaţiunea noastră, mai departe de a ne fi învăţat «tatăl nostru» şi «crezul»; aşa că întrucât mă privea sufletul îmi rămânea mai departe ca o ţelină în care oricine putea implânta plugul şi arunca sămânţa. Despre acţiunea mamei nu-i loc să pomenesc, căci ea ambiţiona doar să mă vadă «om ajuns» cât mai repede, nesocotind cu totul obstacolele ce pot supraveni; ceia ce m'a şi dus la multe şi grele neînţelegeri cu ea, mai ales după moartea tatei.

Aşa că peste partea de ereditate sufletească mai mult dela tata, bună în felul ei ca fond, s'a suprapus partea imprimată de mediul în care m'am aflat: şi s'a întâmplat că chear dela întrarea în liceu, subt raportul culturii generale, să fiu îndopat cu literatură socialistă ce-mi era pusă la îndămână de un licean rudă cu mine, mai mare

cu vre-o patru cinci ani şi mult mai înaintat în studii. Şi după cum fiindu-ţi foame mânânci ceia ce ţi-i la îndămână şi mânânci tot aceleaşi alimente dacă altele nu sunt, tot aşa în aviditatea de a cunoaşte te îndrepţi spre ceia ce-ţi vine mai uşor subt mână şi devorezi cu satisfacţiune.

N'aş putea spune că literatura aceia nu a constituit pentru mine un aliment spiritual bun, asimilându-mi multe cunoştinţe şi convingeri sănătoase şi desbărându-mă de multe fantasmagorii şi prejudiţii absorbite din mediul în care mă învârteam. Să fi rămas numai la atâta, gratitudinea mea pentru cultura ce mi se înlesnise ar fi fost deplină. Dar prin cultura aceia devinisem cu totul unilateral, susceptibil pentru sugestiuni cari m'au smuls din cadrul potrivit cu situaţiunea mea de elev, dator numai a mă cultiva pe mine, iar nu a căuta să cultiv şi pe alţii şi mai ales a mă avânta în vălmăşagul luptelor sociale.

Aici a fost marea mea deviaţiune de care am avut să sufăr şi de care aş vrea să te feresc, dragă copile, pentru a nu-ţi primejdui desvoltarea spirituală. Eu mi-am verificat deplin greşala şi prin aceia că, în disgraţia în care am căzut din partea celor ce dispun de înlesnirile sociale, n'am găsit mai nici un fel de compensare la categoriile sociale pentru care am militat. Plecat la Bruxelles, curând după ce am fost departat din liceu, cu o foarte modestă sumă ce nu trecea în nici un caz de 500 de franci, ceia ce ar echivala cam cu vre-o 16.000 de lei actuali, n'am primit ca ajutor din ţară, dela pretinşi prieteni, în toată scurgerea a zece luni cât am sălăşluit acolo, de cât 11 franci, adică cam vre-o 350 lei actuali; şi a trebuit să-i întind puţinii bani aceia în total spre a-mi ajunge. Şi aceasta nu-i decât o latură a multelor nesocotiri pentru paţaniile mele: nesocotiri firesti când le apreciez astăzi în lumina consideraţiunilor ce atunci îmi lipseau.

Gloatele prin ele însele n'au nici un îndemn şi nici o capacitate de compensaţiune: ele numai primesc binefacerile, dar nu le întorc: ele socotesc ca un ce cuvenit sacrificiul orişicui. Categoriile sociale pentru cari mă devotasem fără doar mă şi uitaseră. Nu-s decât inşii izolaţi cari pot uneori să ofere un sprijin deosebit, aceasta ca o

trăsătură a nobleței lor, trăsătură ce nu devine niciodată contagioasă mai ales pentru gloate. Și spre exemplificare mă simt ținut să pomenesc gestul frățesc al regretatului doctor Neculai Chinezu, pe atunci student medicinist la Bruxelles, care—în grija ce mă preocupa de a nu mai avea mijloace spre a mă putea întoarce în țară—îmi dădu 100 de franci.

Gestul neuitatului coleg îmi apare intr'o lumină cu atât mai ieșită din comun cu cât când—după mulți ani la mijloc; poate chear vre-o zece—îi făcui plocon, ca în chip de procent, *poeziile populare* ale lui Alexandri frumos legate și-i înmânai și suta de franci împrumutată, dânsul își manifestă în toată sinceritatea surpriza: uitase; dar gestul meu, neînsemnat în proporție cu al lui, îl asigurase că faptul avusese loc într'advăr.

Iată pilde cari să le imitezi. Să dai, dragă copile, până la uitare. Dar nu uita niciodată împrumutul și binefacerea: oricât de târziu întoarce-le cu gratitudine.

17

14 VII 1932.

Evitarea oricărui militantism până la virilitate.

Rezerva ce avui s'o fac ulterior asupra socialismului și mai ales neagrearea militantizmului meu social, nu pornesc din vre-o aversiune ce aș fi nutrit-o oare cum din necaz pentru neajunsurile îndurate; ci pătruns adânc de constatarea unor reale lacune în socialism mai ales subt raportul psihologic, precum arăt în lucrarea mea «Socialism și Pozitivism», și de convingerea că omul, ce ar vrea să se cultive și să folosească societății prin cultura lui, trebuie să se ferească, înainte de vârsta de 30 de ani, a milita pentru vre-o doctrină: fie socialism sau fascism în domeniul public, fie materialism sau spiritualism în domeniul filozofic, fie ortodoxism, catolicism, protestantism sau și positivism în domeniul religios. Și aceasta ca o normă neclintită, spre a se lasa cugetului putința deplinei sale desvoltări și asimilări cât mai largi a cunoștințelor și a învățămintelor experienței,

Toate curentele intelectuale şi sociale îşi au rostul lor, răspunzând echilibrului spiritual şi implicit şi organic al celor ce le manifestă. Privind lumea numai subt un unghi redus ce-l comportă în general orizontul forţamente restrâns al fiecărei categorii sociale, se poate deduce că un anumit sistem convenabil uneia ar fi să se aplice la toate. Când te ridici însă mai deasupra, degajându-te de interesul personal precum şi de interesul categoriei şi deci şi de doctrina de cari ţii sau pe cari ai vrea să le extinzi, atunci întrevezi valoare relativă a feluritelor idei şi doctrine fie succesiv fie simultan. Atunci, deşi ţiind mai cu hotărâre la un sistem, înţelegi ţinuta celor ce-s partizanii altor sisteme şi, în măsura în care ceri respectul propriilor tale păreri, urmează să fii dispus a respecta şi părerile altora.

Dar aceasta nu-i cu putinţă înainte de virilitate chear pentru spiritele alese, mai cu samă când n'au o indrumare din afară. Căzând în pacatul exprimat atât de plastic de vorba populară: „câte cioare sboară, toate se mănâncă", adolescentul studios, bizuit neavenit pe bagajul său cultural ce i se pare extraordinar, pentrucă-i lipseşte orice termen de comparaţiune încă în afară de câmpul vederii sale, se avântă orbit în viaţa publică, şi dacă se întâmplă să fie şi flatat de un mediu ignorant şi nepăsător, el se primejduieşte vătămând într'o măsură oarecare societăţii, dar mai ales vătămându-şi lui: ajunge bătut de nevoi ca mlada bătută de furtuni, se poticneşte, se înconvoaie şi e un noroc rar dacă se mai îndreaptă şi cum se îndreaptă.

Trebuie, dragă copile, să eviţi această alternativă cu atât mai mult cu cât, pornit pe alunecuşul acesta; chear când îţi dai samă din timp de rătăcire şi de primejdie, greu te mai poţi întoarce la făgaşul cel sănătos, şi chear întors societatea încă te suspectează. Se întâmplă, odată pornit pe calea aceasta, că te ia curentul militant cum te-ar lua şuvoiul apelor: ai vrea să te opreşti, să te propteşti şi să te dai la o parte, dar curentul te copleşeşte. Mai mult decât atât, ajungi să militezi înainte, deşi cu rezervă în cuget, dintr'un sentiment de ambiţiune, de sfială chear că ce-ar putea zice cei cu cari te afli laolaltă.

E ca și cum ți-ai lua vânt într'o alergare și te pomenești fără voie depășind ținta la care ar fi trebuit să te oprești.

Așa că apar cam trei stadii în pornirea aceasta: întâiul, cel în care te simți prins cu toată convingerea, indiferent de primejdia ce-ar putea supraveni; al doilea, acela în care convingerea ți-i atenuată, dar mergi în virtutea inerției, cu toate că apreciezi neajunsurile și vanitatea; și al treilea, acela în care ai izbutit, dacă ai izbutit, să te întorci, însă cu urmările legate de spiritul prevenitor cu care te privește totuși societatea, fiindcă ea nu-i în stare să răsbească în cugetul tău, spre a-i aprecia schimbarea și sinceritatea.

18

15 VII 1932.

Cultivarea artistică și mai ales muzicală

Energia ce ar fi s'o risipești zadarnic și inutil pentru activitatea publică, urmează s'o folosești pentru propria-ți cultivare, nu numai literară și științifică, ceiace se impune în primul loc, ci și artistică. Laturea aceasta cu deosebire este de recomandat pentru firile exuberante, întru folosirea prisosului de energie peste cât necesită cultivarea intelectuală propriu zis. Personal am regretat faptul că n'am avut posibilitatea de a cultiva arta mai mult decât poate să ofere școala. Lipsit de mijloace, lipsit de mediul potrivit, ca copil școlar și adolescent licean, am practicat doar puțin și cu totul necomplect arta plastică: desemnul și întrucâtva pictura; cât pentru arta muzicală doar tot atât de puțin vocea și nici un fel de instrument.

Mă gândesc astăzi că poate, dacă aș fi avut prilej să fac mai ales muzică instrumentală: pianul, vioară, flaut, sau orice alt instrument, energia debordantă, peste cât o cerea învățătura propriu zisă la care mă distingeam, ar fi fost mai bine folosită și poate nu m'aș fi aventurat cu precocitate în viața publică ce m'a stânjenit și rătăcit atât de mult.

Tu ai prilej, dragă copile, iniţiat de soacră-mea, de nana-mama cum îi zici tu, să stăruieşti mai departe în practica pianului. Ajungând să-ţi complectezi studiile şi să te îndrepţi spre o carieră, te-ai vedea cu bucurie atunci, cu toată contrarietatea ce-ţi poate pricinui până atunci învăţarea pianului, că eşti şi un practicant şi slujitor al muzicii menite să atenueze inconvenientele traiului, de nu chear să-l îndulcească şi să-l umple de farmec totdeauna. Ori de câte ori am văzut, mai ales în streinătate, câte un profesionist intelectual abordând în ceasurile libere vre-un instrument muzical, şi mai adesea şi mai convenabil pianul, această mobilă însufleţitoare a casei, şi făcându-l să-i „sboare clapele nebune închegând la melodii şi legând într'o minune armonii de armonii", cum zice B. P. Hajdeu într'o fabulă, am regretat că nu mi-a fost dat şi mie, adică mi-a lipsit concursul împrejurărilor, de a mă putea produce din vre-un instrument.

Ţie nu-ţi lipseşte acest prilej. Foloseşte-l fără a te gândi numai decât să-ţi faci carieră dintr'asta; ceiace încă nu-i numai de cât de exclus pentru cazul unei excepţionale vocaţiuni. Dar în ceasurile libere, pentru propria-ţi plăcere, în întâlnirile ocazionale, şi pentru cunoscuţi şi prieteni, ai smulge pe calea notelor muzicale ceva din farmecul vieţii tăinuit în deobşte, ai lărgi oarecum viaţa în ceiace are fermecător şi compensator pentru necazurile şi greutăţile ei zilnice. O, dacă oamenii şi-ar da îndestul sama de ce domenii pot să le cultive fără nici un risc, ba din potrivă tot cu mai mare satisfacţiune, ei s'ar deda mai puţin la inclinaţiuni urâte, la vicii cari li distrug sănătatea, la acţiuni ispititoare de reformă publică cari până în cele din urmă duc mai mult la dezordine publică şi la grele neajunsuri personale,

Cultivându-se artele şi cu deosebire muzica, şi ca executare, dar mai ales pentru oricine ca ascultare, cum se practică lucrul de altfel în mediile civilizate cu adevărat, gloatele ar fi sustrase dela preocupări şi porniri vătămătoare, cum se întâmplă peste tot locul la noi, cu abuzul de spirtoase însoţit în chip fatal de ruina privată şi publică prin degenerare şi criminalitate.

19

16 VII 1932.

Studiile asupra cărora trebuieşte stăruit.

Cât priveşte învăţătura propriu zisă, dragă copile, trebuie să ştii către ce obiecte mai cu deosebire să-ţi îndrepţi atenţiunea şi să stăruieşti. Orice cunoştinţi nu strică omului, dar sunt cunoştinţi pe cari dacă nu le-ai poseda îndestul, nu ţi-ai putea forma spiritul şi înzestra mintea, n'ai avea acea învăţătură fundamentală care trebuie să fie la temelia oricărei cariere. Vezi că nu-ţi vorbesc încă de învăţătura pentru specializare în vederea unei cariere, ci de învăţătura care se dă mai ales în gimnazii şi licee şi care-i menită să fie ca trunchiul cu rădăcini şi ramuri puternice pe cari apoi se desvoltă frunzişul şi inflorescenţa proprie. Asupra anumite părţi sau obiecte trebuieşte să stăruieşti, pentru ca energia să-ţi fie bine îndreptată şi să nu lipsească mai ales acolo unde trebuieşte stăruit.

Astfel în domeniul activităţii abstracte a minţii, pentru întărirea şi elasticitatea ei, să-ţi indrepţi în primul loc atenţiunea şi să stăruieşti asupra ştiinţelor matematice: *aritmetica* drept bază şi în prelungirea ei *algebra*, cu calculul diferenţial şi infinitisimal numai când ar fi vorba de specializare, având o înclinaţiune deosebită. Tot ţiind de matematici, într'un câmp ceva mai concret sau semi-abstract, vei stărui cu învăţătura la *geometrie*, *trigonometrie* şi *cosmografie;* geodezia ca şi astronomia ar rămânea să te preocupe în caz de specializare.

Cât pentru activitatea concretă a minţii, se prezintă două câmpuri pe cari trebuie să le cultivi deopotrivă pentru o serioasă cultură generală: câmpul literar şi câmpul ştiinţific.

In câmpul literar eşti ţinut în primul loc să cunoşti fundamental şi cât mai deplin *limba românească*, vorbind-o clar şi corect scriind-o ortografic fără nicio greşeală şi folosind-o în compoziţiuni cu cele mai frumoase ale sale modulaţiuni, spre care scop să citeşti poezia şi proza celor mai remarcabill scriitori naţionali deveniţi clasici ca Alexandri, Eminescu, Eliade Rădulescu, Grigore Alexan-

drescu, Creangă, Ispirescu, Odobescu, Ion Ghica, Bălcescu, Caragiale, Vlăhuţă, Speranţă, Delavrancea, Duiliu Zamfirescu... In al doilea rând să înveţi stăruitor *limba franceză*, care îţi vine şi mai uşor prin înrudirea cu limba românească şi ţi-i mai de folos ca orice altă limbă romanică sau anglo-saxonă prin bogăţia ei şi prin tezaurul de literatură, de ştiinţă şi de cultură generală ce-l cuprinde.

Asta nu înseamnă că, fiind poate şi dăruit cu aplicaţiune deosebită, să nu înveţi şi alte limbi streine: cu deosebire *engleza* şi *germana*, după cum să nu lipseşti a avea noţiuni cât de largi de cele două limbi străbune, astăzi neîntrebuinţate în vorbire şi scriere, *elena* şi *latina* fără de cari n'ai înţelege nici măcar terminologia ştiinţifică şi chear tehnică de care te foloseşti şi te loveşti la tot pasul. Insă să stăruieşti mai mult şi mai hotărâtor asupra unei singure limbi streine, cred eu cea franceză, spre a o vorbi bine şi a o cunoaşte fundamental ca pe propria-ţi limbă naţională. Aş dori să fiu ajutat de sănătate şi de mijloace ca să te pot trimite chear într'un mediu strain, de preferinţă francez, spre a te complecta în privinţa aceasta şi a-ţi fasona şi afina spiritul, dacă te-ai arăta capabil. Nu ştiu însă cum se vor putea desfăşura lucrurile; chear lipsit de înlesnirea aceasta, tu vei putea şi pe loc să-ţi desăvârşeşti cultura literară şi ştiinţifică prin stăruinţă şi studiu serios.

In câmpul ştiinţific vei urmări ştiinţele naturale: *zoologia*, *botanica* şi *mineralogia* în caracter descriptiv aşa cum se prezintă ele la prima vedere, bizuit pe observare; iar ajutat de experienţă vei învăţa *fizica* şi *chimia*, trecând mai departe, într'o privire sintetică, la *geologie* şi mai apoi la paleontologie când ar fi vorba de specializare numai, fiind înclinat spre asta. Urmărind aceste studii te vei feri să te slujeşti prea mult de cărţi. Cărţile să nu-ţi fie decât indicatoare, iar tu să cauţi să vezi chear făpturile şi corpurile precum şi experienţele, încercând a le face şi singur cu conducerea profesorului perspicace şi înţelegător.

Să nu recurgi la memorizarea textului mulţămindu-te cu intipărirea figurilor şi formulelor, căci uitarea stă de pândă să absoarbă acele cunoştinţi superficiale, nelegate

și neraportate la natură; ci să cauți să vezi și să revezi ființele și corpurile, să refaci experiențele, să privești și să pipăi chear la fața locului straturile pământului, și atunci aceste înregistrări îți vor rămâne în minte pe toată viața. Astfel numai edificat fiind vei trece mai departe să studiezi, în natură și pe viu cum se zice, *biologia*, adică știința vieții; *antropologia*, adică știință despre om subt raportul fizic cuprinzând și *geografia*; *sociologia*, adică știința despre societate sau om subt raportul social cuprinzând *istoria* națională și universală; *psihologia*, adică știința despre om subt raportul psihic, și în cele din urmă, ca o incununare a sforțărilor culturale, *morala*, adică știința directivelor traiului omenesc; toate aceste aprofundate în amănunt numai în caz de specializare.

Asupra acestor din urmă studii, n'ai putea avea din școală sau prin studiul personal decât directive cu totul generale și chear de multe ori vagi ce te-ar putea adesea rătăci. Așa că va fi nevoie, simțind bine înțeles imbold în direcțiunea aceasta, să călătorești: să vezi neapărat și alte instituțiuni și alți oameni și alte meleaguri decât acele în cari te-ai aflat până la isprăvitul studiilor oficiale. Dacă nu mă voi fi învrednicit a te ajuta eu, mai din timp la aceasta, să te învrednicești tu singur, fie și mai târziu, a călători, a face chear câte-un popas mai de lungă sau mai de scurtă durată, după cazuri, în unele țări și orașe dintre cari să nu-ți scape Parisul, spre a-ți consolida cunoștințele și personalitatea. Înțelegi bine că partea distractivă, parte ce din nefericire primează la cei mai mulți călători, trebuie să-ți fie redusă față de ceiace urmează să fie ca scop nestrămutat în călătoriile tale: studiul, educațiunea și instruirea.

20

17 VII 1932.

Călătoriile mele și o neuitată cunoștință.

A călători fără a te instrui nu înseamnă a călători. Mai bine atunci să stai locului. Nu face oboseala, și cât pentru pură distracțiune se poate avea fără dislocare. Pe aceiași latitudine a pământului na-

tura se aseamănă: cine a văzut un anumit fel de peisaj le-a văzut pe toate ce-s la fel. Şesurile, dealurile, pădurile munţii, rîurile, fluviile, lacurile, marea... se aseamănă, şi chear oraşele cu casele, uliţele şi chear monumentele lor, se aseamănă, în afară de centrele cu o particulară aşezare şi cu o viaţă culturală şi artistică proprie. A călători deci numai pentru a schimba locul şi a te iluziona asupra schimbării priveliştilor, a-ţi purta numai fiinţa şi a o întoarce tot cum a plecat, nu face: inutilă şi vană oboseală. Când cineva are imaginaţiunea puternică şi cugetarea ii este în necurmată activitate, se poate lipsi prea bine de a călători, fără să piardă pentru asta nimic; ba din potrivă, cum a fost cazul filosofului Kant, despre care se zice că n'a părăsit niciodată oraşul său natal Koenigsberg.

Acum nu-i vorbă că odinioară era şi greu de călătorit: trebuia un imbold deosebit şi o hotărîre aproape eroică spre a o face: zile întregi şi chear săptămâni spre a străbate o distanţă de câteva sute de kilometri, în vehicule incomode sau pe corăbii zbuciumătoare prin intemperii şi mai incomode. In vremea aceia chear pornit numai de a schimba locul, vrând-nevrând prin zdruncinul produs, instruirea era răsplata zbuciumării, fie şi numai pentru a se aprecia prin contrast farmecul liniştii şi stării pe loc. In această privinţă sunt foarte instructive *Scrisorile* lui Ion Ghica către Alecsandri, pe cari te îndemn stăruitor să le citeşti. Dar în vremea noastră cu drum de fer, cu vapor, cu automobil şi avion, ocaziunea şi posibilitatea se oferă atât de uşor încât călătoria devine o obişnuinţă şi o trebuinţă până într'atât, că după cum odinioară trebuia hotărîre serioasă spre a pleca, acum trebuie hotărîre serioasă spre a sta locului.

Dar îndemnat la călătorie trebuie să ştii a o folosi, dragă copile. Eu am călătorit de nevoie când nici nu mă gândeam şi mai apoi de plăcere şi de interes; dar în toate dăţile, după socotinţa de acum, n'am folosit pe cât s'ar fi putut, dacă aş fi fost bine îndrumat. Şi apoi n'am călătorit pe cât aş fi dorit şi din cauza împrejurărilor sociale mai ales: războiul balcanic din 1912—1913 şi războiul cel mare 1914—1918 m'au împedecat; iar după aceia zbuciumul şi nesiguranţa generală, precum şi îmbol-

năvirea mea grea în mai multe rânduri, la intervale de ani, și nu mai puțin lipsa de dispoziţiune, poate și prin înaintarea vârstei, m'au ţinut locului.

Și am regretat de a nu fi putut să mai călătoresc, căci cu toată dezorientarea mea mai ales când am făcut prima călătorie la Bruxelles, am folosit mult și subt raportul studiilor ce mi le-am făcut mai mult la biblioteca mare a oraşului, dar cu deosebire subt raportul legăturilor de cunoştinţă personală dobândite prin indoctrinarea mea socialistă. Aşa că vorba franceză: „la ceva e bună nenorocirea“ s'a verificat și cu mine: convingerile socialiste cari în ţară mă nenorociseră, în Belgia mă norociseră prin faptul de a fi întâlnit la Bruxelles pe Neculai Chinezu, student medicinist cu care mă întâlneam foarte des și dela care am avut negândite și neuitate înlesniri, după cum am pomenit, și tot prin el de-a fi făcut cunoştinţa unei distinse familii nobile a studentului de Brouckère, devenit mai târziu omul politic care în timpul marelui război ne-a vizitat ţara dimpreună cu Vandervelde.

Nu-mi lămuresc nici astăzi prin ce proces de simpatie, căci eram foarte sfios, după cum de atâtea ori mă simţesc și astăzi în multe imprejurări ale vieţii, și franţuzeşte vorbeam încă foarte greu, familia de Brouckère mi-a făcut chear și cinstea de a mă invita la masă într'o seară: era iarnă, nu prea aspră cum e obişnuit în ţările de coastă de mare, dar necesità fireşte un foc în cămin (cheminée), care ţine loc de sobă. Și-mi amintesc cum în odaia cea mare a casei cu trei etaje, de pe eleganta cale (avenue) Louise, ornamentată și mobilată ca'n poveşti, iluminată cu gaz aerian cum se face încă la Bucureşti, ardea gazul în cămin reliefând într'o aprindere incadescentă asbestul aşezat ca nişte motoaşte de călţi, iradiind căldura și lumina care, îmbinată cu aceia ce venea dela becuri, dădea odăilor un aspect feeric aşa cum ni-l închipuiam numai în palatele dintr'o *mie și una de nopţi*.

Ceiace m'a lovit însă în chip cu totul deosebit și mi-a lăsat o impresiune neştearsă, a fost ţinuta doamnei văduve de Brouckère ca prestanţă și mai ales ca comportare faţă de mine. Uluit de tot ce mă înconjura, strălucire de casă și strălucire de suflet, mă exprimam a-

proape monosilabic, ceiace nu împiedica să mă fac înţeles şi tot ce nu puteam exprima să-mi fie redat deplin de propria lor exprimare, fie a doamnei, fie a distinsului ei fiu. N'aş fi poate complect pe cât doresc pentru a reda această neuitată invitare, dacă n'aş menţiona că nobila doamnă îmi servea personal bucatele, înţelegând negreşit încurcarea şi emoţiunea mea ce m'ar fi putut face să plec nesăturat din casa ei.

Fără doar nobila doamnă se va fi stîns poate de mult: corespondenţa avută un timp cu tânărul de Brouckère a încetat subt năvala altor împrejurări, aşa că n'am mai fost în măsură a mai şti ceva ulterior despre această încântătoare familie nobilă. Când bărbatul de Brouckère a venit la Iaşi în timpul războiului, mă aflam pe front. Aşa că în inima mea au rămas neatinse în forma pregnantă în care le-am cunoscut imaginile nobilelor fiinţi: mama şi fiul. Pentru întâia oară în viaţa mea, şi pot mărturisi că după aceia nici până astăzi n'am văzut, o politeţă mai distinsă: atitudine şi gest mai presus de orice descriere; o realitate depăşind orice închipuire.

Nobila doamnă şi-a desăvârşit neuitata-i comportare încă printr'un gest: pentru una din producţiunile conservatorului de muzică din Bruxelles ne-a oferit, lui Chinezu şi mie, loja ce-o avea permanent angajată. Şi de atunci mi-a rămas în suflet încă un spectacol unic cu orchestră, coruri, soliste şi solişti, care-mi apare ori de câte ori ascult muzica şi fără doar aceasta nu puţin a contribuit la înţelegerea ei şi la aprecierea uşurării necazurilor şi a îmblânzirii moravurilor prin muzică.

21

18 VII 1932.

Educaţiunea şi instrucţiunea pozitivă.

Inclin să atribuiesc vieţii petrecute în Belgia, şi mai ales împrejurării negândite de a fi legat cunoştinţă cu nobila familie de Brouckère, iubirea de cultură şi de artă precum şi politeţa ce o manifest faţă de ori cine şi pentru care te îndemn şi pe tine, dragă copile. E tot ce poate fi mai frumos să fie omul nu numai cult, dar şi amabil şi îndatoritor; printr'asta pe lângă că-şi fa-

sonează personal o ținută simpatică, impune și celora cu cari stă laolaltă sau cu cari se întâlnește o purtare la fel, silindu-i să-și reducă asprimile oricât de predominante. Prin cultură și politeță devii un factor de afinare la tot pasul.

S'ar putea spune că cultura este arta cugetului, iar politeța este arta gesturilor și a exprimării curente. Când cultura și politeța se imbină și cu o educațiune artistică, atunci omul apare ca însăși personificarea artei; spre care sfârșit Auguste Comte care, pe lângă un mare îndrumător social, este și un mare pedagog, preconizează educațiunea artistică deodată cu instrucțiunea începătoare. Socotind să întărească tot mai mult familia și să-i lărgească astfel și rolul, marele filosof preconizează ca instrucțiunea primară, cuprinzând neapărat și pe cea artistică, să se facă chear în familie, mai cu samă de mamă. Fixând și deosebind hotărîtor rolul public și social pentru barbat, iar cel moral și casnic pentru femeie, Auguste Comte, lărgind activitatea familială, încredințează mamei prima cultură a copiilor, băieți ca și fete, echivalând cu școala primară, urmând ca abea după asta să treacă copii în instituțiunile de stat, în colegii echivalând cam cu gimnaziile și liceele actuale, aceleași pentru ambele sexe; dar învățând separat.

Colegiile pozitiviste, cum le preconizează Auguste Comte, ar avea învățământul extins pe șapte ani, în fiecare an stăruindu-se cu deosebire asupra unei ramuri de știință, pornind dela abstract, simplu și general, și mergând tot mai mult spre concret, complex și special, aceasta corespunzând și înlănțuirii totale ca și caracterului special al fenomenelor naturii: fenomene matematice, astronomice, fizice, chimice, vitale, sociale și morale. Astfel șapte științi capitale: *matematica*, *astronomia*, *fizica*, *chimia*, *biologia*, *sociologia* și *morala*, după celebra sa clasificare, în ordine descendentă dela general la special sau ascendentă dela simplu la complex, sunt a se învăța de ambele sexe în șapte ani de colegiu.

Cu asta orișice făptură umană normală își face cultura generală indispensabilă în viață, totodată și ca introducere pentru orice specializare în vederea unui meș-

teşug sau cariere, care urmează să se înveţe în aşezăminte speciale, cum ar fi mai toate şcolile de aplicaţiune de astăzi, cu triarea facultăţilor universitare actuale din cari ar urma să se păstreze numai cele cu caracter de aplicare. Universitatea actuală, cu pedantismul ei, cu retorica şi vorbăria ei excesivă, cu inutilele sale comentarii asupra atâtor chestiuni prisoselnice privind inabordabilele probleme de geneză şi finalitate, cari întreţin un misticism sterp, ar urma să dispară.

Inclin să cred că, dacă normele de viaţă socială şi mai ales de cultură generală ce marele filosof le-a preconizat, s'ar fi şi aplicat pe scara cea mai largă, împodobind spiritul şi mai ales caracterul conducătorilor popoarelor şi statelor, poate dezastrele ce-au avut loc nu s'ar fi produs, ori ar fi fost subt o formă mai puţin vătămătoare pentru omenire. In orice caz, cât priveşte cultura ce s'a făcut şi se face până acum, dovada-i clară de lipsa ei totală de înrâurire în bine a vieţii publice şi implicit a vieţii private.

Cultura ce s'a dat până acum a servit ce-i drept tehnica, dar n'a fost câtuşi de puţin contrabalansată de o educaţiune artistică şi inimală, spre a putea fi servită şi morala. Astfel primează în om bestia, care-şi pune în serviciul apucăturilor sale tehnica cât mai perfecţionată. Şi nu se mai poate nădăjdui domolirea bestiei prin învăţătura fadă a moralei bazate pe doctrinile experimentate îndestul până acum. Aceste doctrine filosofice ca şi religioase, ar fi trebuit în curs de veacuri şi chear de milenii să-şi fi făcut proba, fasonând într'adevăr caracterul uman. Or, rezultatul se vede. Şi a se mai recurge tot la ele înseamnă a nu mai ieşi din rătăcire şi, dat progresul tehnicei îndreptată mai mult spre rău, să trecem dela un dezastru groaznic la unul şi mai apocaliptic.

Iată pentru care cuvânt, dragă copile, caut să-ţi îndrept atenţiunea spre nişte consideraţiuni cari n'au pretenţiunea vană ca atâtea altele de a pătrunde însăşi raţiunea finală a lucrurilor, dar au însuşirea de a nu te depărta cel puţin personal de realitatea lor. Privind spre cer să te simţi totdeauna cu piciorul solid pe pământ şi cât mai des să arunci un ochi înainte spre a te feri de

obstacolele de cari te poți lovi și de prăpăstiile în cari poți cădea nimicitor, cum puțin a lipsit să mi se întâmple mie.

22

19 VII 1932.

Cunoașterea țării tale.

Am pomenit de călătorii, dragă copile, arătând în ce măsură mi-a folosit acea din Belgia întru aprecierea educațiunii artistice; dar călătoriile urmează să se facă mai târziu, după ce isprăvești studiile, în vederea unei cariere pe care urmează s'o perfecționezi în străinătate. Inainte de a călători, ceiace pentru mine a fost oarecum o circumstanță impusă, e absolut necesar să-ți cunoști țara ta. Pentru mine a fost tocmai contrarul: întâi am cunoscut mai mult străinătatea decât țara mea, pe care abea târziu am cunoscut-o mai bine.

Tu, făcându-ți studiile, să cauți cu acest prilej să-ți cunoști țara călătorind într'însa, nu după descrierile ori cât ar fi de exacte și de poetice ale scriitorilor. Una este cea ce vezi și pipăi; alta este cea ce cunoști din scris sau din povestire. Fiind încă copil prea mic, mai mult în interes de sănătate te-am purtat prin câteva locuri ale țării: ai văzut munți, ai văzut marea, dar alta urmează să-ți fie edificarea devenind adolescent și tânăr, având altă pricepere de a discerne lucrurile și priveliștile.

România are locuri și așezări încântătoare. Nu-i lipsește un fluviu mare: Dunărea cu ostroavele și delta ei, care nu-i fără oarecare asemănare cu cea a Nilului; nu-i lipsesc șesurile mănoase cum sunt cele ale Munteniei, Olteniei și Basarabiei; nu-i lipsesc dealurile, cum sunt cele ale Moldovei, Bucovinei și Basarabiei, împodobite cu păduri; nu-i lipsesc munții: Carpații cei fermecători cari fac țării întregi ca o spinare uriașă; nu-i lipsește un loc întins mai ridicat deasupra nivelului mării, cum este vastul podiș al Ardealului încadrat pe trei laturi, la sud, est și nord de Carpați, iar la vest de munții Bihorului, cari alcătuiesc ca o cetate vestita țară a Moților; nu-i lipsesc rîurile revărsătoare: Prutul, Siretul, Ialomița, Argeșul, Oltul, Jiul, Timișul, Mureșul, Crișul și cele două hotarnice: unul e-

fectiv Nistrul şi altul în perspectivă istorică şi etnică Tisa, cântate atât de plastic şi înduioşător de Eminescu:

«Dela Nistru pân' la Tisa
Tot românul plânsu-mi-s'a,
Că nu mai poate străbate
De-atâta străinătate...»

Călătorind prin această Românie, aşa cum vălmăşagul vremurilor a readus-o astăzi aproape în fiinţa ei iniţială dacică, vei înţelege cum a putut fi încălcată şi copleşită de fel de fel de seminţii umane şi că elementul băştinaş a trebuit foarte des să se simtă la strâmtoare, cum arată Eminescu. Răspântie de trecere şi nu mai puţin de popas şi chear aşezare, Dacia, peste extensiunea României de astăzi, a fost şi un paradis al popoarelor, aşa că n'ar fi fără realitate susţinerea lui Nicolae Densuşanu, în uriaşa sa operă *Dacia preistorică*, că Dacia să fi jucat rolul Pamirului din Asia: un culcuş, un oploş şi un cuibar de popoare, dând să înăduşe adesea pe băştinaşi.

Mai puţin gheţarii mărilor polare şi pustiurile nisipoase sahariene ori arabice, pe cari latitudinea le scoate din cadrul României, socotesc că nu-i priveliste sublimă pe tot întinsul globului pământesc, care să nu-şi aibă similara în ţara noastră. De aceia călătoria printr'însa te poate dispensa de orice călătorie în scopul schimbării de aspect a lucrurilor, cu excepţiunea celor arătate: încât cunoscând-o nu-ţi rămâne realmente nesatisfăcută decât doar curiozitatea pentru instituţiunile streine, cari într'adevăr pot fi şi multe chear sunt superioare.

De aceia până către isprăvitul studiilor călătoreşte prin ţară şi numai după ce vei fi isprăvit studiile sau vei fi început o carieră, în scopul mai ales de a o desăvârşi, pleacă şi în streinătate. Atunci vei avea toată înţelegerea şi nu te vei folosi de călătorie numai accidental şi prea puţin sistematic şi cu scop precis, cum s'a întâmplat cu mine.

23 20 VII 1932.

Indrumarea sentimentală şi volitivă.

Dar cultura intelectuală numai, ori cât de largă şi stăruitoare ar fi, nu foloseşte mai nimic, ba poate

chear să fie și mai spre vătămare, dacă nu-i întovărășită de cultura afectivă și volitivă, spre a ajunge la o deplină echilibrare sufletească.

Cum a ajuns de complexă societatea astăzi, cultura intelectuală inițială se face aproape numai în școli publice, așa că se pot număra pe degete la noi cazurile unde această cultură s'a putut face în familie, mamele nefiind pregătite pentru această chemare. Nu se face însă și nici nu se poate face în școli cultura afectivă și volitivă, pentrucă în școli lipsește acea legătură firească ce-i numai între copii și părinți, și dacă părinții n'au însușirea de a îndruma prin pilda și sfatul lor pe copii în ordine sentimentală și volitivă, atunci copiii riscă să rămână în vădit defect subt acest raport; ceiace li primejdueşte și cariera și chear viața. Copiii se pot desvolta intelectual și cultural prin școli, dar ei rămân înapoiați, deviați și chear pierduți prin lipsa de îndrumare sentimentală și volitivă, unde numai familia poate face totul, dacă bine înțeles și inclinațiunea constituțională ereditară nu-i defavorabilă, pentrucă după cum am văzut aceasta primează.

Tu, dragă copile, va trebui să fii atent la manifestările din jurul tău. Să-ți formezi un criteriu de apreciere a ceia ce-i bine și a ceia ce-i rău, ca să știi să-ți apropii din mediul înconjurător tot ce-i bun în înțelesul strict al cuvântului și să respingi tot ce-i rău. Fericit fi-vei dacă cei din jurul tău îți vor oferi pilde de viață bună. Altminterea tu trebuie să te faci în stare a deosebi hotărîtor binele de rău și a nu-i urma pe cei din preajmă-ți când nu fac bine.

In acest scop am căutat să-ți dau unele indicațiuni; dar trebuie încă să stăruiesc pentru a-ți întregi și ființa ta morală pe lângă cea intelectuală. Căci trebuie să știi că nu vei putea pune în valoare intelectul fără o afectivitate adecvată, fără o inclinațiune cuviincioasă și morală, care să te mențină pe calea armonioasei desvoltări a propriei tale persoane. Altminterea ai devia la sigur și nu peste mult te-ai și pierde ca acel tânăr, fost coleg al meu de liceu, despre care ți-am pomenit.

Nu pot să cred, că părinții lui nu l-au inițiat în cele bune subt raportul moral, după cum l-au inițiat subt ra-

portul intelectual. Dar lui se vede că i-a lipsit fundamental autocritica, privirea spre sine, spre a se putea propti ori de câte ori s'ar fi văzut târît de cele rele. Se înţelege că fără de un început în bine în însăşi alcătuirea sufletească constituţională a cuiva, nimic nu se poate face. Dar socotesc că la mulţi inşi acel început în bine este înăbuşit şi nimicit prin lăsarea uşoară la voia întâmplării, mai ales când, în cele mai multe cazuri, se capătă o plăcere sau o satisfacţiune imediată, fără păsare de urmările de atâtea ori chear tragice.

Deprinde-te, dragă copile, a privi desfăşurarea vieţii în perspectivă de viitor, cât mai depărtat, considerându-i stadiile în succesiunea lor şi totdeauna subt realitatea ce-ar fi s'o îmbrace neapărat. Vei întrevedea uşor atunci că o plăcere imediată poate fi urmată de mari dureri, pe cari apreciindu-le anticipat, să te foloseşti spre a şti subt ce unghi de realitate în continuitate să consideri plăcerea imediată ce se oferă.

Nu mai departe, ca să exemplificăm în scurt şi cât mai plastic aceasta, poţi să întrevezi dela prima ţigară ce-ai fi îndemnat s'o fumezi, cât de pe dată supravine răul otrăvirii cu tutun, otrăvire care dacă prin obişnuinţă se domoleşte şi nu se mai simte în gradul iniţial, nu mai puţin efectul şi-l urmează şi că numai bine nu poate să facă nici organismului şi nici moralului. Şi tot aşa dacă te vezi îndemnat să bei spirtoase şi simţi, după puţinele clipe de beatitudine, cum se strecoară tulburarea conştiinţii, poţi aprecia la ce urmări te poate duce repetarea şi în ce măsură conştiinţa se poate întuneca, încât să nu-ţi mai dai samă de decăderea fatală.

Sustrăgându-mă dela exemplele înconjurătoare, cari ar trebui totdeauna să fie arătate copiilor şi judecate de dânşii, eu am fost împins de o copleşitoare curiozitate de a păcătui şi într'un fel şi într'altul; însă numai, servit fără doar şi de o natură fericită, pentru a mă reculege şi a simţi un enorm desgust pentru atari alunecări cari pot duce la vicii iremediabile.

Aş dori să-ţi fie deplin edificativă pilda mea şi tu să nu mai faci de loc aceste încercări, simţindu-le prin mine oroarea care să te ferească. A nu fuma şi a nu bea

sunt reţineri cari coroborează cu altele tot atât de imperioase, spre a face loc numai îndeletnicirilor şi pornirilor cari-s menite să-ţi înobileze fiinţa, dându-ţi satisfacţiuni şi plăceri de cari este cu totul lipsit omul căzut într'o viaţă abjectă.

24 21 VII 1932.

Insuşiri spre a fi om deplin.

Omul ca să devie om cu adevărat trebuie, chear când din fire este bine înzestrat, să fie atent la înclinaţiunile şi purtările sale; iar când nu se bucură de o alcătuire trupească şi sufletească cum ar trebui, ceia ce se întâmplă cu mult mai des, să-şi impună o disciplină cât mai riguroasă pentru a se întruchipa în felul cerut şi de nevoile sociale şi de propria-i conştiinţă.

In această privinţă exmplul lui Franklin este cu totul edificator. Printr'un control zilnic asupra conduitei sale, reprimându-şi apucăturile rele, el a ajuns, disciplinându-se de copil încet-încet, dela condiţiunea cea mai scoborîtă de lucrător tipograf, omul de stat şi de ştiinţă formidabil, ce a fost, Franklin socoteşte *treisprezece* însuşiri asupra cărora trebuie să stăruim şi pe cari şi le-a dobândit deplin: *cumpătare, tăcere, ordine, hotărîre, economie, muncă, sinceritate, dreptate, moderaţiune, curăţenie, linişte, castitate* şi *modestie.*

Ar fi de prisos a insista asupra fiecărei din aceste însuşiri cari se vădesc în toată lumina prin însăşi enunţarea lor. E greu de închipuit omul ideal ce-ar fi să le posedă în chip instinctiv deodată pe toate. Cele mai multe din aceste însuşiri nu-s decât virtuale şi pot rămânea închircite şi chear să fie nimicite dacă nu sunt cultivate. Fără doar că trebuie să existe însă virtual să existe din germene; căci fără de aceasta ele nu s'ar manifesta deloc, aşa după cum neexistând din germene auzul, şi graiul. ca să dăm numai un exemplu, nu se mai pot ivi niciodată la surdo-muţi. Dar existând virtual însuşirile cari fac pe omul deplin, ar fi de neiertat ca ele să nu se vădească în toată extensiunea; ceia ce se obţine numai prin autoeducaţiune, cum a fost cazul lui Franklin.

Va trebui, dragă copile, să citeşti şi să urmăreşti vieţile oamenilor de ispravă, pentru a vedea cât s'au silit dânşii spre a deveni ceiace au fost. Insă pentru a avea subt ochi în scurt însuşirile ce trebuiesc să te impodobească, am căutat să concentrez întrucâtva cele arătate de Franklin, anexând şi contopind oarecum tăcerea şi liniştea cu munca, castitatea cu cumpătarea şi modestia cu sinceritatea, aşa că tu urmează să fii atent spre a te manifesta totdeauna în *zece ipostase: harnic, ordonat, cumpătat, curat, econom, curajos, sincer, bun, drept* şi *iertător.*

Harnic, spre a nu scăpa niciodată din vedere datoria ce ai să corespunzi rostului deplin al meseriei sau profesiunii tale. Caută să-ţi faci un obicei din muncă şi ea se va oferi continuu preocupării tale înainte de orice altă inclinaţiune sau ispită. Muncind, nu simţi durata timpului, care devine foarte apăsătoare pentru cel trândav şi leneş, şi muncind cu folos ai mulţumirea care te încântă şi-ţi dă fericirea după care într'alt fel zadarnic ai alerga.

Ordonat, pentruca fiece treabă să aibă loc la vremea ei şi imprejur toate lucrurile să-ţi fie aşezate parcă dispuse anume ca să te servească la nevoie; ca să nu te pomeneşti mereu îngreuiat şi contrariat că nu dai peste lucrurile ce-ţi trebuiesc mai ales la vre-o grabă ce nu îngăduie zăbavă. Subt raportul acesta eu am avut să sufăr mai ales de greul ce-l simţesc şi astăzi că nimeresc anevoe sau nu găsesc de loc o carte, ce mi-i pe dată necesară, în biblioteca mea ce încă nu m'am învrednicit să o pun în deplină ordine, catalogând-o. Tu cată să nu păţeşti ca mine.

Cumpătat, pentruca să nu treci măsura nici la mâncare nici la băutură şi nici la orice alte trebuinţi ale vieţii, pe cari nu le limitează un saţiu anumit; ba din potrivă se întâmplă că tot alunecând în sensul plăcerii, ce orice îndestulare de trebuinţă organică şi chear sufletească o dă, să-ţi faci obicei din depăşire şi să cazi în lăcomie. Opreşte-te, pentru trup ca să nu te îmbolnăveşti, iar pentru suflet ca să nu greşeşti. Eu m'am cam trecut adesea cu măsura din lipsă de îndrumare şi aş dori ca tu să nu păţeşti ca mine.

Curat, pentru ca din întreaga ta făptură şi ţinută să

iradieze sănătatea și cuviința. Iți voi da mai departe și oarecari orientări de igienă, pe cari să le respecți și să le aplici; căci să nu-ți scape din vedere că este un strict paralelism între ținuta fizică și cea morală: declinul uneia trage implicit pe al celeilalte.

Econom, pentru ca la o împrejurare neașteptată ce ar cere mijloace peste cele ale câștigului obișnuit, să le găsești din economiile și cruțările tale, ca să n'ai nevoie să recurgi la altul. Mai întâi, pentrucă acela altul ar trebui să dispună de mijloace ca să te satisfacă și pe tine peste eventualele lui nevoi; și apoi pentruce să contractezi datorii cărora să le porți grija cu atât mai mult cu cât ai fi mai scrupulos; deci să te pui într'o stare de suflet nemulțămitoare? In această privință îți pot fi, dragă copile, o pildă cu totul edificatoare; am dus-o greu în cea mai mare parte a vieții, dar m'am mulțumit cu strictul necesar și chear cu lipsa și n'am contractat datorii nici de-o para.

Curajos, spre a întreprinde trebi la măsura puterilor de cari dispui și să le duci la bun sfârșit. Se cere pentru asta însă, după înțeleapta recomandare a lui Auguste Comte, să fii și *prudent* spre a nu te expune la primejdii și pagube și *perseverent*, spre a ajunge la capăt. Personal nefiind îndrumat am fost cred prea cutezător, ceiace mi-a întunecat prudența și mi-a atenuat perseverența, drept care n'am izbutit în multe privinți și spre neajunsul meu dar și spre paguba societății. Socotesc c'aș fi fost un bun profesor, ceia ce am și năzuit; laturea aceasta însă a temperamentului meu m'a împedicat. Mai puțin chemați ca mine, însă prudenți și mai ales perseverenți, au isbutit. Să fii deci atent asupra echilibrării acestor laturi ale curajului.

Sincer, spre a inspira încrederea necesară pentru orice întreprindere și mai ales spre a fi pururea împăcat cu tine însuți. In această privință pot să-ți fiu cu totul pildă, dragă copile, simțind în mine de mic această pornire, așa că s'a putut să tac despre multe lucruri, pentrucă n'ar fi fost cu cale a le spune; dar ori de câte ori scriu sau vorbesc, pot zice, după cunoscuta expresiune, răsturnând-o, că „ce-i în gură și în condei, e și în inimă".

Bun, ca o emanaţiune a simpatiei ce ţi-am arătat că trebuie s'o manifeşti faţă de orice şi de oricine, iradiind în juru-ţi voie bună. Nefiind lipsit de oarecare înclinaţiune spre umor, foloseşte-l la tot pasul spre a pune în lumină bunătatea, care de altfel se şi leagă totdeauna cu humorul.

Drept, spre a păstra totdeauna raportul cuvenit între tine şi semenii tăi, chear când aceştia ar fi nedrepţi cu tine. A devia dela dreptate ar însemna să apuci pe un făgaş care dacă nu te-ar duce la conflicte mai grele cu societatea, în nici un caz nu te-ar împăca cu tine, pentrucă, sincer fiind, nu poţi gusta decât ceiace-ţi revine cu dreptate.

Iertător. mai ales când consideri relativitatea situaţiunilor şi poziţiunilor semenilor tăi. Ei pot fi nedrepţi faţă da tine, sinceri fiind. Şi chear nefiind sinceri, nu atenuezi şi nu modifici prin nimic conduita lor, dacă iei o poziţiune de duşmănie; ceiace i-ar putea oarecum justifica în atitudinea lor. E drept că reacţiunea iniţială te împinge la războire; dar dacă te chibzuieşti bine, socotind mai ales urmările, chear când ar fi să fii învingător, ierţi; şi dacă o împăciuire este imposibilă, ţine-te în atitudinea recomandată de Gustave Le Bon, când zice: „oamenii de mentalităţi deosebite, ca să se suporte, trebuie să se evite".

25

25 VII 1932.

Deşteptarea instinctului sexual. Ridicându-te băiet măricel, dragă copile, nu mult după aceia, pela 13—14 ani devenind adolescent, când judecata-ţi proprie prinde să te ajute a deosebi singur binele de rău, în năzuinţa de a deveni om cât mai deplin, vei surprinde în tine o pornire, un instinct care te domină cu o putere de care parcă te sfieşti a arăta făţiş în ce măsură te compleşeşte, drept care Eminescu i-a zis „un instinct atât de van, ce le-abate şi la păseri de vreo două ori pe an": *instinctul sexual*, adică înclinaţiunea de a te apropia de celalt sex, plăcerea de a te găsi îm-

preună și în cele din urmă chear gândul stăruitor de a avea alipire trupească.

Intr'un fel s'ar putea chema firi fericite acele cari simțesc mai târizu pornirea sexuală, dacă ivirea acestei inclinațiuni, la o vârstă încă crudă și cu o putere greu de stăpânit, n'ar însemna și o desvoltare respectivă organo-psihică accentuată. Tocmai firile cari manifestă o destoinicie intelectuală și o revărsare afectivă mai pronunțată au și instinctul sexual mai evidențiat, așa că s'a putut vedea un strâns paralelism între intelectualitate și sexualitate. Mai mult decât atât s'a socotit să se raporteze întreaga viață psihică la viața sexuală și, prin doctrina psihanalizei, să nu se vadă în psihicul animal și deci și uman decât un epifenomen al sexului.

Ca fond și originalitate doctrina psihanalizei astfel considerată nu-i deloc nouă și n'are propriu decât doar exagerațiunea relațiunilor ce ar fi între psihic și sex. Schopenhauer, vestitul și judiciosul filosof, a arătat în ce măsură se manifestă la animale, și deci și la om, specia; cum cele mai trudnice lucrări și manifestări omenești cu aparente motive proprii, cu scopuri ce par dintre cele mai degajate de orice imbold organic, se vădesc în ultimă aaprofundare ca servind numai și numai specia.

Inșii în cele mai personale ale lor acțiuni, convinși chear de autodeterminare sau liber arbitru cum s'a mai zis, nu fac decât să graviteze în jurul unor năzuinți pe cari de multe ori nici nu le bănuiesc, pentrucă nici nu le aparțin în propriu: năzuințile speciei. Incât și Auguste Comte a putut formula sentențios că: „Individul repetă specia în îndoita ei evoluțiune organică și spirituală", o realitate despre care și Eminescu s'a exprimat atât de plastic în scrisoarea IV:

„Nu trăiți voi, ci un altul vă inspiră—*el* trăiește,
El cu gura voastră râde,—*el* se'ncântă, *el* șoptește;
Căci a voastre vieți cu toate sunt ca undele ce curg.
Vecinic este numai râul: râul este Demiurg".

Dar dela faptul că sexualitatea e garanția perpetuitățiî speciei, nu-i de conchis numai decât că sexul prevalează în toate actele vieții animale și umane. Sexualitatea poate fi elementul sau fenomenul dominant, ce ar carac-

teriza cu deosebire animalitatea şi din om; dar în alăturare cu sexualitatea sau după ea şi pe lângă ea supravin determinante cari propriu zis nu mai au nimic sau prea puţin a face cu ea.

Se întâmplă fenomenul interesant că omul, supt raportul sexual şi mai ales bărbatul, este mai mult sau mai puţin permanent înclinat sexualiceşte, pe când animalele în deobşte au această înclinaţiune mai mult periodic. La animale în general, nu numai la păseri, cum le-a vizat Eminescu, este epoca sexuală, *rutul,* când se află cu totul subt stăpânirea inclinaţiunii de sex, când se poate spune într'adevăr că ele nu trăiesc decât pentru specie şi prin sex. Dar vine epoca de calm, când sexualitatea apare ca absentă şi când animalul îşi duce viaţa organopsihică totalmente independent de sex. Şi acum dacă dela animal ne raportăm la om, putem lesne deduce că cu atât mai mult omul adult, deşi susceptibil permanent de activitate sexuală, poate să aibă şi fără doar că are o enormă activitate ce nu mai are de loc a face cu sexul.

Omul prin sex este animalul permanent. Sexul cu deosebire îi arată omului că face una cu animalele toate ca organism; dar nu mai puţin omul s'a abstras printr'o viaţă socială complicată şi, în privinţa conştiinţii creiată prin această complicată viaţă socială, nu mai are cu animalele decât legături şi asemănări cu totul vagi. Viaţa umană incorporează sexualitatea care îi condiţionează perpetuitatea; dar atât. Mai departe, după imperioasele determinante ale sexului pe cari, printr'un just şi cuviincios simţ de sfială de a se socoti prea animal, le satisface cât mai în ascuns, omul se desfăşoară faţiş cu o activitate multiplă ce-ar fi prea naiv şi neavenit a o mai raporta la sexualitate.

Dimpotrivă, activitatea largă şi deschisă îl face pe om să-şi limiteze raţional pornirea sexuală. Mai mult decât atât, activitatea obişnuită, concentrată şi accentuată îi restrânge imboldul sexual şi deci cu atât mai mult se îndepărtează din acţiunile sale orice mobil sexual. A se interpreta dar toate acţiunile umane, chear cele mai superioare şi mai desinteresate, ca având de mobil sexualitatea, înseamnă a nu cunoaşte şi recunoaşte nimic din determi-

nantele sociale cari fasonează și mișcă pe om, cari-i creiază chear sufletul, după cum reiese din lucrările atât de fundamentale ale lui Auguste Comte, Le Play, Izoulet și Gustave Le Bon; ci ar însemna a se ținea la școala exclusiv biologică și a vrea să se explice totul prin pornirile strict organice. Or numai faptul menționat, cu rutul animal, sdruncină total orice extensiune a sexualității în câmpul labirintic al spiritului uman, unde socialitatea ne poate lumina, fiindu-ne totodată și o bună călăuză, după cum am arătat vorbind despre limbaj.

26

27 VII 1932.

Manifestarea pornirii sexuale.

Omul trebuie să aprecieze cât îl îngreuiază, îl târăște și-l rătăcește instinctul sexual, mai ales în complicațiunile și răspunderile vieții sociale, așa că asupra pornirii sexuale ar fi să aibă cea mai mare atențiune, impunându-și o riguroasă disciplină. Aceasta cu atât mai mult cu cât poate să constate în ce măsură îl domină acest instinct, întunecându-i foarte des conștiința și discernământul.

Mai întâi instinctul sexual, mai ales la bărbat, se iveşte de cu vreme, chear de pela 12 sau 13 ani, în totală discordanță cu posibilitățile și cuviința satisfacerii lui. Drept care se face că majoritatea băieților, și nu în mică proporție chear și fetele, caută să se satisfacă în chip deviat. Intr'o oploșire laolaltă de copii, cum sunt gazdele și mai ales internatele, e destul unul viciat pentru ca toți să-l imite și la rându-le să răspândească viciul. Personal, trăit ca copil pela gazde cu mai mulți alții împreună, am căzut în atare pacat după exemplul unuia, și dacă n'am practicat mai des și mai îndelung viciul acesta, atribuiesc numai firii mele fericite care nu s'a acomodat cu acest rău, după cum nu s'a acomodat nici cu fumatul și nici cu beția. Firile mai slabe însă, odată căzute în păcat, rămân cu atât mai mult cu cât nu se exercită o veghere serioasă asupra acestor lucruri și cu ușurință se atribuiesc urmările triste ale acestor vicii, cari se țin ascunse, altor pricini

aparente spre cari, din cuviinţă şi din culpabilă delăsare se înclină mai totdeauna.

Partea mediului este însă cu totul covărşitoare în manifestarea şi chear satisfacerea neavenită şi precoce a pornirilor sexuale. Mai ales în ţara noastră, unde disciplina familială este cu totul slăbită de nu chear nulă, cum a fost în cazul meu, copilăria şi adolescenţa sunt expuse tuturor relelor, ispitelor şi viciilor, pentru cari nu-i altă pavăză decât doar o constituţiune organică prea favorabilă, ceiace îndeobşte nu poate fi cazul. Şcoala, deşi ar trebui să fie atentă cu deosebire la noi, spre a compensa nesocotirea familială, nu se preocupă câtuşi de puţin de aceasta. O educaţiune religioasă riguroasă nu există; şi astfel primejdia satisfacţiunii neavenite şi precoce a sexualităţii este permanentă.

Personal am fost victima acestei situaţiuni: cu o pornire sexuală deşteptată prea curând, m'am sustras viciului iniţial printr'o fericită împotrivire firească; dar prin îndemnul unor colegi liceeni, am fost pus în circumstanţa tristă şi nepotrivită de a avea legături sexuale pe calea prostituţiei, cam de pe la vârsta de 17 ani, contagionându-mă veneric chear dela început. Aşa că ceiace trebuia să fie plăcere, n'a fost pentru mine decât durere şi suferinţă, cu atât mai acuzată cu cât, în afară de ruşinea legată firește de întâmplarea în sine, şi sfiiciunea mea naturală m'a făcut să nu recurg la ajutorul medical decât cu întârziere, căutând să mă folosesc, în circumstanţe atât de delicate, de sfatul prea puţin eficace al complicilor mei în păcat. Această păţanie a mea să-ţi fie de învăţătură, dragă copile, ca să nu te laşi niciodată induplecat spre satisfacţiuni îndoielnice şi imprecise oricât ţi-ar da inima ghes.

Cât n'am avut să admir mai târziu, când cu mersul meu în streinătate pentru specializare, pe nişte tineri studenţi elveţieni, mi se pare de religiune protestantă, cari mărturiseau cu bună credinţă că până la vârsta la care se aflau, de 22—23 de ani, nu avuseseră legături sexuale şi se păstrau cu toată hotărîrea a le avea numai prin căsătorie.

Prea frumos lucru ca să fie generalizat; dar e de

dorit și de stăruit ca satisfacerea instinctului sexual să aibă loc cât mai târziu: în orice caz să poată fi amânată până la 20 de ani și chear după aceia; iar când este să aibă loc să fie toate garanțiile în ființă de a nu se căpăta vre-o boală venerică. Căci se poate spune că e mai puțin primejdios a se satisface instinctul sexual artificial, cu urmări curabile, decât a se satisface natural urmat de o boală venerică adesea incurabilă. Pentru aceasta trebuiește avut cea mai excesivă precauțiune.

27

28 VII 1932.

Domolirea pornirii sexuale. Pornirea sexuală inițială trebuie neapărat domolită, atât în vederea sănătății cât și a putinții de a lucra serios și deplin în câmpul vieții personale și sociale; căci preocuparea sexuală sustrage o bună parte din energia trebuitoare îndeletnicirilor datorite vieții și societății. Infrânarea sexuală se impune cu atât mai mult cu cât plăcerea legată de sexualitate este dintre cele mai intense și mai dominante, pricinuind prin frecventă satisfacere o obișnuință tot atât de pătimașă ca și fumatul sau băutul. Firește că fiind insoțită de saț ca și foamea și setea, nevoia sexuală satisfăcându-se comportă un răgaz și o măsură; dar ca și trebuințele fundamentale menționate, când sunt extinse peste saț, nevoia sexuală poate lesne să treacă într'o formă pasională vătămătoare în toate privințele. Mâncarea prea multă duce la indigestiune, băutura prea multă la alcoolizare; iar satisfacerea prea deasă a sexualității la sleire și desgust.

Dacă nu poate fi vorba în nici un caz de abținere totală chear și la maturitate, cum exagerat s'a preconizat de unii, socotindu-se greșit că ar fi un strâns paralelism între abstinența sexuală și activitatea intelectuală, oricum cumpătarea se impune în sexualitate cu o deopotrivă rigoare ca și la mâncare și cași la băutură. Aicea-i mai ales în totul veridică vorba lui Omer din *Iliada* că „în toate mijlocia-i calea înțeleptului".

Tu, dragă copile, spre a fi mai la adăpost de incli-

naţiunea sexuală, te vei feri cu bună ştiinţă de întâlnirile cari o pot provoca. Astfel te vei ţinea mai deoparte de sexul femeiesc evitând cu deosebire jocurile şi conlucrarea cu fete, precum, şi între băieţi fiind, nu vei asculta convorbirile privitoare la sexe, convorbiri ce, la tineretul încă nepregătit pentru înţelegerea serioasă a acestor chestiuni, alunecă totdeauna numai pe panta lubricităţii provocătoare. In atari chestiuni nu te sfii a întreba pe cineva mai vârstnic şi mai priceput, spre a fi pus în putinţa de a judeca cazurile în toată adâncimea ce o comportă şi astfel a cunoaşte pentru tine ţinuta cea mai potrivită.

Numai o riguroasă disciplină socială, practicată cu deosebire în laturea aceasta a vieţii, a asigurat curăţenia necesară perpetuării sănătoase a speciei umane. Ţinerea în neştiinţă de nevoile sexuale, mai ales la partea femeiască, era dictată de grija neînţelegerii suficiente a acestei complexe chestiuni, neînţelegere ce urma să expună la consecinţe mai grele decât însăşi ignoranţa totală. Şi dovada tristelor urmări s'a şi pus în lumină de îndată ce, organizaţiunea familială declinând şi raporturile sociale schimbându-se fără echilibrare, fetele şi femeile au năvălit în viaţa publică. De unde se putea crede că viaţa publică şi mai ales cea sexuală să câştige, desorientate cu totul fetele şi femeile, prin însăşi particularitatea firească şi cu deosebire îngreuitoare a sexualităţii lor, au extins şi mai mult desfrâul sexual de până acum, adăugând în această privinţă la desorientarea bărbătească propria lor desorientare, nestăpânită acum de nici o rigoare, fie ca simţ de familie, fie macar ca simţ de demnitate personală. Aşa că, subt aparenţa civilizatoare a modelor şi a manierelor, se revarsă subt toate raporturile, dar mai ales cel sexual, o animalitate îngrijorătoare.

Odinioară fetele mari cantonate în familie se măritau sau mai rar, nefiind de măritat poate şi pentru vreun beteşug, se duceau la mânăstire sau rămâneau a se devota casei. Acuma dau navală cu duiumul în lumea largă, abordând învăţământul public fără nici o alegere şi căutând să ocupe funcţiuni publice fără nici o excepţiune decât doar cele armate. Aşa că prin neputinţa

de-a mai fi reținute în familie, nu puțin femeile au agravat criza grozavă economică în care ne sbatem astăzi și, subt raportul sexual cu deosebire, au mărit destrăbălarea și extins primejdia nestăpânirii inițiale a acestui instinct.

Apoi coeducațiunea, adică intrunirea laolaltă a sexelor în școli, ce s'a preconizat stăruitor de unii, firească în familie, unde se pot întruni laolaltă frați și surori, și convenabilă până la un punct în școlile primare, devine o primejdie în școlile secundare, superioare și universități, unde atențiunea se îndreaptă firește către sexualitate. Așa că aicea s'ar impune separarea complectă a sexelor, dacă nu ca așezeminte, ceia ce-ar fi prea costisitor, cel puțin prelegerile să aibă loc separat, căci, așa cum se practică astăzi, neavenitele preocupări și chear legături sexuale tulbură forțamente mersul serios al învățământului. Atâtea întâmplări și cazuri nenorocite, ca o urmare fatală a acestei situațiuni, sunt dovada cea mai vorbitoare în această privință.

Iată în ce mediu primejdios te afli, dragă copile, ceiace-ți impune o atențiune cu mult mai mare decât ar fi necesitat-o un mediu ca cel în care m'am aflat eu, dar pe care am nesocotit-o și am avut să trag urmările de care aș dori să fii scutit. Pentru asta amână cât mai târziu satisfacerea sexuală, amân'o până după serviciul militar, amân'o chear până la însurătoare. Vei fi fără doar cam contrariat și cam nemulțămit, dar gândește-te cât vei fi de mulțumit după aceia făcând astfel.

28

29 VII 1932

Echilibrarea funcțiunilor organice prin gimnastică.

Ca să poți domoli pornirea sexuală și astfel amâna satisfacarea precoce și neavenită a ei, afară de ocupațiunea obișnuită a minții cu învățătura și a sentimentalității cu arta, pentru trup mai ales nu-i măsură și hăț mai bun decât gimnastica în toată extensiunea ei: jocurile de tot felul, velocipedarea, scaldatul și înnotarea, patinajul, canotajul, călăria și excursiunile pedestre. In felul acesta se repartizează cu măsură

energia care, lâncezândă şi fermecată oarecum de acel *dolce far niente* italienesc, se trage forţamente spre cea mai fundamentală şi mai dominantă pornire a firii în general şi implicit şi a omului: sexualitatea.

Imprejurării de a nu fi practicat gimnastica decât foarte rar, numai ca îndatorire şcolară, limitată doar la nişte exerciţii simple corporale sau la unele mişcări pe aparate, şi astfel de a fi avut foarte mult timp nefolosit trupeşte în mod chibzuit, atribuiesc cu deosebire înclinaţiunea mea precoce spre sexualitate, fără a nesocoti că poate şi din fire eram predispus către aceasta. Dar ori cât ar fi fost din obârşie prea rostită inclinaţiunea mea, socotesc că ea ar fi fost uşor stăpânită şi satisfacţiunea ei amânată, dacă aveam o îndrumare măcar în privinţa aceasta; dar îndrumarea mi-a lipsit complect în privinţa aceasta, după cum am arătat îndestul că mi-a lipsit şi'n privinţa educaţiunii mele iniţiale generale.

Şi nu numai că mi-a lipsit şi orice îndrumare sexuală, dar la tot pasul n'am avut decât ispite şi îndemnuri cari mă atrăgeau şi mă împingeau spre satisfacere; aşa că cine ştie în ce măsură aş fi fost primejduit şi în privinţa aceasta, ba poate chear aş fi căpătat şi vre-o boală nimicitoare, dacă firea mea sfioasă nu mi-ar fi venit de data asta într'ajutor efectiv, spre a mă ţinea în pronunţată rezervă şi astfel de a nu cădea în pacat decât la momente destul de rari; ceiace negreşit a micşorat sorţii unei totale vătămări, până păţaniile proprii, şi viaţa mea mai rânduită în privinţa aceasta, m'au pus cu totul la adăpost.

Fie-ţi de învăţătură păţaniile mele, dragă copile, spre a te feri de făgaşul primejdios, şi prin practica sistematică a gimnasticei să te pui în situaţiunea ca nici măcar să te gândeşti la trebuinţa sexuală, lăsând-o cuminte să dormiteze în adâncul fiinţei tale până cel puţin ai atinge vârsta de 21—22 de ani, când ai şti să te pui la adăpost de urmări vătămătoare, dacă n'ai fi în cazul fericit al acelor tineri occidentali de cari pomenii, să te fereşti de orice legătură sexuală înainte de căsătorie. Fireşte că-i de respins orice practică artificială către care s'ar putea să fii atras sau îndemnat, aşa că practicând gimnastica,

dacă totuși pornirea ta sexuală nu-ți lasă răgaz și te domină, atunci e mai nimerit să-i cedezi, luând însă toate precauțiunile ca să nu te îmbolnăvești; și apoi să nu contractezi vre-o legătură de sentiment care să-ți fie tot pe atât de păgubitoare.

In laturea aceasta primejdia nu-i numai de partea trupului, ea-i tot atât de mare, ba poate fi și mai mare, de partea sufletului. Inainte vreme, cum s'a întâmplat cu mine, satisfacerea sexuală avea loc mai numai cu prostituate, adică cu fete sau femei ce-și speculau trupul în chip autorizat. Din neglijența controlului sanitar sau și cu acest control, căci în sfera aceasta o garanție sigură nu poate fi, riscai să te îmbolnăvești; dar nu riscai nimic subt raportul sentimental.

Astăzi, cu felul lăbărțat legal de practică a prostituției, care poate ușor încorpora femei fără nici un control, și cu posibilitatea prea ușoară, în năvala fetelor și femeilor în afara casei, de a contracta o legătură zisă liberă, ești și mai expus riscului îmbolnăvirii și cu totul expus primejdiei de a te lega statornic cu o fată sau femeie ce n'ar fi la înălțimea aspirațiunior tale.

Iată încă un temei puternic, dragă copile, de-a fi atent și de a amâna cât mai mult satisfacerea sexuală. Cea mai gingașă legătură din viață este fără doar acea sentimentală sexuală și dacă nu se nimerește să se potrivească cadrului vieții tale, concepută în chipul în care îți arăt, atunci devii foarte nenorocit; și chear dacă isbutești, prin rupere în cazul unei legături libere sau prin divors în cazul unei legături legale, să te desfaci, nu mai puțin rămâi cu o zgancă în suflet, care de multe ori nu-i mai puțin supărătoare decât ar fi o cicatrice vicioasă pe trup, după o rană grea.

29

30 VII 1932.

Diversele tipuri intelectuale.

Toată silința de a fi un om cât mai viguros și sănătos organicește și cât mai echilibrat și mai bine înzestrat sufletește, privește în ultimă realizare și în mod

practic îndrumarea spre o carieră : fie un meşteşug sau meserie, când cugetarea se limitează la îndeletniciri de ordine concretă, fie o profesiune, când cugetarea se înalţă şi la preocupări de ordine abstractă.

Aşa că din capul locului spre o îndrumare chibzuită după înclinaţiunile fundamentale ale spiritului lor, copiii şi adolescenţii, ca să nu devieze chear dela început, sunt de împărţit în trei categorii intelectuale : cei cu înclinaţiuni concrete cari se vor îndrepta spre meserii ; cei cu inclinaţiuni abstracte cari se vor îndrepta spre profesiuni intelectuale teoretice ; şi cei cu înclinaţiuni mixte, concreto-abstracte, cari se vor îndrepta spre profesiuni intelectuale aplicate.

Această deosebire a spiritelor se invederează chear din învăţământul primar; dar în învăţământul secundar, dacă s'ar avea atenţiunea cuvenită şi s'ar fixa chear îndatorirea în privinţa aceasta, împărţirea ce menţionăm a spiritelor, cu foarte reduse excepţiuni şi abateri, s'ar stabili în chip hotărîtor. Incât chear dela şcoala primară, dar mai ales din primele clase ale liceului, s'ar deriva copiii şi cu deosebire adolescenţii spre îndeletnicirile sau studiile cari-s mai compatibile cu înclinaţiunea lor firească. Astfel n'ar mai fi nici o cazną de a se stărui să se scoată neapărat un profesionist dintr'un spirit înclinat pentru meserie, sau să fie îndreptat spre meserie unul din care s'ar putea scoate un distins profesionist

Aşa ar fi, şi bine ar fi, dacă alegerea s'ar face neatârnat de alte consideraţiuni. Insă obişnuit primează alte consideraţiuni cari tulbură foarte mult această orientare. Ori cât s'ar critica şi s'ar aduce ponoase castelor indiene, ele sunt în continuă refacere subt toate latitudinile şi în toate timpurile. Doar calificativele şi aspectele se schimbă, fondul lucrurilor rămâne acelaş. Profesionistul nu se va putea împăca niciodată ca copilul lui să devină meseriaş, cu toate că n'are nici o înclinaţiune spirituală abstractă ; iar meseriaşul îşi vede, prin însăşi condiţiunea lui, progenitura osândită mai totdeauna să nu devie decât de breaslă similară, ori cât s'ar arăta de înzestrată pentru vre-o profesiune.

Aşa că condiţiunile sociale sfarmă în privinţa aceas-

ta orice calcul sănătos și general. De aceia drept vorbind nu putem nădăjdui în extensiunea aplicării și îndrumării spiritelor tinere după realitatea ce-o evidențiază. Dar rămâne oricum ca un adevăr câștigat aceasta și oamenilor cari s'ar orienta nu după interesele și prejudițiile lor personale sau familiale, ci după foloasele decurgătoare pentru societate, le-ar reveni să-l aplice.

Odată stabilit și acceptat sistemul acesta al împărțirii inițiale a spiritelor în vederea carierelor de urmat, ar fi încă neapărat de subîmpărțit fiecare din cele trei mari categorii. In categoria celor pentru meserii, de determinat anumit meseria proprie unui copil oarecare; și tot așa de determinat profesiunea abstractă sau concreto-abstractă anumită pentru diverșii copii din categoria celora pentru profesiuni.

Ca să exemplificăm, deșlușind astfel și mai bine considerațiunile noastre în ce privește mai ales profesiunile, specificăm că îndeletniciri abstracte ar fi: teologia, filosofia și literatura; iar concreto-abstracte ar fi matematicile, științele naturale, fizico-chimice, sociale și morale. Așa că ar fi o dispoziţiune cu adevărat ideală, putându-se trece peste prejudițiile și interesele momentului, de a se destina pe cât posibil orice spirit la înclinațiunea sau mai bine zis la vocațiunea lui.

Pe tine, dragă copile, judecând după felul jocurilor la cari te dai, după preocupările mai mult sau mai puțin stabile ce le manifești, după închegările în desemn și lucru manual ce le încerci cu un vădit dar de închipuire ce se leagă de abstracțiune, fiind totodată iubitor și cetitor de povești și nuvele, aș înclina să te socotesc ca un spirit mixt abstracto-concret și deci menit a te consacra unor studii adecvate, neputând încă să precizez ce ramură anume și deci ce carieră specială ar fi să urmezi. Oricum indicațiunile ce ți le dau îți pot sluji de orientare, oricare ar fi să fie cariera specială pentru care te-ai destina.

30 1 August 1932.

Indrumarea spre o carieră.

Ținându-se astfel samă de marile diviziuni ale spiritelor: concrete,

abstracte şi abstracto-concrete, mai ales când relevarea este complect vădită prin înclinaţiunea manifestată de copii, ei pot fi îndrumaţi chear dela şcoala primară spre carierele cele mai potrivite cu firea lor.

Fără a se avea numai decât în vedere media notelor oricum oscilantă şi influenţabilă, copiii constataţi mediocri, adică insuficienţi la socoteli şi memorizări, cari caracterizează abstracţiunea, şi la ştiinţele naturale, cari caracterizează concretul-abstract, vor fi ţinuţi a nu trece mai departe la studiile secundare; căci orice silinţi s'ar pune, dată fiind prin aceasta insuficienţa lor congenitală, nu vor putea deveni decât nişte profesionişti mediocri.

Bine ar fi ca părinţii înşişi să se pătrundă de aceasta şi chear când situaţiuna lor de profesionişti i-ar determina oarecum să-i pregătească şi pe copii la fel, să treacă peste această consideraţiune prejudiciabilă şi să-i derive către agricultură, meserii. industrie şi comerţ. In loc să fie mediocrităţi în profesiuni, ei pot să devie superorităţi în meserii; atâtea cazuri sunt cu totul vorbitoare în această privinţă. Şi poate către aceasta să contribuiască deacum înainte în mediul nostru şi faptul decăderii excesive a funcţionarismului de care odinioară se lega o deosebită consideraţiune, prin aceia că funcţionarul îşi avea asigurată remunerarea şi nu era expus fluctuaţiunilor, cum este totdeauna expus un meseriaş, un agricultor, un industriaş sau un comerciant.

In orice caz, peste orice prejudiţii şi consideraţiuni lăturaşe, noi arătăm binele social ce ar decurge orientându-se copii şi adolescenţii către ceia ce-i vocaţiunea lor, cum s'a zis foarte bine, adică către ceia ce derivă din însăşi alcătuirea fiinţei lor organice şi spirituale. Căci numai atunci când se îmbină îndeletnicirea cu însăşi înclinaţiunea firească, se ajunge la cel mai deplin rezultat. Incât sunt de atribuit multele discordanţe ale vieţii sociale şi faptului că oamenii nu-s derivaţi către adevăratul lor destin, adică către aceia ce-i în potenţialitate sau în virtualitate în însăşi făptura lor. S'ar putea astfel spune că talentul sau chear geniul în orice domeniu, nu este decât această concordanţă a fondului firesc cu îndeletnicirea ulterioară şi că multe reale talente şi chear genii închircesc

prin faptul desacordului între înclinațiune și îndeletnicire. Și atunci se face că numai firile prea tari se smulg oarecum acestui dezacord și-și caută prin ele înșile calea cea potrivită, pe când grosul semenilor mai slabi rămân pe toată viața în această contrazicere care duce la mediocritate. Deci un element de vădit progres social ar fi urmărirea serioasă și sistematică a inclinațiunii constituționale a spiritelor.

Și cum despre tine, dragă copile, înclin a crede și după notele școlare satisfăcătoare, dar mai ales după manifestările tale concreto-abstracte, că ai putea deveni bun profesionist în domeniul social respectiv, cată să-ți fie îndreptate studiile spre acest domeniu, rămânând să se vadă treptat spre ce mai anumit spiritul tău stăruiește de sine, fără silă și fără greutate, pentru a se preciza în ce câmp anumit al vieții sociale, pentru ce anumită profesiune să te cultivi în mod deosebit.

Aceasta ca orientare cu totul generală, căci nimic nu se opune ca, manifestând mai târziu cine știe ce înclinațiune spirituală zbucnitoare, destinul tău profesional să fie dictat de aceasta. Se cunoaște și-i bine de avut în vedere cazul vestit al lui Vasile Conta care, trimis în străinătate pentru a se specializa în comerț, în scop bine înțeles mai lucrativ după inclinațiunea spiritului său, a făcut dreptul, devenind și profesor universitar; dar s'a relevat și a rămas în patrimoniul nostru spiritual numai ca distins filosof, ceiace fu fără doar deșteptarea unei vocațiuni constituționale nedeslușite dela început.

31

2 VIII 1932.

Inclinarea spiritului meu și alegerea carierei mele.

In ce mă privește, dragă copile, pot să-mi dau samă deplin de înclinațiunea constituțională a spiritului meu și de concordanțele cași de discordanțele îndemnurilor și studiilor mele în raport cu alegerea și pregătirea profesiunii mele; ceiace poate servi ca o exemplificare și într'un sens și într'altul a considerațiunilor prezentate privitor la îndrumarea unui spirit.

Fără sfătuitor, fără nici o altă orientare decât acea a propriului meu cuget, căci, cum am arătat, am fost propriu-mi stăpân dela vârsta la care te afli tu acum, nu m'am condus decât de imboldul propriei mele firi întru a stărui asupra unor anumite studii. Acum privind înapoi imi dau samă că am fost un spirit mixt concreto-abstract, drept care nu corespundeam decât abea satisfăcător la învăţătura limbilor şi la orice alt studiu cerând memorizare ca religiunea, istoria sau legislaţia; în schimb excelam la ştiinţele naturale, fizice şi matematice în laturea lor concretă; aşa că înclinam a deveni naturalist, dar mai ales geograf sau astronom.

Cu greutate mi-am apropiat elementele limbilor vechi, greaca şi latina, cu ceva mai puţină greutate limba franceză, pe care totuş n'am isbutit s'o vorbesc şi s'o scriu decât târziu şi încă nu deplin; nu mi-am putut apropia decât slab germana, înţelegând-o la citit, dar neputând-o vorbi decât foarte mediocru. Poate să fi fost într'asta şi inconvenientele metodelor ce se folosesc în liceu, stăruindu se mai mult asupra gramaticei, fără a se urma calea naturală cu exerciţii de la simple la complexe şi cu vorbitul; dar a fost mai sigur neinclinaţiunea mea firească care s'a verificat prin încercarea ce-o făcui un timp de a învăţa singur latineşte după o metodă destul de practică, fără să fi isbutit decât doar în extensiunea înţelegerii unor texte mai uşoare, însă niciodată putând să deslușesc deplin vre-o pagină de Virgiliu sau vre-o odă din Horaţiu, cum dealtfel ambiţionam.

In schimb eram foarte tare la geografie; într'atât că profesorul respectiv, când isprăvisem patru clase liceale, se gândea să merg la un concurs de geografie ce se da la Bucureşti între cei mai buni elevi din ţară. Dar trebuind pe de o parte să stăruiesc pe lângă un deputat ca să obţin drumul până la Bucureşti, ceia ce sfiiciunea mea nu m'a dus la nici un rezultat, căci odată refuzat n'am mai stăruit, deşi de altfel aveam recomandaţiunea profesorului meu; pe de altă parte însuşi profesorul nepersistând în îndemnul ce mi-l dase, am rămas locului cu gândul că odată şi odată, isprăvind liceul voi putea deveni geograful sau astronomul ce-l visam.

Și cred că de aș fi dispus de mijloace proprii, de m'aș fi calculat că pot lucra sigur și cu folos în geografie sau astronomie, ajuns la universitate aș fi urmat științele fizico-matematice. Dar în cursul superior al liceului deviasem, cum am arătat, dela datoria mea firească, consacrându-mi timpul liber militantismului social, când mai folosit ar fi fost cu gimnastică și excursiuni. Excluderea din liceu tocmai când trebuia să-l isprăvesc, mi-a pus în bruscă lumină greul vieții și atunci m'am socotit că, departat fiind dela orice îndeletnicire oficială, fără de care profesiunea mea de geograf sau astronom ar fi tânjit, să îmbrățișez o carieră ce-o presupuneam cu totul liberă după calificarea ei, o carieră ce să nu fie neapărat legată de-o situațiune oficială, o carieră ce să-mi fie și dragă și lucrativă, și astfel am îmbrățișat medicina.

Dacă nu m'am înșelat în privința îndemnului meu și a interesului ce trebuia să mi-l înfățișeze medicina, pe care în specialitatea ce mi-am ales-o am căutat, cu multe greutăți de altfel, s'o pătrund cât mai deplin, m'am înșelat însă amar asupra lucrativității ei ca profesiune zisă liberă și a independenței ce trebuia să mi-o chezășuiască. Cu deosebire în țara noastră, unde totul este funcționarizat, exercitarea practică este strâns legată de exercitarea oficială. Scoateți pe cel mai emerit chirurg sau medic dela postul lui oficial, prin care are singura putință de a se releva și de a fi băgat în samă într'un mediu agramat ca al nostru, și veți vedea că nu mai poate să-și țină zilele, deoarece nimeni nu l-ar mai căuta. Curând a trebuit să mă conving de asta și să caut o situațiune oficială, de profesor universitar sau macar medic spitalicesc, acum mai ales când mă pătrunsesem de toată vanitatea militantismului meu social. N'am putut isbuti decât târzie vreme, după vârsta de 40 de ani, să capăt cu greutate, și încă și atunci numai prin buna-voința și stăruința câtorva oameni cu trecere cari mă apreciau, o situațiune oficială de medic primar al Casei Sft. Spiridon. Și atât.

Zbuciumul anilor de practică liberă, cu trecătoare înlesniri provizorii oficiale, mi-au arătat greșeala calculelor mele. M'am consolat gândind că poate cu o altfel de carieră ce-ar fi cerut imperios și deodată o situațiune o-

ficială, aş fi putut fi cu totul pierdut. Dar nu te-aş sfătui, dragă copile, dată munca îndelungă şi excesivă ce o cere studiul medicinei, afară doar de ai manifesta o nestăpânită chemare şi ardoare, să urmezi această carieră. Oricum tu eşti încă cu totul în curs de posibilităţi şi timpul urmează să-ţi vădească încotro să te îndrepţi. Până atunci ţine-te în câmpul celor arătate, spre a te întări după cerinţile spiritului tău până în pragul alegerii unei cariere.

Scanned with OKEN Scanner

II

TINEREȚA

DELA 20 LA 30 DE ANI

---

32 4 VIII 1932.

Serviciul militar. Fiind un spirit abstract sau concreto-abstract și pregătindu-te pentru o carieră liberă sau profesională, până la sfârșitul adolescenței care se limitează cam la 20 de ani, poți termina aproape orice școală secundară, care te-ar îndrepta spre industrie, arte sau comerț; nu poți însă termina studiile speciale superioare cari se cer pentru inginerie, medicină sau literatură. Și la vârsta de 21 ani urmează să răspunzi la cea dintâi hotărîtă chemare de a servi societatea, în specie patria: *serviciul militar*.

Cum individul reprezintă specia în îndoita ei evoluțiune organică și spirituală, adolescența și bună parte din tinerețe corespund în desvoltarea speciei umane la un stadiu de pronunțată instabilitate socială, așa că individul la vârsta aceasta este încă rebel pentru îndatoririle sociale: e aproape ca un strâjnic încă nedeprins la ham, care fuge de îndată ce dai să-l prinzi și se zbate să scape de îndată ce-ai isbutit să-l fixezi între hlobe. Dacă în categoriile sociale intelectuale cu o marcată ascendență de înduplecare la datoriile sociale, tinerii acceptă cu voie bună facerea serviciului militar, nu-i acelaș lucru pentru tinerii, cari formează de altfel copleșitoarea majoritate armată, ai claselor sociale manuale: țăranii mai ales, repre-

zentând încă stadiul sălbatec și barbar al omenirii, nu se induplecă decât cu sila la facerea serviciului militar.

Se constată nu-i vorbă la copii de orice categorie socială o vădită înclinațiune războinică: copiilor le place să se joace de-a soldații, să se impopoțoneze cu fel de fel de podoabe și unelte ostășești; dar aceasta răspunzând mai mult fazei războinice a speciei într'o mișcare și pornire de turmă, într'o invaziune barbară cum au fost atâtea în curgere de veacuri, nu însă răspunzând unei anumite discipline pe care o armată modernă o reclamă imperios și conștient. Copilul cu înclinațiune războinică în deobște, ca un strâjnic în buiestru, ajuns la majorat cum se zice, adică la vârsta de a satisface serviciul militar, nu mai este tot atât de iubitor de armată, ci dimpotrivă ar căuta să scape de dânsa întocmai ca strâjnicul de hamul în care vrai să-l pui. Față de încadrarea socială, singura ce fasonează pe om, după cum dealtminteri îl fasonează și pe animal, căci nu stricta nevoie a individului, ci imperioasa nevoie a societății a domesticit animalele, omul ca individ se împotrivește; și nu acceptă de voie bună indispensabila încadrare socială decât privindu-se nu în sine însuși ca individ și organism, ci în întregul social ca parte și suflet.

Iată, dragă copile, care trebue să-ți fie orientarea ta. Și atunci, ori cât ai simți cu neplăcere deodată strânsoarea societății, cum simte strâjnicul strânsoarea hamului, domolește-te în virtutea unui simț și a unei conștiințe cu mult superioare celei a animalului și acceptă cu plăcere cel dintâi jug social necesar: serviciul militar. Totul datorești societății, adică în primul loc familiei și patriei, datorie care se cere achitată la anumite termine și trebuie să răspunzi nu numai cu titlu de obligațiune impusă, ci și dezinteresat cu voioșie.

Personal pot mărturisi că, fără îndrumare cum am fost dela început, am simțit în mine primitiva rebeliune pentru serviciul militar organizat, adică pentru disciplina lui așa cum o simțesc toți tinerii dela țară în temeiul celor arătate, dar mai ales la smulgerea dela cuibarul sătesc în care s'au deprins. Aceasta se leagă de obișnuința organică ce se manifestă clar la animale, unde puii chear

ajunși mari încă se desfac cu greu de cuibul sau vizuina părintească și trebuie să fie siliți, loviți și ciupiți sau mușcați, ca să plece. Tinerii țărani și muncitori se feresc de serviciul militar poate mai puțin de teama disciplinei pe cât se feresc că trebuie să părăsească satul, părinții, rudele, obișnuințele și distracțiunile cari fac una cu ființa lor. In privința aceasta îmi amintesc cu duioșie de bucuria mea nespusă când mă duceam acasă de vacanță și jalea mea nepotolită când trebuia să mă întorc la școală; și asta chear și după ce mă făcusem mai mare, în liceu. Nu rar stăruia asupră-mi gândul nefericirii mele, mâhnirea de a nu putea să părăsesc învățătura, să mă întorc acasă la țară, să-mi duc traiul acolo, fiind cât mai des laolaltă cu părinții, frații și surorile, bunicii, rudele, oamenii, băieții și fetele din sat. Ah, delicioasele convieţuiri ce trebuiau totuși să treacă, lăsând însă urmele farmecului lor spre a mări părerile de rău, ori de câte ori se făcea greu acomodarea cu nouăle situațiuni.

Nu puțin și acestea sunt temeiurile pentru cari se arată teama și grija de serviciul militar la tinerețe. Acestea însă sunt legăturile organice cari trebuiesc să se desfacă și să se îndepărteze ca pelincile, și în bună rațiune întocmai ca după pelinci să nu-ți pară rău de ele. Dar așa-i făcut omul; ca să se smulgă din anumite legături și obiceiuri, el trebuie să-și creieze altele; căci după vestita vorbă repusă în valoare de Auguste Comte. „nu distrugi decât ceiace înlocuiești." Noi după ce am fost ai casei natale, ai familiei și ai satului, trebuie să devenim ai statului, ai societății sau mai precis ai patriei, și cea dintâi devenire este serviciul militar.

33

5 VIII 1932.

Armata este o școală socială.

Eu am făcut armată ca medic, fiind amânat la timp pentru studii, avantagii ce se fac obișnuit celor ce se pregătesc pentru cariere profesionale. Atari cazuri nu pot fi luate ca exemplu pentru ilustrat serviciul militar în general, care e datorit în deobște la vârsta de 21

de ani, cum s'ar putea să fie cazul tău, dragă copile; căci mulți tineri studioși preferă să se achite de el la timp. Fiind bacalaureat sau absolvent de vre-o școală secundară specială, privind agricultura, silvicultura, industria sau comerțul, serviciul militar se face cu termen redus de cel mult un an. Altfel pentru tinerii necărturari în general, serviciul militar durează cel puțin doi ani: acesta-i serviciul cel deobște care trebuie avut în vedere în viața socială, acesta-i serviciul care ar putea fi folosit într'o largă măsură pentru educarea și instruirea individului, dar oricum folosește vieții sociale.

In armată tânărul, subt raportul sufletesc și într'o largă măsură și cel trupesc, nu-și mai aparține și nici trebuie să-și aparțină: atunci începe tânărul a se deprinde să se confunde în viața socială, să nu mai trăiască decât prea puțin pentru el și cel mai mult pentru viața socială. Armata trebuiește astfel socotită ca o școală de sociabilitate, ca parte fundamentală, iar ca parte anexă, dar imperioasă în țările cu mulți analfabeți, ea ar putea și trebuie ținută să îndeplinească lipsa de știință de carte a atâtor tineri țărani, organizându-se sistematic școlile primare și chear complimentare regimentare; ar fi cel mai nimerit mijloc de stângerea curândă a analfabetismului mai ales în țara noastră rămasă încă atât din urmă în privința aceasta. Și aceasta bine înțeles ca o ajutorare numai la lipsa de școli primare, altfel fiind bine stabilit că armata are stricta menire a disciplinei și cumpănirii activității în gloate.

Armata îmbină exercițiul trupesc colectiv cu avântul sufletesc colectiv spre o țintă decisivă comună: putința la maximum de apărare a patriei în caz de primejdie. Căci armata nu-i o întocmire prin imbold organic individual de reciproc sprijin cum se petrece în turmă, în adunările sau îngrămădirile obișnuite de inși, ci-i o întocmire prin cerințe din afară, cu răsfrângere în individ a unor nevoi mai presus de el, dar de multe ori mai imperioase decât propriile sale nevoi. Armata este cerința unui organism social, a unui organism mai presus de individ, a unui organism fără de care individul însuși ori nu s'ar fi născut ori ar fi menit să se stingă curând, a

unui organism colectiv: *patria*, adică vasta făptură socială cu funcțiuni cari se petrec prin indivizi, dar nu-s proprii ale indivizilor, cum sunt limbajul, religiunea, tradițiunea; dar mai ales consensul comun în convieţuire și aspirațiuni. Sunt patrii ca a noastră unde primează limba, religiunea, tradițiunea, dar sunt și patrii, ca Elveția și Belgia, cu limbi, religiuni și tradițiuni deosebite, însă consolidate extraordinar prin consensul comun.

Armata mai ales, reclamată în primul loc de existența primordială a patriei, are menirea cultivării mai presus de orice a consensului comun. Armata îi strânge laolaltă pe toți fiii patriei indiferent de obârșie religioasă, limbistică sau tradițională ca rase, și-i leagă într'o alipire și înțelegere comună, pentru binele comun, fără de care individul cu adevărat nu poate fi. Dacă această năzuință nu este și nu intră chear de-adreptul în conștiință la cei mai mulți, ea se strecoară imperceptibil în simțire la toți printr'un proces de imitațiune sau de sugestiune favorabil, și momentele grele, momentele primejdioase, vremile de război cu deosebire, vădesc cât țâșnește din adânc avântul pentru mântuirea patriei în sentimentul propriei mântuiri individuale.

Iată ce trebuie să te îndemne, dragă copile, ca să primești cu voioșie îndeplinirea acestei fundamentale datorii sociale, armata, fie că ai face-o avantajat ca în cazul meu, fie că ai face-o în chip obișnuit; căci socotesc a-ți fi dovedit și a-ți dovedi încă îndestul că firea omenească nu poate fi alta decât cea ce a fost și că războiul, oricât ar fi de nimicitor și odios, nu poate fi exclus din perspectivele grele ale omenirii, oricât s'ar închipui de strălucite progresele ei.

34

6 VIII 1932.

Războiul este un fenomen social permanent.

Ființa și perpetuarea războiului n'ar fi a se mai discuta după cum nu-i de discutat ființa și perpetuarea vieții umane însăși, de care el se leagă neclintit. Dar în năzuința ce are omul de a

se pune la adăpost de primejdiile mari naturale sau sociale, isbutind uneori și chear îndelung, se încântă și cu iluziunea c'ar putea fi și calamități de acelea, cum este războiul, de cari să se mântuie definitiv. Lucrul s'ar putea închipui și așa, dacă ar fi de admis să poți stinge pricina inițială adesea imperceptibilă; ceiace nu poate fi niciodată cu putință, pentrucă pricina inițială, oricât s'ar părea de înfrâns ușor, este de neînlăturat, fiindcă ea-i implicată de viață însăși, de natura însăși. Un incendiu nu se manifestă deodată în toată extensiunea, ci obișnuit își are pornirea dintr'o scânteie. Scânteia ceia-i pornirea, și veghea cea mai strașnică poate fi oricând surprinsă.

Războiul este incendiul, iar scânteia aprinzătoare este în omul însuși. Ca să se mistuie războiul trebuie de mistuit scânteia, și țintind să mistuești scânteia ai mistui însăși viața, ceia ce-i irealizabil, pentrucă viața este mai presus de intențiunile omenești, și-i bine că-i mai presus, căci cine știe la ce fel de aberațiuni s'ar ajunge chear cu cele mai bune intențiuni, așa că bine s'a zis când s'a zis că și iadul este pavat cu bune intențiuni.

Prin urmare să ne mărginim la a constata lucrurile și a le îndrepta numai în marginile care să nu atingă însăși rațiunea vieții. Incendiile sunt un fenomen natural, perpetuu, și noi trebuie să fim pregătiți totdeauna spre a le stînge pe loc sau a le limita extensiunea. Și tot așa războaiele sunt un fenomen social perpetuu pentru care trebuie să fim totdeauna pregătiți. Iluziunea înrîuririi voinții noastre să nu ne înșele niciodată prea mult asupra posibilităților realizărilor ei.

Războiul iese cu totul din sfera putinței noastre de a-l înlătura, pentrucă războiul nu privește un act de pur îndemn personal ce s'ar putea împiedica, ci un act de îndemn colectiv mai presus de orice imboldire personală și ca atare se afirmă cu puterea unui fenomen similar, în ordine naturală, cu o revărsare de ape, un cutremur de pământ sau o isbucnire vulcanică. După cum pentru aceste din urmă fenomene împrejurările determinante se organizează încet-încet, pentru inundații în înaltul văzduhului, iar pentru cutremure și erupțiuni vulcanice în adâncul pământului, tot astfel și pentru războaie împrejurările se

încheagă imperceptibil încet-încet, fie printr'o mai puternică afirmare prolifică a unui neam, fie printr'o mai vădită extensiune teritorială a altuia, și încă multe și multe pricini.

Discordanța nu se simte un timp, dar dela o vreme prinde să se vădească prin nemulțumiri și reciproce împoncișări, părând o bucată de vreme numai o emulațiune până ce dușmănia se arată deschis și atunci supravine războiul adesea printr'un incident neînsemnat în aparență cum între doi inși isbucnește duelul, nu atât prin incidentul ocazional cât prin antipatia organică ce răsare între dânșii din adâncurile firii lor. Și-i ușor de gândit că după cum sunt inși cari nu se sufăr reciproc chear în sânul aceleiași familii, pentrucă înclinațiunile lor spirituale diverg cu totul, tot așa sunt rase, sunt neamuri cari nu se pot alipi în de ele oricât rațiunea rece le-ar dicta aceasta.

E un consens sufletesc care stabilește spontan simpatia între inși, după cum este o discordanță sufletească stabilind antipatia; și aceasta mai presus de orice rațiune oricât de logică. Aceasta-i realitatea asupra disensiunii spiritelor umane, asupra dușmăniilor lor: iar nu aparentele motive ce se invoacă, fie chear cu cea mai vădită bună credință. Și tot asta-i care face înduşmănirea națiunilor; încât cu dreptate Gustave Le Bon a putut spune că istoria se face nu cu idei, ci cu sentimente. Ideile se pot asemăna și se pot sugera armonic; dacă sentimentele însă sunt potrivnice, totul este zadarnic. Pentrucă sentimentele sunt mai vechi și mai profunde ca ideile. Sentimentele sunt animalitatea noastră, baza vieții noastre, pe când ideile nu-s decât umanitatea noastră, floarea vieții noastre; și ideile pot fi trecătoare ca și florile, cele mai multe idei neajungând să fructifice, după vorba poetului:

„Multe flori sunt, dar puține
Rod în lume au să poarte;
Toate bat la poarta vieții
Dar se scutur multe moarte".

Inlăturarea războaielor, dispariția unea războaielor sunt pur și simplu idei, foarte frumoase și ispititoare ce-i drept; dar atât. Nu-s deloc sentimente și ca atari sunt irealizabile. Nu-i întâia oară când visul dispariția unii războaielor

se manifestă în stare de veghe. Acest vis s'a arătat periodic în urma marilor calamități aduse de războaie și nu-i tratat de pace, mai ales din vechi, în care să nu se înceapă textul steriotip: „Dorind ca între noi, cutari și cutari, împărați sau regi. plenipotențiari sau delegați, să facem pace veșnică, stabilim etc. etc.", și pacea, nu veșnică, dar nici măcar mai de lungă durată, nu s'a realizat. Și dacă nu s'a realizat până acum, ce pledează oare a se realiza de-acum înainte? Cu slabe schimbări aparente și pur formale, omul și în specie omenirea în general este aceiași; deci aceiași și de acum înainte cu toate manifestările ce-o caracterizează fundamental.

Să-ți fie pregnantă această realitate și acest adevăr, dragă copile, ca să nu cazi în iluziunea ce, în tinerețe și o bună parte din virilitate chear, m'a stăpânit, socotind posibilă pacea eternă prin consens unanim uman. E pură utopie, ce-i cu atât mai bine când n'o nutrești deloc. Dacă oamenii dintr'o familie nu se înțeleg, dacă într'un stat, ce-ar fi să fie unitar, sunt atâtea disensiuni fatale, cum se poate nădăjdui ca națiunile toate și omenirea toată să accedeze la formula: „pace în cer și pe pământ și între oameni bună voire!" Iluziuni frumoase de avut numai în cuget, căci ar fi primejdie grea, și individuală și colectivă, a le încerca realizarea. Te-ai pune aproape în postura omului beat față de cel treaz: cel beat se iluzionează că trăiește pe când cel treaz trăiește cu adevărat. Fii totdeauna treaz, dragă copile, după cum totdeauna treaz trebuie să fie și neamul tău, adică păstrând mereu ținuta liniștită și demnă; dar oricând gata de război cu vrednicie.

35

7 VIII 1932.

Războiul constituie *ultima ratio* inevitabilă.

„Homo homini lupus", omu-i lup pentru om, formula filosofului englez Hobbes, este realitatea fundamentală a vieții umane, și solidaritatea, implicit simpatia, nu s'a impus decât printr'o aspră disciplină socială, și dăinuește numai atât cât stăruiește și disciplina, fie impusă mai mult, fie acceptată mai puțin

pe cale conștientă. Lupta și încalcarea constituesc legea vieții în general și a celei umane în special. In formațiuni colective mai mult sau mai puțin numeroase și întinse ca familii, patrii, state, ginți, rase, oamenii păstrează o ținută de solidaritate și încă și aceia garantată în ultimă rațiune, când mari primejdii reclamă sacrificii mari și chear viața, cu pedepse aspre ce merg până la pedeapsa cu moarte. Numai faptul acesta ne arată în ce măsură omul, ori cât s'ar părea de civilizat, se întoarce în tot momentul la animalitatea sa, nevrând să știe decât de interesul său, de îndată ce resorturile sociale slăbesc, cum se întâmplă mai ales în vremile tulburi, de greutăți, lipsuri, foamete, criză și mai ales războaie. Ceiace necesită o mare încordare a spiritului de solidaritate, ce nu mai poate fi lăsat la indemnul bunei voințe: ci-i biciuit la maximum prin constrângere colectivă ce merge până la starea de asediu și dictatură.

Atunci înțelegem că civilizațiunea se încheagă prin repercuțiunea continuă, asupra inșilor în general și a fiecăruia în special, a măsurilor colective stricte impuse de nevoile colective. Și acele măsuri se iau nu prin deliberarea tuturor, care n'ar duce la nici un rezultat, căci o atare deliberare s'ar pulveriza prin interesele personale ale fiecăruia, ci prin hotărîrea fermă a conducătorilor colectivităților, în specie ai statelor. In care înțeles se deduce ușor că civilizațiunile sunt produsul unui număr restrâns de inși, putând impune tuturor o anumită conduită adecvată situațiunilor.

Numai astfel ne explicăm vastele intocmiri sociale, la cari niciodată n'ar fi putut ajunge inșii în grămadă fără o anumită și impusă orientare. Numai *elitele*, adică acele categorii de oameni remarcabili ce se desemnează mai presus de așa zisul popor, numai *rari nantes in gurgite vasto*, după cum atât de documentat arată Jzoulet în operele sale, realizează minunea civilizațiunii, servindu-se doar de gloate ca de o pastă pe care o modelează; poporul prin el însuși nefiind în stare a se modela.

Așa încât, dragă copile, ferește-te de a te arăta rebel îndatoririlor sociale, păzește-te chear de a le judeca prea mult, afară doar de simți în tine realmente însușiri de elită, și încă și atunci socotește-te bine și acceptă cu sim-

patie dispoziţiunile în fiinţă, urmând ca abea după ce ai fi studiat, să-ţi arogi putinţa de a propune şi chear a lupta ca să se modifice.

Personal, în tinereţă, pornit pe panta judecării superficiale a lucrurilor mai ales în ordine socială, antipatizam odată cu întocmirea socială în general şi tot ce socoteam că vine sau se cerea în sprijinul ei. Consideram omul eminamente bun şi sociabil, pe când în realitate el este mai curând rău şi duşmànos, dispus a se exalta pe sine şi a huli pe alţii; încât greşeam şi mă înverşunam cu deosebire împotriva războaielor şi implicit antipatizam şi serviciul militar, a cărui temeinică raţiune ţi-am arătat-o. Tu evită greşeala mea.

Numai pentrucă socotim războiul ca un act de pură voinţă, c'ar fi destul să vrem ca să nu-l avem, ne ridicăm cu şi mai multă aversiune împotrivă-i şi nu ştim cum să-i mai calificăm pe aceia cari eventual îl preconizează şi-l acceptă. Dar în chibzuită înţelegere, precum am arătat, trebuie să privim războiul ca orice altă grozăvie a firii şi să ne dăm seamă că nu se moare cu mult mai crud prin el decât se moare în orice altă calamitate sau catastrofă. Fireşte că-i grozav lucru să te vezi deodată, cu ştiinţă. în faţa morţii, să te vezi mutilat poate şi redus la o infirmitate grea ce adesea este mai puţin de preferat ca moartea însăşi; dar ce-i de făcut dacă vieţii umane îi este sorocit, prin însăşi alcătuirea şi raţiunea ei, acest destin ce omul nu va isbuti niciodată să-l schimbe.

Războiul este ieşirea colectivă firească din marginile cuviinţei sociale fixată pentru un timp, după cum bataia este aceiaşi ieşire individuală comandată de reflexele noastre când cuviinţa obişnuită este calcată. Şi când oamenii din acelaş neam, din aceiaşi familie, din acelaş sânge cum se zice, nu se pot suferi şi ajung adesea la încăierare chear sângeroasă, cum putem nădăjdui că colectivităţile, neamurile, popoarele, statele să ajungă la armonie şi la pace eternă! Pace eternă nu poate exista decât doar dincolo de moarte, şi s'ar putea deduce uşor că un popor zoreşte către pacea eternă cu adevărat doar atunci când nu mai simte în el putinţa unei înălţări sau extensiuni, fără să izbutească însă vreodată a convinge la

aceasta alte popoare mișcate de neastâmpărul unei cât mai largi vieți.

Aibi încredințarea, dragă copile, ca și pentru atâtea alte fenomene sociale nu mai puțin crude și supărătoare, că dacă războiul ar fi să înceteze vreodată, el ar fi încetat de mult sau mai curând nici nu s'ar fi iscat pe fața pământului. Dar ceiace a fost cată să fie și războiul a fost și va fi și mai departe.

36

8 VIII 1932.

Progresele mijloacelor războinice și ineficacitatea Ligii națiunilor.

De altminteri războiul, ca și atâtea alte calamități și nefericiri pe lume, are și urmări favorabile, mai ales pentru progresul tehnic și științific. Se poate chear spune că dacă s'a pus în vădită lumină vre-un progres cu totul sensibil și uriaș, apoi acela a fost în domeniul războiului. Nici nu s'ar fi putut închipui vreodată pe cale pașnică atâtea iscodiri științifice și tehnice, cari să asigure pe deoparte viața umană de cele mai grozave primejdii, iar pe de alta s'o și distrugă în chipul cel mai crud și nimicitor posibil. Dela piatră și praștie s'a trecut la arc, dela arc la pușcă, dela pușcă la tun, bombe și mitraliere, cărora li s'a adăogit, prin formidabilul război din urmă, bombardarea din aeroplan, tancul și încă ceva cu totul drăcesc și apocaliptic: gazele asfixiante și corosive. Aceasta pe uscat; iar pe mare: s'a trecut dela corabie la vapor armat, dela vapor la chiurasat, dela chiurasat la torpilor și mai departe la submarin și hidro-avioane cu toate anexele distrugătoare. Niciodată omenirea nu și-a zis că e destul, decât doar așa în derâdere, ca să se îmbete oarecum cu apă chioară. Căci ce alta este toată ciorovăiala dela Liga națiunilor ale cărei deziderate și hotărâri rămân inoperante, pentrucă Liga aceasta nu reprezintă decât dulcegăria vieții, iar nu copleșitoarea ei realitate și amărăciune.

Liga națiunilor, în loc să se așeze în centrul internațional al Bizanțului, la Constantinopole, preconizat de

Auguste Comte, încă de acum o sută de ani, de a fi capitala politicii mondiale, unde ar fi urmat ca o condițiune *sine qua non*, să dispună și de o putere armată, în specie o flotă puternică, cu care să-și impună silnic la nevoie hotărîrile bune-rele ce le-ar fi luat; liga aceasta s'a stabilit într'o țară, ce-i drept fără colorit național, dar într'un oraș fără vre-o însemnătate alta decât doar ca sediu odinioară al frământărilor religioase, cari nuanțau pe atunci crudele încăierări ale necurmatelor neînțelegeri omenești.

Astfel fiind liga națiunilor e menită să fie mai mult o întocmire de paradă. Chear din capul locului ea n'a isbutit să împiedice războiul greco-turc și nici conflictul italiano-grec dela insula Corfu și nici de curând încăierările chino-japoneze și nici cele ruso-japoneze, iar cât ca să găsească vre-o deslegare marei crize mondiale, pare cu totul exclus. Nodul gordian a fost încâlcit, este și va fi cât va fi lumea lume; iar el nu se va descâlci niciodată decât vremelnic, așa cum s'a făcut totdeauna: tăiat cu sabia, adică descâlcit cu războiul.

In ligă națiunile stau la sfat în așteptarea, și hai să zicem și în dorința, de a ajunge la o înțelegere, după cum ar sta niște inși îndelung certați. Ori-câtă bunăvoință reciprocă s'ar închipui, în adâncul sufletelor lor dospesc rezerva și prevenirea, și-i destul ivirea celei mai slabe suspiciuni, pentru ca arama să se dea pe față și înțelegerea reală să nu poată avea loc. Așa că tot mai nimerită este grija de sine, certitudinea că ori cât s'arată de binevoitor emulul tău, nu mai puțin el se află în aceiași stare obișnuită de suflet ca și tine, cu rezerva firească, și că chezășia unei bune convieţuiri este tot aceia de totdeauna, preconizată de romani: *si vis pacem para bellum*. Numai când te știe semenul tău că, eventual purtându-se necorect și vătămându-ți, îi poți întoarce cu vârf și îndesat, te respectă așa cum se cuvine și nu se atinge de nimic ce-ți aparține. Altfel, dacă n'ai grija de a fi om vrednic, de a fi națiune virtuoasă și puternică, răul te pândește și vina, sau mai bine zis greșeala, nu-i a lui, ci-i a ta, care te-ai lasat pradă naivității.

A fi tare și vrednic, dragă copile, nu înseamnă să

cauți pricină de harță. Dimpotrivă, să fii bun, îndatoritor și iertător; dar acestor însușiri nu corespunzi cu adevărat decât atunci când te-ai făcut în măsură a reprima așa cum se cuvine răutatea, ticăloșia și insolența. Incât ca individ pregătește-te pentru toate eventualitățile; iar ca națiune pentru toate posibilitățile, printre cari acea a războiului poate supraveni oricând. Răspunde deci cu drag chemării ostășești; cât pentru a-ți face dintr'însa și o carieră rămâne încă să te socotești sau mai bine, fiindcă în această privință trebuie s'o pornești de copil, să urmezi sfatul meu care se inspiră și dela cazul meu.

37

9 VIII 1932.

Cariera ostășească. Cariera ostășească privește ordinea publică înăuntrul țării și siguranța ca și eventual apararea ei înafară. Spre acest sfârșit în cariera ostășească se impune disciplina cea mai riguroasă. „Ordinul se execută, nu se discută" este formula ce nu trebuiește niciodată luată în deriziune sau îndeșert, cum se poate obișnui în viața comună unde seriozitatea trece pe planul din urmă. Numai printr'o confuziune de preocupări și aspirațiuni din domenii diferite, cari de multe ori n'au nicio legătură cu armata, se poate arunca oprobiu asupra formulei esențiale a disciplinei militare. Căci dacă, aplicându-se strict această formulă, se poate greși câteodată, în marea majoritate a cazurilor însă se isbutește hotărîtor; pe când, dacă nu s'ar aplica această formulă, rațiunea însăși a acțiunii militare ar fi atinsă și aproape niciodată nu s'ar isbuti. Dacă asupra ordinului în sine, înainte de a se da, se poate delibera; odată stabilit ordinul, cată să rămâie intangibil și de executat orbește.

Aceasta-i ținuta de bază a carierei ostășești și numai cine e în stare să-i corespundă, urmează s'o îmbrățișeze. Personal, calculându-mi firea și apucăturile, m'am socotit tare bine când n'am îmbrățișat-o. Cu calmul relativ de astăzi al firii mele, datorit negreșit experienței, dar și vârstei, aș corespunde bine acestei cariere. In tinerețe însă

acest calm și această judecată nu le-am avut și-mi dau tot mai bine samă acum cât aș fi fost de primejduit îmbrățișând cariera ostășească. Cu toate că de copil mă dădeam în vânt după militărie, cum se vede lucrul dealtfel mai la orice copil, simpatizând firește numai la suprafață mândreța și strălucirea îmbrăcăminții și armelor, curând însă mi-am dat samă cât de impotrivă se manifesta spiritul meu rebel față de atare carieră comportând disciplina cea mai riguroasă.

Și mă pot măguli cu chibzuirea mea în această privință când și mai târziu, deși student medicinist sărac, îndemnat să intru la Institutul medico-militar ca să deviu medic militar cu cheltuiala statului, n'am acceptat, apreciindu-mi just temperamentul ce m'ar fi expus la grele încercări mai ales aflându-mă încă sub îmbătarea militantismului meu social, mai mult sau mai puțin afirmat.

Așa că pentru cariera militară trebuiesc neaparat firi curajoase, ceiace eram; dar cu deosebire și docile, ceiace nu eram deloc. Mai ales docilitatea trebuiește avută în vedere la un copil spre a-l destina carierei militare. Și docilitatea se poate cunoaște foarte de curând; dar mai sigur la începutul adolescenței, în faza pubertății, când deșteptarea uneori intempestivă a instinctului sexual pune în lumină fondul temperamentului. Dacă ajuns în faza aceasta copilul este totuși ascultător și docil, bineînțeles fără a fi lipsit de curaj, atunci el este cu adevărat propriu pentru cariera de militar.

Spre acest scop, ca să se evite greșelile unei alegeri pripite ce se face forțamente începându-se pregătirea militară cu liceele respective de la vârsta de 10—12 ani, mai nimerit și mai judicios ar fi ca alegerea pentru cariera militară să se facă mai târziu, după sau în plină pubertate, când copiii ajung la 14--16 ani isprăvind 4 clase secundare. Așa că învățământul propriu zis militar să înceapă totdeauna numai dela vârsta aceasta înainte.

Se face o socoteală greșită apreciindu-se că copiii luați mai de timpuriu, la 10—12 ani, subt regimul disciplinar militar, s'ar influența simțitor și că astfel cu atât ar deveni mai buni ostași. Această considerațiune se sprijină desigur pe părerea că educațiunea ar avea un rol decisiv

și că astfel s'ar ajunge la rezultatul cel mai bun. Dar noi am arătat îndestul că lucrurile nu stau astfel și că educațiunea nu vine decât abea după ereditate, și că decisivă nu-i decât ereditatea, adică predispoziţiunea; iar educațiunea numai fasonează. De aceia pentruca să nu hotărască, mai ales în chestiunile de carieră ostășească, mai mult întâmplarea oarbă favorabilă decât chibzuirea rațională, s'ar impune măsura ce-o preconizăm. Căci un bun ostaș nu se va scoate niciodată cu reprimande și pedepse: temperamentul înăbușit o clipă reapare și te dă de sminteală tocmai când pedeapsa nu mai poate îndrepta nimic.

Subt acest raport, dragă copile, nu te îndemn să apuci spre cariera militară, întru cât manifești suficientă indocilitate ca să socotesc că vârsta, experența și mai ales priceperea ți-ar potoli-o pe cât s'ar cere. Făcându-ți datoria militară atât cât se reclamă oricărui tânăr, întoarcete la pregătirea carierei mai potrivită cu inclinațiunile tale.

38 11 VIII 1932.

Cariera preoțească. La polul opus carierei ostășești, care trebuie să răspundă la maximum de încordare trupească, stă cariera preoțească, care trebuie să răspundă la maximum de încordare sufletească a unei societăți. Aceste cariere primordiale înfățișează oarecum polaritățile societății, așezându-se între ele toate celelalte cariere ivite ulterior prin diferențiarea funcțională socială. Odinioară carierele, respectiv breslele sau corporațiunile, erau foarte bine determinate, alcătuind aproape niște caste, dăinuind din tată în fiu; drept care organizațiunea lor de fond mergea până la manifestarea lor riguroasă de formă, impunându-li-se și o anumită îmbrăcăminte: uniforma. Cu vremea, desvoltându-se prodigios comerciul, industria și artele, carierele mai recente răspunzând respectiv acestor indeletniciri, au căpătat oarecare mobilitate și prezentarea lor formală, mai ales cu uniforma, nu s'a mai menținut. Uniforma încă a rămas intangibilă la carierele primordiale, la ostași și la preoți, cărora li se impune, prin insuși caracterul misiunii ce o

au, de a le fi prinsă în carieră întreaga ființă și ca fond și ca formă.

De aceia pentru preot cu toate că se cer insușiri de altă natură, însă vădirea acestor însușiri este fără doar și mai imperioasă decât cea respectivă pentru ostaș. Căci dacă se relevă o scădere a disciplinei sufletești, aceasta se datorește, în afară de spiritul critic al timpului, poate mai mult faptului că în deobște preoții nu corespund misiunii și chemării lor. Căci dacă este vre-o profesiune în care spiritul lucrativ trebuie să fie lasat pe planul din urmă și să primeze numai considerațiunea insușirilor indispensabile pentru a corespunde carierii, apoi este preoția. Și pacatul cel mare este, că preoția e privită la fel ca orice altă breaslă, în care mediocritarea poate fi îngăduită, deoarece se compensază cu superioritatea multor altor profesioniști la fel, scăpându-se din vedere că pentru preoție o cât de restrânsă mediocritate întunecă tot restul. Și atunci se ajunge la banalizarea religiunii prin banalitatea celor ce-o servesc.

Așa că selecțiunea tinerilor meniți a fi preoți trebuie să se facă și mai riguros poate decât acea a tinerilor meniți a fi ostași. Ostașii activează totdeauna mai mult în masă, așa că, dată riguroasa disciplină, cei slabi se pierd sau mai curând capătă și ei avânt printre cei tari, pe când preoții activează mai mult izolat: fiecare preot pe propria-i samă și inspirațiune. Dacă tăria și inspirațiunea îi lipsesc, acțiunea preotului este nulă de nu chear păgubitoare. Iată pentru care cuvânt copiii trebuiesc și mai cu rigoare selectați, și învățământul respectiv în vederea formării corpului preoțesc, ca și pentru corpul ostășesc, să nu pornească efectiv decât dela vârsta de 14—16 ani, abea după primele 4 clase secundare când, în perioada deplină a pubertății, se poate mai bine stabili cari adolescenți au insușirile proprii pentru sacerdoțiu.

Dacă pentru a fi ostaș e destul a fi docil și curajos, ca însușiri capitale; pentru a fi preot se cer încă alte însușiri cel puțin în acelaș grad. Numai copilul sau mai bine adolescentul care ar fi docil, curajos, generos, entuziast, hărăzit cu darul cântului și al cuvântului, și după toate acestea din fire înclinat și dornic a îndeplini oficiul

preoției, să fie pregătit în acest scop. In afară de oficiarea obișnuită, stereotipă, care aproape nu mai atinge nici o strună a sufletelor, actualmente mai ales blazate și de necazurile vremilor, preotul trebuie să fie un permanent inspirat, capabil de a ațâța, cu fapta, cu graiul, și cu scrisul chear, focul sanctității în inimile sângerânde.

Tu ești încă prea mic, dragă copile, ca să-ți pot aprecia hotărâtor posibila înclinațiune preoțească, spre care de altfel chear și de acum n'aș înclina să te îndemn, din motivul pentru care nu te îndemn nici la ostășie: îți lipsește docilitatea în gradul cerut pentru aceste cariere, după cum mi-a lipsit și mie. Afară de asta, fiind personal înclinat spre critică, rebel la orice disciplină fără puternic temei științific, cu toate celelalte însușiri, n'aș fi putut fi un bun preot. Poate aparent da, cum sunt atâția, dar nu și în fond. Căci ca preot se cere o totală identificare cu credința ce-o manifești, spre a fi factorul sugestionant al credincioșilor ce-i păstorești. Altfel se simte artificialitatea și credincioșii nu te mai urmează din convingere, ci numai din obișnuință prin tradițiune și datini; ceiace nu-i destul.

Religiunile sunt directive ale spiritului uman indiferent de doctrinele cari le formează miezul, iar preoții sunt slujitorii acestor directive. Lor li se impune o cultură generală foarte întinsă, enciclopedică, și o conduită ireproșabilă. Orice alte profesiuni nu se resimt atâta de abaterile și pacatele omenești; ele se pot exercita în toată extensiunea fără o prea marcată stânjenire prin vicii și deviațiuni personale, în vreme ce preoția exclude orice scoborîre sau deviațiune, mai ales în ordine morală, Mai mult decât atâta preoția cere abnegare, lepădare de sine, renunțare totală la unele satisfacțiuni și îndatoriri lumești, cum este la catolici celibatul pentru toți prelații, iar la ortodocși numai la monahi; ceiace nu se poate realiza decât de anumiți inși cu anumite temperamente.

Poate printr'o interpretare mai profundă și mai largă a vieții să nu fie numai decât cazul a se cere atâtea și atâtea restricțiuni pentru cariera preoțească. Fără doar că pe lângă multe alte considerațiuni și ascetismul, greu de realizat, a impus adesea schimbări mari în practica

religioasă, cum a fost cu protestantismul luteran. Pe cât timp însă sunt vaste organizațiuni religioase cu cerinți riguroase, și oricât ar fi să se îngăduie cu vremea o viață mai puțin ascetică, preotul trebuie în orice caz să fie totdeauna un exemplu de viață superioară, de viață pusă în afară de zbuciumările vremelnice, de viață care nu prețuiește nimic fără decât ceiace este propriu zis misiunea sa. Și atunci se înțelege lesne cum nu oricine poate să fie preot, și că spre a menține la nivelul cuvenit cariera menită a îndruma și a consola spiritele, trebuie să se facă alegerea cea mai riguroasă. Numai adolescenții cu spirit abstract și vădită înclinațiune de a fi loru-și suficienți, de a-și găsi în rugăciune, meditațiune sau invocațiune mulțumirea deplină, sunt proprii pentru acest rol.

In acest înalt și strict înțeles poate cineva deveni preot nu numai pe cale oficială, consacrat de organizațiunile religioase recunoscute; ci, inspirat personal de convingeri proprii, în discordanță adesea subt multe raporturi cu doctrinele oficiale și oficializate cari pot avea neajunsurile lor mari, pornind să propovăduiască adevărul ce i se relevă, face încă operă de preot. Căci esențialul în ceiace trebuie să se înțeleagă prin preoție nu-i uniforma și nici chear consacrarea; ci-i activitatea aceia de apostol pe care și insul de sine și-o arogă fără beneficii și adesea cu multe greutăți și sacrificii, cum a fost activitatea lui Auguste Comte în această privință: intemeietor al pozitivismului ca religiune universală, el s'a putut califica cu drept cuvânt pe sine ca cel dintâi *mare preot al umanității.*

39

12 VIII 1932.

Cariera meșteșugărească

In ordine evolutivă, odată cu ostășia pentru asigurarea liniștii și ordinei vieții materiale, și preoția pentru orientarea și consacrarea vieții spirituale, apare meșteșugăria pentru satisfacerea feluritelor nevoi private și publice. Meșteșugurile cu vremea au ajuns atât de numeroase și de variate, că ar forma un isvod destul de întins ce-i de prisos a-l urmări și a-l releva în amănunt. E

destul să ne dăm samă că meșteșugurile în ordine generală se referă la îmbrăcămintea omului, la locuința lui, la putința lui de mișcare și de lucru. Așa că sunt meșteșugarii cari confecționează, cari îndeplinesc un anumit lucru ca croitorii, ciubotarii, zidarii, lemnarii, ferarii, tinichigii, zugravi... și meșteșugarii cari procură materialele și făuresc uneltele sau sculele celor dintâi. Aceștia din urmă fac parte integrantă astăzi din fabrici, în cari se produc pe o scară foarte întinsă uneltele trebuitoare în toate domeniile activității sociale.

Copiii cu spirit concret, cari-s cei mai mulți, urmează să fie îndreptați spre meșteșuguri după felul aplicațiunii lor care se poate cunoaște chear de îndată și se precizează destul de vădit în școala primară. Spre acest scop trebuie să se stăruiască în școlile primare în chip deosebit asupra lucrului manual, mai în toate privințele, spre a se vedea spre ce meșteșuguri înclină copiii; iar învățământul zis complimentar al școlilor primare pentru copiii ce nu-s indicați a trece la învățământul secundar și superior, să fie prevăzut și cu niște ateliere ce nu s'ar găsi la meseriașii particulari, pentru deprinderea curândă a unui meșteșug.

Bine înțeles că această îndrumare și selectare pentru meșteșuguri, cată să se facă mai mult la orașe unde și sunt concentrate feluritele bresle meșteșugărești. La țară copiii, afară de cei excepțional înzestrați cu spirit abstract sau concreto-abstract, cată să fie îndreptați cât mai mult spre agricultură, spre plugărie, spre lucrul pământului, aceasta fiind îndeletnicirea cea mai sănătoasă, cea mai frumoasă și cea mai de bază a vieții sociale. Trebuie cât mai mult împiedicat exodul țăranilor spre târguri unde mai totdeauna îi așteaptă și-i pândește mizeria neagră.

Dintre copiii țăranilor să nu se îndrepte spre carierele intelectuale și meșteșuguri decât cei cu totul aleși, spre a-și croi printr'asta într'adevăr o viață cu totul superioară și folositoare; căci într'altfel ei se zmulg dintr'un domeniu rural unde cu toate greutățile inerente vieții în general și vremilor de criză în special, pot să se îndeletnicească folositor și până la urmă să fie și mulțămiți, ca să se arunce într'un domeniu urban unde necurmata și necruțătoarea concurență îi împinge tot mai mult spre în-

deletnicirile cele mai grele și mai neplăcute, chear cu toate însușirile ce le-ar avea.

Astfel vorbind de meșteșuguri în general și de valoarea lor socială, consacrată prin zicala că „meseria-i brățară de aur", înțelegem să se derive spre ele mai mult copiii târgoveților; iar din copiii țăranilor numai aceia cari ar fi să aibă cumintea chibzuire de a se întoarce la țară în acest scop, ca să-și servească semenii rurali cu meseria lor, putând astfel pe lângă meșteșug să-și cultive și un ogor; cu aceasta dând și mai mult folosință și farmec traiului lor rural.

Constituie o mare împiedicare la buna orânduire a îndeletnicirilor umane și prejudiciabila ierarhie ce se concede, după care profesiunile și carierele intelectuale sunt socotite ca mai superioare și ca atare de râvnit; și astfel se provoacă acea năvală ce se vede întru escaladarea carierelor socotite mai de vază. Mai ales acum când s'a dat drumul și femeilor la concurență, năvala-i și mai accentuată; iar selecțiunea ce-ar fi să se facă e și mai împiedicată prin mijloacele lăturalnice, cari primează totdeauna într'o societate neîndestul de consolidată sau în declin, cum se pare c'am ajuns noi.

Astfel că rânduiala urmează să aibă loc: sau prin măsuri riguroase de stat mai presus de orice consideraţiuni de nepotism și favoritism distrugător, ceiace-i foarte greu când înșiși conducătorii statelor își pot datori situaţiunile favoritismului sau ignoranței publice; sau, ceiace-i mai sigur și mai ușor, prin aprecierea rezultatelor triste ale acestor concurențe nepotrivite, neleale, necinstite și nedrepte. Familiile în deobște să-și dea bine seamă de viitorul copiilor și să-i derive spre carierele potrivite, înfrângându-le la nevoie o ambiţiune disproporţionată faţă de puterea lor, ambiţiune care li strică vieţii ce putea într'altfel să aibă un destin convenabil.

40 13 VIII 1932.

Cariera agricolă. Societatea desvoltându-se în siguranță prin oștire și în urmărirea

unui înalt scop moral prin cler, viaţa instabilă nomadă de la început s'a tot restrâns făcând loc vieţii stabile sedentare cu îndeletniciri permanente, printre cari a prevalat, ca şi astăzi dealtfel, agricultura. Pământul se oferă din capul locului omului în forma cea mai largă spre a-l stăpâni şi folosi ; de aceia cariera agricolă, exceptând oraşele, este aproape unica ce se prezintă pentru sate, cari formează copleşitoarea majoritate a aşezărilor omeneşti mai în toate părţile lumii.

In domeniul vieţii colective agricultura este cariera cea mai capitală şi mai indispensabilă, căci printr'însa se capătă „pâinea noastră cea de toate zilele". Copiii dela ţară sunt oarecum destinaţi a deveni agricultori şi numai cu totul excepţional să se îndrepte spre alte cariere. Fără a fi anumit consacraţi, după chipul vieţii indiene, în castă, ţăranii oricum alcătuiesc o clasă bine distinctă prin felul ocupaţiunilor agricole şi nimic nu se poate invoca, subt orice punct de vedere s'ar privi lucrul, de a se critica sau socoti subt vre-un unghi de scoborîre cariera lor. Aici putem accentua chear, că nu poate fi vorba de a privi cu rezervă nici orice altă carieră de orice ordine ar fi, fără decât doar în mai mult sau mai puţin greul exercitării ei ; altminteri toate carierele pot îmbrăca un caracter de nobleţă prin străduinţa şi buna credinţă ce se pun in practica lor. Condiţiunile de exercitare pot să varieze, dar practica în sine îşi păstrează înţelesul înălţător de totdeauna.

Dar, afară de a fi doar pur şi simplu lucrător agricol, cum până la diferitele exproprieri de moşii boiereşti erau mai toţi ţăranii, odinioară ca clăcaşi atârnaţi aproape în totul de interesele moşierilor, cariera agricolă cere o stăpânire de pământ pe care astăzi în deobşte ţăranii o au, o pricepere la lucrul respectiv şi mijloacele adecvate, pe cari nu le au decât într'o măsură foarte redusă ; din care pricină cariera agricolă la noi în momentele de faţă este foarte îngreuiată. Privind situaţiunea ţării noastre, prin excelenţă agricolă, neajunsurile şi suferinţele sunt foarte mari, căci nu se produce decât pe o scară restrânsă, şi recoltele sunt mediocre.

Aceasta face că în momentele de faţă cariera agri-

colă este lipsită de acea poezie a bielșugului, și țăranii ajung să fugă de ea, ceiace constituie o mare primejdie, pentrucă la țară se produce și un neajuns de brațe pe lângă toate, iar la târg, unde năvălesc țăranii, se mărește și mai mult concurența și mizeria celor ce-s în căutare de lucru, și țăranii târgovețiți văd abea târziu, când nu se mai pot întoarce, cât și-au vătămat rostul vieții lor. De aceia e bine să se acomodeze omul și cu neajunsurile carierei sale, în care totuși să persevereze, pentrucă o schimbare în bine în cariera sa, mai ales când este agricolă, tot se poate produce, pe când deviindu-și rostul vieții către care era destinat sau și l-a ales, foarte rar când mai ajunge la vre-o posibilitate de restabilire, și dovada-i făcută mai cu toți țăranii târgovețiți.

De n'ar fi decât numai să pomenim de cazul țăranilor veniți cine știe de pe unde la Iași și din lipsă de mijloace așezându-se, mai cu sila, mai cu culpabila învoire a unor autorități slabe, puțin conștiente și cu totul neprevăzătoare, pe șesul Bahluiului. Abea înfiripându-și niște gospodării precare, lipsite cu totul de higienă, de comoditate și de putința de cultivat ceva pentru ale casei, trăind o viață cu mult mai grea decât ar fi putut-o avea la țară chear în condițiunile cele mai aspre, subt năvala revărsărilor primăvăratece din desgheț, dar mai ales a apelor de ploi potopice, cum se întâmplă la câteva zeci de ani la Iași, ei și-au văzut tot avutul înnecat și doborît la pământ, unii plătind chear și cu viața fascinanta lor imprudență de a-și fi părăsit sălașele dela țară, așa bunerele cum puteau fi.

Și hai la mila publică, și hai la ajutorul unui stat și a unui municipiu ce-s și ele într'un hal fără de hal mai ales din cauza nechivernisirii: hai de te strămută acum vrând-nevrând pe o coastă de deal și pornește-o iar dela capăt ca vai de lume! Fi-va lecțiunea aceasta cu efect și pentru dânșii năpăstuiții și pentru alți țărani ispitiți a mai porni spre târguri și pentru edilitățile orășănești? Lucrul este puțin probabil. Nefericirile pe lume nu-s pentru întâia oară și din cele trecute, oricât de grozave, mai nimeni n'a învățat nimic. Așa-i se vede făcut omul: cu cuget candid, jucat de moment și de închipuire, prea puțin a-

tent la propriile-i încercări, dar mite să le mai ia în consideraţiune pe ale altora. Incât să luăm lucrurile aşa cum sunt şi să nu ne facem iluziuni de îndreptare mai ales prin intervenţiunea umană.

Pentru tine, dragă copile, perspectiva carierei agricole nu s'ar putea pune decât doar foarte târziu, când, din deosebită dragoste pentru dânsa, ai fi în măsură s'o practici ca o anexă a carierei tale de fond. Atunci, cum se întâmplă cu atâţia, n'ar putea fi vorba ca să trăieşti din agricultură, ci mai curând, din prisosul carierei tale de fond, să cheltuieşti pentru dânsa. Niciodată o carieră lucrativă nu se poate realiza prea târziu. Trebuie totdeauna să începi de vreme a i te consacra şi numai astfel, mai ales când nu moşteneşti nimic, poţi ajunge la un rezultat. Şi vorbesc bineînţeles de carierele ce nu reclamă o proprietate şi un capital. Cât pentru cea agricolă, ea cere pe lângă aptitudini deosebite şi un fond iniţial, fie personal, fie în copărtăşie. Lipsit de acestea cariera agricolă pentru tine nu-i a o urma.

Personal, crescut la ţară până la vârsta de 9 ani şi în vacanţa de vară mergând cu tata la lucrul câmpului care nu-mi displăcea, cu toate că-mi era cam obositor prin nepracticarea continuă, aş fi putut să mă dedau carierei agricole. Fiind însă mulţi copii, dintre cari în viaţă cinci băieţi şi trei fete, rădicaţi acuma mari, pământul ce-l avea tata prin împământenirea de după războiul din 1877 şi prin o părtăşie frăţească la Ripiceni, locul lui natal, nu oferea nici o perspectivă de a fi folosit de careva dintre noi, urmând a se împărţi, cum s'a şi făcut, eu renunţând la partea mea.

Aşa că nici unul dintre copii, vrăjiţi oarecum de mirajul orăşenesc, mai ales cred şi prin pregătirea mea de a mă târgoveţi, n'a rămas la ţară, afară de o soră, cea mai mare, al cărei soţ de altfel nu s'a dedat carierei agricole decât doar în parte, fiind de meserie meşteşugar mecanic şi cercând a-şi agonisi cele de trai mai mult prin laturea aceasta.

Am tânjit însă adesea după viaţa agricolă, regretând a nu o fi îmbrăţişat ori de câte ori mă apăsa greul, as-

primea și falșitatea vieții orășănești, șoptindu-mi adesea în cuget vestita strofă din poezia lui Depărățeanu:

„Mie dați-mi valea verde,
Unde pierde
Omul negrele gândiri;
Unde uiți de infamia
Și sclăvia
Auritelor zidiri..."

Și astăzi, după o viață de târg, când este să mă recreiez, mă duc spre un punct de privire, cum din fericire sunt atâtea în Iași, sau ies chear la margină, de-mi scald privirea și-mi ogoiesc contrarietățile în orizontul larg și adânc al câmpiilor, dealurilor și pădurilor, pe cari atâția, neînțelegători de ce-i adevărata liniște și fericire, le părăsesc fără întoarcere.

Și tu, dragă copile, pari destinat mai mult pentru viața de târg. De-ar fi chear să comporte cariera ta în mod exclusiv un trai orășenesc, deprinde-te a te îndrepta mereu în gând către natura largă, iar în ceasurile de răgaz du-te spre dânsa, ieși la câmp, pătrunde-i vraja și vei aprecia printr'asta în ce măsură te afectează mai puțin greutățile și grijile vieții.

41 15 VIII 1932.

Cariera industrială. După cum, în general, de sat este legată cariera agricolă, de târg și mai ales de târgurile mari este legată cariera industrială, dar firește nici pe departe în măsura în care prevalează cariera meșteșugărească și cea comercială, căci celelalte cariere menționate până aici se repartizează foarte inegal prin târguri, după necesitățile locului și după obișnuinți. Rar se întâmplă cazul astăzi ca un singur ins, ori cât de pregătit pentru un gen de industrie, să-l întreprindă pe propria sa samă, de oarece orice fel de industrie cere mijloace multe și un singur ins rar se întâmplă să le aibă. Obișnuit industriile cari merg pe numele unui ins, cum este cazul industriei de automobile a lui Ford, sau al industriei de încălțăminte a lui Bata, au

pornit dela o întreprindere mică ce treptat prin geniul excepțional al întreprinzătorilor s'au extins, luând mai departe caracterul colectiv și păstrând doar numai numele forței inițiale. Altminteri cele mai multe industrii se formează deodată prin concursul colectiv, fie prin cooperare de mijloace și de cunoștinți, fie ceiace-i cazul mai des prin capitalul furnizat de asociațiuni, de oameni avuți sau de bănci. In România atari industrii au loc în București și în orașele cu o populațiune de peste 50.000 de locuitori: prea puține sunt centrele, ca la Reșița și regiunile ca din valea petroliferă a Prahovei, unde industriile să absoarbă aproape întreaga viață locală.

Dar în România industria nu-i un produs drept vorbind al locului, cum este agricultura. România mai ales cu avuția sa petroliferă a oferit ce-i drept o posibilitate propice pentru industrie; dar industria însăși a venit din afară prin întreprinzătorii streini cari abea astăzi de folosesc și capacitățile băștinașe. Așa că a face lucrativă o carieră industrială ce cineva ar îmbrățișa-o, cum ar fi fizica, chimia sau mecanica, atârnă de posibilitatea de a găsi utilizare în industriile încă în neatârnare de organele conducătoare băștinașe, întreprinzătorii streini acceptând abea în a doua linie pe băștinași, și încă și atunci numai când aceștia oferă o competență cu totul deosebită. Imprejurările s'au depănat de așa fel, cu politica noastră de stat mai ales dela război încoace, că influența străinilor, în loc să scadă, a crescut enorm prin necesitățile de împrumuturi externe; încât soarta tinerilor de baștină ce-și oferă cunoștințele lor, ori cât de temeinice, pentru industriile zise românești numai în aparență, este foarte precară.

De aceia, dragă copile, nu te sfătuiesc pentru o carieră industrială decât dacă imboldul firii tale ar fi prea rostit spre aceasta și atunci e de îmbrățișat mecanica sau ingineria obișnuită, comportând eventual și arhitectura, carieră ce s'o poți folosi și în afară de marile întreprinderi industriale streine de cari pomenii, în vre-o industrie națională cu adevărat, în tovărășie cu alții ce-ar dispune de mijloace sau în cele din urmă și ca lefegiu angajat la stat; ceiace astăzi este o curată mizerie.

Aș dori pentru tine ceiace eu n'am putut realiza, să-ți asiguri pe calea carierei ce-ai îmbrățișa-o un trai independent de stat; aceasta și spre a nu-ți fi drămăluit câștigul, și mai ales spre a putea fi stăpân pe cugetul tău, putându-l exprima totdeauna deschis fără a te expune la grele neajunsuri, cum a fost cazul meu. Până în cele din urmă am purtat povara atitudinii mele tinerești, și pasivitatea cuminte la care m'am redus nu mi-a fost de mare folos din moment ce nu mi-a stat în temperament de a urla cu lupii sau de-a zbiera cu oile. Așa că chear pretinșii prieteni, având însușirea din urmă ce mie mi-a lipsit, m'au nesocotit și nu m'au mai simpatizat de îndată ce s'au convins de ireductibilitatea firii mele.

Cu toată impetuozitatea temperamentului meu, domolit cam târziu prin cultură si experiență, cu toată excesiva generozitate permanent înșelată, că găsesc cum nu se poate mai la locul ei vorba: „pe prost grija altora îl mânâncă", eu îți doresc totuși, dragă copile, o fire asemănătoare; dar servită de un trai independent. Propriu zis eu n'am râvnit situațiunile salariate obișnuite, dându-mi din timp samă de inconvenientele lor, și pentrucă de la cele puține salariate cari mi-ar fi chezășuit independența am fost împiedicat a le dobândi, numai în fața imposibilității de a-mi câștiga liber traiul m'am dedat lor; dar în sine-mi am simțit tot greul unei comportări publice prea pasive, în discordanță cu temperamentul meu.

42

16 VIII 1932.

Cariera comercială și financiară.

Cariera comercială și financiară este una din cele mai vechi: pe calea ei se face schimbul diferitelor produse ale pământului, moneda servind ca mijloc mai expeditiv. De altfel moneda, din timpuri foarte vechi, slujește pentru lichidarea pe dată a tuturor serviciilor și obligațiunilor dintre oameni. Asupra a orice lucru sau obiect oferit sau serviciu prestat se capătă o cantitate socotită de monedă, fie metalică fie de hârtie, care confirmă în tot momentul dreptul, și asigură putința, de a do-

bândi dela semeni, la echivalența stabilită financiarmente, lucrurile, obiectele și serviciile trebuitoare.

Incă până astăzi nu s'a găsit un alt mijloc mai potrivit de schimb de materii și de servicii ca moneda, căreia i s'a dat și o valoare în sine, făcându-se din metale prețioase ca aramă, argint și chear aur, sau fiind și de hârtie, când i s'a determinat convențional o valoare garantată prin obârșia emiterei obișnuite de stat, în bună parte reprezentând chear aur, depozitat în blocuri sau drugi. Aceasta se face spre a nu se putea falșifica moneda ușor, pe lângă garantarea integrității ei prin pedepse cât mai aspre. La rigoare să fie moneda mai curând furată decât falșificată. Furată n'are altă urmare decât acea limitată a furtului oricărei alte materii sau oricărui alt obiect, pe când falșificată moneda are o urmare nelimitată, extinzându-se nemăsurat asupra transacțiilor sociale dauna pricinuită. De aceia o falșificare de monedă se urmărește cu aceiași grijă și perseverență cum s'ar urmări un incendiu sau o revarsare de ape: primejdia trebuie imperios înlăturată prin stângerea obârșiei ei.

Am pomenit aicea de rostul monezii, fiindcă în cariera comercială și financiară mai ales moneda-i reclamată în tot momentul. In general poți întreprinde orice în orice carieră, fără a recurge imperios, cel puțin pentru început, la această materie fasonată de creațiunea convențională socială. In comerț însă cu deosebire moneda la vedere sau creditul, ceiace-i tot una, căci creditul presupune în tot momentul ființa monezii, sunt indispensabile, Incât cariera comercială și financiară exercitată direct și independent cere neapărat un capital monetar sau creditul respectiv la măsura întreprinderii.

Așa că afară de pregătirea în sine a carierei comerciale și financiare, care cere un spirit prin excelență concreto-abstract, se mai cere la egală măsură sagacitate, perspicacitate, spre a aprecia natura întreprinderii necesare și momentul potrivit pentru aceasta. Apoi odată ce s'a întreprins o afacere, preocuparea se limitează forțamente la ramura aleasă urmârindu-se cu prevedere fluctuațiunile prețurilor pentru ca, în raport cu legea ofertei și a cererii,

să se poată realiza câștigul indispensabil și traiului și întreprinderii, eventual putându-se acoperi pagubele neprevăzute sau fatale cu prisosul câștigurilor în timp, ce trebuiesc să prevaleze.

In cariera comercială și financiară exercitată astfel cu necurmată inițiativă și proprie interesare, se cere în definitiv o multiplicitate de însușiri fără de cari nu se poate ajunge la un rezultat bun. Și-i mai cuminte, după oarecari încercări neisbutite, a renunța decât a se ruina, limitându-se omul de carieră la a fi folosit ca angajat. Căci din toate aceste și din câte sunt de socotit pentru orice carieră, o constatare trebuie să se degaje: anume că în ori ce domeniu de activitate socială oamenii se desfac în două categorii: puținii cari au inițiativa și formează oarecum elita unei cariere, *întreprinzătorii*, și cei mulți cari lucrează după un plan stabilit, fără răspunderea legată de rostul intreprinderilor în general, decât numai cu răspunderea asupra lucrului lor special, *executătorii*. Și aicea destoinicia firească, pe lângă instrucțiunea respectivă, joacă rolul capital: poți fi un mare întreprinzător și relativ slab executător și poți să fii un excelent executător și un relativ sau poate chear de tot slab întreprinzător. La aceasta numai firea și încercarea hotărăsc.

Și-i nimerit și bine, dragă copile, să n'ai decât ambițiunea destoiniciei tale, căci discordanța dintre acestea pricinuiește cele mai multe neajunsuri în viață, în vreme ce concordanța duce la succese negândite. Un Edison ca și un Ford ca și un Bata, au fost intreprinzători de geniu; pilda lor rămâne numai o excepțiune. Atari cazuri nu se pot imita; ele-s fenomene rari și impresionante ale naturii umane. Fi-vei tu ceva asemănător, te vei produce oricum. Pentru asta nu-i vorba nici de povață nici de îndemn. Intreprinzătorii mari se nasc; iar de făcut se fac, adică se pregătesc, numai executătorii. Făurindu-ți o carieră, traiul ți-i oricum asigurat; și de va fi apoi să se fi sădit în tine geniul sau macar talentul, acestea vor isbucni neapărat și nu te vor lăsa niciodată să lâncezești în mediocritate; căci un prim pas norocos și hotărît trage după el pe toți ceilalți pași spornici cu o neînchipuită lesniciune.

43

18 VIII 1932.

Cariera marinărească.

O carieră în legătură mai ales cu comerțul, prilejită și desvoltată prin comerț, dar ea însăși neavând de fapt nimic comercial într'însa afară de cazul când una și aceiași persoană s'ar consacra și comerțului, este cariera marinărească. In țările fără atingere cu marea, chestiunea acestei cariere nu se pune decât excepțional și strict individual. In țările prejmuite larg de mare cum sunt Franța, Italia, Spania, Grecia... sau chear înconjurate total cum sunt Anglia și Japonia, cariera marinărească este una din cele mai principale și mai căutate.

In România, prejmuită numai la răsărit de mare și pe un litoral nu atât de întins, numai cu două porturi maritime realmente comerciale, Constanța și Sulina, cariera marinărească, cuprinzând și pe cea fluvială a Dunării, privește doar corpul ofițeresc folosit de marina militară și marinarii, de orice grad și de orice meșteșug, folosiți de marina noastră comercială destul de restrânsă. Nu poate fi deci vorba la noi de un câmp larg și o cerere mare pentru breasla marinărească, așa că îmbrățișarea acestei grele cariere cată să se facă numai de inșii cu o excepțională chemare și înclinațiune pentru aceasta. In deobște urmează să i se consacre aceia ce trăiesc în preajma fluviilor și a mării, aceia cari au oarecum ereditar obișnuința și dragostea apei, aceia pentru cari greul breslei marinărești le vine mai ușor decât ușorul unei bresle pentru care n'ar fi înclinați.

Ca născut și trăit în interiorul țării tu, dragă copile, n'ai putea să te dedai carierei de apă. E drept c'o fac unii din interior, dar nu mă îndoiesc că, isbutind a se menținea, puțini dintre dânșii ajung cu adevărat oameni de mare, adică să se simtă cu toată ființa lor legați de mare. Unii din aceștia, plecați din interior, renunță de timpuriu la o carieră ce i-a ispitit, fără să mai aibă apoi putința de-a se mai îndrepta spre alta, așa că viața li-i oarecum stricată ; alții rămân în carieră și o satisfac relativ prin dragostea deosebită ce le-a insuflat apa și mai

ales marea; puțini de tot, ici colea câte unul de ajunge să se identifice cu cariera în măsura celor născuți și crescuți lângă apă și pe apă chear, și încă și atunci e de presupus că făptura marinarului desăvârșit, pornit din interior, nu-i decât realizarea unui germene străbun de provenienţă maritimă. Căci și geniul în general, în concepțiunea aceasta ontogenică a salturilor chear seculare de însușiri, nu mai surprinde: ingeniosul apare astfel într'o familie mediocră, după cum apare tâmpitul într'o familie distinsă.

Dar cariera marinărească, fără a fi numai decât exercitată cu strălucire, cere însușiri cu totul proprii. De aceia și pentru această carieră selecțiunea copiilor urmează să se facă la începutul adolescenței, între 14 și 16 ani după jumătatea studiilor secundare, ținându-se seama mai ales de curaj căptușit cu prudență; în care scop să se cerceteze cu deosebire putința stăpânirii de sine.

In afară de examinarea obișnuită practică ce-i de toată eficacitatea dealtfel când se face de cunoscători încercați, tehnica psihologică actuală, cu anumite aparate înregistratoare a funcțiunilor organice și psihice, în vorbire, mers, oboseală, emoțiune, atențiune, somn... oferă o cât mai redusă înșelare asupra aptitudinilor copiilor în ce privește carierile de răspundere mare și permanent expuse primejdiilor. Această tehnică trebuiește folosită cu de o potrivă rigoare în aviatică și la căile ferate, unde e de urmărit la fel ca mediocritatea, pentru orice serviciu, să fie cât mai înlăturată.

Cunosc personal și din practică felul și caracterul carierei marinărești, întru cât aproape zece luni, din stagiul meu militar ca medic locotenent, le-am făcut la marină, îmbarcat fiind alternativ pe crucișătorul Elisabeta și pe bricul Mircea. Traiul pe apă dă un caracter aparte vieții. Disciplina și solidaritatea dintre marinari, impuse de strânsa lor conlocuire și acceptate cu o reală voioșie, imprimă o notă de frățietate decât care doar idealmente să fie mai mare acea a călugărilor chinoviți. Ori de unde ai fi și ori cât te-ai simți de puțin înclinat pentru cariera marinărească, cum era chear cazul meu, rămâi plăcut impresionat și adesea vrăjit de traiul acela realmente co-

mun, căci nici nu se poate concepe altfel, sincer, deschis și totdeauna bine dispus.

Suferam grozav de rău de mare de îndată ce vasul ieșit la larg începea să se legene de vânt sau de hulă. Stăteam moleșit ceasuri întregi cât ținea o cursă pe marea tulbure, chit ca să-mi revin instantaneu de îndată ce marea se liniștea sau intram în port; dar starea mea intimă de suflet nu s'ar fi putut acomoda îndelung. Iubeam marea și pe marinari, dar carieră marinărească n'aș fi făcut. Intr'un studiu monografic făcut atunci despre *răul de mare*, expus și ca conferință pe bordul crucișătorului Elisabeta, căutând să fiu și de folos medical, mi-am subliniat oarecum trecerea pe la mare. Mi-am arătat simpatia și am lăsat să transpire vraja de care rămâne cuprins oricine se îndreaptă spre mare, simțind instinctiv că deacolo-i pornirea primordială a vieții; dar cât pentru cariera în sine, se cer însușiri cari, numai pe cei ce se învrednicesc cu adevărat de ele, trebuiesc să-i determine a o îmbrățișa.

44 18 VIII 1932.

Cariera aviatică In șirul carierelor de excepțional curaj, dar de o apariție cu totul recentă, este cea aviatică. Legenda lui Icar care și-ar fi făurit și prins aripi cu ceară și că numai din pricina căldurii soarelui, socotit pe atunci mai arzător la înălțimi, topindu-i-se, nu și-a putut desăvârși sborul și că a căzut în mare, nu-i un antecedent decât cu totul închipuit al aviațiunii. Cel mult născocirea și încercarea balonului fraților Montgolfier, cu o sută și mai bine de ani în urmă, poate fi socotită ca un început al aviației. Dar aviațiunea propriu zisă, adică sborul prin văzduh cu aparate mai grele decât aerul, aparține în totul veacului în curs; așa încât cariera aviatică este o îndeletnicire cu totul nouă.

Cariera aviatică deci, legată de anumite perfecțiuni tehnice recente, nu poate comporta o ascendență milenară, cum este cazul cu cariera marinărească. In cariera aviatică nu poate fi vorba decât de o ascendență de inclinațiuni deosebite în sensul curajului și păstrării sângelui rece

cum se zice exercitate îndelung în cariere grele și pline de primejdii, cum sunt în special cariera marinărească și în deobște cea ostășească. Așa că selecțiunea pentru aviație nu poate comporta o categorie socială, un mediu sau o regiune anumită ca pentru vechile cariere: ci peste tot trebuie cercetat firile cari prin însușirile ce se cer ar putea servi aviației. Și atari firi urmează să aibă ceva mai mult decât se cere pentru a deveni un bun marinar bunăoară; să aibă totală neînfricare de moarte, în așa măsură că cugetul să nu stăruiască deloc asupra posibilității morții sau numai cu totul fugitiv și fără a influența întru nimic economia organică și mai ales psihică.

Teama de moarte se atenuiază când insul se află în grămadă, cum este mai totdeauna în viața marinărească și ostășească, ori cari ar fi primejdiile eventuale sau efectiv întrevăzute. Dar teama de moarte crește mai ales când te vezi singur, expus permanent primejdiei, cum s'ar părea să fie cazul pentru orice aviator; și teama aceasta trezește o emoțiune specială până în gradul de a paraliza orice inițiativă și orice concentrare. Ceiace nu trebuie să se întâmple niciodată cu aviatorii cari trebuiesc să sboare într'un sentiment aproape mai de liniște decât ar păși pe pământ. Numai aceasta le dă siguranța manipulării și conducerii aparatului, iar în caz de primejdie putința de a se folosi momentan de posibilitatea unei scoborâri ușoare sau de parașută, Căci, deși îi greu de calculat partea ce-ar fi să revie pierderii cumpătului în caz de primejdie, nu-i mai puțin adevărat că foarte multe accidente tragice, poate chear majoritatea, se datoresc pierderii cumpătului, ce n'ar fi avut loc dacă aviatorii ar fi fost realmente la nivelul vocațiunii cerute pentru o atare carieră.

De aceia pentru cariera aviatică, mult mai mult ca aprecierea prin observațiune, proprie și suficientă adesea pentru celelalte cariere, chear și cea marinărească sau cea feroviară, trebuie folosită aprecierea prin aplicarea metodelor tehnice psihologice. Reacțiunile emotivității în special trebuiesc urmărite subt toate privințele și de îndată ce se constată o cât de redusă atingere a stăpânirii de sine, cercetatul în cauză trebuie respins dela aviație. Așa că, pentru aviație cu și mai accentuată rigoare copiii tre-

buiesc selectați la începutul adolescenței: destoinicia specifică să nu fie de loc mai prejos socotită decât studiile respective. Și apoi, mai ales în această carieră, să se facă de regulă cercetarea periodică a capacității indispensabile aviatorilor.

Pe lângă pastrarea curajului și a ecvanimității absolut indispensabile carierei aviatice, se mai cere încă o natură fericită și în privința traiului obișnuit. Dacă chear pentru anumite ordine religioase și în general pentru a avea o viață demnă în orice carieră, rânduiala și cumpătarea se cer oarecum idealmente și în abstract și micile abateri nu ating numai decât vrednicia, demnitatea și capacitatea; pentru cariera aviatică, spre a corespunde permanent misiunii ei, însușirile menționate se cer realmente și în concret. Căci toate abaterile de ordin material cu mâncarea, băutul, fumatul, cu multe alte excese, răsună asupra psihicului și, dacă-s fără multe inconveniente pentru carierele obișnuite pământești, acele abateri pot avea neajunsuri fatale pentru cariera cerească ce-i aviatica.

Incât, dragă copile, urmează să te socotești bine și îndelung, chear după ce eventual ai corespunde cerințelor unei atari cariere, determinate tehnicește, dacă poate fi cazul s'o îmbrățișezi. Azurul cerurilor ca și azurul mărilor atrage negreșit, dar ispita și simpatia numai nu-s deajuns spre a fi la înălțimea lor.

45

19 VIII 1932.

Cariera profesorală O carieră care privește de aproape însăși închegarea sufletească a unei societăți în toată alcătuirea și desvoltarea ei, este cea profesorală. După familie și orfelinate, privind îndrumarea primei copilării în limitele îngăduite de ereditate, școala-i care dă înzestrarea cea deplină în orice domeniu al vieții potrivit cu urzeala constituțională. Și școala trebuie înțeleasă nu numai ca învățământ primar reclamat pentru orice ins, ci și ca învățământ secundar compatibil cu foarte mulți inși, și ca învățământ superior universitar sau de înaltă specializare compatibil numai ca un nu-

măr restrâns de inși. Astfel înțeleasă, școala urmează să deie fiecăruia, după aptitudine și destoinicie, zestrea și podoaba făpturii sale sufletești, astfel ca toți să fie la înălțimea chemării lor, în orice domeniu.

Dar școala o formează profesorii de toate gradele, învățătorii, institutorii și profesorii liceali, universitari sau specialiști, cari trebuiesc să corespundă misiunii lor; spre care scop mai ales în această carieră selecțiunea trebuie să se facă cu toată rigoarea, spre a se alege cu adevărat aceia cari pot să îndrumeze tineretul. Și aicea n'ar fi de folosit numai decât tehnica psihologică indispensabilă pentru unele cariere, după cum am arătat; ar ajunge numai de observat înclinațiunea pentru înregistrare și expunere a copiilor, în alăturare cu un deosebit sentiment de răbdare și blândețe, căci numai omul blând, răbdător și cu darul pătrunderii și al exprimării poate deveni un bun profesor.

S'a exagerat poate când s'a spus despre țările occidentale, că ele-s numai așa cum le-au făurit profesorii lor. Fără doar că sunt și alți factori cari determină caracterul națiunilor și negreșit plămădirea seculară joacă rolul capital. Dar nu e mai puțin adevărat că în plămada unui neam cel mai predominant ferment este profesorul; și-i de sine înțeles că aluatul tineresc va fi și după calitatea fermentului profesoral. De aceia o societate trebuie să fie foarte cu grijă la alegerea acestui ferment, căci nu poate fi nici o îndoială că scăderile îngrijorătoare ale învățământului nostru în general se datoresc mai puțin plamadei, care-s copiii, oricum fasonabili, și mult mai mult fermentului cari-s profesorii; ei nefiind la înălțimea cerută expun fatal aluatul însuși.

Am văzut că sunt cariere ce s'ar putea califica mai mediocre, putându-se îndeplini mai cu ușurință, îndeletnicirea având loc aproape mecanic și subt supraveghere, răspunderea fiind mai toată a întreprinzătorilor. Dar sunt cariere ca cea profesorală, în care răspunderea se identifică cu activitatea însăși, fără ca controlul să fie de mare folos, de nu chear de nul efect; și dacă neglijența sau incapacitatea s'au strecurat, vatamarea devine fără de leac. In carierele de înalt curaj inșii se elimină singuri într'un

timp oarecare sau sunt eliminabili. In cariera profesorală, odată locul ocupat definitiv, totul depinde de la ocupant; și la adăpostul acestei situațiuni, dacă selecțiunea este neglijată, cum se întâmplă obișnuit din considerațiuni lăturașe, se cuibăresc cum e mai bine ignoranța, nedestoinicia și lenea.

Imi amintesc personal cu mult drag de institutorii și profesorii mei harnici, atenți la datorie, pricepuți și iubitori; îi am ca pe niște icoane pururea vii în fața ochilor mei. Dar îmi amintesc și de profesori neglijenți, nepricepuți și chear răi; și-mi amintesc cu o atât mai mare contrarietate cu cât profesorii aceia n'au fost de loc tulburați în indolența și nepăsarea lor. Nu zic c'ar fi fost numai decât cazul de a le fi nimicit cariera, dacă felul lor de comportare mai putea fi numit carieră din punct de vedere al folosului obștesc, dar asemenea cazuri ilustrează situațiunea și impun grija deosebită ce trebuiește avută mai ales la selectarea elementelor pentru profesorat; căci profesoratul trebuie să îmbrace, ca și milităria, dar mai ales ca și preoția, un caracter de sacerdoțiu, și pentru cel ce-l practică, dar mai ales pentru societate cu deosebire, aceasta trebuind la rigoare să-i impună acest caracter.

Personal am simțit o deosebită atragere pentru profesorat, având și însușirile adecvate, și am căutat să și deviu; dar n'am isbutit. Am fost profesor suplinitor la facultatea de Medicină din Iași, cu intermitențe; dar titular n'am putut ajunge. N'am fost apreciat cum s'ar fi cuvenit de forurile ce trebuiau să hotărască; și n'am isbutit. Acțiunea mea profesorală a rămas să fie exercitată, neoficial și neremunerat, prin prelegerile ce le-am ținut public, ani dearândul, în domeniul științei și, în timpul din urmă, al filosofiei pozitive.

Efectul activității mele de profesor privat și mai ales de conferențiar n'aș putea să-l apreciez la justă măsură. Influența mea subt acest raport mi-a apărut disparată; tineretul nu s'a arătat îndestul de atras spre a persevera, cu tot entuziasmul manifestat în diferite dăți. Organizarea societății noastre, prin stat și pentru stat, împiedică orice inițiativă particulară. Lumea-i obișnuită să vadă numai printr'o consacrare oficială, atât de neavenit condiționată

adesea, garanția capacității; așa că orice inițiativă liberă, fie oricât de vrednică și stăruitoare, este stânjenită și nesocotită.

De aceia, dragă copile, înclinat de a te face profesor, indiferent de ce specialitate, trebuie să te calculezi ca să trăiești din profesiunea asta, putând deveni angajatul statului; și statul nu te angajează decât după avizul prealabil al comisiunilor de examen sau de concurs, cari foarte rar se conduc după realele cerințe ale învățământului. Așa că tot încercând calea aceasta, se poate să-ți pui tu singur oarecum piedici vieții tale, cum a fost cu mine, făcându-ți iluziunea că destoinicia și meritul trebuiesc până la urmă să fie decisive. Nu-s cătuși de puțin decisive într'un mediu încumetrit într'un fel sau într'altul; și fără de merit ai putea ajunge, numai să cauți și să poți să te încumetrești. Iar dacă ai ambițiunea meritului și simți cât încumetrirea te-ar scobori, renunță chear dela început la oficializarea acestei cariere. Și pentrucă altfel n'o poți practica cu efect și pentru tine și pentru alții, renunță la cariera profesorală insăși și caută o carieră ce să nu necesiteze imperios, spre a o exercita și a trăi dintr'insa, să fie numai decât consacrată și remunerată de stat.

46 26 VIII 1932.

Cariera juristică. Subt un aspect în parte liber, iar în parte în strânsă legătură cu organizațiunea de stat, ca corp integrant ca și oștirea și mai ales ca și preoția, este cariera juristică privind avocătura și magistratura. Avocătura s'a exercitat foarte de mult intru cât s'a putut lesne constata că inpricinatul poate să nu fie în stare a-și desluși și apăra cauza. Magistratura însă ca corp aparte este de dată mai recentă, întru cât oficiul ei se exercita odinioară sau de preoți, cum se face și acum la evrei de rabini mai ales pentru diferendele lor strict familiale și naționale, sau de sfatul domnesc și înalții dregători administrativi, cum se făcea obișnuit și în țările românești mai înainte. Dar complexitatea vieții sociale și diferențierea sa națională, în-

mulțind conflictele dintre diferitele categorii sociale și diferendele dintre inși, au necesitat constituirea aparte a unui corp judecătoresc cu totul de sine stătător: magistratura.

Dat astfel rolul ce cariera juristică trebuie să-l îndeplinească atât privitor la clarificarea și apărarea sau combaterea cauzelor în litigiu ca oficiu de avocătură, cât și privitor la hotărîrea ce urmează să se dea ca oficiu de magistratură, vizând pururea adevărul adevărat și dreptatea dreaptă, selecțiunea trebuie să se facă in chipul cel mai riguros posibil ca pentru un oficiu prin excelență sacerdotal. Pentru cariera juristică se cere astfel o rectitudine de cuget cu totul deosebită, garantată printr'o viață poate și mai pură decât cea preoțească. La urma urmelor se poate închipui, cu toate că n'ar fi de dorit să se întâmple, ca oficiul preoțesc să fie exercitat satisfăcător și cu o cuviință numai de suprafață, restul urmând să fie îndeplinit de buna credință și de puritatea celor în cauză, pe când oficiul juristic nu se poate exercita cu deplină și senină eficacitate de cât printr'o profundă și totală cuviință de cuget, pentru ca dreptatea să fie realizată în cele mai mici amănunte și îndoiala să nu mineze sufletele impricinaților. Această cuviință în profunzime nu se poate realiza decât prin inși cari au și inclinațiunea constituțională ereditară și duc și traiul de așa fel, lipsindu-se de plăcerile satisfacțiunilor comune, ruinătoare și de sănătate și de conștiință, încât seninătatea lor să se mențină fără nici o adumbrire și hotărîrea lor să îmbrace totdeauna un caracter de sanctitate.

Pentru asta la facultățile de drept, unde năvala tineretului este atât de mare în vederea unei mai lesnicioase lucrativități a carierei, să se impună selecțiunea cercetându-se cu deosebire laturea morală a candidaților, căci nu încape îndoială că neselectarea într'o carieră, care cel mai mult își varsă grosul profesioniștilor în viața publică, constituie una din pricinile capitale ale vicierii vieții publice însăși. De acolea provine și proasta alcătuire a legilor, dar mai ales proasta lor aplicare, înlesnind nedreptatea și prevaricațiunea cari ruinează statele și săcătuiesc vlaga popoarelor.

Nu te-aș sfătui, dragă copile, să îmbrățișezi această carieră, pentrucă vezi ce greutăți se opun și ce însușiri și adaptări se cer, și apoi tu ești un spirit concreto-abstract care te-ai acomoda mai bine cu o carieră respectivă ce aș dori s'o poți exercita liber, adică în afară de stat unde astăzi indepedența de cugetare și de mișcare ți-i cu totul restrânsă. De altfel statul, prin însăși alcătuirea lui, fiind legat într'o epocă dată, de anumite doctrine și concepțiuni, constituie forțamente un obstacol la toate inițiativele ce nu corespund scopurilor sale; așa că-i ținut să înfrângă mai totdeauna libera manifestare care i-ar putea slăbi rosturile stabilității sale.

In ce mă privește mulți mi-au spus, și personal înclin să cred că, subt raportul lucrativității mai ales, aș fi fost mult mai favorizat în viață dacă aș fi îmbrățișat cariera juristică. Putința aprofundării litigiilor și ușurința expunerii, apoi perspicacitatea deosebită în cauzele mai cu samă de ordin penal, ar fi putut face din mine un bun și căutat avocat; iar dată și conștiinciozitatea care mi-i oarecum constituțională, moștenită dela tata, aș fi putut fi și un distins magistrat. Recunosc a mă fi calculat rău iluzionându-mă asupra independenței și practicei libere a medicinei. Ori cât de în mare criză ca toate îndeletnicirile intelectuale actuale, avocătura încă poate fi lucrativă, pentrucă încăierările și diferendele dintre oameni nu se pot curma niciodată și practicarea ei cu talent asigură câștig.

Dar pentru mine medicina a avut și o altă atracțiune, anume aceia ce nu mi-o oferea juristica: studiul naturii și în special al firii și al cugetului omenesc. Credeam să le am laolaltă ambele atracțiuni, și lucrativitatea și cunoașterea științifică a naturii și a omului; dar n'am avut decât pe aceasta din urmă care mi-a slujit, cum juristica nu m'ar fi slujit, întru satisfacerea inclinațiunii mele și filosofice; ceiace a fost o reală compensațiune. Din pricina temperamentului și a deviațiuni mele inițiale ce nu mi s'a iertat, n'aș fi putut intra în magistratură; așa că avocatura m'ar fi absorbit cu totul, abstrăgându-mă dela preocupări și dela studii cari, dacă nu mi-au îngăduit decât un trai strâmtorat, în schimb mi-au extins ființa mea morală, unica latură prin care omul se poate valorifica cu adevărat.

47 22 VIII 1932.

Cariera polițienească.

O carieră foarte veche, astăzi în strânsă conexiune cu cea juridică, este cea polițienească. Individul în înclinațiunea lui animalică și implicit egoistă adesea fără de măsură, cade des în conflict cu societatea, înfrângându-i și încălcându-i rânduielile ei. Societatea, ca să se mențină, are nevoie de o samă de inși anume instruiți cari să se devoteze intereselor colective, intereselor altruiste: polițiștii. Asupra lor s'aruncă în genere oarecare oprobiu mai ales de aceia care se simțesc stânjeniți în operațiunile lor antisociale, oprobriu ce-i agreiat printr'un fel de sugestiune sau printr'un fel de simțământ umanitar excesiv și de oamenii cum se cade.

Personal prin greșeala psihologică ce-o făceam de a socoti oamenii egali, adică oarecum fasonați sufletește după un calup și astfel constituind un tip unic organicamente bun, și înrăit doar după aceia prin constrângerile sociale, însumi căzut în păcatul de a mă război cu societatea în alcătuirea ei și deci aflat în conflicte firești cu poliția, nu puteam decât să deconsider această instituțiune socială, socotind-o ca dușmana diavolească a individului. Nu-mi dădeam samă, cum negreșit nu-și dau sama toți câți hulesc societatea, că individul ca format biologic ar fi rămas o perfectă brută, fără de incitațiunile și îndrumările societății. Și astfel animalul din mine, nelasat firește a se sbate în buestru cum i-ar fi plăcut, se ridica împotriva rânduielilor sociale și în specie împotriva celor meniți a le menținea și a le face să fie urmate și respectate.

Tu, dragă copile, pe temeiul celor arătate și celor ce-ți vădesc și acum, evită greșala mea. Consideră cu simpatie instituțiunea polițienească fără de care încăierările între oameni, delictele și crimele, n'ar mai avea sfârșit, căci omul și mai ales vulgul, adică omul în grămadă, indiferent de categoria lui socială, se lasă dus de rău cu o pornire mult mai acuzată decât de bine, și de n'ar fi o putere care să-l oprească, care să-l hărțuiască mereu, răul s'ar întinde într'atât că societatea sau nu s'ar putea închega, sau închegată, s'ar disface. Firește că au loc abuzuri,

firește că poliția, cuprinzând și jandarmeria, depășește adesea măsura în acțiunea ei. Această depășire legitimează oarecum antipatia cu care e întâmpinată. Dar când socotim cu cât răul ar fi mai mare fără de vigilența polițienească, cu cât viața noastră ar fi mai nesigură și liniștea noastră mai expusă, înțelegem rațiunea poliției și o scuzăm pentru greșalele și păcatele inerente funcționării ei.

De aceia, neputându-i tăgădui câtuși de puțin rațiunea și ființa, cum înclină unii doctrinari vizionari și utopici, ignoranți cu totul în de ale sufletului uman, stăruim numai pentru perfecționarea carierei polițienești, așa după cum stăruim pentru perfecționarea oricărei cariere în general. Cam ce se cere pentru a fi jurist, și în specie magistrat, se cere și pentru polițist, trebuind de altfel ca polițistul de conducere al unui oficiu să fie dublat și de un jurist, și-i chear mai nimerit ca el însuși să fie jurist. Afară de asta pentru a fi bun polițist se cere o perspicacitate deosebită, o mare sagacitate și o stăpânire de sine, adică ceiace obișnuit se cheamă sânge rece, într'un grad cât mai mare. Pentru aceasta, afară de înclinațiunea în sine, o școală de poliție se cere imperios.

O astfel de școală ar îngădui a se folosi în cercetările penale numai mijloacele civilizate, violența și violentarea urmând să fie cu totul excluse. Aceasta și pentrucă maltratarea nu duce totdeauna la scopul urmărit, ba de multe ori chear derutează, și pentrucă se poate să se aplice unui inculpat nevinovat și atunci abuzul este cu totul strigător și neavenit. Dacă am înclina ca să fie legalizată violența, în specie bătaia, pentru anumite delicte și anumite persoane ce într'alt fel nu s'ar putea determina spre bine, după ce faptul s'ar fi stabilit deplin, credem cu totul neavenită bătaia ca mijloc de cercetare față de orice delicvent, dar mai ales față de aceia ce li-ar fi de mare folos a li se aplica numai ca pedeapsă. O mentalitate obișnuit redusă ce nu s'ar putea determina la bine decât cu bataia, ar fi și foarte înclinată la mărturisiri mincinoase prin bătaie; ceiace ar deruta cercetarea ducând chear la concluziuni greșite. Iar dacă eventual adevărul s'ar releva ulterior, metoda s'ar vădi cu atât mai inumană, mai

nedreaptă și mai regretabilă, după temeinica vorbă că „bătaia nu se mai întoarce".

Astfel polițiștii de conducere și de cercetare să fie aleși numai dintre juriști; iar polițiștii de veghere, ca sergenții și jandarmii, să fie aleși dintre oamenii vioi, ageri, fără beteșuguri morale și mai ales fără inclinațiune la violență.

48 23 VIII 1932.

Cariera funcționărească. Pentru complectarea necesităților indispensabile funcționale de stat este și cariera funcționărească, privind administrațiunea publică subt toate raporturile, dar mai ales financiare, economice, și strict administrative. Școlile speciale au menirea îndrumării tineretului în toate acestea domenii, privind strict interesele de toată clipa ale societății. In fiecare domeniu corpul funcționăresc formează ca o vastă rețea, garantată în integritatea și tăria ei, prin rolul îndeplinit conștincios de fiecare funcționar. Abaterile unui funcționar, ca și putrezirea și desfacerea unui nod pe un năvod, lasă gol; și dacă putrezirile de noduri se înmulțesc, năvodul, cu o aparență de integritate, aruncat în nădejdea unui pescuit mănos, se desface la tras și se vede cu durere cum peștele irumpe în apă prin golurile ireparabile. De aceia pe lângă că se impune ca materialul năvodului să fie din capul locului bine ales, apoi să fie și periodic revizuit, pentruca să nu ofere surprize dezastruoase.

Afară de însușirile obișnuite pentru carierele curente cari nu reclamă imperios un talent deosebit și special, pentru cariera funcționărească se cere însă un simțământ de cinste cu totul propriu. Orice funcționar deține o parte mai mică sau mai mare din interesele obștești și-i învestit deci cu o răspundere respectivă. Dacă el nu-i conștient îndestul de rolul lui, dacă atunci când este în exercițiul funcțiunii nu-și dă îndestul samă că nu-și mai aparține lui, ci societății, dacă confundă interesele publice cu cele private, dacă-și extinde interesul lui personal peste interesul public, dacă-și face din interesul public un inte-

res al său, absorbind chear totalmente interesul public în interesul său, dacă astfel ajunge a face hatâruri și chear a se lăsa plătit pentru a trăda interesul public spre folosul personal al celora ce-ar fi trebuit să-i înfrâneze și să-i aducă la realitate, el devine nevrednic de postul său și trebuie absolut înlăturat. Și ca să nu se ajungă la aceasta, întâmplându-se și împrejurarea îngăduinții din partea celor meniți a veghea și a sancționa, cari-s tot atâta de puțin chemați pentru rolul lor, se impune selecțiunea cea mai riguroasă chear dela început.

Copiii să fie observați cu scrupulozitate și să fie îndemnați spre funcționarism numai adolescenții cari vădesc o cinste deosebită, pe cât posibil apreciată chear ereditar și ancestral. Căci mai nimerit este ca funcționarul să-și găsească în propria-i conștiintă hățul de a urma calea cinstii decât cu amenințarea sancțiunilor cari pentru o conștiință obtuză sunt fără efect, pe lângă că într'un mediu putregăit delăsarea și nepăsarea nu numai că nu pedepsesc, dar chear favorizează abaterile și prevaricațiunile ; vorba lui Feuerbach :" căruia n'are jandarmul într'însul degeaba i-l pui alături".

Firește că spre a ajunge la un rezultat satisfăcător pentru interesele publice, cariera funcționărească urmează să fie remunerată convenabil, în raport cu serviciul prestat și la timp. Trebuind să se consacre funcțiunii, funcționarul urmează să nu mai aibă nici o altă indeletnicire ce i-ar stânjeni oficiul său. Limitat deci la un câștig hotărît, funcționarul trebuie să fie cu atât mai sigur de acel câștig ; altfel nevoile copleșitoare l-ar scoate silit din făgașul cuviinții și orice sancțiune nu și-ar mai avea cuvenita justificare, pe lângă că ar fi de nul efect. Incât pentru desăvârșirea carierei funcționărești, se reclamă și o organizare de stat cu totul atentă și cinstită.

Dat impasul în care statul nostru a ajuns prin copleșitoare datorii, la cari partea incuriei conducătorilor nu-i cea mai mică, așa că poate numai un om înălțat cu hotărîre și dictatorial să mai poată face ceva ; căci conducătorii de ocaziune sunt dinainte impotenți, cu atât mai mult nu te-aș sfătui, dragă copile, să te îndrumezi spre o carieră funcționărească.

Fără a fi *laudator temporis acti*, dar constat că în adolescența mea afacerile de stat se desfășurau cu mult mai bine, totuși în virtutea temperamentului meu nici nu-mi trecea prin minte să mă fac funcționar. Inrăutățindu-se vremurile și vădindu-se mai mult ca oricând vorba lui Miron Costin că „nu-s vremile subt cârma omului, ci bietul om subt vremi", cu toate opintelile mele n'a fost chip să trăiesc fără a deveni într'un fel funcționar public. Fiind funcționarizate mai toate serviciile obștești, chear și cele ce n'ar fi urmat numai decât să fie, precum este și serviciul medical, a trebuit să caut să devin în cele din urmă medic oficial. Poate și tu, dragă copile, vei fi silit să devii funcționar într'un stat în care, spre a funcționariza totul în interes de a se deține totul subt înrâurire, s'a impus până și încorporările oficiale profesionale; dar până atunci, mai ales în starea aceasta de nedreptăți și turpitudini, vei avea de ales, potrivit și cu spiritul tău, mai curând o carieră ce poate să fii norocit a o practica independent de stat.

49

22 Septembre 1932.

Cariera literară. O carieră prin excelență liberă ar fi să fie cea literară, adică îndelenicirea cu scrisul, cuprinzând toate categoriile de scriitori, dar în principal literații. După cum liberă este cariera comercială putând fi practicată de oricine are un produs de desfacere, fără a vorbi numai decât de comercianții calificați, astfel ar urma să fie și cariera strict literară.

In țările cu cerințe literare, unde se află totdeauna un public avid de cărți în orice domeniu al scrisului, literatura are căutare și producătorii sau profesioniștii ei pot trăi liber și se pot desvolta satisfăcător. In țările cu cerințe literare foarte reduse, cum este mai ales România, cu un public încă de mult foarte limitat privitor la avântul literar și încă și mai limitat acum prin criza economică și financiară ce face ca multe îndeletniciri literare și artistice să constituiască un lux, literatura, afară de cazuri cu totul excepționale, rămâne o îndeletnicire anexă.

Cariera literară mai mult ca oricare alta cere o deo-

sebită vocațiune: cere geniu sau cel puțin talent. Cu talentul literar mai merge fiind anexat adesea la o îndeletnicire lucrativă, în mod liber sau în atârnare de stat ca funcționar. Bună parte din literații noștri s'au produs și s'au menținut fiind funcționari la stat. Cu geniul însă, care-i demonul copleșitor ce nu îngăduie a te mai ocupa cu altceva lucrativ, este o adevărată nenorocire. este o deplină tragedie, cum fu cazul, de toată lumea cunoscut, al lui Eminescu. Cel mai afirmat geniu poetic românesc. lipsit fiind de orice alte mijloace de trai, nesocotit în viață de un mediu ignorant și impasibil, s'a stîns de timpuriu ieșit din minți.

Din cauza mizeriei și a boalei Eminescu nu s'a manifestat, așa prodigios cum s'a arătat, decât într'un număr redus de ani, păgubind astfel patrimoniul literar al națiunii. Postumele păreri de rău n'au avut altă urmare, decât doar, ca un fel de compensațiune pentru pierderea geniului eminescian, să se îndoape o serie de epigoni, mai mult sau mai puțin talentați, cu fel de fel de subvențiuni de stat. Iar mult-puținul câștig ce-ar fi urmat să decurgă de pe urma scrierilor literare, l'au avut doar editorii și librarii, căci cei mai mulți scriitori liberi își dau lucrările lor mai pe nimic.

Din trecut nu poate fi arătat nici un exemplu de literat ce ar fi trăit din opera lui. Chear cei mai de vază ca: Alecsandri, Eliade Rădulescu, Alexandrescu, Bolintineanu, Bolliac, Creangă... își aveau temeiul lor de trai în alte ocupațiuni și literatura o făceau pentru placul inimii lor. Nu poate fi dat nici un exemplu de literat sau de gazetar care să fi trăit din producțiunea scrisului său. Și tot astfel și astăzi nu se poate arăta nici un scriitor care să trăiască din scrisul său. Nu-i nici unul care să nu ocupe o situațiune oarecare în afară de literatură, din care situațiune trăiește și scrisul doar îi mai anină câte ceva la venituri. Se invoacă uneori cazul lui Mihail Sadoveanu. Se poate ca astăzi să-i renteze cum se zice scrisul în măsura ca să poată trăi din el; dar în orice caz din capul locului nu de pe urma scrisului și-a acoperit nevoile traiului, ci scrisul doar l-a pus în vază și a căpătat apoi posibilități

lăturașe de viață cari l-au plutit și până la treapta, ce se spune, că ar putea trăi din literatură.

Aceasta-i, dragă copile, soarta literaților și în genere a scriitorilor. Și eu sunt scriitor, și eu am publicat destule lucrări în multe domenii, și literar și științific și strict medical; dar cu niciuna din scrierile mele n'am ieșit la vre-un capăt decât doar de a fi acoperit golurile cu mijloace dobândite pe altă cale: acea a profesiunii și în special a funcțiunii ocupate. Și sacrificiile acestea greu de făcut mai ales în timpul de față, constituiesc o grea stânjenire a activității literare în sine știindu-se dinainte că toată munca ce s'ar depune rămâne zadarnicită, fiindcă riscă a nu vedea niciodată lumina tiparului.

La noi nu sunt făgașuri literare formate ca în străinătate. Nu se așteaptă cu febrilitate și ardoare vre-o producțiune a vre-unui scriitor. La noi cerința literară este cu totul de suprafață. Nici profesioniștii măcar nu se prevăd cu lucrările ce ar trebui să le aibă pentru specialitatea lor. Am exemplul meu, cu al meu *Tratat de Hidroterapie* din care, scoțând două mii de exemplare, abea am desfăcut vre-o mie în decurs de vre-o cinci ani, și încă multe au fost date la câteva instituțiuni ca Ministerul Sănătății, al Instrucțiunii, la Casa Sf. Spiridon, la municipiul Iașilor și Institutul medico-militar, în schimbul subscripțiilor cu cari m'au onorat și ajutat pentru tipar. Din vre-o patru sute de adrese ce-am făcut către colegii medici din țară, spre a li se servi lucrarea atât de necesară și unică în felul ei în limba românească, doar vre-o douăzeci numai mi-au reclamat-o.

Invoc exemplul meu ca fiindu-mi cel mai evident, dar nu mă îndoiesc de cazuri și mai semnificative ca al meu, de seceta ce bântuie întregul nostru domeniu spiritual. Așa că chear având darul scrisului, dragă copile, nu te sfătuiesc deloc a i te consacra exclusiv, deoarece nu se poate trăi din scris. Ca literat pur trebuie să ai și o altă îndeletnicire, cea lucrativă; ca gazetar, trebuie să-ți vinzi condeiul celui cu gazeta; încât de a fi gazetar să te ferești pentru temeiurile ce ți le voi arăta, iar îndeletnicirea literară eventuală să-ți fie numai o anexă la o altă carieră lucrativă.

50 26 IX 1932.

Cariera ziaristică. Nu-i poate nici o altă carieră în care cugetul să-ți fie mai legat și mai atârnat ca în gazetărie. Intreprinderea gazetărească mai în toată lumea, dar mai ales la noi este legată de un anumit interes, în deobște politic de partid; așa că tot ce se scrie într'o gazetă principial se apreciază prin prisma interesului pentru care s'a înjghebat gazeta. La o gazetă devii simbriaș înăimit oarecum cu cugetul: tot talentul se pune în sprijinul interesului gazetei; niciodată în sprijinul convingerii ce-ai avea-o, decât doar întâmplător și trecător.

In trecutul nostru au fost și gazete de principii făcute cu sacrificii și mai era loc pentru un talent să-și manifeste și convingerile, trăind din gazetărie excesiv de modest. Astăzi n'au mai rămas decât puține oaze pe cale de dispariţiune, unde un gazetar profesionist și de convingere să se manifeste după îndemnul cugetului și inimei sale. In felul acesta, dintre gazetarii mai vechi în viață, eu cunosc doar exemplul lui Constantin Bacalbașa, care ori unde s'a aflat angajat, căci mijloacele nu i-au îngăduit să mențină o gazetă proprie precum a încercat uneori, s'a ținut la un nivel înălțător, fără doar mulțămindu-se cu o remunerare destul de modestă față de însușirile sale. In generațiunea nouă văd numai începuturi, văd numai veleități: o pildă asemănătoare celeia a lui Constantin Bacalbașa, n'o văd și nu-i întrevăd sorții isbânzii.

După cum nu-i un public cetitor statornic pentru literatură, tot așa nu-i nici unul pentru gazetărie. Dacă combinațiuni anexe n'ar inlesni existența câtorva gazete mai de vază și într'o oarecare măsură mai independente, cât despre cetitorii ce le urmăresc, ele s'ar stînge, căci cetitorii le urmăresc în mai mare măsură mai mult în vederea acelor combinațiuni anexe. Curente de idei nu există și nici nu pot exista în general, nu numai la noi dar și pe aiurea. Vorbesc de curentele de idei ce ar fi să târîe masele; nu există și nici nu se pot forma statornic.

Ideile sunt oarecum apanajul câtorva inși pricepuți și culți: ele pot târî masele într'un moment, dar atât;

masele se lasă ușor și ușor trec aiurea. De aceia nici nu se cunoaște exemplul vre-unei publicațiuni, în specie gazetă, care ani și ani să fie susținută de mase. Toate gazetele, mai ales cele zise de principii, fac sacrificii: sacrificiile inșilor cari le simt imperios nevoia. In colo prevalează gazetele politice de partid cu sacrificiile partidului, adică mai bine zis ale membrilor marcanți, căci gloata pretinsă de partid așteaptă mai curând să i se servească gazeta gratuit; ceiace se și face, fie cu intențiune, fie de nevoie, căci primitorii nu-și mai plătesc nici cotele nici abonamentele. Ba comportarea aceasta este într'atât de intrată în obicei, că chear din cei ce dispun primesc ani de zile o publicațiune fără s'o mai achite.

In astfel de condițiuni situațiunea gazetarului este din cele mai precare. Dacă este om de suflet și de principii, el urmează să se condamne unui trai excesiv de modest spre a se putea limita să scrie numai ceiace-i este în convingere. Altfel, spre a-și face o viață mai comodă și mai largă, el trebuie să fomenteze cazuri pentru cari să fie plătit deosebit. Așa că din nefericire în vremea noastră de dezorientare, lucrul acesta este foarte frecvent, și gazetarul în deobște se reduce la un om gata să apere toate cauzele, nu numai succesiv ci și simultan, cum s'a întâmplat că să scrie la o gazetă într'un fel și la alta într'altfel, ba chear să se combată pe el însuși în aceiași gazetă sau mai lesne în gazete deosebite. Astfel că gazetăria în loc să fie prilej de luminare, este un și mai mare prilej de confuziune. Și păcatul este că mulți își fac din gazete pospăiala de cultură de care fac paradă. Extensiunea gazetăriei a redus câmpul publicațiunilor de fond: de-acolea derivă marea superficialitate a atâtora, chear și a celora cari ajung la înalte demnități.

Trebuie să te ferești, dragă copile, și de-a urmări prea mult gazetele; în deobște să nu te oprești decât la partea informativă și încă și aceia s'o consideri subt rezerva controlului. Cât despre partea zisă de principii și de critică, poți s'o nesocotești complect, urmând ca tu să-ți ai criteriul tău propriu de apreciere, dobândit prin studii serioase și perfecționat prin lecturi serioase din operele cugetătorilor mari și încercați.

51

29 IX 1932.

Cariera artistică. O carieră aflată în condițiuni asemănătoare la noi cu cea literară, este cea artistică, adică cea privitoare la îndeletnicirile de artă: muzică, teatru, pictură, sculptură, desemn, caricatură... Simț artistic se cere în deobște pentru orice gen de ocupațiune, simțul artistic nu trebuie să lipsească nici într'o carieră, într'o măsură mai mare sau mai mică; dar simțul artistic manifestat din plin, în caracter de geniu sau macar de talent, este de sine înțeles însăși rațiunea carierei artistice, după cum este subt alt aspect și rațiunea carierei literare. Fără geniu sau macar talent nu se încape nici o încumetare pentru producțiuni artistice.

S'a zis: *poeta nascitur, orator fit*, poetul se naște, oratorul devine; adevărul însă este că pentru îndeletnicirea artistică și literară, în care trebuie socotită și elocvența sau oratoria, trebuie cu adevărat să te nești. Ce s'a zis despre Demostene că, dorind a fi orator, a devenit prin silință personală și se relevă chear că și-ar fi mistuit și gângăveala congenitală prin exercițiu, nu poate fi decât legendă; căci în bună socotire, nu numai pentru a fi artist în genere trebuie să te nești, dar aproape că trebuie să te nești cu înclinațiune pentru orice fel de ocupațiune spre a o practica cu distincțiune. Tocmai aici e rostul educațiunii și instrucțiunii, ca să se nimerească anumit vocațiunea unui copil și să se stăruiască în acea direcțiune, spre a putea scoate din el un om la locul cuvenit; altfel este ceva; dar ori cât s'ar opinti un maestru sau un profesor, nu poate scoate lucru mare dintr'un elev sau ucenic mediocru din naștere.

Căci dacă alte cariere se pot de rău de bine îndeplini și fără prea mult suflet, arta nu îngăduie cu nici un chip mediocritatea. Un mediocru va putea învăța pictura, dar el nu va fi decât cel mult un bun zugrav. Tot astfel va putea învăța sculptura, dar el nu va fi decât cel mult un bun cioplitor. Totdeauna se va simți lipsa acelei însușiri primordiale care este geniul sau talentul; se va simți lipsa demonului socratic care domină pe insul în care s'a

fixat și care, subt orice condițiuni, îl trage mereu subt imperiul său.

De-ar fi în tine, dragă copile, acel demon, calificat ca atare pentrucă-i imperios, tu nu te-ai putea sustrage înrîuririi lui, așa după cum nu s'a putut sustrage bunăoară Eminescu, deși simțea că demonul poetic, geniul care îl stăpânea, îl abătea dela o viață mai tihnită, dela un trai mai rânduit, dela un câștig mai sigur ce l-ar fi putut avea cu o altă îndeletnicire lucrativă. Ca să nu fie prea departe de îndemnul geniului său și ca să poată trăi, Eminescu a practicat gazetăria, așa cum ți-am arătat-o c'ar trebui să fie în esența ei, ca un apostolat. Prea dominat însă de demonul său artistic, Eminescu s'a identificat cu geniul său și, într'un mediu absolut ingrat, el s'a martirizat; ceiace n'a fost cazul cu alți maeștri ca Alecsandri sau Duiliu Zamfirescu cari, și înlesniți de o stare materială bună și mai calculați printr'un geniu mai atenuat, și favorizați de legături politice, și-au satisfăcut vocațiunea literară în anexă cu ocupațiunile lor precumpănitoare.

Mediul nostru nu oferă putința de a trăi liber și independent prin artă. De aceia arta cată să se facă în anexă spre a nu se suferi prea mult. Având chear geniul sau talentul artistic în deobște, trebuie cineva să fie și puțin calculat, spre a găsi posibilitatea de a trăi practicând și arta. Dintre marii noștri pictori sau sculptori, nu-i nici unul care să nu fi ocupat sau care să nu ocupe o situațiune oficială, în genere ca profesori la școlile de arte sau la școlile obișnuite, spre a putea trăi, căci prin produsul artei lor numai, n'ar fi putut trăi.

Dacă vocațiunea te-ar târî, dragă copile, să faci vreun fel de artă, va trebui să te chibzuiești bine ca să ai și ocupațiunea lucrativă ce să-ți îngăduie să trăiești. Să nu te iluzionezi câtuși de puțin asupra mediului nostru. Pentru cine știe câtă vreme de acum, el nu poate fi altul. Civilizațiunea noastră, zisă modernă, nu-i decât cu totul de suprafață. La noi se trăiește în deobște pentru oarecare fast și fundulie. Nu se caută decât satisfacțiunea ușoară, superficială și imediată. Cei care dispun chear de oarecare avere, nu-și trec timpul cu cărțile de studiu

și lucrările de artă și nici cu indeletnicirile cari cer meditațiune și nu se exibează; ei își trec vremea în fasturi, în mese copioase și petreceri, în preumblări cu automobilul, în jocuri de noroc...

Cazul unui Anastasie Simu, care a înjghebat la București unul dintre cele mai frumoase și mai interesante muzee plastice din lume, sau al unui Toma Stelian sau al unui Ion Calinderu, sunt cu totul rare și excepționale. Ele nu-s decât niște oaze în pustiul dominant, arid și sterp, pustiu ce nu oferă nici o posibilitate de desvoltare vegetantă literară sau artistică. Așa că pentru acei fără de mijloace ce au geniu sau talent artistic, rămâne să și-l cultive în anexă, ca să nu se piardă de timpuriu așa cum s'a pierdut Eminescu. Iar cei ce n'au decât ambițiuni artistice, să-și scruteze bine nedestoinicia, spre a renunța la vreme. Să nu se alinte cu oarecari aprecieri interesate sau cu netemeinica reclamă de pe la gazete, sau chear și reviste; căci opera lor, fără geniu sau macar talent, se va îngropa în timp și-i trist să se fi lăsat a fi mediocrități în artă când ar fi putut fi superiori în alte cariere.

Aici e rostul selecționării copiilor și mai ales a adolescenților și rolul îndrumătorilor lor, de a le tempera ambițiunile neavenite, întreținute printr'o atmosferă factice și de a-i determina s'apuce pe căile ce li-s oaricum dictate din fire. N'are omul nevoie să-și bată atâta capul ca să-și încovoaie firea după prevenirile și conceperile sale subiective și abstracte opinteli cari în definitiv nu duc decât la rezultate mediocre și cel mult întâmplător satisfăcătoare, ci să urmărească determinantele cari se impun printr'o cercetare mai adâncă a firii omenești, să-și dea samă în ce măsură subconștientul domină conștientul și să procedeze în consecință, și astfel omul va face operă și eficace și judicioasă și trainică.

52

4 Octombre 1932.

Cariera distractivă. In oarecare legătură cu îndeletnicirile artistice, răspunzând uno-

nevoi de ordin secundar, dar nu mai puțin indispensabile în deobște, este cariera ce-am putea-o califica *distractivă*, încorporând îndeletnicirile legate de aplicațiuni și porniri prin excelență firești, ce s'ar putea denumi *dexterități*. În general cu oarecare tendință și de-a înobila lucrul, aceste aplicațiuni se alătură, și câteodată se identifică chear, cu arta. E locul însă de a deosebi bine arta de dexteritate.

Arta implică gândire, implică concentrare, întru a exprima pe o cale oarecare, scris, pictură, sculptură, gest, cânt, muzică, vorbire... o cugetare înaltă ce nu-i totdeauna, ba chear nu-i deloc la înțelegerea comună, în vreme ce dexteritatea pe orice cale, ca dresaj, atletism, acrobație, saltimbăcărie, comicărie, prestidigitațiune, jonglerie... nu-i decât o exprimare care distrage, care mai bine zis te sustrage dela cugetare. Greșit s'ar crede că arta-i distractivă; arta-i preocupătoare, arta te incită la gândire dacă ești într'adevăr capabil de asta, pe când numai dexteritatea este distractivă. Dexteritatea repauzează cu adevărat pe oricine: și pe intelectual și pe muncitorul manual.

Dexteritatea te transpune în starea de suflet a copilului, care-i atent la toată mișcarea ce iese din comun, stare de suflet ce-i acceptată și înțeleasă de toată lumea. De-acolea vine năvala de lume ce se vede la circuri sau la producțiuni de dibăcie sau putere excepțională, joc de minge, box, trântă, curse de cai, curse de bărci... Arta nu poate atrage atâta lume și dacă o atrage, aceasta se întâmplă nu prin ceiace exprimă arta în esența ei, ci prin partea de manifestare particulară, întru cât obștea este atrasă de ceiace nu poate face ea. Ș'apoi la urma urmelor obștea se poate foarte bine lipsi de artă. Pot să stea și să aștepte mult și bine muzeele de artă de orice fel: mulțimea, afară dacă nu-i îndemnată ori chear constrânsă, nu le vizitează; dar la spectacolele de petrecere, circuri, teatre comice, curse sau lupte, iarmaroace cu panorame, cinematografe, se îmbulzește cu atâta pornire că se întâmplă și accidente de îngrămădeală sau chear de panică dacă nu se iau măsuri de rigoare.

In acest sens se poate ușor aprecia cât sunt de lucrative carierele distractive. Niciodată un cât de mare în-

văţat sau un cât de mare filosof, sau un cât de mare artist, afară dacă nu-i trâmbiţat prin reclamă interesată, şi atunci se impune nu prin valoare, ci prin zvon analog ca despre orice saltimbanc, nu va atrage în juru-i lumea pe care o atrage cel din urmă ghiduş sau boxor. Aceasta-i legea distracţiunii publice şi lucrurile acestea nu se vor schimba niciodată. Aşa că cine este apt, şi nu poate fi decât prin naştere apt, de o dexteritate oarecare, cată s'o folosească. Dexteritatea se pune în lumină, poate mai mult decât aplicarea la vreun alt soi de muncă, încă din copilărie; iar la adolescent dexteritatea firească devine într'atât de absorbantă, că respectivul ins trece peste orice alte consideraţiuni şi se duce către vocaţiunea sa. Astfel se produc mari distractivi în orice domeniu de acest fel.

Distractivii sunt şi o necesitate imperioasă a unei societăţi: ei se ivesc în toate gradele de desvoltare socială, simbolic fiind cazul bufonilor dela curţile princiare de odinioară, pe când alte ramuri de manifestare, fie în domeniul ştiinţii, fie în al artei, pot să lipsească chear cu desăvârşire. Ştiinţa şi arta sunt îndeletniciri oarecum de lux: ele se ivesc şi se desvoltă numai într'o societate veche şi bine închegată, într'o societate îmbielşugată; după cum se întâmplă să şi decline şi chear să dispară când societatea este în criză, în mizerie şi în suferinţă. Ba se pare chear că este un oarecare raport invers de oscilanţă între munca serioasă şi preocuparea distractivă: cu cât se restrânge munca serioasă, se revarsă partea distractivă şi vice-versa.

Starea actuală de criză a societăţii noastre, în specie a României, oferă cu prodigiozitate acest spectacol: munca tot mai restrânsă, iar distracţiunea în revărsare. Fiecare se uită la ban şi-l reţine când îi vorba să-l cheltuiască pentru o nevoie de cultură sau de artă mai ales, dar îl scoate din fundul pungii şi-l asvârle cu cea mai mare uşurinţă când este vorba de-o distracţiune. Calculat în totdeauna în cele serioase, omul devine risipitor în cele distractive Aşa că într'o societate în declin, în care odinioară înflorea cât de cât ştiinţa şi arta, se vede cum cei ce se mai îndeletnicesc cu asta n'au nici o căutare, în vreme ce câtă brumă i-a mai rămas de mijloace lumea le

risipeşte pentru îndeletnicirile distractive şi chear ruinătoare, cum sunt chefurile, jocurile de noroc... Ceiace arată cât este de recentă şi de gingaşă pojghiţa culturală şi artistică a unui popor şi cât de adânci sunt înfipte în înclinaţiunile sale uşurătatea şi indolenţa.

Aşa că cine are înclinaţiunea de a folosi pornirile acestea oarecum organice ale mulţimii, se află oricând la adăpost de nevoi. Se înţelege că o societate nu trăieşte mult odată ajunsă numai la acest fel de manifestare; dar nu cei ce se folosesc de asta vor avea şi grija de a pune acea societate la adăpost de urmări.

Tu, dragă copile, nemanifestând până acum vre-o dexteritate care să te tragă imperios la concretizarea ei drept carieră, va urma să te consacri la o muncă altfel utilă pentru societate. Distracţiunea şi pentru societate ca şi pentru individ este şi ea de nevoie şi de folos în oarecari margini; dar când devine obiect de preocupare continuă, cum a ajuns lucrul astăzi, că şi tineretul caută mai mult distracţiunea decât instrucţiunea, primejdia e la uşă şi societatea se pierde. Te vei feri a fi luat de acest curent, şi pentru soliditatea carierei ce ţi-ai alege şi pentru a fi pildă de imitat, pentruca pe câţi mai mulţi să-i sugestionezi a se feri de acest făgaş păgubitor în toate privinţele.

53

7 X 1932.

Cariera tehnică. In legătură cu desvoltarea tehnică tot mai accentuată în zilele noastre, când şi aerul a devenit cale de locomoţiune, iar văzduhul cale de intrevedere şi convorbire, îndeletnicirile tehnice au luat un avânt cu totul precumpănitor. Nici nu se poate concepe astăzi civilizaţiune fără întocmiri tehnice, aşa că înţelesul cuvintelor calificând stadii de desvoltare socială, se modifică într'o măsură pronunţată: ceiace odinioară putea fi civilizaţiune, astăzi nu s'ar mai putea recunoaşte ca atare, dacă i-ar lipsi fie şi numai o latură a desvoltării tehnice. De altfel aceasta numai ca închipuire căci desvoltarea tehnică merge unitar şi legat, şi o socie-

tate pornită pe făgașul civilizării tehnice nu se poate lipsi de nimic ce-i formează cadrul. Ba e o emulațiune între națiuni și state, cari mai de cari să fie la maximum de desvoltare; ceiace dă un avânt și mai mare născocirilor tehnice.

De aceia carierele tehnice au devenit cele mai căutate și deci mai lucrative. E locul tocmai de a face simțită deosebirea între cariera de meșteșugar, despre care am vorbit, și cariera de tehnicean despre care urmează să vorbim. In cea mai simplă și primitivă societate există și meșteșugarul, mănuitorul și făuritorul uneltelor indispensabile pentru orice lucru, fie în producțiune, fie în apărare; tehnicianul nu apare decât când omul trece dela unealtă la mașină, dela lucrul manual propriu zis la folosirea aparatelor cari îl ușurează și-i potențiază munca și pătrunderea vieții și a lumii.

In acest înțeles toți cei ce folosesc prin fel de fel de aparate elementele și forțele naturii în larga lor manifestare, ca abur, electricitate, căldură, lumină, aer, eter... sunt tehnicieni. Meșteșugarul folosește de-a dreptul unele elemente și forțe ale naturii, pe când tehnicianul le folosește indirect prin aparate și mașini a căror alcătuire și funcționare trebuie s'o cunoască desăvârșit. Pentru aceasta ingineria, mecanica, medicina, fizica, chimia, biologia, cosmologia... devin prin aplicarea concretă îndeletniciri tehnice și multe alte îndeletniciri ca silvicultura, viticultura, apicultura... odinioară simple meșteșuguri se tehnicizează ca să zicem așa: într'o societate civilizată câmpul meșteșugurilor propriu zis manuale se restrânge spre a se preface, a se extinde și a face loc aplicațiunilor respective tehnice.

Desvoltarea tehnică a fost factorul ce cu deosebire a determinat diferențiarea, poate uneori prea excesivă, a diferitelor îndeletniciri meșteșugărești și mai ales tehnice. Astfel ingineria, de la obișnuita cunoaștere a măsurării terenurilor, a așternerii șoselelor și a aruncării podurilor de lemn sau de piatră, s'a extins la cunoașterea așezării drumurilor de fer și a făuririi locomotivelor și vehiculelor respective, când a devenit inginerie mecanică și mai apoi la cunoașterea și folosirea eletricității pentru locomo-

ţiune şi lumină, când a devenit inginerie electriciană şi mai departe la cunoaşterea şi folosirea substanţelor chimice de tot soiul, când a devenit inginerie chimică...

Aşa că în acest câmp al ingineriei diferenţiarea este în curs foarte accentuat mai ales cu desvoltarea mare a tot felul de construcţiuni pe uscat şi pe apă, fie pentru comerţ fie pentru război, şi mai ales cu extensiunea atât de neînchipuită a aviaţiunii. Şi printr'un fel de lege a corelaţiunii de desvoltare tehnică, în toate domeniile vieţii sociale se urmează acelaş proces de diferenţiare tot mai accentuată an cu an, încât specializările parcă nu mai au sfârşit. Medicina cu deosebire se află şi ea pe această pantă de specializare, că se simte chear primejdia excesívei sale diferenţieri şi se caută o simplificare şi o raţionalizare a specializărilor, astfel ca specialistul să nu fie redus la simplu automat de specialitate, pierzându-şi legătura şi deci rostul faţă de totalitatea carierei.

De aceia, ca să nu se producă o confuziune dăunătoare, s'a impus şi s'a ajuns la o duplificare indispensabilă în orice carieră tehnică: acea a indeletnicirii abstracte şi generale, privind directivele carierei, şi a acea a indeletnicirii concrete, privind partea de aplicare cu multiplile ei specializări. Astfel se formează teoreticienii şi practicienii unei cariere tehnice: pentru cei dintâi cerându-se însuşiri anumite cari îi desemnează preocupărilor de totalitate, iar pentru cei de-al doilea nu se cer decât însuşirile cari să-i facă destoinici pentru aplicaţiunea practică ce şi-o aleg. Incât una-i a fi tehnician teoretic şi alta-i a fi tehnician practic: una-i a fi inginer electrician bunăoară şi alta-i a fi telegrafist sau telefonist, după cum una-i a fi medic şi alta-i a fi agent sanitar. Teoreticienii sunt orientatori şi adese întreprinzători, pe când practicieni nu sunt decât executători: însuşiri cu totul deosebite se cer pentru unii şi pentru alţii.

Câmpul şi numărul teoreticienilor este foarte restrâns, pe când al practicienilor este foarte mare. Pentru a deveni teoretician în carieră se cere o deosebită chemare organo-psihică: aicea intră marii descoperitori. Spre a deveni practician se cer numai însuşiri obişnuite de practică a lucrului. La selecţiunea ce s'ar face, şi aceasta

tot numai dela adolescență, de nu și mai târziu, se va ține seamă de înclinațiunea manifestată, spre a nu se deriva inutil către teorie un element de practică și către practică un element de teorie. Incă elementul de teorie vărsat spre practică se va releva oricum, dar elementul de practică împins la teorie nu va putea fi decât o mediocritate. Edison dela practică s'a ridicat la teorie în chip măreț ca și Marconi de altfel, spre a desvolta și partea practică, în vreme ce un practician strict n'ar face decât să prindă inutil locul teoreticianului.

Socotind pentru tine, dragă copile, a avea însușiri de carieră tehnică nu pot încă opina spre care anume să te îndrepți : cea teoretică apare forțamente mai nobilă, precum și e ; dar decât mediocru la teorie mai bine maestru la practică.

In ce mă privește, condus de considerațiuni de ordin practic și lucrativ, mi-am ales cariera tehnică medicală. Am arătat cât m'am înșelat, deoarece în țara noastră cariera medicală este poate cea mai puțin lucrativă dintre carierele tehnice, dacă nu ocupi totodată și o situațiune oficială. Nu m'am înșelat însă asupra înclinațiunii mele, de oarece medicina oferă un câmp atât de larg și de cuprinzător, că având spiritul abstract sau abstracto-concret, cu distincțiune în memorie și judecată, îți găsești lesne laturea în care să te produci satisfăcător. Spiritul meu ar fi înclinat firește pentru partea mai mult teoretică, m'aș fi simțit în stare să cercetez și să interpretez multe domenii ale ei, dar mai cu deosebire acel psihologic, drept care și specialitatea ce mi-am ales-o și studiat a fost neuropsihiatria, în care am făcut câteva lucrări, concepute și urmărite cu seriozitate, începând chear cu teza mea de doctorat : *Substratul patologic în pesimismul contemporan.*

Imprejurările însă, și poate și temperamentul meu inadaptabil la concesiunile și poticnirile vieții, nu m'au ajutat ca să ocup o situațiune de profesor precum am urmărit : așa că am fost nevoit să lupt din greu cu traiul, ceiace m'a silit să fac mai mult medicină practică decât teoretică ; încât și subt acest raport socotesc a mărturisi că, fără avere și fără situațiune mai din timp, n'am putut

produce pe cât aș fi fost în stare. Și atunci în imposibilitate de a mă manifesta deplin în medicină, mi-am găsit ieșirea manifestându-mă în cultura generală filosofico-științifică, devenind propagatorul cu deosebire al filosofiei pozitive.

54 10 X 1932.

Pregătirea carierei alese.

Odată fixat asupra carierei de urmat, dragă copile, trebuie să te consacri pregătirii ei cu toată tragerea de inimă. Astfel vei vedea în ce măsură crește satisfacțiunea ta, stabilindu-ți de normă chear dela început zisa filosofului Leibnitz: „știința fericirii este să-ți iubești datoria și într'însa să-ți găsești plăcerea"; căci datoria esențială a omului este să muncească cu folos și pentru el și pentru societate, după altă frumoasă zisă, a soților Simu din București, pusă pe frontispiciul muzeului lor: „nu numai pentru noi, dar și pentru alții".

Dela început fiind conștient de aceasta, vei aprecia în ce măsură tu ești parte dintr'un tot: în primul rând familia din care faci parte sau în care sălășluiești; apoi societatea, în specie patria, în mijlocul căreia te învârtești și care te ocrotește, și mai departe umanitatea toată, căreia trebuie să năzuiești a-i folosi prin ceiace s'ar putea manifesta în tine ca putere de cugetare înaltă și de acțiune. Incât munca ta să nu fie niciodată călăuzită în chip simplist, cum se întâmplă în general la majoritatea oamenilor, numai de interesul pur personal, interes care devine predominant și atât de absorbant, că ajungi să nu te vezi decât pe tine și să socotești totul pentru folosirea ta. Obișnuința aceasta te-ar face peste samă de egoist și mai târziu, când ai putea să întrevezi că realitatea este alta, nu te-ai mai putea întoarce, și ai fi osândit unei vieți sufletești mizere cu toată îndestularea materială ce ai avea-o.

Nu-i vorba de a te nesocoti pe tine. Dimpotrivă să te păstrezi și să te îndestulezi; dar aceasta numai în vederea că trebuie să fii un membru social sănătos și destoinic, tocmai pentru a corespunde rolului la care trebuie

să te socotești chemat: de a se servi desvoltarea, propășirea și tăria societății în care te afli.

In acest cadru de considerațiuni va urma să-ți pregătești cariera și atunci nu-ți va scăpa nimic care să te facă tot mai vrednic de dânsa și s'ajungi a o stăpâni în toate amănuntele, poate chear și desăvârșind-o. Căci omul destoinic poate deveni într'un fel și creator: slujindu-se de elementele naturii și de fenomenele ei omul de geniu, care este și creator, întruchipează formațiuni nouă, face descoperiri sau dă interpretări, așa că societatea, mișcată totuși permanent de aceleași legi și imboldiri, capătă alte înlesniri și alte aspecte. Ceia ce-ți spun se ilustrează în diverse privinți prin activitatea geniilor ca Edison, Pasteur, Auguste Comte...

Fără a râvni numai decât fapte extraordinare, căci faptele extraordinare nu se produc atâta prin râvnă cât prin capacitate, orice om chear și mai mediocru, când nu-i deviat și înșelat asupra sensului vieții, poate fi de folos și lui și societății în chipul cel mai chibzuit, numai să caute să-și impună acea datorie elementară și primordială: de-a munci. De altfel munca a fost în general apreciată și chear exaltată în toate doctrinele filosofice și religioase. E destul de cunoscută formula religioasă: *laborare est orare*, a munci e a te ruga.

Cu alte cuvinte muncind îți îndeplinești implicit și acea datorie religioasă, de a te pune oarecum în comuniune cu natura, cu marele tot dela care aștepți firește și răsplata muncii. In loc să te transpui într'o atitudine pur pasivă, cerând naturii, adică fatalității supreme, în specie lui Dumnezeu conceput ca creatorul, conducătorul și stăpânitorul ei, să-ți dea cele de nevoie toate de-a gata, vorba ceia: „cade pară mălăiață în gura lui Nătăfleață", tu cauți prin muncă, prin atitudine activă, să ți faci binevoitoare natura sau fatalitatea, în specie divinitatea obiectivizată. Muncind îi dai naturii ceva efectiv, determinând-o astfel să-ți întoarcă neapărat; și cât știe să întoarcă natura se vede numai din sămânța care, pusă în pământ prielnic, dă rodul însutit.

Tu, dragă copile, să te pleci și să te închini naturii, în specie personificată prin conceptul divinității, după

pilda lui Gheorghe Asachi, exprimată în epitaful său, „prin păzirea virtuții", adică a acelei linii de conduită care implică îndeplinirea, iubirea și plăcerea datoriei. Și datoria în pregătirea carierei este ca să nu-ți scape nimic din ce alcătuiește totalitatea cunoștințelor privitoare.

In orice carieră sunt însă părți principale sau esențiale și părți secundare. Să nu te limitezi niciodată numai la esențial, la principal, fără a urmări cu acelaș interes și secundarul. Deși de multe ori poate-s mai mult o garnitură, părțile secundare însă desăvârșesc obișnuit pe cele esențiale și cunoașterea secundarului te întărește ca să nu-ți scape niciodată și să-ți fie totdeauna bine întipărit principalul. Să nu te lași absorbit de considerațiuni și de nevoi lăturașe de cari la urma urmelor te poți lipsi. Sa nu te răpească prea mult indispensabila odihnă și distracțiunea ; ci să le reduci la atât cât nu încalcă asupra timpului ce trebuie să-l consacri muncii pentru carieră.

Măsura cea mai nimerită pentru distracțiune și odihnă este de a te deda lor numai după ce ți-ai îndeplinit datoria care, în pregătirea carierei, este de a-ți face lecțiunile, studiile și temele în primul loc. Căci dedându-te distracțiunii ori odihnei dela început, cu nume că-ți vei rezerva și potrivi timpul cerut pentru datorie, te pui în postura de a luneca, de a fi ispitit, de a nu înțelege mare lucru nici din distracțiune și nici din odihnă, căci te dedai cu grija trebii ce așteaptă și-ți reduci forțamente și energia și timpul necesare pentru datorie.

Așa că nimic nu poate scuza de a te deda la altă îndeletnicire înaintea datoriei. Și nu-i îndoială că mulți destoinici în felul lor, pierd mult în pregătirea ca și în practicarea carierei, prin aceia că nu-și pun datoria pe primul plan. In ce mă privește, dacă socotesc a mă fi putut strecura prin viață și a nu fi căzut învins de tot, mai ales că mi-am fost singur călăuză, aceasta s'a putut numai pentrucă, în orice situațiune m'am găsit chear de copil, simțul datoriei a primat și l-am urmat fără șovăire și, prin obicei apoi, ușor.

Acum se înțelege că întru îndeplinirea datoriei, mai ales în pregătirea carierei, se cere și posibilitate : se cer mijloace pe cari de nu le ai, datoria ți-i forțamente stân-

jenită, cum a fost cazul meu c'a trebuit să mă ocup și pe alături, dând lecțiuni la alți copii cu plată, spre a-mi procura mijloacele de trai; ceiace nădăjduiesc, dacă trăiesc, să nu fie cazul și cu tine, dragă copile.

Datoria mea studențească mai ales a fost mult stânjenită și-s ținut să mărturisesc că dacă aș fi rămas cu totul singur, la propriile mele puteri, nu știu de-aș fi ajuns la capăt. Am avut însă norocul să întâlnesc dela început, prin cunoștința și prietenia lui Alexandru Fuchs, coleg de universitate, nu și de facultate, căci dânsul urma alte studii, familia Fuchs, la care am dat peste o situațiune și un ajutor de care mi-amintesc mereu cu toată gratitudinea.

Până să devin intern la spitalul Brâncovenesc, luni de zile, mai ales la amează, am luat masa în acea familie, în care se afla ca tovarăș, în întreprinderea de drogherie ce-o avea, și veneratul doctor chimist Urbeanu, care m'a privit și m'a ajutat adesea ca un adevărat părinte. Om de muncă neodihnită, întreprinzător și specialist de mâna întâi, propagator-apostol al culturii soiei, îl și socotesc pe doctorul Urbeanu ca tutorele meu spiritual, păstrând dela el icoana unei stăruinți și perseverențe la treabă cu totul excepționale. Și vârsta și împrejurările mai ales ne-au separat și depărtat, dar îi am în cuget chipul cu deosebire din zilele când, stând laolaltă la masă cu familia Fuchs. își lua și singurul răgaz ce și-l îngăduia pentru munca lui perseverentă.

55

11 X 1932.

Perfecționarea carierei. Odată studiile terminate, e nimerit ca să fie perfecționată cariera înainte de a fi exercitată. Perfecționarea are loc sau în țară pentru foarte multe cariere sau în străinătate pentru unele din ele, cum sunt mai ales carierele literare, științifice, artistice și tehnice. Dacă chear din copilărie și cu deosebire în adolescență călătoriile sunt folositoare, ele-s indispensabile la tinerețe și la virilitate: călătorii de studii cum li se zice. Călătoriile de studii au și folosul dis-

tracțiunii, dar îl au mai ales pe acela al perfecționării carierei.

Ori cât a căutat să se pună la nivelul țărilor occidentale, România încă n'a isbutit să se egaleze cu ele, cel puțin în unele domenii. Și mai cu samă când este să te consacri unei specialități anumite în carieră, se impune complectarea cunoștințelor în străinătate. Afară de cu totul excepționale cazuri, patru țări oferă specializări duse până la culminanța posibilităților omenești actuale: Franța cu deosebire în domeniul științific și literar, Anglia și Germania cu deosebire în domeniul tehnic și Italia cu deosebire în domeniul artistic.

Cum însă pentru fiecare din aceste țări, spre a pătrunde cum se cere specializarea, este neapărată nevoie de cunoașterea aprofundată a limbii respective, românii din vechiul Regat, cunoscând obișnuit mai bine limba franceză. sunt ținuți să meargă pentru orice specializare în Franța; prea puțini cunoscători ai limbelor respective pot merge în Anglia și în Germania. In laturea artistică poate fi folosită Italia, limba italiană putându-se învăța ușor, ca înrudită cu cea română; și apoi în artă, în cea plastică cu deosebire, cunoașterea aprofundată a limbii respective nu-i așa de indispensabilă. Românii de peste Carpați, cunoscători mai mult a limbii germane, prin influențele subt cari s'au găsit și se găsesc încă, vor putea folosi pentru orice specializare Germania, mai puțin bineînțeles domeniul artistic care rămâne particularitatea Italiei consacrată dealtfel universal și prin cunoscutul *prix de Rome*, premiul dela Roma, instituit pentru onorarea și răsplata marilor opere plastice.

Dealtfel perfecționarea carierei nu s'ar impune decât pentru acei ce se disting cu adevărat; altminteri e vreme pierdută cel puțin pentru exercițiul carierei. Pentru cine dispune de mijloace personale lucrul încă face, fiindcă poate avea perspectiva de a nu trăi numai decât din carieră. Dar pentru cine n'are mijloace personale și nu promite a străluci în carieră, sacrificiul și silința sunt aproape inutile. Poate făcând acestea aparențele și alte posibilități să-l servească a ocupa o situațiune nemeritată; dar efectiv, din punct de vedere social, acela va rămânea oricum

o mediocritate. In niciun caz nu face și nu-i cu dreptate ca familia și mai ales statul să sprijine atari cazuri ce din nenorocire s'au înmulțit peste samă și mediocrizează continuu și poate chear iremediabil carierele ce le-au escaladat.

Tu, dragă copile, vei fi susținut și ținut a-ți perfecționa cariera numai dacă îți vei pregăti-o de așa fel ca să se vadă că face a fi perfecționată și prin studiul în streinătate. Dacă lucrul acesta nu s'ar vădi, e destul a fi dus la capăt și a o practica in cadrul efectuat. E mai onorabil, și mai satisfăcător și personal, a-ți da samă în conștiință cât te pot ajuta puterile și a te ținea în marginele lor decât a mistifica lumea și a încurca astfel trebile publice, încurcare ce dăunează atât de mult desvoltării și propășirii societății.

Dar presupunându-ți alternativa, de a face să-ți perfecționezi cariera cu mersul și'n streinătate, va trebui, fiindcă văd că în primul loc cel puțin îți vei apropia limba franceză, să mergi în Franța și mai apoi în celelalte țări, de-ți va fi posibil. România încă pentru mult timp, chear cu diluarea ce o are prin incorporarea teritoriilor până spre Tisa și până la Nistru dominate de alte influențe, rămâne totuși o anexă spirituală a Franței; așa că chear pentru consolidarea situațiunii ei în viitor cată să meargă în pas cu Franța și ca atare să-și îndrepte fiii destoinici mai mult și mai stăruitor într'acolo spre a se instrui și perfecționa.

Cu o mult mai redusă conștiință decât o am acum și mai ales după îndemnuri netemeinice deși poate sincere, eu mi-am perfecționat cunoștințele și determinat specializarea mergând, după îndeplinirea stagiului militar, în Germania și apoi în Franța unde, din pricina sleirii mijloacelor, n'am putut sta pe cât ar fi fost încă necesar și aș fi dorit. In Germania m'am resimțit mult de insuficiența cunoașterii limbii; totuși, cu pregătirea medicală ce-o aveam deja, am folosit mult, dar nu mă îndoiesc că în acelaș interval de timp, să fi fost în Franța, aș fi folosit nemăsurat mai mult.

Mi-am perfecționat totuși specialitatea nădăjduind, prin ocuparea unei situațiuni profesorale, s'o mai înavuțesc ducându-mă încă în streinătate. Cum n'am fost agreiat

profesor titular și practica obișnuită a trebuit să mă absoarbă, nădejdea mea a fost totalmente zădărnicită. Am regretat, dar m'am liniștit fiindcă, dacă n'am putut ajunge la desvoltarea potențialității ce-o simțeam, în orice caz, deși în câmp redus, m'am manifestat și teoretic și practic cu oarecare distincțiune în specialitatea mea.

Și mă simt dator, totodată exprimându-le și acum întreaga mea gratitudine, să mentionez numele celor patru binefăcători ai mei: matematiceanul Spiru Haret pe atunci ministru al instrucțiunii, chirurgul Dr. C. Angelescu, neurologul Dr. G. Marinescu și chimistul Dr. A. Urbeanu, cari mi-au înlesnit posibilitatea de a sta un an și jumătate în streinătate la clinicele respective din Berlin, Heidelberg și Paris, pentru perfecționarea carierei mele. Spre a accentua încă la vreme gratitudinea mea i-am întrulocat pe toți patru, dedicându-le lucrarea, ce mi-a servit pentru trecerea docenței universitare la Iași: *Expertiza psihiatrică cu referire la legile române în vigoare sub raportul medical, juridic și social.*

56 13 X 1932.

Practicarea carierei. Terminând cariera și perfecționând-o, vine de îndată implicit practicarea, care cel puțin pentru unele cariere oferă dificultăți de multe ori de neînvins. Vorbesc bine înțeles de practicarea carierei în chipul liber, nu în legătură cu ocuparea unei situațiuni oficiale, când partea de oficialitate înlesnește aproape totul. Nevoile vieții noastre obștești, în pornirea către civilizare, au fost încet-încet luate în considerațiune de către stat și s'a căutat a se îndestula prin stat. La noi individul în general s'a menținut subt cerințele civilizațiunii, satisfăcându-și obișnuit nevoile în chip primitiv. I-a trebuit medic, s'a dus la descântătoare sau la preot să-i citească; i-a trebuit moașă, s'a dus la o babă; i-a trebuit inginer, s'a dus la un intreprinzător obișnuit... Așa că statul, spre a înlătura neajunsurile unei astfel de vieți primitive, s'a văzut nevoit să oficializeze o sumă și o sumă de cariere, pentruca populațiunea să fie servită cum se zice *gratuit*, adică să n'aibă a plăti direct

un oficiu, a cărui valoare nu-i în stare s'o aprecieze și nu-l caută, ci indirect prin impozitul către stat; dar prin gratuitate să fie înclinată și chear silită a folosi aceste oficii.

Cu iluziunea aceasta a gratuității statul a putut să deprindă populațiunea într'o mare măsură a-și îndestula nevoile așa cum le cere civilizațiunea, fără însă a o putea face să înțeleagă valoarea în sine a oficiului prestat aparent gratuit și deci nevoia răsplătirii lui în chip direct, spre a se degreva statul de sumedenia grijilor și nevoilor particulare. Așa că individul de rând se duce la medic sau la moașă sau la inginer, pentrucă poate să-i aibă gratuit, cum crede el; iar de-ar fi să i se ceară să-i plătească, s'ar întoarce iar la felul său de a înțelege atari oficii: ar plăti pe preot pentru citit, ar plăti pe babă pentru moșit, lipsindu-se de agenții de carieră calificați. Incât statul a fost determinat să împingă excesiv funcționarizarea unor cariere indispensabile vieții particulare: în primul loc prin chibzuită rațiune; iar mai departe prin jocul influențelor neavenite de tot soiul, fatale unei precipitate desvoltări a carierelor, în discordanță cu mediul ignorant și inactiv.

Situațiunea aceasta se simte la noi mai ales astăzi, în criza financiară ce de altfel a lovit toate statele după marele desbin al războiului, când nu se mai pot plăti funcționarii chear și numai în raport cu cele mai reduse ale lor nevoi, și atâtea cariere înalte de ordin literar, științific, artistic și tehnic, funcționarizate prin necesitățile de stat, devin nefolosite; ba apar chear ca un lux prisoselnic. Populațiunea și ea în criză și neînvățată a se folosi în chip particular de aceste înalte cariere, se poate dispensa dealbinelea, încât prin neputința fatală a statului de a le menținea bugetar, cată să se reducă cât mai mult. Vor mai trăi o vreme literații, învățații, artiștii, tehnicienii... în grea mizerie; dar cu timpul se vor reduce forțamente, căci populațiunea în deobște, rămasă la propria ei socotință și pornire, se lipsește de tot ce ține de înnobilare și se bălăcește tot mai mult în abjecțiune. Inputinându-se elita, care singura trăiește în perspective de trecut și viitor, populațiunea se scoboară tot mai jos și se oprește doar la primitivitate și animalitate.

Aceasta-i faza ce omenirea o trăiește acum, încât

practicarea unei cariere oricât de perfecționată devine o foarte grea problemă. La stat nu mai pot fi locuri, căci statul nu poate plăti nici pe cei ce-i mai menține ca vai de lume; în mediul liber nu ești folosit, pentrucă trebuințele se reduc și doar stomahul și anexele sale organice de mai rămân precumpănitoare. Nevoi spirituale nu mai există: puținele ce se mai ivesc ici și colo sunt copleșite de nevoile și chear excesele materiale. Omul nu mai trăiește prin idei, el trăiește prin simțuri; nu mai trăiește pentru cap, ci numai pentru stomah.

In atari circumstanțe practicarea carierei importă mult mai mult decât pregătirea ei. Așa că, dragă copile, mă simțesc foarte încurcat a-ți da vre-o povață, pentrucă afară de cariera preoțească, ostășească, juridică în magistratură, profesorală de stat, tehnică la stat într'o tot mai restrânsă măsură, nu văd carieră liberă ce să nu fie în grea criză. Nu cred să fie minte omenească ce să găsească vre-o deslegare, și dovada-i și făcută cu toate legile și asociațiunile, cu toate conferințele și congresele cari nu pot ajunge la nici un rezultat, decât doar de pertractare și iluziune. Nu c'au lipsit directive sociale; dar cei chemați a le înțelege și aplica au fost cu totul inferiori misiunii lor; au fost mai curând stricători de cât luminători. Marele răsboi a dovedit-o și urmările lui toate o confirmă.

Așa că individului înțelegător și curat la suflet nu-i rămâne decât să caute a se acomoda și a se strecura onorabil prin viață. Perfecționându-ți cariera să cauți a o practica în primul loc conștiincios, adică să fii tu întâi mulțumit de acțiunea ta: se poate foarte de multe ori că aceasta să-ți fie unica răsplată; dar e răsplata cea mai esențială spre a-ți menține vrednicia. Și apoi, deși răzbind mai greu ca acțiunea cu reclamă, acțiunea cu conștiință te recomandă în chipul cel mai solid posibil. In ambițiunea de a te impune și de a face și lasa dâră, aibi încredințarea că numai aceia ce s'a înfăptuit în curățenie de cuget, fără nici o înclinare de calcul înjositor, folosește real societății și ție personal, și că dacă lumea sufere și atâtea stânjeniri se produc este mai ales pentru faptul că le lipsește celor mai mulți înțelegerea aceasta.

Răsplata acțiunii tale libere să cauți să fie și 'n raport cu valoarea în sine ce-ai aprecia-o, dar mai ales în raport cu posibilitatea acelora ce ți se adresează, silindu-te totdeauna a o cunoaște. In acest sens am căutat eu totdeauna să-mi practic meseria și n'am avut ce să regret decât doar pentru aceia care nu m'au înțeles. Dacă n'am isbutit să-mi acopăr traiul astfel în mod liber, atribuiesc aceasta mediului ingrat prin felul de organizare, după cum am arătat. Orice concesiune aș fi căutat să fac, nu m'ar fi dus la rezultate mai bune și m'aș fi scoborit în proprii mei ochi. Puținii favorizați îndeobște nu se pot măguli că năvala clienților le-a venit numai prin propria lor valoare, când se cunoaște slabul discernământ al gloatei și incapacitatea de a ști încotro să-și îndrepte încrederea. Viața noastră politică mai ales ilustrează această incapacitate de încredere și de alegere a maselor populare.

57

14 X 1932.

Alegerea și fixarea domiciliului. Pentru practicarea carierei și mai ales pentru exercitarea ei cu rezultat și lucrativ, are mare însemnătate alegerea și fixarea domiciliului. Dar nu totdeauna poate fi ales domiciliul, căci se poate să fie oarecum fixat prin forța împrejurărilor. Moștenind un domiciliu de care te simți legat sufletește, în care poate ai copilărit și'n care poate te și afli ca adolescent și tânăr, nu-l poți părăsi decât cu mare strângere de inimă și pentru mari temeiuri spre a-ți alege unul potrivit carierei ce-ai îmbrățișat-o. Așa că în atare caz alegerea și practicarea carierei devine de multe ori subordonată fixării domiciliului. Se poate să îmbrățișezi o carieră și pentru cuvântul că ești ținut să sălășluiești într'un anumit loc și să te calculezi asupra potrivirii carierei cu acel mediu. Dar se poate să te simți atras și de-o carieră ce-ar fi desavantagiată în exercițiul ei prin legarea de domiciliul ce ți-ar reveni de drept și atunci cată să subordonezi carierei fixarea domiciliului.

In cazul tău, dragă copile, cum nu știu încă în ce chip se vor depăna lucrurile, căci eu personal nu posed

un domiciliu spre a ți-l trece, te găsești într'o situațiune aproape analoagă cu a mea care, oricât m'am simțit de alipit de așezarea părintească dela țară, nu mă putea face să mă gândesc a mă și stabili acolo. Imbrățișând o carieră tehnică, în specie acea medicală, domiciliul meu trebuia să fie într'un centru orășănesc, așa că-mi rămânea liberă doar alegerea acelui centru. Dar aș putea mărturisi că propiu zis nu mi-am ales domiciliul.

Fără Mentor precum am arătat și fără a mă fi calculat personal în conștiință de aceasta, domiciliul meu a fost determinat prin forța împrejurărilor cam în felul acesta. Intâi mă socotisem, la întoarcerea din străinătate, să mă stabilesc la București, unde studiasem, în care scop mă și așezasem, în lipsă de situațiune oficială numai în așteptare de clientelă; ceiace nu s'a produs. Așezat prea modest, fără rude și fără cunoștinți distinse, fără orice alt gen de legătură socială sau politică, a trebuit să mă încredințez de greul ce se tot desvăluia. Aspiram să devin profesor, dar totodată îmi dădeam samă cu cât aveau să mă întreacă, subt raportul posibilităților anexe dar decizive, alți aspiranți; așa că mi-a fost bine venită propunerea și numirea mea ca medic la ospiciul de alienați dela Mănăstirea Neamțu pendinte de Casa Sft. Spiridon.

In legătură cu aceasta mi-a surâs ideia întoarcerei în provincia mea natală și Iașii mi-au apărut drept câmpul în care mi-aș realiza gândul meu profesional: centru universitar aparte, concurență redusă, studiul boalelor nervoase și psihice încă nepredat. Am trecut docența, am predat aproape zece ani cursul respectiv, și liber și ca însărcinat oficial; dar m'am înșelat: Iașii în realitate nu erau, precum și sunt subt raportul devenirii oficiale, decât o anexă a Bucureștilor. Cine a părăsit Bucureștii s'ar putea socoti c'a părăsit și Iașii în aceată privință. Cine e ieșan sau s'a ieșenizat, să-și ia nădejdea de a ajunge direct la o treaptă înaltă. In cazul meu, ca și în toate cele similare, n'au hotărît Iașii, ci Bucureștii. E numai o aparență sau o pură formalitate, că decide universitatea sau în specie vre-o facultate din Iași; în realitate decide universitatea din București, adică respectiv mai bine zis influența politică în curs. Dacă nu te bucureș-

tenizezi, cel puțin la Iași, nu devii nimic în înalta ierarhie.

Pentru mine ar fi fost cazul de a mă strămuta, de a-mi alege alt domiciliu: acum când nu mai era să deviu profesor, ori în ce alt oraș al țării aș fi putut practica medicina mai cu folos material. Dar era târziu: trecusem de 40 de ani; cu toată pasivitatea și moliciunea oamenilor, Iașii mi'au devenit dragi prin făptura lor firească și sufletească din toate timpurile. Nu-s singurul ce am suferit oficial, relativ puțin față cu alți intelectuali și cugetători ca Eminescu sau ca Creangă. Sunt suferinți cari-s răsfrângerea fatală a umilirii ce-o îndură orașul întreg și cari, la rându-le îi dau orașului acea tinctură de mucenicie, ce constituie poate tocmai nobleța sa și farmecul său sufletesc.

Iașii îndură păgubitoarea influență bucureșteană, dar nu i se identifică; așa că toți veniții ce-l sălășluiesc vremelnic cu pretențiunea să-l înalțe, se scurg: iar Iașii rămân în tradiționala și impasibila lor stare de suflet, zicându-le parcă odată cu Eminescu:

„Trăind în cercul vostru strâmt,
Norocul vă petrece —
Ci eu în lumea mea mă simt
Nemuritor și rece".

58

Intercalat 5 XI 1932.

Ființa noastră exterioară sau obiectivă și morală.

Orice ins, indiferent de sex, se încadrează subt raportul organic și sentimental în primul loc în familie. Copil și adolescent insul este o anexă a familiei: el gravitează în jurul părinților săi cari formează subt acest raport o ființă unică. Numai când ajunge la tinerețe, în preajma vârstei de 20 ani, insul ca și un fruct copt de pe o creangă, prinde să se desfacă de familie: sentimentalitatea se păstrează, dar organicitatea se deplasează; insul tânăr și mai ales viril devine la rându-i un centru de iradiațiune și gravitațiune. Atunci prinde să se constituie ființa sa obiectivă sau colectivă proprie, prin relațiunile de înrudire, cunoștinți și prietenii ce le are sau

și le formează, până își desăvârșește această firească închegare sentimentală prin iubire și căsnicie.

Intrat în viața socială cu o carieră formată, orice ins își constituie, după firea și caracterul său, ființa exterioară colectivă al cărei centru devine. Fără a stărui mult asupra intereselor de ordin material cari încă condiționează o atare ființă colectivă, dar mai ales subt raportul sentimental, al așa denumitului de mine *consens sufletesc*, se alcătuește ființa noastră colectivă, ce s'ar putea chear socoti drept reala noastră obiectivă.

Nu ceiace organicamente pare indicat, cum ar fi în primul loc înrudirea, nici cunoștințele toate sau efemerele prietenii și se poate ca nici soția și nici copiii, ceiace aparent s'ar socoti, să constituiască ființa noastră colectivă sau obiectivă. Numai acele persoane intră în alcătuirea ființei noastre colective cari consună efectiv cu firea, spiritul și caracterul nostru, altfel zis cari răspund consensului nostru sufletesc. Putem avea și păstra raporturi cu foarte multe persoane, rude, cunoștinți, alianțe prin căsătorie sau și altfel prin interes social sau politic; dar dintre acestea puține numai intră în formarea ființei noastre colective: acele ce consună cu sufletul nostru. Dintre rude chear cele mai de aproape, părinți chear, frați, surori, copii... numai unii și tot numai unii dintre cunoscuți: acei cari consunând cu sufletul nostru formează și farmecul și încântarea vieții noastre. Simțim că fără de ei, viața ne-ar fi pustie; și lipsa lor vremelnică sau definitivă, prin boală ori prin moarte, ne mâhnește profund până ajungem să ne însușim în locul făpturii lor obiective făptura lor spirituală sau subiectivă.

Astfel este cazul meu. Cu unele rude și chear din cele mai de aproape, cu mama chear care m'a mâhnit adesea prin lipsa de consens reciproc, m'am văzut în raporturi cu totul reci, cu altele în raporturi indiferente ca și cu niște streini, neputând avea niciun fel de acord sufletesc cu ele; numai cu bunicul de pe mamă, căruia îi ziceam tata-bătrânul, și cu tata m'am găsit în deplin acord sufletesc. Nu pot atribui consensul sufletesc cu dânșii faptului brut al înrudirii, deoarece într'acelaș grad fiind ca legătură de sânge cum se zice și cu alții, mamă, frați, surori

moşi, nepoţi... apropierea nu s'a produs, aşa că în sfera fiinţei mele morale n'au intrat decât numai dânşii. Inclin astfel să atribuiesc consensul sufletesc cu dânşii unei potriviri germinative, ce nu cere dealtfel numai decât legătură de sânge ca să poată avea loc. Ulterior, dacă poate nu într'acelaş grad de potrivire, încă am legat cunoştinţă cu persoane streine de ambele sexe, cu unele mergând până la prietenie, explicându-mi cazul printr'o potrivire germinativă, în afară de orice legătură de sânge.

Fiinţa mea exterioară sau obiectivă s'a tot alcătuit astfel prin multe bune cunoştinţi, prin mai puţine prietenii, fără a se fi ridicat la acea multiciplitate factice, deşi în cele mai multe privinţi folositoare mai ales lucrativ, în care se complac cei mai mulţi înşi, fiindu-le astfel caracterul. Un prea pronunţat grad de susceptibilitate şi de sfiiciune m'a făcut să nu-mi pot extinde mai mult fiinţa mea morală; dar în acest cadru restrâns s'a manifestat totdeauna o potrivire de înţelegere şi de sentiment. care m'a mulţumit. Când îndur greutăţi şi decepţiuni, mă consolez cu repercusiunea al nătoare şi înţelegătoare a puţinelor persoane ce gândesc şi simţesc la fel, alcătuind fiinţa mea morală, care-şi găseşte încă o şi mai mare liniştire în amintirea întăritoare a bunicului tata-bătrânu şi a tatei, a cărui moarte, pot zice timpurie la vârsta cam de 54 de ani, m'a afectat profund.

59 Intercalat 6 XI 1932.

Moartea tatei. Mai ales moartea tatei m'a afectat în aşa măsură, că mă resimţesc şi acuma. Tata bătrânul după mamă i-a supravieţuit. In bunic, după ce mă făcusem mai mare, vedeam pe ocrotitorul copilăriei mele. Venind numai în vacanţă acasă la ţară, nu mai aveam acel strâns contact care să mă facă apropiat de dânsul în raport cu vârsta mea. Ii păstram doar dragostea intactă rămasă din copilărie, când cu sânul şi buzunările pline de bunătăţi, fructe, cofeturi şi alte delicatese, venea cât putea mai des şi cât îi lăsa răgaz lucrul lui de lemnar, căci singur îşi făcea de toate din lemn, că-

ruță, car, plug, unelte fel de fel și chear mobile, după necesitățile simple ale vieții rurale, și ne strângeam toți copiii în juru-i și el ne distribuia din bunătățile aduse și ne desmierda pe fiecare.

Aș zice că copilăria, până să pornesc la școală la târg, și chear mulți ani în vacanță după aceia, mi-am petrecut-o și desvoltat-o în preajma tatei-bătrânul, lucrând și eu alături de el cu uneltele lui, cărucioare, săniuțe și fel de fel de jucării. Înțelegerea mea crescând, tata bătrânul îmi istorisea fel de fel de lucruri și întâmplări din viața lui, la care prindeam un interes deosebit, de care-mi amintesc și astăzi, și nu rar văd în ce măsură cadrează cele constatate de mine astăzi, prin experiență și studiu, cu cele în cari mă iniția el.

Dar cum spun, cu timpul întrevederea fiind rară, tata bătrânul a rămas cel ce fu în copilăria mea. Adolescent și tânăr, când aveam rarul și plăcutul prilej de a-l vedea, îmi apărea numai ca alintătorul și ocrotitorul copilăriei mele. Nu mă simțeam în concordanță cu el decât închipuindu-mă copil și retrăind alături de el scenele duioase ale tovărășiei lui. Și din felul său de atențiune, din privirea lui, înțelegeam că și dânsul nu mă privea decât în lumina amintirii cu o duioșie căreia acum individualitatea mea îi scăpa. Mai ales după moartea tatei, bunicul îmi apărea ca o figură dragă a trecutului, deja încadrată în ființa mea, asimilată oarecum deplin; așa că moartea sa, la vârsta de vre-o 90 de ani, m'a lăsat cu impresiunea unei consumări firești.

Cu totul altfel fu cu tata. Dacă bunicul a însemnat mai mult poate decât tata pentru sentimentalitatea copilăriei mele, în schimb tata se afla în pas egal cu decurgerea adolescenței și tinereții mele. Manifestându-mă se vede după placul inimei sale, el n'avea cu mine pricină de vorbă sau de imputare în nici un fel. Și dacă s'au produs acele momente în cari sufletul său a trebuit să fie tulburat de mine prin indisciplina în care căzusem și care mi-a pricinuit atâtea neajunsuri, după cum am arătat, faptul nu-l pot atribui decât împrejurării că, întâlnindu-mă cu el fugitiv la oraș, și la țară numai în vacanță, n'am putut să mă pătrund îndestul de gândirea și inima lui. În

modestia și rezerva ce o avea totdeauna, neapreciindu-și indestul reala lui valoare, căci pe lângă agricultură făcea adesea și slujba de cântăreț bisericesc, ce-o învățase ca adolescent la mânăstirea Cozancea, tata n'a căutat să mă apropie pe cât ar fi fost de necesar, bizuindu-se probabil instinctiv pe chibzuința mea firească, care însă prinsese să devieze, fără ca el s'o știe, spre a o îndrepta la vreme.

Ca notă distinctă sufletească tata avea umorul, buna dispoziţiune sufletească aproape permanentă, și orice apreciere asupra circumstanțelor o însoțea de o glumă sau de o znoavă adecvată. Astfel în ce privește relativa prezentare a situațiunilor și aprecierea oscilantă a faptelor și lucrurilor după interesul momentului, îmi amintesc de următoarea anecdotă ce-o spunea:

Un om cu băiatul lui se aflau la lucru la ogor. Venind amiaza s'au pus să mănânce, și cum tatăl privea părtia lucrată cam nespornică, zice băiatului: „măi băiete, cam puțin am lucrat de dimineață până acum". „Ce vrei, tată, răspunse băiatul, un om și un băiat"! Isprăvind de mâncat tatăl observă că s'a consumat mai toată merindea și zice băiatului: „Am mâncat cam mult, măi băiete; nu știu de-om mai avea să hălim ceva și pe la chindie"! „Ce vrei, tată, încheie băiatul, doi oameni"!

Cât l-a costat însă pe el îndepărtarea mea din liceu tocmai când era să-l isprăvesc, și mai ales plecarea mea curândă în străinătate, am putut să-mi dau samă abea la întoarcerea mea. după aproape un an, când l-am găsit înălbit, deși n'atinsese încă 45 de ani; nu însă și descurajat. Increzător se vede în steaua mea, tata era resemnat și nu-mi arăta decât prin sobre cuvinte să fiu mai atent și puțin increzător în oameni. Ținuta lui mi-a impus și nu puțin a contribuit, legată cu întregul său trecut de comportare față de mine, să mă facă mai rezervat și să mă pregătească oarecum pentru reverimentul ce urma să se producă în cugetul meu.

Aș zice că inima i s'a pus la loc, când a primit vestea trecerii bacalaureatului meu. I s'a turburat mai apoi prin neajunsurile ce avui să le îndur fiind amestecat ca student în mișcările sociale muncitorești. Dar iarăși a trebuit să-i vie inima la loc când m'a văzut doctor, con-

stituind o mândrie pentru familie și un stimulent de orientare pentru ceilalți copii, eu fiind cel mai mare.

Mai potolit prin încercări, mai înțelegător prin vârstă și studiu, ajunsesem în deplin acord sufletesc cu tata. Se vedea un consens sufletesc cu atât mai potrivit cu cât era neconcertat. Deveniserăm realmente prieteni: el dominat de grijile familiei, eu pe cale de a sfârși stagiul militar, calculându-mă a putea merge în străinătate pentru specializare.

Intre timp însă, în primăvara anului 1901, primesc vestea că tata este grav bolnav. Ducându-mă de Paști, îl găsesc într'adevăr suferind de o sciatică destul de rebelă, care nu s'a amendat, și până'n vară aproape l-a imobilizat. Aceasta a determinat ca, pe la jumătatea lunei Iulie, să fie dus la spitalul din Botoșani unde, din nenorocire, a contractat o bronho-pneumonie care l-a răpus la începutul lui August. Și astfel am pierdut pe mentorul tacit al vieții mele și cea mai scumpă parte a ființei mele morale.

Am ajuns astăzi cu câțiva ani mai vârstnic decât era tata când s'a stins, luându-i astfel înainte în privința aceasta. Il privesc acum în integritatea spirituală a ființei mele ca mai tânăr ceva decât mine, cristalizat în făptura fizico-morală în care l-a surprins moartea: prezența lui mentală mi-i de mare sprijin și mă compensează oarecum de toate neajunsurile de ordin material și moral pricinuite și prin lipsa lui. Resemnarea și ecvanimitatea ce-i înobilau făptura, însuflându-mi-le, m'au făcut să nu mă resimt prea mult de dezbinul ce-a urmat în familie prin disparațiunea sa. Cum, căzând o cheie de boltă, clădirea prinde să se năruie, așa se desface și o instituțiune, în specie familia, când capul ei dispare. Fu o imposibilitate pentru mine să mai țin familia în rânduiala ce prezența tatei o impunea. Fără nici un fel de înrâurire morală, am avut de suportat doar greutățile și neînțelegerile familiei rămasă fără călăuză, până să-și găsească fiecare aciuarea.

Și nu m'am resimțit atât de pierderea tatei prin aceia că, mai trăind el, familia ar fi fost doar mai rânduită și sarcina mea mai ușurată sau în orice caz n'aș fi fost atât de contrariat prin lipsa de consens sufletesc ce s'a vădit între noi copiii; ci m'am resimțit de lipsa lui mai ales

prin laturea sufletească ce decurgea în paralel cu desfășurarea spiritului meu și care mi-ar fi întregit și întărit mai din vreme făptura mea morală. Tata nu era, ca în cazul bunicului, la un stadiu deja consumat și asimilat; ci în plină vigoare, în plină concertare reciprocă; așa că de unde mă socoteam dublu în ființa mea morală, m'am pomenit deodată înjumătățit. Cu toată întregirea de mai târziu a ființei mele morale, nu mai puțin despărțirea aceia într'un stadiu de plină sevă, m'a durut și nu mă compensez decât prin senina sa imagine.

Tata este înmormântat la cimitirul „Eternitatea" din Botoșani. Impreună am mers acum în urmă, dragă copile, de i-am vizitat mormântul. Să-ți fie fixată în amintire reculegerea mea acolo și să te învrednicești, cu ocaziune sau chear cu anumită intențiune, a revedea acel mormânt. Din ființa mea morală poate cea mai prețioasă parte zace obiectiv acolo, așa că îndreptându-te cu gândul și chear cu pasul, urmează să-ți mai lărgești ființa ta morală cu cea ce fu o substanță obiectivă a făpturii mele și astăzi este un element subiectiv fundamental al spiritualității mele.

60 — 7 XI 1932.

Viața noastră interioară sau subiectivă și spirituală.

Din cele expuse, slujindu-mă mai cu samă de cazul bunicului și al tatei, reiese că în afară de viața obișnuită, individuală sau colectivă, privată sau publică, în afară de viața simțită, constatată și văzută de oricine, este o viață deosebită, viața sufletească, viața interioară, viața nevăzută căreia Auguste Comte i-a zis *viața subiectivă*. E vorba negreșit de viața de cugetare a fiecăruia dintre noi, într'un grad mai restrâns sau mai larg, viață ce-i adevăratul determinant al conduitei noastre, viață care în esențial este însuși fundamentul vieții noastre sociale.

In deobște viața socială obișnuită, viața văzută, viața așa cum decurge și se manifestă în realitatea ei materială, alcătuind ceiace numim societate, ne impune o anumită comportare și cugetarea noastră tinde chibzuit să se aco-

modeze. Din comportarea noastră se poate deduce și cugetarea noastră până la un anumit punct. De acolea însă mai în adânc, mai în intim, se desfășoară cugetarea strict personală, de credință proprie și susținută de legături sufletești, fie cu ființe vii, fie cu ființe moarte. Cu ființele vii subiectivitatea noastră este dublată de obiectivitate, pe când cu ființele moarte subiectivitatea este singura ce rămâne și se poate perpetua, cugetarea noastră slujind de vehicul întru transmiterea mai departe.

Valoarea noastră nu-i cea aparentă, cea materială, cea obiectivă, și în orice caz o valoare vremelnică; ci-i cea intimă, acea nematerială, acea sufletească, acea subiectivă, singura ce supraviețuind se și poate transmite. De unde deducem lesne că oamenii nu supraveţuiesc decât prin viața lor subiectivă, prin viața lor spirituală, cea obiectivă materială stingându-se complect, parcă tocmai în vederea purificării totale a vieții subiective, când aceasta există în măsura de-a supraviețui.

Și ca să aibi conștiința acestei vieți interioare și ca să ți-o și desvolți îți recomand, ceia ce fu condimentul aproape zilnic și al hrănii sufletești a lui Auguste Comte, lectura cărții „Imitațiunea lui Hristos" (în original *Imitatio Cristi*) apreciată în de obște ca cea mai importantă operă spirituală după evanghelii. Dintr'însa vei sorbi mai ales *credința* ce-i una și aceiași subt toate formele religioase, credința care-i imboldul tuturor marilor acțiuni umane, cum se exprimă și poetul Vlăhuță atât de luminos:

„Nebiruit e omul, ce luptă cu credință:
El știe că pe lume nimic zădarnic nu-i,
Că dincolo de truda și jertfa clipei lui
In taină vremea țese la sfânta biruință".

In ce mă privește personal, este de sine înțeles, numai spre a exemplifica lucrul, că bunicul și tata supraviețuiesc în mine: unul ocrotitorul nedespărțit al copilăriei mele, celălalt tovarășul adolescenței și tinereței mele. Fără doar că atențiunea mea și dragostea ce-o port copiilor se află permanent, negreșit congenital și instinctiv, dar nu mai puțin și conștient, subt înrâurirea și inspirațiunea bunicului, după cum înțelegerea mea despre viață și despre lume și mai ales resemnarea mea pentru toate

câte pot să-mi tulbure ecvanimitatea, stau, fără doar în aceleași strânse determinări, subt înrâurirea și inspirațiunea tatei.

Dacă voi isbuti, dragă copile, să mișc fibrele cugetului tău și să-ți trec macar parte din subiectivitatea mea, să aibi conștiința că faptul acesta constă într'o necurmată filiațiune, pornită dintr'o depărtată ascendență pe calea cea bună și menită poate prin tine a fi dusă cât mai departe, spre a se încadra, în lunga durată a societății și relativa veșnicie a umanității, în laturea ce le constituie valoarea și nobleța.

Aceasta ar fi considerațiunea cea mai veridică sprijinită și de bunul simț și de știința pozitivă asupra activității reale a cugetului nostru. In lumina aceasta toate deviațiunile spirituale, ca și cele organice, își au explicațiunea lor. Dar printr'un joc de prea lesnicioasă iluziune care-i cu atât mai posibilă cu cât are loc într'un câmp de activitate mentală strict intimă și interioară, ce se sustrage adesea controlului obiectiv indispensabil, oamenii greșesc enorm și de aceia pare exclusă putința unei depline înțelegeri între dânșii.

Fiecare își croiește viața lui proprie subiectivă, singura în care își găsește liniștea și stabilitatea cugetului său, și atunci rămâne ca numai considerațiuni și circumstanțe de ordin pur obiectiv să decidă de vremelnica și instabila solidaritate socială. Chear când se strâng oamenii laolaltă, chear când se socotesc ținând de aceiași doctrină sau urmărind acelaș țel, le scapă partea subiectivă, și activitatea lor, mânată numai de țeluri obiective, nu poate fi decât trecătoare ca și viața obiectivă însăși. De acolea, în legătură cu stadiile de desvoltare intelectuală, cu gradele de adâncire culturală, și diversele credinți, doctrine și sisteme cari deosebesc și desbină fatal pe oameni.

Voi căută, dragă copile, să te inițiez în cele mai capitale curente de idei și implicit de sentimente, pe cari le voi socoti ca tot atâtea *atitudini de cugetare*, pentru a ști cum să te conduci în acest labirint social fără a pierde firul care să te facă a găsi ori când ieșirea și făgașul propriu mulțămirii tale sufletești.

III

VIRILITATEA

DELA 30 LA 40 DE ANI

---

61 20 Octombrie 1932.

Primul pas în viaţa socială. Cu pregătirea, perfecţionarea şi practicarea carierei omul intră propriu zis în viaţa socială; devine o parte necesară şi adesea indispensabilă a totului care este societatea şi lumea. Intrând în lume, participând la viaţa societăţii, omul îşi lărgeşte cadrul fiinţei sale. E individ socotit aparte numai ca trup şi fusese socialmente socotit ca atare înainte de a intra în viaţa socială. Participà la viaţa de familie nu-i vorbă, dar mai mult ca să-şi susţină fiinţa şi să-şi formeze cunoştinţele; nu dădea nimic familiei şi nici societăţii, dela cari primea totul. Numai după ce şi-a format cariera, omul sau individul se încadrează în viaţa efectivă, în viaţa societăţii, pentru care prinde să trăiască. Ori cât şi-ar privi numai propriile interese, el contribuie vrând-nevrând la îndestularea intereselor tuturor devenind un participant social; ceia ce se accentuiază cu deosebire la virilitate.

Având conştiinţa acestei situaţiuni omul se încovoaie cu bună voie intereselor şi aspiraţiunilor colective. Neavând această conştiinţă şi continuând a se socoti cu interesele şi nevoile sale mai presus de orice alte interese colective, omul se pune în necurmată harţă cu societatea. Îi cade totdeauna greu să răspundă îndatoririlor sociale

Vrea ca viaţa lui să fie în siguranţă; dar nu vrea să facă serviciul militar. Vrea să se poată mişca uşor în toate părţile. să fie înlesnit cu drumuri, şosele, străzi şi trotuare; dar nu vrea să-şi achite impozitul... Şi tot astfel vrea multe de toate şi e foarte nemulţămit când nu i se pun la îndămână; dar nu se întreabă cum să-i parvină acele toate fără partea lui de contribuţiune bine-voitoare la binele comun.

Şi în nesocotirea aceasta trăieşte o lume întreagă, trăieşte majoritatea populaţiunii: trăieşte aproape orice individ, gata a se războ pentru necesităţile lui egoiste, dar se sustrage dela orice mână de ajutor pentru nevoile altruiste. Şi când apare raţionala constrângere pentru îndatoririle de cari nu-şi dă samă a le fi contractat, născându-se într'o societate deja înjghebată de antecesori, se revoltă sau se induplecă cu scrâşnire sau în cel mai bun caz se lasă târît, însă fomentând nemulţumirea. O atare atitudine, din nenorocire încă foarte generalizată, impune elitei omeneşti, conştientă de dezastrul social la care s'ar ajunge printr'o astfel de comportare, să facă uz de mijloace aspre pentru chemarea tuturora la datoria socială. Neisbutindu-se nici astfel, societatea se darămă cu suferinţa tuturora şi a fiecăruia în parte, pentru a se stînge cu desăvârşire sau a porni uneori spre alt ciclu de viaţă, supunându-se legilor intangibile ale închegărilor sociale.

Iată cu ce sentimente şi cu ce convingeri trebuie să păşeşti în viaţa socială, dragă copile. Personal, cu o conştiinţă târzie şi incomplectă despre sensul vieţii sociale, pornit a mă răsvrăti înainte de a fi deplin edificat asupra temeiurilor constrângerilor ce se exercitau în chip firesc şi raţional, aş putea spune că într'o măsură destul de rostită mi-am fost şi singur piedică aspiraţiunilor în foarte multe privinţi; ceiace doresc ca tu să eviţi, pătrunzându-te de realitatea ce ţi-o relev.

Păşeşte în viaţa socială cu conştiinţa că nu eşti decât o prea infimă părticică dintr'un inconmensurabil tot, şi social şi universal. Acest tot, ca lume şi ca societate, îşi are legile şi rostul său. Mai ales societatea, orice formă ar îmbrăca după calificările ce i se dau, aristocrată, democrată, oligarhică, monarhică, republicană, în

chip cu totul net nu-i nici într'un fel și că doar numai înclinațiunea noastră particularistă îi dă un sens anumit. Societatea, mai bună sau mai rea, mai liberă sau mai absolutistă, mai aspră sau mai îngăduitoare... este formată din rațiuni ce depășesc orice înrîurire omenească, mai ales individuală, și-i neavenită cu totul încumetarea personală de a o schimba. Prin urmare cuminte nu-i decât atitudinea de înțelegere și de supunere în general; iar în special, potrivit cu normele de conduită ce ți le-ai format odată edificat deplin asupra noțiunilor de bine și de rău, de drept și de nedrept, de frumos și de urât, de adevăr și de minciună... să te comporți mereu în consecință, ambiționând și nădăjduind cât de mult bine, dar mulțămindu-te totdeauna și cu puținul ce isbutești a-l face sau și numai cu încercarea, când chear n'ai isbutit de loc.

Astfel îți stă câmpul deschis pentru orice acțiune și nimeni nu te pândește cu un ochi prevenitor. Te obișnuiești a-ți proporționa munca și activitatea socială după necesitățile momentului, fără a speria pe nimeni cu o atitudine disproporționată, cum fu cazul meu, evitând astfel coalițiuni cari te împiedică apoi și dela munca și activitatea restrânsă ce ai putea-o face.

62

21 X 1932.

Legături de rudenie.

Individualitatea omului crește cu legăturile ce le are sau și le formează în societate. Legăturile oarecum organice sunt în primul loc cele de rudenie. In viața primitivă a omenirii fără doar că legăturile de rudenie, zise altfel și de familie, au jucat un rol însemnat. Individul nu se simțea singur, el se știa totdeauna legat, sprijinit și ajutat de familia sau de rudele sale. In vremurile noastre însă legăturile de rudenie și de familie au slăbit mult, mai ales la orașe. In sate, cari au încă o viață primitivă legăturile de rudenie se păstrează și-s efective. Trăind pe un picior de egalitate, la sate rudenia se ține mai strâns.

La orașe, răzlețindu-se inșii prin diversitatea ocupațiunilor și prin ierarhia situațiunilor, rudele nu se mai țin

strâns, se invidiază și se dușmănesc. E un proces aproape general și oarecum fatal. Mai interveniud și cauze de ordin social, deosebirea după religiune uneori, dar cele mai adesea după politică, înduşmănirea în familii și intre rude, merge foarte departe. Așa că adesea rudele, în loc să contribuiască la ridicarea și consolidarea unei individualități din mijlocul lor, se nevoiesc pe cât pot s'o stânjenească. Se invoacă motive de ordin cu totul superficial, fiecare rudă arătându-se că are de partea ei dreptatea; dar realitatea este că desbinarea și desacordul provin din lipsa consensului sufletesc. Se produce o antipatie cu mult anterioară neînțelegerilor ce supravin, antipatie determinată atât de plastic prin vorba populară: „unde-i dragoste puțină, lesne-i a găsi pricină". Rudele nu se mai iubesc și nu se mai stimează și atunci își aruncă reciproc imputări și-și fac ponoase, năzuind să-și îndreptățească conduita reciprocă, pornită în realitate din lipsa de iubire.

Situațiunea devine atât de ireductibilă și tragică prin felul ei, că rudele ajung nici să nu se mai vadă și se nesocotesc reciproc ceiace-i încă o bună deslegare; căci sunt și dese cazuri când nu mai isprăvesc cu dușmănia activă și cu cearta, făcându-și o viață de iad. Trebuiesc mari zguduiri morale și sufletești, ca să-și revie pentru o clipă resimțind în cuget, ca un ecou foarte îndepărtat, simpatia de sânge aproape sleită. Dar nu-i decât o achitare de conștiință trecătoare, mai mult de ochii lumii cum se zice. Căci în definitiv ce poate să însemne a te simți ținut să mergi bunăoară să petreci la groapă pe ruda căreia i-ai amărît viața, ori s'o vezi numai într'o stare cu totul nenorocită, la care partea ta n'a fost mică prin lipsa de concurs moral, de nu și material, ce i-ai fi putut da.

Așa că, dragă copile, să n'ai a regreta că n'ai rude. Cunosc numeroase cazuri de desbinare familiară; dar aproape nu cunosc cazuri de solidaritate, așa cum ar fi de dorit. Pot invoca chear cazul meu personal, cu numeroase rude de aproape: mamă, frați, surori... și mai departe: moși, veri, nepoți... totuși viața mi-am dus-o, dela adolescență, mai mult singur. Plecat la oraș, la învățătură, firește m'am răzlețit: aceasta a constituit un motiv de îndepărtare; dar mai capital a fost faptul rădicării mele

devenind doctor, într'un cadru neînțeles îndestul de rude și deci invidiat. Rupt de dânșii m'am aranjat ca vai de lume, fiind lipsit de mijloace și fără cunoștinți și prietenii puternice.

Rudele de aproape au nădăjduit mult în concursul meu pentru rădicarea lor; ceiace nu le imput. Dar le imput că n'au știut să aprecieze nevoile mele și neputința mea, atribuindu-mi rea voință. Instreinat de mic de dânșii, simpatia pentru mine le-a slăbit și astfel le-a lipsit partea indispensibilă pentru a mă cunoaște. Și atunci, porniți a mă judeca rău, au socotit multe din neajunsurile vieții lor ca datorindu-mi-se și deci legitimându-și antipatia. Astfel a supravenit momentul când îndepărtarea a devenit atât de ireductibilă și nesocotirea propriilor mele nevoi și interese atât de mare, că de la o atitudine de antipatie pasivă au trecut la una activă, fiind urmărit, chear pe cale de judecată, spre a răspunde unor îndatoriri, ce le îndeplinisem de altfel și le îndeplineam pe cât puteam; dar nu în măsură în care își închipuiau că mi-ar fi fost posibil.

Și astfel am avut lovituri mai ales morale într'un moment foarte delicat al vieții mele când, abea venit la Iași, îmi pregăteam sorții pentru o situațiune oficială. Afirmarea lipsei de consens sufletesc familial în forma crudă a unei culpabile neatențiuni ce mi se atribuia, când încă individualitatea mea nu se făcuse cunoscută în toată desfășurarea spre a compensa neîntemeiatele imputări, mi-a căşunat cel dintâi și poate cel mai impiedicător dintre obstacolele pentru cari n'am putut ajunge la o situațiune oficială mai înaltă.

Rămas în situațiune modestă, persoana mea a devenit și mai atacabilă. Și ani de-a rândul am fost năcăjit, pentru că-i așa de ușor să atribui altuia lipsurile tale, când mai ales antipatia, prin lipsa de consens sufletesc, te face să nu poți aprecia realitatea. Cu vremea lucrurile s'au mai potolit și actualmente domnește pasivitatea, asupra căreia nu-mi pot face nici o iluziune de reculegere, cu atât mai mult cu cât sunt înclinat să atribuiesc acestei antipatii și un caracter organic ereditar.

De partea mamei, bunicul, care era dascal bisericesc

a fost o viaţă întreagă în duşmănie cu fratele său mai mic preot: când m'am trezit la viaţă nu-şi mai vorbeau şi nici nu şi-au mai vorbit până s'au sfârşit. Cine era de vină? Pe bunic l-am cunoscut ca un admirabil om: extrem de afabil şi cu copiii de-o rară duioşie. In schimb preotul, de care noi copiii nu ne puteam apropia, căci nu ne apropia de fel, era o fire extrem de posacă; şi-mi zic că era înclinat din fire spre antipatie. In orice caz între fraţi nu era consens sufletesc: din orişice motiv, cât de neînsemnat, trebuiau să se duşmănească.

Incât înclin să trec peste toate câte s'au petrecut cu rudele mele, să nu socotesc pornirile ce le-au avut faţă de mine decât ca o urmare fatală ancestrală. Poate dacă m'aş fi putut rădica mai din vreme şi mai mult ca situaţiune oficială, şi poate dacă le-aş fi putut ajuta şi înlesni pe atât cât ar fi fost de nevoie şi de dorit, îndusmănirea activă nu s'ar fi produs; dar în potenţialitate ea ar fi trebuit să se manifeste oricum: o antipatie reţinută era de neînlăturat; căci omul, subjugat de trecut, îşi trăieşte prezentul condiţionat şi astfel se impune şi viitorului.

63

27 X 1932.

Legături de cunoştinţă. Afară de rude, individualitatea noastră socială creşte prin cunoştinţi, adică prin persoanele cu cari ne putem întâlni, consfătui, ajuta şi uneori deveni prieteni. In deobşte cunoştinţile mai toate se limitează la a te putea saluta şi a te întâlni din timp în timp pentru a trece vremea şi a te distra. Ca să te foloseşti realmente de cunoştinţe, ar urma să-ţi devie ocrotitoare sau prietene. Dar cu foarte puţine dintre cunoştinţe poţi să ajungi la acest stadiu. Pentru o cunoştinţă ocrotitoare sau eventual prietenă trebuie neapărat a fi consens sufletesc, de care am pomenit la rudenie. Acest consens se produce rar pentru rude, după cum am văzut; mai puţin rar pentru cunoştinţe; dar extrem de rar pentru prietenie.

Poate dacă oamenii s'ar cunoaşte reciproc în toată adâncimea sufletului lor, ar fi cazuri mai dese de a se

Scanned with OKEN Scanner

apropia și de a lega cunoștinți trainice. Dar oamenii în genere se cunosc superficial; majoritatea nici n'au capacitatea unei aprofundări, nici macar a propriei lor persoane și cu atât mai puțin a altora. De aceia traiul se scurge prin legare de cunoștinți de suprafață, zise prietenii cari se desfac la cea dintâi atingere reciprocă mai largă sau mai adâncă. Ani de zile se socotesc mulți inși cunoscuți buni, chear prieteni fiindcă se întâlnesc, se salută, se distrează și flecăresc laolaltă, pentruca într'o bună zi, față de un interes mai palpitant sau cerere de un concurs reciproc mai rostit, să vadă că nu-și erau câtuși de puțin prieteni; ba nici măcar buni cunoscuți. Și se despart cu o aversiune în proporțiune cu iluziunea ce-și făceau de a fi apropiați, atribuindu-și reciproc motive de dezbinare cele mai de multe ori cu totul imaginare.

Se mai întâmplă și cazuri, ca al meu care, fiind sfios din fire, mă subvalorificam totdeauna când se prezenta ocaziunea de a lega vre-o cunoștință, așa că mai curând mă feream decât mă apropiam, temându-mă să nu-i fac vre-un neajuns persoanei în cauză. Incât cunoștințele mele au fost mai totdeauna mai mult cu înclinațiune manifestă din partea lor, decât din partea mea, obișnuit reținută. Astfel drept vorbind n'am înclinat niciodată a cultiva cum se zice vre-o cunoștință. Scrupulos asupra stânjenirii ce aș fi produs-o, mai mult mă feream decât mă apropiam. Binele ce l-am avut dela distinsele cunoștințe de cari am pomenit, a provenit strict dela propria lor nobleță și pornire; eu l-am acceptat totdeauna cu simțită jenă: n'aș fi avut niciodată îndemnul și curajul de a-l cere. Recunosc astăzi vina mea și ție-ți recomand, dragă copile, de a fi atent către binevoitorii tăi și de a căuta să-i dispui să-ți devină permanente bune cunoștinți și chear prieteni. A te lipsi de dânșii înseamnă a te lipsi de un factor indispensabil în viață, precum am putut să constat personal.

De altfel, năzuind totdeauna a fi un om de ispravă, să-ți alegi cunoștințele dintre persoanele de distincțiune și totdeauna mai în vârstă decât tine. Acestea-s bunele cunoștinți cari propriu zis nu devin prietene, ci-s obișnuit ocrotitoare. Prieteniile nu pot avea loc cu adevărat decât între persoanele de vârstă apropiată. La depărtare

de peste zece ani, în sus sau în jos, nu poate fi vorba de prietenie. Cine ţi-i mai mare cu peste zece ani, nu-ţi poate fi decât ocrotitor, după cum la rându-ţi nu poţi fi decât ocrotitor pentru cine-i mai mic ca tine cu peste zece ani.

„Spune-mi cu cine te uneşti ca să-ţi spun cine eşti", această zicală populară să-ţi servească de orientare, pătrunzându-te de convingerea că în viaţă eşti judecat, şi bine judecat, după legăturile ce le ai. Se întâmplă să nu te poţi feri de multe persoane cu o conduită îndoielnică şi nechibzuită, cari dau buzna peste tine, se folosesc de delicateţea ta şi caută să-ţi fie cunoştinţi, ba chear prieteni. Făcându-te în stare de-a-i cunoaşte, vei căuta să te desbari cât mai curând, înainte de a le îndura frecventa apropiere, defăimătoarea prezenţă şi mai ales pernicioasa lor înrâurire. Firea mea reţinută m'a pus mult la adăpost de atari contacte; dar nu mai puţin, dată sfiiciunea mea firească, am fost, uneori prea îndelungat, în contacte nepotrivite cari mi-au dăunat cu atât mai mult cu cât nu puteam să le compensez prin altele favorabile.

64

27 X 1932.

Legături de prietenie masculină. Cât priveşte prietenia în sine, ea-i o legătură foarte rară, întru cât comportă o înţelegere şi o apropiere cât mai profundă, ce nu se poate realiza decât printr'un consens sufletesc excepţional, extrem de rar. După cum, cu toată asemănarea fizică a inşilor, e locul de a admite o specificitate organică şi constituţională personală şi strict individuală, îngăduind a se cunoaşte un ins dintr'o mie, tot aşa este cazul de a se admite o specificitate spirituală constituţională proprie strict celui în cauză. Şi după cum nu se pot potrivi până la totală identificare doi inşi fizicamente, tot aşa nu se pot potrivi nici spiritualmente. Mai mult decât atât, paralelismul obişnuit dintre fizic şi psihic se întâmplă să nu se menţină; ceiace se observă la mulţi gemeni cari se aseamănă organicamente, cum s'ar zice ca două picături de apă, iar sufleteşte se deosebesc foarte sensibil.

Incât specificitatea spirituală pare să fie şi mai acuzată decât specificitatea organică. Doi inşi, mai ales gemeni, se pot asemăna fiziceşte până în gradul că chear cei mai apropiaţi, părinţii chear, să-i confunde adesea; dar doi inşi să se asemene într'aceiaşi măsură sufleteşte apare şi mai greu. De unde se vede greutatea şi foarte adesea ori chear imposibilitatea unei identificări sufleteşti, a unui consens sufletesc, care-i condiţiunea neapărată a unei adevărate prietenii. De aceia Castor şi Pollux au fost prieteni şi au rămas doar printre stele; iar Oreste şi Pilade sunt numai de poveste.

Se înţelege că nu-i vorba de-a râvni numai decât la o atare prietenie ideală, realizabilă doar la un mileniu odată. Ci-i vorba de un consens sufletesc posibil prin multiplicitatea laturilor de înţelegere reciprocă şi de apropiere. O identificare în sens astrologic sau legendar este exclusă, dar e posibilă totdeauna o apropiere printr'o mare potrivire şi multă înţelegere. Aceasta fireşte numai între persoane de aceiaşi condiţiune socială şi de aceiaşi vârstă, cu o distanţare ce să nu treacă peste zece ani în sus sau în jos. Intre persoanele de condiţiuni deosebite, şi ca stare socială şi mai ales ca cultură, poate fi cel mult bună cunoştinţă, poate fi protecţiune şi ajutorare; dar nu poate fi niciodată prietenie în înţelesul ce urmează să fie fixat acestui cuvânt.

Vei şti astfel, dragă copile, că privitor la prietenie, alegerea ţi-i delimitată în câmpul situaţiunii la care te-ai găsi tu şi numai în preajma vârstei tale. Apoi trebuie neapărat să apreciezi consensul sufletesc şi atunci îţi vei da samă că alegerea prietenilor se delimitează la aceia cari au aceleaşi preocupări, înclinaţiuni, convingeri şi aspiraţiuni ca şi tine. Acestea socotite că le-ai avea bune în cadrul a tot ce-ţi spun, inşii cu cari vii în contact trebuie să le aibă şi ei la fel, fără de cari condiţiuni nu trebuie să-i apropii nici să te apropii, decât cel mult să rămâi în cadrul simplei cunoştinţi.

Şi atunci vei vedea cât se restrânge numărul acelora cu cari poţi lega prietenie. Faptul să nu te descurajeze, căci prieteniile sunt cu atât mai adevărate şi mai puternice cu cât sunt mai restrânse, fiindcă în această

răstrângere poţi vedea mai bine până la ce adâncime sufletească ajungi spre a închega cu adevărat prietenie. Căci este mai bine să te vezi singur, cu conştiinţa de a nu fi putut întâlni pe cineva care să consune cu puritatea cugetului tău, decât a te lăsa lesne apropiabil şi în legături cari, după măsura cugetului tău senin, nu-ţi pot creia decât dezamăgiri.

Personal, nu pot să tăgăduiesc a nu fi avut şi bune legături de prietenie. Dar în măsura în care cugetul meu s'a adâncit şi individualitatea mea s'a cristalizat, am putut pentru cele mai multe prietenii să le simţesc nepotrivirea şi astfel să nu rămână decât bune cunoştinţi în cel mai favorabil caz. N'am isbutit să realizez nici o prietenie strict frăţească spiritualmente vorbind. N'am putut asocia pe nimeni strâns la convingerile mele ştiinţifice şi filosofice, în caracter prietenesc ce s'aducă măcar pe departe cu legendarele prietenii. Şi vorbesc numai de prieteniile masculine; căci prieteniile femenine, adică prieteniile între sexe, îmbracă o notă ce pune o deosebită particularitate pe ele, scoţându-le aproape cu totul din cadrul prieteniei în câmpul aceluiaş sex.

65

27 X 1932.

Legături de prietenie femenină. Afirmarea consensului sufletesc determină ceiace se chiamă simpatie, de unde derivă buna cunoştinţă sau chear prietenia, după cum nepotrivirea sufletească, adică desacordul spiritual, provoacă antipatia. Simpatia şi antipatia se pot manifesta în timp după mai multe întâlniri, întreţineri şi conlucrări; dar se pot manifesta şi deodată, spontan. Adesea ori, fără să-ţi explici, simţi apropiere, simţi simpatie pentru cineva, după cum la fel simţi îndepărtare, simţi antipatie. Ceva nerelevat suficient în conştiinţă, dar negreşit prins în subconştient sau chear în instinct, îţi determină hotărâtor fiinţa să se apropie sau să se îndepărteze de cineva. O trăsătură, un gest, relevă întregul sufletesc al cuiva, şi te apropie sau te îndepărtează ca şi când ai fi cunoscut deplin acel întreg.

In antipatia bruscă e un fenomen oarecum analog cu acela care se produce când te ameninţă o primejdie şi te sustragi instinctiv înainte de a o prinde în conştiinţă, după cum în simpatia bruscă este un fenomen analog al complăcerii înainte de a discerne motivele. Când simpatia sau antipatia se produc în timp, atunci intervine conştiinţa care apreciază temeiurile, deducând după partea de suflet cunoscută partea rămasă încă necunoscută, dar agreiată în virtutea legii de corelaţiune psihică, ce are aceiaşi temeinicie ca şi legea de corelaţiune organică. De ţi-i simpatic un gest al cuiva, mai ales discernându-l, poţi în deobşte să fii sigur că acel cineva îţi va fi în totul simpatic, după cum dacă ţi-i antipatic, discernându-l, să fii sigur că şi restul e în concordanţă. Pe această cale se stabileşte consensul sufletesc sau se afirmă desacordul, de unde, după gradul de apropiere sau de îndepărtare, se formează simpatia sau antipatia: dela simplă cunoştinţă până la prietenie, sau dela simplă răceală până la duşmănie. Tot restul nu-i decât umplutură. Ba că mi-a făcut aşa, ba că mi-a făcut pe dincolo: motive aparente; realitatea este prezenţa sau lipsa consensului sufletesc.

In apropierile de sex, în cunoştinţele şi prieteniile dintre bărbaţi şi femei, consensul sufletesc joacă rolul capital pentru durabilitate; dar aicea în general, mai ales când deosebirea de vârstă nu-i prea mare, ceiace poate avea loc în cadrul a zece sau chear cinsprezece ani de deosebire, apropierea se face în primul loc prin înclinaţiunea de sex, prin instinctul sexual. Bărbatul şi femeia, până chear la limitele arătate, se apropie reciproc prin necesitatea de perpetuare a speciei sau şi numai de plăcere sexuală care-i condiţiunea *sine qua non* a perpetuării; dar care poate fi şi deveni, şi ca plăcere numai, de sine stătătoare.

Indiferent dacă relaţiunea dintre sexe ajunge la satisfacerea deplină a sexualităţii sau numai la complăcerea reciprocă privind preocupări comune, apropierea aceasta încă n'are nimic a face cu consensul sufletesc: apropierea aceasta poate să se cheme într'un fel simpatie, poate să fie chear iubire sau dragoste, ea nu-i câtuşi de puţin prietenie şi greşit s'ar califica drept atare. In orice caz

urmează, dacă se aplică cuvântul, să se subînţeleagă totdeauna particularitatea acestei relaţiuni, de a nu fi alta decât o *prietenie de sex* ce n'are nimic a face cu prietenia adevărată asemănătoare cu acea dintre persoanele de acelaş sex.

Intre bărbat şi femeie poate să fie şi prietenie cu adevărat, dar aceasta în general vine după simpatia de sex, după iubire, asigurând oarecum trăinicia acesteia. Căci în deobşte iubirea de sex se potoleşte, fie satisfăcută deplin, fie şi numai platonică, prin obişnuinţă şi prin delăsare; iar ceiace-i poate chezăşui durata nu-i decât prietenia: consensul sufletesc care, determinând prietenia, menţine şi iubirea. Altfel iubirea se stinge sau în cel mai bun caz se prelungeşte ca un obicei. Iar când prietenia se încheagă, iubirea-i neclintită alături, păstrând mai totdeauna intensitatea iniţială. Aşa că iubirea nu se echilibrează şi nu se stabilizează decât prin prietenie. Iar această prietenie păstrează permanent, alături de consensul sufletesc comun cu acela dintre persoanele de acelaş sex, particularitatea simpatiei sexuale, indiferent de gradul de apropiere fizică ce-ar avea loc.

Simpatia dintre bărbaţi şi femei poate fi foarte frecventă, legată fiind şi de fondul nesdruncinabil al speciei; prietenia dintre sexe însă este excesiv de rară, poate chear mai rară decât prietenia obişnuită în acelaş sex, pentrucă consensul sufletesc se nimereşte şi mai greu. In acest înţeles cazul lui Abellard şi al Heloizei este într'un fel unic. Pornită sexual, cum şi fireşte, iubirea lor a vărsat într'o prietenie unică, de care ar fi poate de apropiat prietenia lui Auguste Comte pentru Clotilda de Vaux. Incât aceste relaţiuni celebre sunt în realitate mai puţin iubiri şi mai mult prietenii. Numai prietenii simple nu puteau fi; dar partea copleşitoare, contrar de cum se întâmplă în deobşte între sexe, a fost prietenia.

Personal am avut legături de simpatie femenină, dar prea puţine au ajuns la prietenie, spre a se consolida şi a dura. Dată înclinaţiunea mea de suflet, păstrez acelor distinse femei, cari mi-au stimulat viaţa şi mi-o înseninează încă, o caldă şi profundă simpatie. Ceiace n'am putut întâlni la semenii mei bărbaţi pentru o prietenie ce mi-a

stat permanent în cuget și la inimă, am găsit la ele: un consens sufletesc, și spontan și încercat, o desinteresare ce relativ rar o manifestă semenele lor, cu atât mai de prețuit cu cât n'am putut fi în stare de a răspunde totdeauna precum aș fi dorit îndreptățitelor lor nevoi materiale. Ele, contrar în deobște sexului lor înclinat mai mult spre satisfacțiuni materiale, s'au mulțumit adesea numai cu atențiunea mea și cu bunele mele intențiuni, prețuindu-mi comportarea și atitudinea mea mai presus de orice.

66

28 X 1932.

Dragostea și căsătoria.

In legăturile de cunoștință sau de prietenie femeiască, una duce forțamente la o mai strânsă apropiere, la intimitate sexuală, la dragoste, la convieţuire casnică chear, consacrată în deobște prin căsătorie, formalitate strict impusă de societate spre a putea beneficia subt raportul considerațiunii și atențiunii publice.

In timpurile de față o astfel de cale a devenit frecventă. Aceasta o impune și îndelunga pregătire ce se cere pentru ajungerea la formarea unei cariere mai înalte, ce nu se termină decât între 25 și 30 de ani. Chibzuința cere să amâi căsătoria până la această vârstă, spre a te face în stare, formându-ți cariera, să închegi o gospodărie, vrednicește fiind ca să nu aștepți înlesnirea traiului dela zestrea femeii, cum se obișnuește în chip comun. Și până la această vârstă fiind exclus de a nu lega cunoștinți femeiești, decurgerea căsătoriei urmează să se producă în felul arătat.

Dar cu majoritatea tinerilor cari se limiteaza la o carieră ce se termină în preajma a 21 de ani, îndată după asta făcându-și și serviciul militar, lucrurile se mai schimbă. Aceștia se însoțesc și se căsătoresc prin grija familiilor lor, cunoștința propriu zisă în sensul arătat de noi fiind aproape exclusă. In atari cazuri, cele mai numeroase, mai ales la țară, întâmplarea potrivirii și obișnuința contribuiesc la consolidarea căsniciei. Lipsa de experiență a tinerilor determinați a se căsători, spre folosul lor, cât mai

curând, este înlocuită prin cunoaşterea şi prevederea părinţilor. Şi trebuie să convenim că, atunci când părinţii nu sunt călăuziţi şi dominaţi prea mult de interese lăturaşe şi adesea meschin materiale, când îşi dau samă de partea de consens sufletesc, de partea de simpatie primordială ce trebuie să prevaleze, fac însoţiri şi căsătorii minunate. Faptul se verifică uşor prin aceia că divorsurile sau despărţeniile la ţară sunt mult mai reduse comparativ cu cele dela oraşe, unde primează interesul josnic şi meschinăria.

Insoţirea casnică şi în specie căsătoria, ca să răspundă menirii ce o are de a forma o familie, în continuitate prin copii, trebuie să fie mai mult decât cunoştinţă reciprocă, mai mult decât iubire şi prietenie chear; căsătoria este mai ales, şi socotită conştient ca atare, o tovărăşie: o tovărăşie specifică care să comporte prietenie şi iubire. Numai în acest înţeles este normală şi trainică, căci fără una din aceste componente căsnicia şchioapătă. Şi poate să fie stânjenită până într'atât ca să ajungă la despărţenie, care creiază atâtea neajunsuri mai ales în ceiace priveşte creşterea şi educaţiunea copiilor.

Socotind esenţialul căsătoriei, cum şi de drept, existenţa şi buna creştere a copiilor, unele organizaţiuni religioase, în specie catolicismul precum şi pozitivismul, se împotrivesc cu totul despărţeniei. Ele admit separarea de corp cum se zice, apreciind imposibilitatea intimităţii între soţi cari se detestă, dar nu admit desfacerea până la a contracta alte legături casnice legitimate, dând astfel posibilitate unor alte progenituri consacrate şi cu aceasta încurcând şi mai rău situaţiunea copiilor de toate provenienţele.

Omul singur se înfrânează greu. Trebuie o suficientă înţelegere a vieţii, mai ales subt unghiul social, spre a-ţi da samă că-i mai bine, mai ales având şi copii, să treci cu vederea mult şi multe asperităţi casnice şi să duci mai departe cum se zice jugul, decât s'o rupi, să te desfaci şi să expui copiii la toate fatalele urmări ale despărţirii. Puţini inşi ştiu să-şi pună singuri zăgazuri pornirilor momentului, ce foarte adese ori pot să nu fie îndreptăţite în realizarea lor. Ei se desfac de căsnicii cu inima uşoară şi

abea după aceia văd greșeala și chear păcatul. In acest sens unele reveniri prin recăsătorie, admise astăzi de unele legiuri, când s'a văzut ușurătatea cu care se desfac atâtea căsnicii, nu fac de cât să dovedească temeinicia constrângerilor ce-i ținută o societate să le impună oamenilor spre a-i sili, când nu-s singuri capabili, să stea în bună rânduială.

De aceia, dragă copile, ajungând la vârsta de a te căsători, care-i bine să nu treacă de 30 de ani, fixează-te dintre cunoștințele femeiești la aceia de vârsta ta sau apropiată, cu care, afară de iubire, ai ajuns la prietenie în sens bărbătesc, adică la acel consens sufletesc ce pentru bună înțelegere nu-i decât unul și acelaș, fie în câmpul aceluiași sex, fie între sexe, și chibzuind numai pentru tine putința de a întreținea o familie, ia-o în căsătorie. Zestrea poate să fie; dar preocuparea ta în privința aceasta să fie cu totul exclusă. Eventual să fii în stare materialmente, dar mai ales moralmente, să renunți la zestre. Căci nu-i îndoială că multe căsnicii nu se încheagă, nu durează și multe divorsuri se produc, fiindcă nu s'au satisfăcut calculele făcute în legătură cu zestrea ce s'a vizat și cu situațiunea ce s'a urmărit: acestea primând obișnuit, iar iubirea și prietenia neexistând deloc sau în cel mai bun caz pe ultimul plan. Chear dacă atari căsnicii se trăgănează, traiul în sânul lor este un iad și copiii se îmbăcsesc de o atmosferă care le alterează și moralul și fizicul.

Căsnicia trebuie să fie un mediu de cordialitate pentru satisfacțiunea morală reciprocă; dar mai ales pentru copii, cari să-și poată astfel face din părinți icoane către cari să se îndrepte toată viața. Firește că dintr'un mediu casnic în nesfârșită zizanie, sunt de îndepărtat copiii. In lipsa adumbririi familiale vor fi scutiți cel puțin de înăsprirea ce-ar fi căpătat-o stând în atare familie. Dar mediul familial favorabil, în care tata și mama se stimează și nu-și spun decât cuvinte de reciprocă atențiune, trebuie prelungit cât mai mult pentru copii: în familie se învață bunacuviință, afabilitatea, duioșia, mila... însfârșit toate sentimentele cari fac farmecul făpturii umane.

E cum nu se poate mai greșit de a smulge copiii din

familie, afară de temeinice raţiuni ce se înţeleg, de a-i da în internate, de a-i trimite în colonii de vacanţă... Le scapă astfel sentimentalitatea familială şi-şi însuşesc spiritul de grămadă, de turmă, de colonie, cu toate grosolăniile şi asperităţile unor astfel de organizaţiuni. Familia trebuie să-i adăpostească şi să-i inspire pe copii şi adolescenţi până cel puţin în preajma a 20 de ani. Până la această vârstă ei sunt membrii indispensabili ai familiei, de ajutor şi de simpatie pentru familie. A-i îndepărta de familie, fie şi temporar, înseamnă a-i devia şi nu puţin contribuie aceasta la actualul spirit inferior gregarian.

67

30 X 1932.

Particularitatea organo-psihică a femeii.

Din punct de vedere social individul considerat aparte şi în sine nu reprezintă nimic. Un ins care s'ar izola trăind numai pentru sine, fără nici o repercusiune de folos pentru societate, este ca şi cum n'ar exista. E un exemplar biologic şi atâta tot. Insul se valorifică numai socialmente, fiind încadrat în societate şi răspunzând la una din nevoile ei, în care caz, cel mai frecvent şi legat de însuşirea sa de om ca produs social, el serveşte existenţa societăţii; nu însă şi perpetuitatea ei. Pentru această primordială nevoie insul trebuie să se însoţească cu o persoană de sex opus spre a închega o familie, înăuntrul căreia să se ivească şi să se desvolte succesorii, alcătuind astfel reala şi primordiala făptură sau celulă socială: *familia.* Schiţată de altfel şi la animalele superioare, familia este elementul fundamental al vieţii sociale. Afară de familie, ca celibatar cum se spune, insul poate servi societatea încadrându-se într'una din multiplele ei categorii sociale; dar la fiinţa reală a societăţii, socotită în continuitatea ei, numai acel ce încheagă o familie, face, creşte, sau îngrijeşte copii, contribuie întru totul.

Afară de vre-un beteşug fizic sau psihic îndreptăţind cu adevărat celibatul, orice ins valid este determinat dealtfel fizicamente şi ţinut moralmente să închege o

căsnicie. Chear când se întâmplă să nu rezulte copii, familia se cheamă că are loc oricum în virtualitate şi poate chear deveni activă, adăpostind şi îngrijind copiii ce se întâmplă să rămâie orfani sau în lipsă prin insuficienţa materială sau morală a părinţilor lor.

In tovărăşia pentru căsnicie barbatul şi femeia întră obişnuit cu un egal aport şi instinct de îndeplinire a datoriei. Nu s'ar putea niciodată spune, judecând lucrurile raţional şi ştiinţific, că una din părţi preponderează organicamente sau moralmente în vre-un fel. In tovărăşia casnică bărbatul şi femeia se complectează în mod egal, spre a întruchipa fiinţa dublă morfologic, dar unică fiziologic, subt raportul sexual: *perechea.* Aşa că a se vorbi de „jumătatea" omului în desemnarea celeilalte părţi de sex opus, cu care se complectează prin căsnicie, nu-i atât o metaforă pe cât este o realitate.

Aceasta în ce priveşte unghiul subt care trebuie considerată căsnicia din capul locului. Mai departe, cât priveşte însăşi funcţionarea familiei, lucrurile trebuiesc apreciate după fiziologia şi psihologia părţilor componente. Prin însăşi închegarea lor organică sexele se deosebesc fundamental subt raportul sexual, de unde derivă o simţitoare deosebire subt celelalte raporturi.

Bărbatul incită şi contribuie la zămeslire printr'un act periodic, de scurtă durată, fără nici o repercusiune prea accentuată asupra fizicului şi moralului său, pe când femeia însărcinată se transpune într'o stare cu mult deosebită: fizicul şi moralul ei se resimt adesea profund. Afară de asta funcţiunea menstruală ce-o domină, de cum devine puberă şi până după maturitate, imprimă femeii, dacă nu adesea chear tulburări morbide, în orice caz indispoziţiuni cari îi reduc şi-i stânjenesc capacitatea de muncă. Feminitatea deci şi maternitatea mai ales sunt particularităţi firesti cari delimitează forţamente şi raţional câmpul iniţiativei şi activităţii femenine.

Medicul german Moebius, tratând într'o lucrare despre *slăbiciunea fiziologică a femeii*, chear astfel fiind şi intitulată, a expus temeiurile pentru cari nu mai poate fi vorba de egalitate de îndeletnicire între sexe şi deci, raţional vorbind, nici de egalitate de datorii şi implicit de

drepturi. Menite a se complecta, sexele au, în mare parte, însuşiri deosebite; astfel li s'a fixat prin natură şi tot astfel li s'a întreţinut şi desvoltat prin societate. Cum se şi zice foarte bine şi drept că, odată treziţi la conştiinţă, băiatul caută puşca, iar fata caută furca de tors. Instinctiv bărbatul se îndreaptă spre luptă şi apărare, iar femeia spre îngrijire şi păstrare. Bărbatul se îndreaptă spre viaţa publică; iar femeia spre viaţa casnică.

Aceste înclinaţiuni manifestate în chip firesc şi întărite milenar au fost supuse unei superficiale critici şi spiritul abstract de egalitate socială, de altfel niciodată putând deveni reală, a tins să zdruncine şi raporturile fireşti dintre sexe. Ambiţiuni debordante de ordin secundar au căutat şi caută să copleşească şi să şi stânjenească fundamentalele funcţiuni ale vieţii sociale şi mai ales ale vieţii casnice.

Feminismul, produs al egalitarismului rău înţeles, tulbură viaţa socială în elementele sale de bază. Rupând cadrul îndeletnicirilor publice compatibile cu sexul lor şi cu căsnicia, cum ar fi în specie profesoratul, femeile, cu concursul rău înţeles al bărbaţilor, au escaladat funcţiunile publice, cari aduc o mare stânjenire vieţii de familie şi loru-şi însele le dăunează enorm privitor la feminitate şi mai ales la maternitate.

Poate că populaţiunea, mai ales în occidentul european, înmulţindu-se desproporţionat cu mijloacele de trai, e şi un proces fatal ca femeile să-şi părăsească misiunea lor esenţială, spre a nu mai înlesni o procreare mizeră, şi să se masculinizeze ca să zicem aşa. Un anumit echilibru social ajută familia, încurajează pe femei la destinul lor, pe când un dezechilibru ca cel actual, prin care milioane de oameni ajung pieritori de foame şi nefolosiţi, să determine forţamente femeia a se depărta de menirea ei esenţială. Inclin să cred în acest determinant fatal, căci, în bună socotire, nu poţi întâlni femeie care, judecându-se bine, să se împace cu viaţa ei actuală mai mult extracasnică. Incă e un noroc când n'are copii, căci când îi are şi trebuie să-i lase acasă, pe mână de slugi sau la grădinile de copii, să crească în turmă, se poate aprecia

îndurerarea ei și toate neajunsurile ce se vor repercuta asupra generațiunilor ce se rădică.

De aceia, dragă copile, văzându-te determinat și socotindu-te în stare a forma o familie, nu aluneca întru ispita de a vedea soția ta ocupată în afară. Chear de n'ar fi copii, când este imperios dictat să fie mai mult pe lângă casă, femeia e indispensabilă casei spre a o ținea curată și în rânduială, fie că se ajută de slugi, fie că și singură pune mâna, spre a creia acea atmosferă de voie bună și de atențiune pentru soț, care în chipul acesta nu poate să vadă în soție decât pe inspiratoarea sa și pe adevăratul înger ocrotitor al casei.

68

31 X 1932.

Greșelile feminismului.

In ce mă privește ca manifestare personală, după cum am greșit cu socialismul prin lipsa de experiență și mai ales prin lipsa de cunoștinți psihologice, pornind dela o concepțiune egalitară, imaginară, socotind omul după încăperea unuia și aceluiaș calup, tot astfel, era fatal, să greșesc și cu feminismul. Concepțiunea egalitară absolută mă făcea să pun pe aceiași linie bărbatul și femeia, în care sens am activat mai ales ca student chear în cea dintâi a mea conferență de acum vre-o patru zeci de ani, adresată studenților și intitulată *către studenți*, după exemplul celebrei broșuri a lui Kropotkin *către tineri*, stăruind asupra egalității dintre sexe, invocând cercetările biologice, în specie cele encefalice fără doar necomplecte, ce se vânturau pe atunci. Nu vedeam decât doar deosebirea organică sexuală, încolo socoteam deplină egalitate constituțională între sexe, deplină și egală capacitate de a se manifesta deopotrivă în toate domeniile vieții sociale și politice, și consideram ca un fapt de mare nedreptate ca femeia să fie oarecum cantonată în domeniul vieții casnice și numai bărbatul să ia o parte activă la viața publică.

După cum nu vedeam deosebirea și ierarhizarea claselor sau mai bine zis a categoriilor sociale, tot astfel

nu concepeam vre-o subordonare a sexului femeiesc faţă de cel bărbătesc în nici un domeniu. Nu mai lipsea decât doar să admit şi serviciul militar pentru femei, pentru ca egalizarea să fie deplină. De altfel aceasta nu constituia tocmai o serioasă obiecţiune, deoarece în regimul îngeresc egalitar şi comunitar ce-l visam, serviciul ostăşesc urma să dispară, Oamenii, femei ca şi bărbaţi, deveniţi îngeri, conflicte urmau să nu se mai işte şi oştirea astfel nu mai avea rost. Şi câte şi câte fantezii; să nu mai existe familii în cari subordonarea sexului femeiesc faţă de cel bărbătesc subt raportul public este oarecum indispensabilă şi impusă, după cum se impune subordonarea sexului bărbătesc faţă de cel femeiesc în domeniul casnic. Trai liber şi comun între sexe chear subt raportul sexual, copiii urmând să se crească laolaltă, ca să fie subt o influenţă unitară; iar mamele fiind dispensate de îngrijirile casnice, să se poată deda vieţii publice întocmai la fel cu bărbaţii.

Atât cât am avut impresiunea că concepţiunile acestea ar fi cu totul nouă şi că societăţii nu i-ar rămânea decât să le admită spre a se şi realiza, am perseverat în ele. Când m'am încredinţat însă că ele nu-s decât reînoiri de aspiraţiuni ce s'au vădit cu sute şi mii de ani înainte fără posibilitate de realizare; când am văzut că ele nu merg decât în paralel cu o mare necunoaştere şi nesocotire a vieţii organice şi mai ales sociale, reverimentul trebuia să se producă în spiritul meu. In strânsă corelaţiune şi logică femenismul trebuia să decline odată cu socialismul; şi au declinat în spiritul meu după cum au declinat în tot cuprinsul globului pământesc, când viaţa omenirii în curs a şi suferit o profundă răscolire prin marele război fomentat în adâncurile alcătuirii sale.

Poate cavalerismul bărbătesc n'ar fi avut suficient curaj şi nici pregătirea adecvată spre a pune în toată evidenţa psihologia femeiască. O femeie distinsă, doctor în medicină şi în litere, deci în totul pregătită şi ştiinţificeşte, D-na Gina Lombroso, a exprimat cuvântul definitiv asupra naturii şi situaţiunii femeii, în lucrările sale speciale privitoare şi mai ales în opera, oarecum rezumativă a vederilor ei, despre *sufletul femeii*. D-na Lombroso arată,

ceiace veacurile confirmă, că n'are ce să fie schimbat în esențialul poziționii femeii, și nu se lasă târâtă de nici un fel de vanitate alunecătoare spre îndeletniciri proprii sexului bărbătesc. Pune în lumină toate neajunsurile ce decurg și ar decurge din amestecul și întroducerea femeii în viața publică mai mult de cât o comportă natura ei și implicit vocațiunea sa.

E de dorit ca mai ales femeiile să urmărească considerațiunile D-nei Lombroso, ca să-și dea samă de primejdiile la cari se expun părăsind sau ocolind domeniul familial sau și numai în parte dedându-i-se. Considerațiunile similare ale unui bărbat oricât de distins ar putea fi socotite ca făcute din interes, din teamă de concurență pentru sexul său: ale unei femei ca D-na Lombroso nu pot fi bănuite de nici un fel de părtinire și mai puțin de insuficiență, când are toate pregătirile și însușirile ce ar putea-o face să strălucească și'n viața politică.

Femeia în deobște este superioară bărbatului prin afectivitatea ei, după cum bărbatul este superior femeii prin intelectualitatea sa: aceste două facultăți capitale se îmbină în căsnicie, în care însă trebuie să prevaleze afectivitatea, după cum în domeniile compatibile cu natura femeii acele facultăți se imbină și în viața publică, unde însă trebuie să prevaleze intelectualitatea. Așa că, prin jocul imprejurărilor și al alcătuirii firilor înseși, femeia-i destinată a domina în familie, după cum bărbatul este destinat a domina în societate, în patrie, în viața publică.

A se invoca pilda unor femei cari au influențat și chear condus viața publică, nu inseamnă câtuși de puțin a înfrânge considerațiunile sociale de bază. Femeile pot și trebuie să influențeze, pot și trebuie să inspire, pot și uneori trebuie să conducă chear direct; dar elementul activ în viața publică este totdeauna bărbatul. Femeia poate insufla curajul, dar prudența și perseverența o accentuiază bărbatul.

A impinge femeia în viața publică înseamnă pe lângă a o sustrage îndatoririlor ei firești și indispensabile în familie, să se întroducă în viața publică sentimentalitatea mai mult decât este necesară. Lumea sufere îndestul și sufere fatal prin jocul sentimentelor, căci istoria cu senti-

mente se face ; dezacordul între oameni provine mai ales din lipsa consensului sufletesc sentimental. A amesteca femeia şi mai mult în viaţa publică, înseamnă a împinge la paroxism sentimentalitatea şi a restrânge enorm raţiunea. Or perioadele de pace in societate se menţin prin raţiune; sentimentalitatea ce se învoacă, a iubirii dintre oameni, este extrem de oscilantă şi când se canalizează unilateral, ea formează o forţă copleşitoare ce trece peste orice zăgaz şi raţiune.

Aşa că se vede ce se pierde prin intrarea femeii în viaţa publică şi dedarea ei la îndeletniciri masculine ; dar nu se vede ce se câştigă. Odată ieşită la concurenţă cu bărbatul în viaţa publică, aparent femeia s'ar pune pe picior de egalitate, pe când în realitate se pune într'o vădită neegalitate, căci însăşi fizicul ei, cu feminitatea şi maternitatea în primul loc, o dezavantajează. Dacă este să servească astfel teza unei descompuneri sociale necesare mersului fatal al omenirii, lucrul este de înţeles ; dar sacrificiul şi paguba prezentă este prea evidentă spre a se califica aceasta ca o manifestare chibzuită.

Femeia nu trebuie să ambiţioneze la independenţă : să fie şi mamă, ceia ce-i în natura ei, şi să-şi şi câştige singură existenţa. Ba mai ştii, aberaţiune, să ambiţioneze să-l întreţină pe bărbat ; în aparenţă logic, când bărbatul găseşte locul de muncă ce-ar fi să-i revie ocupat de femeie. Independenţa şi libertatea, aşa cum au ajuns uneori să se înţeleagă, ar fi ucigătoare pentru femeie şi implicit pentru specie. Domeniile sunt bine desemnate, aşa că sexele nu-s câtuşi de puţin menite a se încăiera, ci a se ajuta.

69

1 Noembre 1932.

Bărbatul trebuie s'o întreţină pe femeie.

Prin destinul lucrurilor aşa dar bărbatul cată să se însoare şi femeia să se mărite. E legea fundamentală a vieţii umane şi excepţiunea, cum ar fi celibatul, nu face decât să o confirme. Se vede stânjenirea ce o sufăr acei cari se dedau celibatului ; se vede adesea neavenita încercare târzie de a se pune pe făgaşul

destinului: discordanța cu timpul ori chear din capul locului și fragmentele de satisfacțiuni fac și mai bine să se vadă ireparabila greșeală inițială.

In tovărășia ce bărbatul și femeia, iubindu-se și împrietenindu-se, o fac pentru căsnicie, partea fiecăruia este bine definită: femeia în deobște va fi mamă și, chear când n'ar fi să aibă copii, va capata nota de mamă în virtualitate, veghind permanent asupra căminului casnic; iar bărbatul, tată efectiv sau în virtualitate, scutit de sarcinile și grijile legate de soție, va avea toată grija întreținerii căminului. Nu poate fi admisibil ca femeia în căsnicie să fie și veghea căminului și să și alerge după mijloacele de trai; ceiace n'ar face decât să o abată forțamente dela îndatoririle ei firești. De aceia căsnicia impune neapărat bărbatului să se facă în stare a se îngriji nu numai de nevoile traiului său propriu, ci și de nevoile soției și ale copiilor săi.

„Bărbatul trebuie s'o hrănească pe femeie" a zis Auguste Comte în chip plastic, stăruind asupra faptului fundamental, că punctul de țintire bărbătească cu întreținerea familiei trebuie să fie întreținerea în primul loc a femeii cu fireasca prelungire a convieţuirii lor: copiii. Filosoful francez a mers până acolo, în tendința de consolidare a familiei ca element de bază al vieții sociale, ca femeia nici să nu aibă zestre, pentruca bunurile familiale să treacă totdeauna asupra bărbaților; astfel încărcați fiind cu întreaga răspundere și deplina grijă a întreținerii familiei, dânșii să scutească femeile de orice preocupare și grijă afară de binele și fericirea familiei.

Se vede cum zestrea femeiască aduce cu dânsa o preocupare proprie și cum este urmărită de atâtea ori în primul loc pentru înlesnirea ce va avea-o bărbatul personal, fiind oarecum scutit de grija familiei; ba chear să beneficieze până într'atât că rezultatul efectiv să devie cu totul opus celui normal, ca femeia să-l hrănească pe bărbat. Dacă încă pe vremea lui Auguste Comte atari împrejurări aveau loc, determinându-l să stabilească formula sacramentală asupra familiei și rostului respectiv al soților, în zilele noastre, cu năpădirea femeilor în îndeletniciri publice, lucrurile s'au mai agravat: barbații neocupați, și

din cauza concurenţei femeieşti, sunt nevoiţi a se lăsa, ba chear a căuta, să fie întreţinuţi de femei.

Aşa că femeia trebuie cantonată la destinul ei. In niciun caz să nu între în ocupaţiuni incompatibile cu dânsa şi mai ales absorbitoare în gradul de a nu-şi putea vedea de casă, de soţ şi de copii. Se cunosc îndestul tragismele iscate de pe urma unor atari situaţiuni: slăbirea legăturilor conjugale, precum şi neglijarea creşterii copiilor. Şi pacatul este că nu numai în familiile nevoieşe se petrece lucrul astfel, ca femeia să fie ţinută a presta o muncă deosebită spre a mări câştigul indispensabil traiului comun. Obişnuinţa şi nesaţiul încurajat fac că chear în familiile cu dare de mână, unde adesea este şi avere şi soţul câştigă cu mult peste necesitate, femeia să caute să-şi mai capete şi o slujbă cât mai remuneratoare, destinată obişnuit pentru modele sale, veghea familiei fiind lăsată la bunavoinţa servitorilor.

E trist că societatea şi în specie statul încurajează atari situaţiuni. E trist că oamenii singuri n'au înţelegerea rolului lor firesc, ce li s'ar impune dacă nu s'ar lăsa conduşi de nesaţ şi de deşărtăciune. Adevărul însă trebuie să-ţi răsară pregnant, dragă copile, din toate cele expuse şi tu să eviţi a face din căsătorie o combinaţiune cum se obişnuieşte. Chear dacă soţia ta s'ar întâmpla să fie funcţionară publică, să nu te laşi ispitit de câştigul ei personal şi nici ea să nu se lase ispitită, după cum nici de eventuala ei zestre care să fie socotită cu totul în anexă; ci sa te faci în măsură a ţinea tu casa cum se zice, iar soţia să renunţe eventual la ocupaţiunea publică, să fie concentrată numai la cămin, unde totdeauna interesele şi trebile sunt destule şi ele se îndeplinesc bine numai când femeia veghează de aproape.

70

3 XI 1932.

Căsnicia şi căsătoria mea.

In ce mă priveşte personal căsnicia mea s'a organizat imperceptibil. Incă de student, fiind intern la spitalul Brâncovenesc, am făcut cunoştinţă cu domnişoara

Maria-Tereza Baltazar și mama sa care era supraveghetoare. Fără vre-o precisă intențiune inițială s'a legat între mine și acea familie o apropiere care a mers până la prietenie, mai ales în urma unor călătorii făcute laolaltă în țară și prin străinătate, prietenie ce după un timp a dus chear la viață intimă.

Nutrind ideile sociale de cari am pomenit, cum m'am arătat rebel față de normele impuse de condițiunea mea școlărească, tot așa am continuat și mai departe cu intransigența mea, neînduplecându-mă la normele impuse de viața socială. Familia Baltazar, limitată pentru mine la partea femeiască de care pomenesc, n'a arătat nici un fel de împotrivire; și ani dearândul, la răstâmpuri doar întretăiate de ocupațiunile mele mai depărtate, cu stagiul militar sau cu aflarea în străinătate, m'am aflat în convieţuire caşi casnică, moralmente și în conștiință socotind-o pe Maria Baltazar ca soție și ea apreciindu-mă ca soț, fără nicio rezervă.

Această convieţuire a dăinuit peste un deceniu, tocmai până în timpul silințelor mele de a-mi creia o situațiune oficială, deoarece practica obișnuită nu-mi ajungea pentru nevoile traiului. Poate și această convieţuire, cunoscută de unii, bănuită de alții, a constituit un impediment întru ajungerea mea. Trăiam casnic, dar în ochii lumii apăream ca un celibatar, în orice caz un om fără viață conjugală rânduită; așa că nu mă întâlneam, cu participarea familiei ce mi-o apropriasem, decât cu unele rude și unii cunoscuți cari, ca influență de atâtea ori decizivă întru realizarea aspirațiunilor lucrative, nu puteau să-mi fie de vre-un ajutor. Viața mea casnică neligitimată se depăna izolată de vieţile similare consacrate, ai căror membri mi-ar fi putut fi de folos. Nu mi se mărturisea firește, dar aversiunea ascunsă pentru traiul meu casnic a trebuit neapărat să-și facă efectul: în momentele decisive pentru rădicarea mea n'am putut avea concursul înlesnitor pentru situațiunea ce mă iluzionam a o dobândi numai mulțămită însușirilor și meritelor.

Imprejurările pentru o înălțare oficială, s'au scurs odată cu momentele ce mi-ar fi putut fi favorabile, așa că atunci când m'am hotărît să-mi legitimez căsnicia, că-

sătorindu-mă, nu-mi imput deloc a fi cedat vre-unui calcul prea egoist şi meschin. Implinisem vârsta de 40 de ani; faptele se consumaseră; nu mai puteam nădăjdui nimic. Mă şi liniştisem. Pentru mine era hotărît că nu mai pot deveni profesor universitar, cu toate că vechi docent şi mulţi ani însărcinat de curs.

Dar se operase în cugetul meu o prefacere fundamentală. Manifestam, sau mai curând mi se atribuiau, atitudini ce se socoteau concordante cu gândirile mele; ceiace de mulţi ani nu mai era cazul. Imi dădeam samă de vanitatea atâtor gesturi printre cari şi acel al necăsătoriei; dar mă menţineam înainte în virtutea inerţiei. Aşa că după cum este o perioadă de gestaţiune spre a te manifesta într'un chip, tot aşa este şi o perioadă de gestaţiune spre a te schimba şi mai ales a te manifesta într'alt chip. Convingerile ce le manifest acum îşi făceau drumul încă de pe la vârsta de 30 ani; dar ele se frământau mai mult în adâncimea cugetului meu decât la suprafaţa sa, ce putea să apară în corelaţiune cu manifestările de altă dată.

In orice caz greşelile mele iniţiale m'au urmărit şi le-am ispăşit prin izolarea mea şi prin împotrivirea de a mă ridica a celor chemaţi a impune normele vieţii sociale. Ar putea aceştia să se iluzioneze de a mă fi încovoiat; dar realitatea este că n'am cedat nici unei presiuni din afară, ci numai convingerilor mele devenite aşa cum le mărturisesc. Şi aş putea spune că cel dintâi act de recunoaştere efectivă a dreptăţii societăţii, act făcut fără nici o contrarietate şi fără nici un calcul, căci copii n'aveam, nici relaţiuni de societate nu mai râvneam, a fost căsătoria mea la vârsta de 41 ani, soţia mea având 38.

Mi-am dat perfect samă, în afară de obligaţiunile ce decurg mai ales când sunt şi copii, că prin căsnicie fără căsătorie, adică prin concubinaj, familia şi în specie femeia-i care sufere mai ales moralmente, şi barbatul nu trebuie să-i pricinuiască o atare contrarietate. Şi am fost şi sunt bucuros de a fi reparat o atare afectare ce-o pricinuiam căsniciei şi familiei mele.

Nădăjduiesc, dragă copile, că tu, folosindu-te de experienţa şi învăţăturile mele, vei evita greşelile mele şi intâlnind făptura femeiască ce vei aprecia-o vrednică de

tine, în consideraţiunea că şi tu vei fi negreşit vrednic, te vei lega de aproape fără trăgăniri zăbăvitoare şi îndoielnice, făcând să coincidă căsnicia cu căsătoria.

71

3 XI 1932.

Copiii şi creşterea lor. Prin căsătorie se consacră familia supt raportul social. Scopul capital însă al familiei sunt copiii. Chear când nu sunt copii, perspectiva lor rămâne în virtualitate care eventual se satisface prin adoptare, creştere sau ajutorare de copii streini. Oricum şi fără de aceasta familia, chear în stârpiciunea ei totală păstrează caracterul fundamental al cuibului în aşteptare, chear de-ar fi să nu fie ocupat niciodată. Intocmai ca un fruct sec, familia păstrează toată conformaţiunea chear când îi lipseşte conţinutul ce singur îi îndreptăţeşte raţiunea.

Copiii fiind scopul şi principala preocupare a familiei, ei trebuiesc urmăriţi în desvoltarea lor şi ajutaţi să poată atinge maximul aplicaţiunilor lor constituţionale. Familia nu-i poate întru nimic schimba pe copii din întruchiparea lor congenitală; dar ea poate să-i perfecţioneze în apucăturile lor bune, după cum poate să-i şi împiedice în apucăturile lor rele, în anumite limite. Stăruind în părţile bune cari există oricum, afară de cazuri cu totul anormale, familia abate pe copii dela înclinaţiunile rele, ce pot cu timpul chear să se atrofieze. Energia umană fiind limitată, şi fiind folosită mai mult într'o parte, totdeauna cea bună, se restrânge forţamente de partea cea rea, căreia cată să nu i se ofere nici un prilej de folosire a energiei. Iată pentru care cuvânt copiii trebuiesc ţinuţi într'o disciplină, cu atât mai accentuată pentru bine cu cât înclinaţiunea lor ar putea fi mai rostită pentru rău.

Fireşte pentru copiii buni nu-i decât de urmat înclinaţiunile lor, putându-li-se astfel acorda cea mai întinsă libertate de manifestare. Nu acelaş lucru poate fi de practicat cu copiii răi sau cu înclinaţiuni amestecate. Disciplina cât de riguroasă se impune fireşte cam după măsura în care se întrevede ameliorarea, aşa că trecerea

spre libertate să apară, în atari cazuri, ca o răsplată a îndreptării. Nu trebuie uitat cuvântul popular: „mlădița de tânără se îndoaie". Ceiace se poate face în copilărie și adolescență, nu se mai poate face mai târziu. De aceia familia să fie mereu atentă ca să întrevadă în schițarea mijândă a actelor copilărești desfășurarea lor viitoare, spre a ști să le favorizeze sau să le reprime; căci ceia ce nu s'a putut sau s'a neglijat a se face în familie și mai puțin sau nici de loc se va putea face în școală.

De altminterea se socotește greșit atribuindu-i școalei și educațiunea. Școala are prea destul instrucțiunea; cât pentru educațiune, școala nu-i decât o întâmplătoare îndreptătoare: mai mult ca să extindă ceiace s'a făcut în familie, dacă s'a făcut; cât ca să îndrepte școala singură pe copii, lucrul devine aproape o imposibilitate. Școala poate să afineze educațiunea, nu să o și facă. Educațiunea nu se poate face decat în familie și prin familie.

Comportarea părinților este factorul capital pentru educațiune; sfatul lor, ajutat de pilda lor, este elementul sugestionant cel mai de samă pentru copii. Iată pentru care cuvânt părinții trebuie să apară în ținuta cea mai cuviincioasă și vrednică față de copii, iar când imprejurarea ar fi de a se manifesta și altfel, să se ferească cât mai mult de vaza copiilor. In orice caz copiii să fie cât mai feriți de conversațiunile chear cât de serioase și grijile apăsătoare ale părinților. Copiii nu pot aprecia nici realitatea și nici măsura preocupărilor părintești, cu atât mai puțin sentimentele sau resentimentele lor cari iesă din cadrul familial. De aceia se impune toată reținerea sau ferirea pentru comportări ce reclamă o minte coaptă, dacă nu-i posibil ca copiii să-și petreacă mai bine o mare parte din timpul zilnic de-o parte de părinți.

In acest sens îmi amintesc de familia bunicului de pe mamă, unde copiii deși stăteau laolaltă cu părinții în aceiași odaie, masa însă o luau deoparte și nu erau nici odată admiși la conversațiunea celor maturi. Admirabilă măsură care în unele familii se mai păstrează, deși poate rigoarea este dusă prea departe; dar în deobște obișnuința separării copiilor s'a părăsit. Și când socotim că s'a cam generalizat părerea că școala va să facă și educațiunea

copiilor, atunci înțelegem marea neglijență, dublată de practica părintească de a nu se mai feri de loc de copii, ducând de-a dreptul la deviarea lor, chear când ar fi avut înclinațiuni bune. Sfada, sudalma, bataia chear, jocurile de cărți, chefurile și câte și câte, toate în ordinea lipsei de chibzuință și a destrăbălării fără nici o jenă de copii, ba chear luându-i și copărtași, la ce rezultate pot să ducă decât la cele care se văd: ce sameni, culegi.

Partea acestui declin familial sau a insuficienței educațiunii familiale în clasele muncitorești, nu-i mică în vălmășagul acesta social. Sunt nevoi, sunt lipsuri, se petrec nelegiuiri și nedreptăți; năpădesc gloatele cari încotro spre a ieși la un liman; dar câți se întreabă, dintre inșii ce le alcătuiesc, de partea cu care să fi dat un concurs eficace binelui social. Marea majoritate, în loc să manifeste cel mai elementar spirit de prevedere, în loc să-și înfiripe căminul, în loc să-și dea reciproc concurs de la sex la sex, fiecare după fire și după aptitudine, spre a întări familia, spre a crește chibzuit copiii; dimpotrivă se întrece în trai destrăbălat, în risipă pe nimicuri, în distracțiuni vătămătoare și'n chefuri ruinătoare. O astfel de comportare individuală și familială, prin însumare, nu poate duce decât la o mizerie generală, care se perpetuiază prin generațiuni mizere. Orice bun ai da sau i l-ai lăsa celui nevrednic, curând se pulverizează și se nimicește, iar tragismul situațiunii devine cu atât mai ireductibil cu cât vina se caută totdeauna în afară. Totdeauna se vede gunoiul din ochiul aproapelui și niciodată bârna din proprii ochi; iertător pentru sine, omul își îndreaptă asprimea criticei și imputării în afară, fără a socoti urmările.

Tu, dragă copile, închegând familie și având copii sau în lipsă adoptând sau ajutând, cugetă totdeauna la partea de bine ce trebuie tu s'o realizezi, pentru ca însumându-se la părțile bune ce trebuiesc să decurgă dela fiecare, să poată rezulta societatea cea bună și râvnită. De altfel chear neîntâmpinând acea consonanță necesară pentru binele obștesc, ceiace-i mai sigur văzând cum orbăcăiesc oamenii fără nici o socoteală și fără nici un cuget de prevedere, comportă-te astfel pentru binele tău propriu și pentru mulțumirea cugetului tău.

72

7 XI 1932.

Cugetarea abstractă este caracteristica omului.

Cugetarea, în specie cea abstractă, este caracteristica specifică oarecum a făpturii umane, căci de cugetare concretă nu-i îndoială că-i capabil şi ori-ce animal vertebrat. La atâta însemnătate, îndreptăţită fără doar, râdica Descartes această însuşire a omului de-a cugeta, dânsul atribuind de altfel numai omului această însuşire în toată extensiunea, că într'însa singură vedea temeiul şi realitatea existenţei umane. Celebra formulă „cogito ergo sum", *cuget deci exist*, a rămas în domeniul filosofic ca o caracterizare intangibilă spre a se curma toată vorbăria scolastică, ce a mers până la tăgada existenţei însăşi: lumea şi viaţa toată, implicit şi cugetarea, fiind socotite ca un joc de pură iluziune. Va fi fiind poate şi aşa, ar fi putut zice Descartes: simţurile ne înşeală asupra realităţii, vorba lui Eminescu, „ce-un secol ne zice, ceilalţi o deszic", dar eu cuget, şi dacă cuget exist. Mai ştii poate prin trup sunt o pură iluziune; nu pot să fiu însă o iluziune prin cuget. Cugetarea are loc în mine şi ea îmi vădeşte existenţa.

Fireşte că Descartes se exprimă exagerat, prin contrapondere faţă de instabilitatea de cugetare scolastică, şi se exprimă astfel ca urmare la consideraţiunile sale de a atribui numai omului putinţa înţelegerii, de a socoti numai pe om dublat de suflet, în opunere cu animalele. Toate cercetările şi constatările ulterioare au evidenţiat greşeala lui Descartes, cel puţin în sensul că, admiţând o dublură sufletească, apoi si animalele o au, numai că nu în acelaş grad ca omul. Cugetarea îl caracterizează ce-i drept pe om; dar ea nu-i decât extensiunea, complexitatea procesului psihic evidenţiat la animale prin instinct, fără doar cu mult mai acuzat ca la om, şi chear prin discernământ într'un grad destul de pronunţat mai ales la animalele vertebrate.

Ar fi de prisos să mai stăruim asupra aceia ce s'a denumit dualismul constitutiv al omului, ca o caracteristică a fiinţei sale, în opoziţie cu animalele. Partea de închipuire şi de amor propriu de specie am putea zice, în

această chestiune, este atât de mare, că nu face să mai tulburăm chietudinea acelora ce se complac într'asta. Constatăm numai că omul, în desvoltarea lui organică, vine la capătul unei serii animale în tot mai accentuată complicare organică, și tot astfel, în desvoltarea lui psihică, în tot mai accentuată complicare spirituală. Chear vădindu-se disproporția enormă dintre cugetarea umană și restrânsul discernământ animal, după cum se vădește și disproporția mare dintre organismul uman și cel animal, încă nu-i cazul de a-l socoti pe om dintr'o deosebită emanațiune, căci este prea evidentă similitudinea și chear identitatea, subt multe raporturi de organizațiune intimă și de manifestare psihică, între animal și om.

Când vorbim de cugetarea umană, firește că noi ne raportăm la inșii cari cugetă cu adevărat, la inșii cari construiesc și născocesc, la acei *rari nantes in gurgite vasto* cari alcătuiesc floarea speciei umane, *elita* cum se zice, și fără de care n'ar putea fi vorba de cugetare abstractă așa cum trebuiește înțeleasă. Marea mulțime în realitate cugetă puțin, căci nu trebuie să conchidem dela asemănarea grosolană fizică la asemănarea sufletească. Intre omul ce s'ar putea califica cugetător și între omul care nu-i decât simplu muncitor, în cele mai dese cazuri condus și în munca lui, este o deosebire de suflet fără doar foarte cu mult mai mare. decât este între menționatul om muncitor și un animal dintre cele apreciate superioare din punct de vedere mental, cum ar fi multe specii animale domestice.

Majoritatea oamenilor nu cugetă decât atât cât li-i de nevoie pentru viața lor organică. Și nu-i îndoială că mai tuturora li se atribuie un aspect general de cugetare prin faptul de a se găsi strânși laolaltă subt egida vre-unei credințe sau vre-unei doctrine, pentru care negreșit s'a cugetat. Dar în majoritatea oamenilor nu-i decât reflexul cugetării altora, obișnuit al câtorva. Cei mai mulți se socotesc ca îmbrățișând cutare sau cutare fel de gândire; dar în realitate accedează la aceasta nu prin propria lor cugetare, ci prin imitațiune sau prin sugestiune. In privința aceasta sunt foarte edificative operele lui Gabriel Tarde și ale doctorului Gustave Le Bon, cari pun în lu-

mină toată partea binefăcatoare de influenţă a numărului restrâns de cugetători ; dar şi primejdioasa deviere când mulţimile se stârnesc prin propriile lor porniri sau prin inteţirile agitatorilor deviaţi ei înşişi.

Nu-i de loc cazul de a arunca vre-un oprobriu asupra acestui fel de a fi al speciei umane. E o constatare ce urmează să se aibă în vedere cu toată simpatia pentru mulţimile cari prin ele înşile ar cădea într'o amară rătăcire. Cugetarea abstractă aşa cum o concepem, în sens de putinţă inventivă şi creatoare, este produsul unui anumit organ, al creerului, şi acest organ nu-i la gradul de desvoltare adecvat pentru cugetare înaltă decât la un număr restrâns de inşi. Aceasta vine şi'n corespundere cu necesităţile vieţii sociale, unde se cere cugetare abstractă, dar se cere mai ales muncă. Şi cugetarea abstractă este o muncă: e munca creerului, e munca zisă intelectuală. Dar societatea are nevoie în chip mai larg de munca musculară, manuală sau a braţelor cum se zice. Cine poate cugeta şi cugetă, nu poate munci muscular decât doar pentru reculegere. Cine munceşte manual, implicit punându-şi la treabă numai simţurile cerute de munca sa, cugetă mai puţin şi-i ajunge să cugete atât cât este de nevoie pentru exercitarea muncii sale.

Pentru tot ce vom avea de spus privind atitudinile de cugetare, nu ne îndreptăm către marea mulţime muncitoare. Atitudinile de cugetare sunt îndeobşte produsul preocupărilor intelectuale şi ele sunt îmbrăţişate nu atât după evidenţa adevărurilor ce le-ar releva, ci mai mult după înclinaţiunea de cugetare a persoanelor în cauză. Atitudinile de cugetare constituiesc mai mult o satisfacţiune de ordin spiritual, cu slabe repercuţiuni asupra satisfacţiunilor materiale, afară de cazul când formează anumite curente ce trag după ele gloatele, cari servesc de unelte realizării lor.

Aceasta ne îndreptăţeşte a stărui asupra atitudinilor de cugetare şi astfel a face şi o apreciere critică spre a stabili oarecum cari atitudini, în raport cu vremile ce le trăim, pot favoriza binele social sau pot fi potrivnice acestui bine. Căci chear atitudinile de cugetare primejdioase sau iluzorii, pe cât timp rămân în domeniul preo-

cupărilor de ordin particular, fără nici o tendință de realizare, pot fi îngăduite și chear privite condescendent. Dar de îndată ce ar fi să iasă din acest cadru, și păcatul greu este că orice atitudine de cugetare e și în potențialitate de răspândire și de aplicare, se impune a se lua în considerațiune subt punctul de privire al folosințelor sociale și deci a se susținea sau a se combate.

Dacă cugetul tău, dragă copile, se va ridica la abstracțiune și se va îndrepta spre atari preocupări, fii totdeauna atent ca să nu imitezi numai sau să te sugestionezi ușor. Scopul acesta l-am urmărit, de a-ți fi un îndrumător, făcându-ți totodată și critica vieții mele. Și punând eventualitatea c'ai putea să fii determinat ca și mine, de a avea o atitudine de cugetare hotărâtă și precisă, m'am simțit ținut să-ți schițez pe cele mai capitale din diverse domenii, stăruind asupra acelei atitudini de cugetare încercată și apreciată de mine ca mai veridică după ani de meditațiune.

73

10 XI 1932.

Instinctul animal și cugetarea umană. Din cele dintâi începuturi ale cugetării umane a trebuit să se degajeze o concepțiune despre lume și despre viață, deci o anumită atitudine de cugetare în această privință. E foarte de presupus că animalele, cu cugetul lor cât de restrâns, nu sunt lipsite de o concepțiune, fie cât de grosolană, despre lume mai ales, dacă nu și despre viață. Concepțiunea despre viață cere negreșit un fel de întoarcere spre sine și de acolo un fel de proiectare în afară a cunoașterii de sine; ceiace-i greu de admis pentru animale. Dar lumea înconjurătoare se prezintă animalului, îi este favorabilă sau vătămătoare, după împrejurări, așa că și animalul trebuie să-și formeze o ideie cât de vagă despre dânsa.

Numai faptul fricii, ca sentiment de conservare, denotă că animalul are o conștiință, fie cât de vagă, despre ceia de care trebuie să-i fie frică. Nu pot să nu conchid, când văd că un câine bunăoară cunoscându-mă, se apropie încrezător de mine, în vreme ce se ferește sau se agață de

un necunoscut, că în cugetul lui e făcută chear distincţiunea dintre mine şi un necunoscut; el judecă asupra acestei împrejurări, şi că, adăpostindu-se spre pildă într'un colţ când fulgeră şi tună, are o ideie precisă în felul lui despre natură subt acest raport ca şi subt multe altele.

Ceiace la animal este o noţiune vagă, dar indispensabilă existenţei sale, la om devine o noţiune mai precisă ceva şi mai largă prin faptul orizontului său mental mai desvoltat. Aşa că omul implicit îşi formulează o concepţiune despre lume şi despre viaţă prin conştiinţa mai afirmată despre sine. Cât priveşte ca acea concepţiune să corespundă chear realităţii, faptul nu poate fi cu putinţă: şi deductiv după toate constatările noastre de până acum în decursul istoriei, şi inductiv socotind mărginirea firească a orizontului mental uman.

Dar omul primitiv îşi formulează o părere sprijinită mai ales pe imaginaţiune, care-i însuşirea dominantă în activitatea sa mentală. Ulterior cu mult supravine discernământul, înlesnit de observaţiuni. cunoştinţe şi încercări, cari pot să modifice simţitor concepţiunile iniţiale sau chear să le stângă cu totul. Omul primitiv neavând decât imaginaţiunea, cu atât mai prodigioasă cu cât este încă fără nici un hăţ experimental, concepe forţamente lumea şi viaţa într'un anumit fel şi care este cel fictiv, adică cel închipuit, şi altul în acest stadiu de cugetare nu poate fi.

Copilul în pronunţată măsură reprezintă stadiul de desvoltare a omului matur primitiv, şi vedem cât prevalează la copil imaginaţiunea; câtu-i copilul de iubitor de basme, cum toate fiinţele închipuite în poveşti, cu zmei, căpcăuni, zine şi feţi frumoşi, îngeri şi draci... îmbracă un caracter de realitate, cum Moşul Crăciun chear aduce în noaptea respectivă darurile primite, dacă părinţii au avut şi grija de-a face operaţiunea într'ascuns. Copilul trăieşte cu imaginaţiunea chear din clipa ce s'a trezit la conştiinţă, cam între 3 şi 4 ani. Pare chear că imaginaţiunea copilului este cu atât mai revărsătoare cu cât el va putea vădi mai târziu un discernământ larg şi chibzuit. Primele noţiuni ale copilului sunt astfel în chip firesc irizate de imaginaţiune, şi cel mult prin imitaţiune sau prin

încredere copilul acceptă un lucru sau un fapt în justa lui realitate.

Aceasta fu și mentalitatea omului primitiv matur, după cum este și astăzi mentalitatea omului dela țară sau de rând. Omul de rând, omul simplu, cu o instrucțiune ce nu trece de cadrul învățământului primar, rămâne cu imaginațiunea în toată revărsarea; căci imaginațiunea nu se restrânge decât în măsura în care discernământul se afirmă prin cultură. Am putea zice că imaginațiunea și discernământul stau în raport invers: în măsura în care prevalează una din aceste însușiri, cealaltă se întunecă și se atenuiază. Bine înțeles că de o dispariţiune a uneia sau alteia nu poate fi vorba decât în cazuri anormale; altfel imaginațiunea și discernământul se pot echilibra într'o anumită măsură, ceiace tocmai constituie starea normală, ajutându-se reciproc în cunoașterea lucrurilor.

Rămâne însă stabilit că la omul simplu imaginațiunea prevalează în chip normal, și deci concepțiunile despre lume și despre viață sunt forțamente legate de această prevalare. Omul simplu, ca să nu zicem incult, căci poate să fie cineva și cult și totuși să fie dominat de imaginațiune, are concepțiuni anumite, are o anumită atitudine de cugetare ce nu poate fi schimbată subt nici un cuvânt. Cu un discernământ mai larg, poate chear prevalent în cugetul nostru, noi putem vedea șubreditatea concepțiunii simpliste; ceiace nu înseamnă să fie simțită și de omul simplu sau de omul chear cult, dar cu înclinațiune simplistă.

De aceia atitudinile de cugetare simpliste își au și ele sensul și rostul lor. Ele constituiesc o necesitate a omului simplu și a le combate nu înseamnă a le nimici, ba adesea a le întări: căci omul simplu se încăpățânează cu atât mai mult în convingerile lui cu cât este zădărât, lipsindu-i putința de discernare trebuitoare spre a se schimba. In deobște atitudinile de cugetare nu se modifică și mai ales nu dispar prin demonstrațiuni, pentru cari spiritele simple ce le prezintă sunt tocmai incapabile. Atitudinile de cugetare se modifică și eventual dispar numai în decurgere de vreme. Datoria noastră este de a le înțelege și de a le combate eventual numai atunci când pot

fi vădit stricătoare şi încă şi atunci cu mare circumspecţiune, mai mult făcând oarecum loc şi derivând oamenii spre atitudinile ce le socotim mai adevărate; căci după celebra vorbă verificată experimental: „nu distrugi decât ceiace înlocuieşti".

74

11 XI 1932.

Legea celor trei stări ale spiritului uman.

Stadiul de cugetare imaginar este cel mai statornic şi mai răspândit; de aceia şi atitudinile de cugetare fictive sunt şi cele mai extinse şi mai nestrămutate. Pentru Europa, în specie pentru partea ei occidentală, cuprinzând Franţa, Italia, Spania, Anglia şi Germania cu micile ţări prinse între ele ca Elveţia, Belgia şi Olanda, Auguste Comte nădăjduia, ca omenirea din această parte a pământului să treacă la un stadiu de cugetare mai discernativă, mai pozitivă, numai astfel atenuânduse şi chear stângându-se atitudinile de cugetare fictivă. Auguste Comte transpunea într'un anumit fel stadiile de cugetare în spaţiu şi în timp, socotindu-le despărţibile şi clar deosebite, aşa că după dânsul urma oarecum fatal ca stadiul imaginar să rămâie, pentru Europa occidentală cel puţin, în trecut; iar în prezent să persiste cel mult în Asia şi Africa, cu perspectiva implicită de a se stînge peste tot cu vremea şi cu cultura.

Auguste Comte, potrivit cu legea spiritului uman, relevată de el, prin care trei stadii capitale de cugetare se vădesc: cel fictiv, cel critic sau metafizic şi cel pozitiv, socotea că omenirea se deapănă în chip regulat şi imperios pe aceste stadii şi că neapărat trebuie să ajungă la stadiul pozitiv, când toate deviaţiunile prin imaginaţiune şi toate frământările prin critică trebuiesc să se stîngă şi o eră de statornicie bine echilibrată să supravină în cugetare. Aici a fost marea şi frumoasa sa iluziune care a ispitit pe mulţi. Realitatea însă a vădit că stadiul pozitiv de cugetare nu se manifestă decât la un număr cu totul restrâns de inşi, ce-i drept aproape numai în Europa occidentală: dar cât ca să se generalizeze acest sta-

diu, doar secolele și poate chear mileniile de cultură să ducă la aceasta.

Intre timp s'au produs atâtea evenimente de ordin social, dar mai ales psihologic, cari au arătat că dacă legea celor trei stări ale spiritului uman îmbracă ce-i drept o realitate, aceasta se referă numai la evoluțiunea psihică a unui număr restrâns de inși, nu și la psihicul gloatelor umane în general. Cât privește majoritatea copleșitoare a omenirii cele trei stări ale spiritului se îmbină în măsură precumpănitoare pentru stadiul fictiv, afirmat în zone marcate pentru stadiul critic sau metafizic și foarte puțin evidentă pentru stadiul pozitiv. Aceasta ca manifestare colectivă; dar și luat individual omul manifestă tustrele stadiile de cugetare: foarte marcat cel fictiv în copilărie, și pentru cei mai mulți rămâne astfel pe toată viața; cel critic sau metafizic se arată în tinerețe și virilitate și pentru mulți inși rămâne pe toată viața; iar cel pozitiv se arată doar la maturitate și la mulți nu îndestul de stabil.

Așa-i închegată viața psihică umană și altfel nu poate fi. Incât forțamente trebuiesc să prevaleze atitudinile de cugetare legate de stadiul fictiv care-i și cel mai generalizat în specia umană. Așa că într'o societate, fie chear europeană occidentală, se pot stabili categorii de inși cu privire la atitudinile de cugetare. In primul loc și cu caracter decisiv, în avânt de masă bineînțeles, este categoria mulțimii sau a poporului cum se zice, care totdeauna se manifestă într'o atitudine de cugetare fictivă. Apoi este categoria celor cultivați subt imperiul spiritului critic sau metafizic, formând grămada celor cu atitudine de cugetare mai deosebită de a mulțimii, cercând a o îndruma și conduce; dar cele mai de multe ori lăsându-se târâți. Și în sfârșit vine categoria celor care manifestă un spirit pozitiv; dar a căror influență rămâne fatal limitată.

In ce mă privește, având negreșit în germene înclinarea spiritului către pozitivitate, după ce ca copil am plătit tribut spiritului fictiv, iar ca adolescent și tânăr m'am manifestat sgomotos și activ în spiritul metafizic și critic, la maturitate abea am fost în măsură a adânci inextricabilitatea spiritului uman în general și fatalitatea manifestărilor sale în anumite atitudini de cugetare și deci și de

comportare. Urmărirea operei lui Auguste Comte cu deosebire m'a dus către această înţelegere, la care aş dori să ajungi şi tu, dragă copile, spre a pătrunde bine variatele manifestări ale cugetului uman, de unde derivă şi activitatea umană, pentru ca, înţelegând atitudinea de cugetare şi conduita altora, să poţi cu atât mai bine să ţi-o desluşeşti pe a ta în noianul atâtor determinante.

75

12 XI 1932.

Diversitatea atitudinilor de cugetare şi bunul simţ.

Nu-i chestiunea de a stabili deodată un criteriu şi după el să fixăm oarecum veracitatea concepţiunilor şi atitudinilor de cugetare. Cată să fim convinşi că veracitatea este foarte relativă şi că atârnă vremelnic nu atât de consideraţiunea fenomenelor şi a manifestărilor în sine, ceiace nu se poate pătrunde, ci de folosinţa mai ales socială şi cu deosebire civilizatoare dintr'o epocă oarecare. De aceia urmează să vedem ce atitudini de cugetare fatale se degajă din felul de funcţionare a spiritului uman şi să ne acomodăm cu ele înafară de orice relativă consideraţiune de adevăr sau de dreptate în raport cu ceia ce ne-ar apare nouă ca mai adecvat.

Bine înţeles că putem fi edificaţi că atunci când se produc mari frământări sociale, când felurite curente de idei şi implicit de sentimente se ciocnesc, omenirea nu numai se încurcă, ci îşi caută şi cărarea şi că numai când ajunge fixată asupra unui anumit curent, zarva se mai potoleşte şi pacea şi înţelegerea din suflete se răsfrânge şi asupra păcii şi armonizării intereselor. O atare epocă se vede clar că o trăim şi omenirea îşi va găsi stabilitatea şi liniştea numai în prevalarea acelei atitudini de cugetare, în specie a acelui curent de idei, care va corespunde mai bine şi cu interesele ei de trai satisfăcător şi de perpetuare.

Care ar fi să fie acea cale mântuitoare pentru epoca noastră, se va degaja socotim din cele ce urmează; dar nu mai puţin trebuie să cunoaştem cele mai principale a-

titudini de cugetare în feluritele domenii și aspecte ale vieții obștești, spre a ne da samă de însemnătatea lor și totodată de fatalitatea lor, așa că mai curând va fi de socotit că omenirea va găsi în cele din urmă o acomodare pentru diferitele atitudini de cugetare pe temeiul libertății de conștiință, de cât să aibă putința de a-și însuși un anumit sistem fie ori cât de pregnant ca veracitate. Căci nu se va isbuti niciodată a se scoate o cugetare fictivă din atitudinea ei ca să devină critică sau metafizică, când îi lipsește putința acestei manifestări; și cu atât mai puțin să poată deveni pozitivă.

Este nu-i vorbă așa zisul *bun simț* comun impus prin însuși fundamentul naturii omenești și cu deosebire afirmat prin interesele convețuirii sociale. Acest bun simț face foarte mult; și în haosul general de porniri și de curente bunul simț este care ține încă măsura. Poate că extensiunea mai afirmată a bunului simț ar aduce și o clarificare ca și o armonizare a neînțelegerilor sociale; dar bunul simț se limitează unde începe atitudinea de cugetare și dacă se întâmplă ca aceasta să nu fie în prelungirea bunului simț, atunci se încurcă fatal și bunul simț; ba în cazuri de prea pronunțată rătăcire bunul simț se întunecă total.

Ca să ne deslușim mai bine noțiunea bunului simț, vom spune că el este manifestarea instinctelor noastre, manifestarea inconștientului sau subconștientului nostru, ca o chezășie a vieții și a perpetuității ei, afară de orice calcule cari se ivesc numai odată cu conștiința, adică cu cugetarea noastră. In câmpul vieții instinctive, implicit astfel în câmpul bunului simț, nu pot avea loc deviațiuni sau în orice caz extrem de reduse: ancestralitatea și ereditatea imprimă vieții inconștiente și subconștiente directivele lor imperioase.

Deviațiunile se afirmă cu deosebire în viața de cugetare, în atitudinile de cugetare, drept care acele atitudini ce stânjenesc prea mult viața, în specie pe acea socială, se întunecă și dispar și nu rămân decât atitudinile de cugetare cari favorizează viața socială. Dacă se admite o luptă între vietăți și numai acele viguroase trăiesc și se perpetuiază, tot astfel se poate admite o luptă între ati-

tudinile de cugetare, între idei şi între sentimente, şi numai acele cari-s în acord cu viaţa însăşi trăiesc. De aceia ca şi în domeniul organic, în specie animal sau vegetal unde se constată vietăţi ce au dăinuit şi apoi s'au stins, şi în domeniul psihic uman se constată manifestări, în specie atitudini de cugetare cari au dăinuit un timp, cât au corespuns unor nevoi sociale, şi apoi s'au stins. Vom insista mai puţin şi numai în treacăt asupra atitudinilor de cugetare stînse, rămânând a stărui asupra atitudinilor de cugetare în curs.

Cugetarea a servit pe om, l-a smuls din animalitate şi i-a înlesnit să închege o societate şi chear o civilizaţiune cari la rându-le au perfecţionat cugetarea însăşi; dar foarte adesea cugetarea l-a şi deservit pe om. Când cugetarea, în orice domeniu de preocupare şi de interes, s'a extins peste samă, depăşind cadrul necesităţilor normale ale vieţii, omul s'a rătăcit, şi s'a rătăcit cu atât mai mult cu cât a perseverat în rătăcire, după cunoscutul adagio al latinilor: *errare humanum est, perseverare diabolicum.* Acest *perseverare diabolicum*, rezultat dealtfel al tăriei şi încăpăţinării omului într'o direcţiune, dacă a putut avea uneori rezultate bune, în cele mai dese cazuri i-a vătămat enorm. Perseverarea în greşală, fireşte nesimţită şi neapreciată ca atare, a fost răul, ruina şi stângerea societăţilor. Aşa că urmărind feluritele atitudini de cugetare vom avea prilej să vedem până unde manifestarea lor este îndreptăţită şi folositoare şi de unde începe a devia, devenind chear anormală, şi prin aceasta neîndreptăţită şi păgubitoare.

76

14 XI 1932.

Misticismul popular.

Cea mai veche, mai răspândită şi mai precumpănitoare atitudine de cugetare este acea legată de stadiul fictiv al spiritului uman. Acest stadiu a fost cu totul predominant în începuturile omenirii şi astăzi este la fel pentru populaţiunile sălbatece ale Africei şi chear mai civilizate ale Asiei şi pentru marea, şi am putea zice

chear copleșitoarea majoritate a populațiunilor Europei. Imaginațiunea determină atitudinea lor de cugetare și toate încercările de a modifica această atitudine, mai ales când devine păgubitoare societăților și chear individului rătăcindu-l și deviindu-l, nu duc la rezultate mai eficace decât cel mult, mai mult prin constrângere și imitațiune, să le abată pe un făgaș mai adecvat vremurilor.

Atitudinea de cugetare fictivă sau imaginară se manifestă prin convingeri cu atât mai adânci cu cât sunt dobândite ancestral și ereditar și cu cât poporului în general, dedat muncii manuale, îi lipsește și putința și ocaziunea de concentrare, meditare și cercetare spre a-și schimba atitudinea. Omul din popor, omul limitat în general numai la cultura primară pe care și pe aceia o uită și n'o folosește îndestul, primește prin tradițiune păreri despre lume și despre viață, păreri ce iau caracterul de convingere și îndeobște de credință nestrămutată. Omul din popor în privința cugetării rămâne toată viața un copil și de n'ar fi munca mai mult sau mai puțin sistematizată, ce-i este impusă prin nevoile sociale, el ar fi toată viața instabil ca și un copil; ceia ce-i de exclus, căci aceasta ar fi tăgada vieții sociale însăși. Dar urmărit în cugetarea lui imaginară, pentru el nu mai puțin apărând în totul evidentă, judecând cazul subt unghiul constatărilor științifice, rămâi îngrozit de abacadabrantele concepțiuni ale omului din popor; și simți ce binefacere este pentru el cași pentru societate munca legată de imperioasele nevoi ale traiului, spre a-l ținea într'un făgaș normal.

Omul din popor caută deodată să cuprindă în înțelegere lumea toată, năzuință ce-mi amintesc clar a o fi avut și eu ca copil. Lumea însă neputând fi prinsă în înțelegere, dar foarte bine putând fi prinsă în imaginațiune pe care spiritul fictiv o confundă sincer cu înțelegerea, omul din popor își formulează, dacă chear n'are totdeauna primită de-a gata, o ideie despre lume. Și când uneori simte, am putea zice printr'un fel de amestec al spiritului critic, că nu cuprinde îndestul în mintea lui lumea cu tainele ei, omul din popor socotește că trebuie să fie neapărat cineva, tot om ca el dar mai superior, care să cunoască tainele naturii; și, în această deplină

încredinţare, se îndreaptă cu hotărâre către presupuşii oameni a tot ştiutori. Inclinaţiunea aceasta a servit negreşit coeziunea umană, căci i-a îndreptat pe oamenii simpli către cei mai pricepuţi, astfel constituindu-se organizaţiuni spirituale şi sociale stabile; dar a şi dăunat prin aceia că s'a speculat şi se speculează încă buna credinţă a omului din popor.

O scrisoare ce mi-a căzut la îndămână întâmplător, adresată din Iaşi, de un om din popor, la Bucureşti, cu un sentiment de neînchipuită consideraţiune, către un ghicitor ce se califică „profesor în ştiinţele oculte", adică ştiutor în ştiinţele întunecate şi necunoscute, redă într'un chip pregnant psihologia imaginară a omului din popor, preocuparea sa subiectivă sau interioară temperată deocamdată fericit prin ocupaţiunea sa zilnică. Dar rămâi cuprins de îngrijorare văzând cât de puţin lipseşte, pentru ca omul acesta, putând deveni uşor dominat de ficţiunile sale, să ajungă a urmări năluciri, abătându-se dela îndatoririle sale sociale şi neglijându-şi familia, fiind abea ajuns la maturitate, însurat şi cu un copil. Iată scrisoarea căreia i-am îndreptat doar puţin ortografia:

„8 Noembrie 1932.

„Prea Stimate Domnule Profesor.

„Văzând într'unu din ziare reclama D-voastre, relativ la trecutul şi viitoru omului, m'am hotărât să vă cer consultaţia D-voastre, pentru a prevedea trecutu şi viitorul meu.

„Uite Domnule Profesor, de vre-o câţiva ani am o durere în capu pieptului, sau zis furca pieptului, nu pot bine să disting, ori deasupra stomacului, sau interiorul stomacului, căci de dureri nici eu singur nu pot să vă explic aşa de bine.

„Acum Domnule Profesor, vă mai rog să-mi găsiţi un remediu pentru această boală.

„Domnule Profesor, acum vre-o trei sau patru ani, exact nu pot să ştiu că mi-am uitat, am visat trei visuri într'o săptămână în anumite locuri relativ la nişte comori de bani. Şi vă rog Domnule Profesor să-mi explicaţi cum aş putea să reuşesc să-i scot sau visele acestea au fost numai o amăgire pentru mine.

„Acum Domnule Profesor să-mi explicați și vă rog să faceți posibilitatea de-a câștiga la loterie. Căci este aproape un an de când joc, și până în prezent n'am câștigat niciodată și totodată vă mai rog Domnule Profesor să-mi explicați dacă am vre-un noroc sau nu pentru aceste lucruri cari vi le am spus.

„Vă rog Domnule Profesor primiți cei două sute lei taxa D-voastre plus 20 lei pentru corespondența mea înapoi.

„Adresa mea este... (urmează adresa). Vă rog Domnule Profesor trimiteți corespondența mea recomandată".

Iată un document psihic și social de o extraordinară însemnătate privitoare la atitudinea de cugetare a omului din popor cu un grad de cultură cel mai pronunțat poate ce-l dă școala primară. El trece peste toate instituțiunile seculare și chear milenare ce i-ar putea folosi, ca spitalul, școala și biserica, despre a căror competență și putere relativă și îndoielnică se vede că-i edificat și se îndreaptă către *cineva*, a cărui competență și putere îi pare absolută. Ține cu orice chip să aibă avizul acelei competențe absolute, drept care își și impune sacrificiul sumei ce se cere. Oricare ar fi avizul, el se arată dispus a-l urma fără șovăire.

El îi și pregătește omului excepțional, după părerea lui, căruia se adresează, și răspunsul, care poate chear să fie cu totul negativ. Cu chibzuință dealtfel, el nu se prea așteaptă la mare lucru. Durerile de stomah s'ar putea să nu-i mai treacă; visele lui cu comorile s'ar putea să fie năluciri curate, cum le și bănuiește; pentru loterie s'ar putea să n'aibă noroc. De unde reiese că dacă socotința lui ar fi fost mai întărită cultural și dacă ar fi știut, presupunând că le-ar fi cerut, cum să aprecieze sfaturile unui medic, ale unui învățător sau ale unui preot, el ar fi fost liniștit și și-ar fi păstrat cei 200 lei pentru nevoile lui. Dar pentru el societatea oferă neajunsuri cu precugetare, căci nu s'a adresat nimărui din preajmă-i.

Fiind infirmier la ospiciul Galata, unde eu sunt medic, omul acela ar fi putut prea bine să mă consulte pentru stomahul său, dar n'a făcut-o și desigur că nici pentru visele lui cu comorile și nici pentru nesansa lui la loterie

nu s'a adresat nimănui. Atari oficii el le ar fi putut avea gratuit; dar depreciindu-le, nici gratuit n'a vrut să le aibă. El s'a adresat cu convingere, şi sacrificiul bănesc ce şi l-a impus o dovedeşte, aceluia ce-l crede că posedă puteri şi cunoştinţi mai presus decât oricare alţii. I s'a adresat cu un neînchipuit respect: calificarea de „Profesor" repetată de nouă ori în cursul scrisorii lui, denotă atribuirea de însuşiri supraomeneşti şi, afară de plata datorită atât de judicios cum crede el, se vede şi ruga ca spre o fiinţă ca şi divină.

S'a întâmplat să fi surprins cum nu mă aşteptam mai bine dovada a ceiace trebuie să înţelegem prin misticism în genere şi în special prin misticism popular. *Ab uno disce omnes*, vorba romanilor: după un caz atât de pregnant se pot judeca toate. Chear când nu se arată deschis şi făţiş, aceasta-i însă realitatea spiritului popular şi cu acest spirit trebuie să ne acomodăm. Inţelegându-l, să-l dirijăm şi să-l folosim; iar devenind vătămător şi primejdios, cum se poate lesne vedea din pilda dată, să căutăm a-l abate.

77 Intercalat 5 XII 1932.

Răscoalele ţărăneşti din 1907. O ilustraţiune în caracter colectiv a misticismului popular sunt şi revoluţiunile, dar mai ales răscoalele, asupra cărora Doctorul Gustave Le Bon în celebra sa lucrare *Psychologie des foules*, despre psihologia mulţimilor, a arătat partea enormă de subiectivitate mistică în desfăşurarea lor, dacă nu chear şi în iscarea lor. Nu se poate spune că au fost împrejurări cu mult deosebite şi proprii ca situaţiune economică, de acele cu mulţi ani înainte, când au isbucnit răscoalele ţărăneşti la noi în 1907. Şi a se invoca că numai prin starea de mizerie îndelungă, ce-i drept după o iarnă foarte grea, devenise atunci deodată paharul prea plin şi a trebuit să se reverse, e cu totul insuficient.

Fără doar are loc şi un cumul de pricini economice, dar aceasta poate nu atât spre a determina chear izbucnirea nemulţumirilor. Acestea pot sta aţipite ani îndelungi,

decenii și chear secole, fiind în firea omului bunul instinct de a se acomoda cu greutățile sociale după cum se acomodează și cu greutățile cosmice. Nu poate sta niciodată în gândul omului să se ridice împotriva calamităților firii, dându-și instinctiv samă de copleșitoarea lor putere și deci de zădărnicia opintelilor ce le-ar face împotrivă. Cel mult omul se năcăjește pasiv, scrâșnește, blastămă și apoi se calmează și-și reia traiul cu toate neajunsurile ce i s'au cășunat.

Cu bunul său instinct omul este inclinat a se acomoda și cu neajunsurile sociale, numai că aicea pot interveni considerațiuni cari răscolesc ambițiunea sa. Și poate că unul din factorii schimbărilor sociale, cu toate jertfele și pagubele ce pot avea loc într'un moment, este ambițiunea aceasta a omului de a-și întruchipa societatea după nevoile și aspirațiunile sale. Societatea se încheagă mai presus de puterile omului, dar nu mai puțin se desfășoară prin puterile lui; așa că se stabilesc, vrând-nevând, legături cari determină diferitele categorii sociale și dau alcătuirea și aspectul societății dintr'un moment dat. Se formează un echilibru cu o permanentă potențialitate de instabilitate prin stânjenirea la care poate ajunge una sau mai multe din categoriile sociale.

Fără a identifica chear societatea cu un organism biologic, dar prin analogie, fiindcă și societatea este o vietate, o vietate sociologică, se poate deduce că societatea este în suferință când unele categorii sociale sunt în constrângere. Dacă la organismul animal discordanța ivită se manifestă prin boală, la organismul social se manifestă prin răscoală sau revoluțiune. Ducând mai departe comparațiunea și analogia s'ar putea spune că răscoala este numai indispoziţiunea societății pe când revoluțiunea este chear boala ei dealbinelea, după care poate să urmeze însănătoșire și înviorare, dar poate să urmeze și îndelung dezbin și chear moarte. In genere sfârșitul societăților sunt revoluțiunile; răscoalele în obște sunt mai mult preludii.

De unde vedem că răscoalele ca și revoluțiunile sunt procese sociale fatale, oarecum normale, impunând neapărata schimbare de raporturi în alcătuirile sociale. In

mod chibzuit răscoalele ar fi să ducă la anumite rezultate şi poate s'ar şi ajunge, dacă n'ar fi elementul deviator care-i misticismul, adică închipuirea că lucrurile ar fi să fie şi să decurgă într'un fel, pe când în realitate şi chibzuit ele merg altfel. Misticismul este care îndeobşte, extins peste măsură, strică şi viaţa omului individual şi a omului social. De misticism cu deosebire, zis demagogism în colorit politic, se folosesc agitatorii nechibzuiţi sau calculaţi spre a ajunge la situaţiuni ce nu le-ar putea obţine pe altă cale.

Ani de-a rândul se stăruieşte în relevarea răului social ce-ar deriva numai şi numai din pricina cutare sau cutare: în general se vizează o clasă socială sau o cârmuire anumită. Totdeauna se susţine că cei ce-ar fi în suferinţă n'au nici o vină; iar cei arătaţi ca huzuritori au toată vina. Şi astfel se creiază o stare de suflet subt tensiune care n'aşteaptă decât momentul isbucnirii. Starea de tensiune întreţinută prin propagandă, cu atât mai eficace cu cât se face pe ascuns, răscoleşte şi ţine permanent trează subiectivitatea omului care astfel îşi atribuie puteri ce nu le are, nesocotind puterile reale ce-i stau împotrivă. Acesta-i misticismul-forţă care n'aşteaptă decât declanşarea.

Şi astfel s'a făcut că în primăvara anului 1907, după o iarnă grea şi lipsurile de ani îndelungi ale ţăranilor, un incident privind o situaţiune de ogoare în dependenţă de un moşier sau arendaş, să fie scânteia care să aprindă focul, mijind de altfel de decenii în tot întinsul ţării. Şi hai că „vin oamenii noştri" şi hai că „vin studenţii", vorbe vagi purtate de instigatori mai mult sau mai puţin inconştienţi şi interesaţi, şi ţăranii găsindu-se în faţa unei ocârmuiri slabe şi timide, s'au răsculat fără opreliste, cu hotărârea şi cu siguranţa să scoboare raiul pe pământ.

Omul se îndeamnă la rele poate mai uşor decât se îndeamnă la bine. Şi între ei oamenii, odată porniţi pe o pantă, se ţin printr'un simţământ de jenă, chear fără nici o convingere de a fi apucat bine. Unul îşi dă samă de greşeli, dar face ca şi celălalt ca să nu rămână de ruşine. Şi în această privinţă e semnificativă scena, de multe ori repetată, când ţăranii fiind satisfăcuţi pe dată în cere-

Scanned with OKEN Scanner

Inv - 109388

rile lor, fără să mai ajungă la violențe, întrebau totuși: „dar cu revoluțiunea cum rămâne!" Voiau să distrugă, să spargă ceva, chear să omoare, ca să-și îndeplinească misiunea. Nu înțelegeau cum să se mai tragă înapoi când acum calea apucată înăbușise scopul; devenise chear scop; culmea misticismului în copleșitoare revărsare.

A trebuit o schimbare imediată de guvern și o represiune din cele mai crude spre a se opri locului această nimicitoare revărsare de misticism. Bunul simț și cuvântul oricât de chibzuit nu mai erau ascultate; așa că formula lui P. P. Carp: „întâi represiune și pe urmă vom aviza", cu toată aversiunea demagogică cu care fu întâmpinată, fu aceia ce se ceru pe dată aplicată.

Schimbarea socială nu fu decât aparentă, nu fu decât vană ca și vanitatea însăși ce o reclama; ceia ce-mi dădu prilejul să concretizez lucrul în cartea mea *Viitorul României*, încă de pe atunci, înainte de a adânci filosofia și politica pozitivă, revizuindu-mi convingerile, expunând realitățile și îndreptându-mă astfel pe calea ce urma s'o calc mai apoi cu toată hotărîrea.

78

15 XI 1932.

Misticismul cultural. Omul, dacă nu poate cuprinde lumea și viața în cunoștința lui decât relativ cu mari silinți, încercări și observațiuni, și încă-i rămâne atâta necunoscut, că în cele din urmă trebuie să conchidă la imposibilitatea pătrunderii sensului existenței, cu imaginațiunea însă omul cuprinde lumea toată, fie și infinită, și prin fel de fel de ipoteze sau închipuiri socoate, în chipul cel mai firesc, a-și fi dat samă de dânsa. Imi amintesc cum ca copil mă preocupau în chip deosebit chestiunile finalității lucrurilor. Mi se părea prea simplist a mă simți achitat admițând originea divină a lucrurilor; mă preocupa existența în sine cu creator cu tot și-mi făuream fel de fel de ipoteze tinzând la deslegarea finală a lucrurilor. Veșnicia existenței însemna pentru mine veșnicia totului, văzut și nevăzut, în necurmată prefacere și devenire. Aveam cugetarea mistică;

dintr'odată cătam să mă pun în comuniune cu natura, explicându-mi-o, și astfel să-mi precizez și rațiunea vieții mele.

Crescând și cultivându-mă, mi-am dat sama de nemăsurata și netemeinica mea încumetare. Dar s'ar fi putut să nu mă trag deloc înapoi, constatând în ce măsură spiritul popular se bizuie pe închipuirea sa despre lume și în ce măsură marea majoritate a oamenilor culți se încumetă a pătrunde sensul final al existenței. Căci imaginațiunea primează nu numai la omul simplu sau agramat; ea poate prevala și la omul cultivat și învățat. La mulți oameni culți discernământul nu merge deopotrivă cu imaginațiunea. Se vede că, și'n virtutea inclinațiunii umane inițiale, imaginațiunea în loc să se pună în serviciul discernământului, o ia înainte și-l târâie după dânsa.

Astfel că se manifestă în prelungirea misticismului organic popular un misticism cultural, care a prevalat mai ales în evul mediu cu filosofia scolastică; dar și astăzi are reprezentanți numeroși în ceiace s'a denumit filosofia critică și metafizică, socotindu-se pe cale de excesivă interpretare, să ajungă și la determinarea rațiunii finale a lucrurilor. Poate cel mai ilustru reprezentant al acestuí misticism doctrinar, către declinul filosofiei scolastice, a fost Spinoza cu *Morala* sa, expusă în chip de teoreme matematice, și cu al său *Tratat teologico-politic*, spre a servi organizațiunea socială. Iar în zilele noastre nu mai puțin ilustru reprezentant al spiritului metafizic, deci mistic cultural, este Bergson care, în cunoscuta sa lucrare *Datele imediate ale conștiinții*, socotește a stabili prin simplă intuițiune, prin ceiace s'ar chema contact direct al cugetului nostru cu lumea, convingeri oarecum de nestrămutat asupra lumii și vieții.

Tocmai intuițiunea, acest contact direct firesc și fatal al omului cu natura, a dus la misticism, care s'a manifestat multiplu după capetele ce l-au formulat. Intuițiunea este un proces de imaginațiune, care poate duce la rezultate numai dacă ajunge la deducțiune ce-i un proces de discernământ. Când se îmbină intuițiunea cu deducțiunea, adică astfel zis imaginațiunea cu discernământul, se poate ajunge la rezultate mai restrânse firește, dar

mai pipăite și mai sigure, rezultate relative bine înțeles, dar cu cari poporul în deobște și chear atâția și atâția învățați și mai ales filosofi nu se împacă. Cugetarea obștească stă mereu subt imperiul inițialelor sale porniri.

Dar misticismul, fie popular sau agramat, fie cultural chear, trebuie să devie sistematizat și astfel disciplinat, spre a putea corespunde nevoilor sociale. Și misticismul se disciplinează luând forme religioase, morale, sociale și filozofice. Aceste forme, precisate ca tot atâtea atitudini de cugetare, sustrag chear din capul locului pe individ dela cugetarea și închipuirea lui proprie care l-ar rătăci poate iremediabil, spre a-l face adeptul unui anumit sistem de cugetare, și individul se lasă cu atât mai ușor câștigat cu cât a cugeta prin sine nu-i o treabă prea ușoară; dimpotrivă; în cât individul în general este mulțămit că alții cugetă în locul lui. Astfel se explică multiplele organizațiuni spirituale în diverse domenii unde apar și anumiți inși calificați a conduce, cum sunt demnitarii sau capii politici, sau a oficia, când se stabilește și un anumit ritual, cum sunt preoții.

Religiunile toate și cele mai multe sisteme morale, sociale, politice și filosofice sunt emanațiunea misticismului. In deobște toate se prezintă cu un caracter absolut pentru adepții lor și relativ numai în judicioasa apreciere că corespund unor necesități sufletești mai ales sentimentale și că, dacă în ceia ce li-i particular se exclud, într'o consideraţiune mai înaltă, ele trebuiesc să coexiste, așa după cum coexistă feluritele limbi ce exprimă în fond una și aceiași gândire. Și religiunile mai ales, ori cât de variate ca ritual nu exprimă în fond decât una și aceiași înclinațiune de cuget: pătrunderea sensului existenței și credința nestrămutată în acel sens.

79

16 XI 1932.

Atitudini religioase. Religiunile fac oficiul de sistematizare a misticismului popular, care într'altfel ar varia la nesfârșit după jocul feluritelor imaginațiuni și ar duce la mari rătăciri, într'atâta că o

societate nu s'ar putea închega şi chear întruchipându-se n'ar putea dura. Viaţa socială organizându-se în diferite regiuni ale pământului după mediul şi după putinţa de înţelegere mai largă sau mai restrânsă a oamenilor, cu deosebire după rasa lor şi în consecinţă după capacitatea lor de manifestare şi de exprimare, religiunile, ca sistematizări de cugetare cari să-i lege laolaltă, au trebuit să varieze.

Aşa că nu-i vorba care religiune este mai adevărată. Năzuinţa universalizării unei religiuni pe temeiul adevărului pur ce-ar avea privilegiul să l conţină, s'a iscat abea după ce feluritele organizaţiuni umane s'au întâlnit, şi în nevoia unei unificări spirituale, fără de care o legătură strânsă nu poate avea loc, fiecare organizaţiune a socotit că religiunea ce-o are şi subt imperiul căreia s'a desvoltat, ar fi cea mai convenabilă a se universaliza. Şi pentru că întâlnirile dintre diferite organizaţiuni umane, fie naţiuni, fie popoare, fie şi numai deosebite formaţiuni colective dintr'acelaş popor sau neam, deşteptau pe primul plan eghemonia sau predominarea uneia faţă de celelalte, întru a le înfrânge, subjuga şi asimila, spiritualitatea respectivă, în specie religiunea, servea ca principal imbold şi mijloc.

Totdeauna preocupările de primul plan, fie în ordine religioasă, fie mai apoi în ordine sociala sau politică, au format şi formează imboldurile spirituale cari înteţesc rivalităţile dintre oameni şi competiţiunile lor la îndestulările vieţii. Preocupările de primul plan, actualmente mai mult în ordine socială şi politică, răscolesc misticismul de bază, care isbucnind alimentează luptele, fie războaie, fie revoluţii, fie şi numai simple înăspriri de raporturi şi nepotriviri de interese, într'o măsură incomensurabilă şi adesea cu o cruzime de neînchipuit. Şi astfel apare contrastul isbitor de urmărire în teză abstractă şi ideală a unei uniri, armonizări şi fericiri universale; iar în teză concretă şi reală de nimicire, subt forma cea mai crudă şi mai întinsă, a celor socotiţi ca adversari. Aşa că la adăpostul şi subt mirajul formulelor celor mai umanitare şi mai cucernice, chipurile pentru a servi simpatia şi iubirea

dintre oameni, se produc cele mai abjecte încăierări și nimiciri.

Acesta-i spectacolul ce ni-l oferă trecutul și prezentul omenesc într'o măsură tot mai accentuată. Și atenuarea acestor înăspriri de raporturi între oameni, dragă copile, nu se poate întrevedea decât în posibilitatea unei mai largi înțelegeri a vieții umane, în specie a societății, în domeniul spiritual. Firește că mulțimea prin ea însăși nu poate să ajungă la o astfel de înțelegere; dar ea după cum sprijină adversitățile și luptele, ar putea ajunge să sprijine apropierile și înțelegerea; însă cu o imperioasă condițiune, fără de care lucrurile nu s'ar putea schimba niciodată: să fie înclinată a se încrede nu în fantasmagorii, nu în vorbe bombastice cari-i captează buna credință: ci în realități, nepărăsind elementarul bun simț care-i cea mai sigură călăuză în toate actele vieții.

Bunul simț însă poate fi redus și chear nimicit prin excesiva extensiune a misticismului. Misticismul se vădește ca o inclinațiune firească a spiritului uman în prima sa fază care-i predominantă și chear singura existentă la oamenii simpli. Omul prin închipuire se constată în legătură cu natura toată, simțind evident incomensurabila ei dominațiune și astfel tinzând să vadă, cum și de drept, viață în toate întrupările și fenomenele naturii. Acestea depășindu-l în deobște sunt și socotite de om ca puteri mai presus de el, cărora este gata a se supune, adorându-le. Omul imprimă neapărat din caracterul lui întrupărilor ce-l depășesc și astfel le atribuie porniri potențiate, dar cam la fel cu ale lui.

Astfel se alcătuiește *fetișismul*, care-i atitudinea de cugetare fundamentală a spiritului uman, subt imperiul căreia omul din capul locului și-a revărsat gândurile, întruchipându-și ca un caracter mai special limbajul. Căci indiferent de limba ce un om o vorbește, exprimarea-i totdeauna în sensul însufleţirii lucrurilor, în așa măsură că până și lucrurile cele mai simple, cele cari-s făurite chear de om, apar însufleţite: e fetișizarea predominantă în toate actele vieții noastre, dar mai ales în exprimare. Nu zicem numai: soarele arde, luna strălucește, ploaia cade, copacul înflorește..., unde se vede oarecum actul

de inițiativă atribuit soarelui, lunei, ploii sau copacului... ; ci zicem și: dulapul se poticnește, oglinda lucește, ușa scârțîe..., unde nu poate fi nici un semn de inițiativă din partea lucrurilor ; dar limbajul, produs al fetișismului, ne dictează să fetișizăm și ceiace n'ar fi de fetișizat.

Omul pornit fatal pe panta fetișizării sau însufleţirii lucrurilor, a fetișizat apoi și ideile și chear sentimentele, bineînțeles plasticizându-le în întruchipări închipuite, când s'a produs, ca o prelungire a fetișismului fundamental intangibil și inmuabil, acea revărsare de puteri ideale, zei și zeițe de tot soiul, după sex firește, căci sexualitatea-i doar predominanta vieții : *politeismul.* Și nu s'a mulțumit omul numai cu închipuirea zeilor și zeițelor ; ci, folosind darul lui de exprimare plastică, i-a fasonat pe zei și zeițe din lut, metal, piatră, ca să-i aibă la îndămână, nu numai ca să și-i amintească, ci rătăcire, ca să-i și fetișizeze, de unde *idolatrizarea*, care fu o deviare a politeismului și fără doar și pieirea lui.

Căci printr'o reacțiune firească se constituiră religiunile sistematizate, cele mai principale unificând zeitățile într'una singură, *monoteismul*, și urmărind în principal să stîngă deviațiunea idolatrică a fetișismului original și intangibil. Mozaismul, budismul, creștinismul și mahomedanismul, închegate în legătură cu rasele și mediurile lor de apariţiune, au combătut idolatria fără s'o fi putut stînge complect odată ce se extinsese prin misticismul popular, revărsând asupra raselor și natiunilor respective ideia capitală a unității naturii în ființa unuia și aceluiaș făuritor, fie că i s'ar zice Iehova sau Brahma, Dumnezeu sau Alah. Dar după cum limbajul nu se poate dezbara de a fi fetișist chear când n'ar fi deloc cazul să fie, tot așa și religiunile, mai mult sau mai puțin, nu se pot dezbara de a fi politeiste, prin adorarea sfinților ierarhizați, și chear idolatre cu reprezentarea și venerarea lor în imagini plastice, pictate și sculptate, mergând până și la fetișizarea multor obiecte ca inele, amulete, pietre scumpe... exact în nota de fetișizare extensivă plastică ce se vede la popoarele sălbatece.

In felul acesta, dacă religiunile au servit desvoltarea spiritului uman și stabilizarea societăților, ele, după îm-

prejurări și timpuri, la isbucnirile de interese opuse, au alimentat, dacă n'au și fomentat pe deantregul, aversiunile și încăierările. Religiunile au temperat asperitățile între adepți; dar poate în egală măsură le-au ațâțat față de adversari. Pe cât se cultivă și se manifestă iubirea între coreligionari, pe atât se vădește și se aprinde ura față de cei de altă religiune. Așa că în iurășul luptelor de interese au fost târîte toate religiunile cu toată puterea lor de învăpăiare și mai apoi alte atitudini de cugetare, de alt ordin, după timpuri, dând astfel caracteristica zbuciumărilor omenești în toiul cărora ne și aflăm.

80

18 XI 1932.

Iluzionări mistico-sociale. Misticismul popular caracterizat mai ales prin fetișism, ca și cel cultural în care se pot încadra și toate religiunile, căci ele îndeobște se încheagă prin și subt inspirațiunea unui personaj distins și cultivat, cum au fost diverșii făuritori religioși ca Moise, Buda, Isus sau Mahomed, servesc organizațiuni sociale și ca atare urmează să fie întru totul respectate în mediul căruia îi corespund și în rolul menit a-l îndeplini. In acest înțeles *pragmatismul*, ca atitudine de cugetare filosofică modernă sau modernizată prin Wiliam James, acceptă și îndreptățește orice doctrină religioasă și orice sistem filosofic sau social din moment ce răspunde unor nevoi spirituale precise și îndestulează astfel și interesele materiale judicioase. E atitudinea cea mai cuminte de avut în varietatea credințelor și aspirațiunilor umane, întru cât majoritatea oamenilor se găsesc mai mult în stadiul de spirit fictiv, puțini în stadiul de spirit critic sau metafizic și prea puțini ajunși la stadiul pozitiv de discernământ implicând relativitatea manifestărilor omenești și îndreptarea lor într'un cadru de cugetare și de sistematizare relativă universală.

Dar misticismul popular ca și cel cultural duce deseori la alunecări și deviațiuni persistente cari tulbură viața individului și prin aceasta viața societății. In ordine socială, ca niște escrescențe cari îmbracă particularitatea

unor tumori ce stânjenesc totalmente un organism animal sau uman, deviațiunile aceste se generalizează, prinzând în unele momente colectivități și chear societăți întregi cari, subt dominațiunea tulburărilor produse, pot să și dispară sau în cel mai favorabil caz să stagneze cu totul.

Astfel este *mesianismul* ca emanațiune cu deosebire a mosaismului sau poate mai bine precizat a judaismului care-i mosaism diluat foarte mult prin talmudism, un fel de criticism religios, și prin misticismul etnic judaic. Majoritatea poporului evreu în spiritualitatea sa așteaptă pe cineva, un Mesia care va să vie și să-i arate calea mântuirii, scoțându-l din stagnarea sa și prin el, ca „popor ales", omenirea întreagă să fie îndreptată pe făgașul fericirii perpetue.

Creștinismul, derivațiune a mosaismului, a crezut să stângă această vană și necurmată aspirațiune către un Mesia ce tot va să vină, stăruind că Mesia a și venit în persoana lui Hristos și omenirea toată urmează să fie împăcată. Dar deviațiunea este deviațiune și pentru cei prinși într'ânsa o vădită posibilitate și realitate. Prin contrast parcă, față de un Mesia osândit și crucificat ca orice criminal de rând, mesianismul a devenit și mai acuzat la poporul evreu și mai acuzat mai ales după fărămițirea sa prin lume, ca singura urzeală spirituală ce le menține încă unitatea lor socială.

In decepțiunea urmată după răspândirea și îmbrățișarea creștinismului, când se văzu, după însăși vorba lui Isus că: „împărăția mea nu-i din lumea asta", că armonia universală urmărită nu se realizează decât dincolo de moarte, deci dincolo de realitatea pipăită ce omul o trăiește, misticismul popular mai ales a reisbucnit sau mai curând a fost răscolit, ca un foc ce zace un timp potolit, și popoarele au vărsat în *utopism*. O anumită făptură nu poate da fericirea oamenilor; dar dânșii în grămadă și-o pot face singuri. Și astăzi trăim subt această încumetare a colectivităților omenești, dovadă Rusia, de a realiza fericirea visată sau preconizată.

De utopism se leagă cu deosebire închegări de sisteme sociale cum sunt *socialismul*, dar mai ales *comunismul* ce-ar fi să realizeze chear armonia universală. Se scapă

din vedere că, dacă unificarea nu se poate produce în domeniul cugetării însăși, și după legea celor trei stări ale spiritului uman este fatal ca să nu se producă, ea nu se poate produce cu un cuvânt mai mult în domeniul vieții concrete, vieții practice, unde se mai alătură și diversitatea intereselor și mai ales a sentimentelor.

Dar utopismul este o deviațiune tot atât de copleșitoare ca și mesianismul și până să se stingă din imprejurări ce nu atârnă nici de priceperea și nici de putința omenească, urmările-s fatale și împotrivirea celor ce văd primejdia și calamitatea nu-i îndreptățită atât într'o postură de combatere pe cât de salvare. Căci după cum nu se poate zăgăzui o revărsare de ape, un cutremur de pământ, o isbucnire vulcanică, chear un incendiu prea extins, o năvală de lăcuste..., așa nu se pot zăgăzui pornirile revărsătoare omenești devenite intense și extensive. Incât judecând bine, când deviațiunile de cugetare și implicit de acțiune îmbracă caracterul năvalelor barbare, al revoluțiunilor cum a fost cea franceză și cum este cea rusească, al războaielor cum a fost cel prin care trecurăm, al crizelor economice legate de invaziuni, revoluțiuni și războaie, cum este și criza de neînchipuit prin care trecem acum, deviațiunile acestea sunt adevărate calamități fatale și de neînlăturat și altă postură cuminte, dată vana încumetare și neputința reală a conducătorilor popoarelor de a putea face ceva, nu-i decât resemnarea și salvarea după posibilități.

De aceia, dragă copile, înțelegător, precum te presupun, al acestor situațiuni și de ordin material, dar mai ales de ordin spiritual, căci de acolo derivă mai mult răul, te vei feri a te iluziona de vre-o posibilitate de înfrângere pe dată a răului, vei căuta să nu fii cuprins de val, să te resemnezi și să activezi doar atât spre a-i face pe cei din preajmă-ți mai înțelegători și mai cuminți. Viața spirituală este numai acea subiectivă, interioară, transmisibilă când este de oarecare valoare; iar viața obiectivă este atât cât o trăiești și individual și colectiv prin persoanele cu cari ești în consens de cuget și de sentiment, și fericirea-i numai atât cât ți-o poți face și realiza în acest cadru.

A te avânta aşa într'o doară, cum am făcut-o eu ca adolescent mai ales, cu nume să realizezi, fericindu-te pe tine, şi fericirea altora, este pur utopism, este vis curat, şi inseamnă să-ţi iroseşti şi să-ţi amăreşti fără sens viaţa care poate fi relativ fericită, printr'o judicioasă înţelegere şi chibzuită conduită, chear în preajma celor mai mari calamităţi. Dar cugetul tău trebuie încă să fie degajat de alte deviaţiuni cari dacă din fericire nu se generalizează ca cele arătate, în schimb pot să-ţi stânjenească viaţa interioară sau subiectivă.

81

18 XI 1932.

Iluzionări mistico-spirituale

Iluzionări tot atât de mari, dar cu răsunet mai redus din punct de vedere social, fiindcă în deobşte exclud posibilitatea unor întinse organizaţiuni colective, au loc în viaţa subiectivă sau interioară mai ales când anumite stări emoţionale şi cu deosebire sentimentale le îndreptăţesc manifestarea. Căci omul în general transpune în afară imaginile cugetului său, dându-le un conţinut obiectiv. Chear unde ar fi să recunoască clar subiectivitatea unor atari manifestări, cum sunt *visurile*, el încă nu se poate acomoda cu ideia numai a realităţii lor subiective, ci le atribuie şi o existenţă obiectivă, numai că nu în lumea realităţilor vizibile şi tangibile, ci în lumea închipuită, dar pentru majoritatea minţilor reală, a spiritului.

Visurile sunt negreşit imagini şi crâmpeie de activitate mentală sustrasă prin somn de controlul simţurilor şi deci apărând cu atât mai reale, deşi de atâtea ori într'o întruchipare ciudată şi fantastică. Puţine sunt visurile cari să aibă analogie cu faptele manifestate subt controlul simţurilor. Şi atunci în general se surprinde uşor legătura acestor visuri cu preocupările noastre obişnuite şi se poate concepe că unele visuri să continuie şi să desăvârşească oarecum unele gândiri încă neclare. Dar, fără a se recurge numai decât la demonstraţiuni riguroase ce s'au făcut, visurile rămân, în bună înţelegere, ceiace şi realmente sunt: manifestări în somn ale activităţii noastre

cerebrale ce n'ațipește totdeauna deplin. Ba încă se pretinde că activitatea cerebrală nu-i deloc suspendată chear în somnul cel mai profund: subconștientul ar lucra astfel permanent. numai că noi nu înregistrăm decât unele manifestări mai intense, fie și poate fiindcă atunci nici somnul n'ar fi așa de profund.

Interpretarea pentru visuri a omului simplu a fost și ea foarte simplă. Am visat că m'am aflat în cutare loc, mai mult sau mai puțin depărtat. Fără doar că am și fost chear în acel loc: amintirea clară a visului mi-o spune clar. Dar e tot așa de evident că n'am fost trupește în acel loc; tot timpul m'am aflat în patul meu. Atunci a fost alt eu al meu; nu eul meu trupesc, căci el nu s'a deplasat; ci eul meu sufletesc, căci mi-i evident că el s'a deplasat, căci altfel nu-mi pot explica cum m'am aflat deodată și în pat și'n cutare loc. Și astfel omul simplu a trebuit să facă ipoteza cea mai simplă și să se socotească *dublat*: trupul rămas locului, iar sufletul, dublul său, invizibil în starea de veghe, pornit să se manifeste în starea de somn.

Dar un astfel de *dublu*, cum era calificat mai ales de egiptenii antici, sau *suflet* cum i se zice îndeobște, nu s'ar putea nimici nici prin moarte; căci dacă are putința de a părăsi trupul omului cum se întâmplă în somn, fără doar că are mai ales putința de a-l părăsi când moare. De-acolea noțiunea sufletului neatârnat și nemuritor. Și asta fu destul pentru a strămuta toate manifestările vieții dela trup la suflet, socotindu-l vehiculul veșnic, permanent și intangibil al existenței însăși. Acesta fu conceptul inițial și esențial, îmbrobodit apoi în felurite chipuri după rase, după mediu și după diverse religiuni, pentru a ajunge, în scopul orientării necesare a vieții sociale, la noțiunile de *rai* și de *iad*, polarități de bine și de rău prin cari sufletul, ducând mai departe în etern însușirile trupului, va gusta, după felul de comportare în viață, plăcerile raiului sau va îndura chinurile iadului.

Atât cât se limitează la acest concept noțiunea de suflet obiectiv poate servi la ameliorarea vieții, astfel alcătuind și obiectul mai al tuturor religiunilor, încât nu poate fi loc de a găsi pricină de deosebită critică. Toate

procesele noastre mentale se proiectează în chip firesc în-afară şi pot fi lesne luate ca realităţi obiective. Numai cu vremea, cu scurgerea generaţiunilor, cu experienţa şi cu desvoltarea cunoştinţilor aceste proiecţiuni mentale se pot întoarce la izvorul lor, la realitatea lor, la creerul care le-a emanat. Dar pentru aceasta omul trebuie să fie ajuns la stadiul pozitiv de cugetare, ceia ce nu-i câtuşi de puţin la majoritatea oamenilor; ba, în temeiul ascendenţei şi al tradiţiunii, nu-i nici la mulţi din cei ce scrutează cu discernământ fenomenele naturii.

Ar fi deci trudă zădarnică a demonstra şi releva iluziunea unui dublu uman, a unui suflet obiectiv. Viaţa obiectivă o înţelege oricine, pentrucă-i pipăită şi simţită; viaţa subiectivă, manifestare a unui anumit organ, în specie a creerului, nu poate fi sesizată ca atare, ci-i obiectivizată în chip fatal. A şterge această iluzionare, admiţând c'ar fi cu putinţă, s'ar produce un mare dezbin în cugetul oarecum stabilizat astfel al mulţimilor, pentrucă de o stabilizare prin pozitivitate nu poate fi vorba, şi s'ar deslănţui o vajnică neînţelegere şi încăierare. Fără doar că o atare deziluzionare, neurmată de-un echilibru sufletesc, indiferent de ce formă, alimentează în principal revoluţiunile şi crizele sociale.

Dar dacă credinţa în suflet şi mai ales în nemurirea lui obiectivizată, poate fi acceptată şi se poate acomoda şi cu armonia socială şi cu cea individuală, unele modalităţi ale acestei credinţe pot duce la rătăciri ce căşunează neajunsuri mai ales activităţii individuale, până în gradul chear de a duce la adevărate anormalităţi. Odată pornită cugetarea pe panta aceasta, se întâmplă pentru mulţi, pe cari munca obişnuită nu-i ţine pe calea cea sănătoasă, să se dedea chear cu totul preocupărilor din sfera aceasta a iluzionării excesive. Ajung să creadă că sufletele, supravieţuind în etern, pot fi învocate şi chemate în sfera îndeletnicirilor lumeşti actuale. Şi prinde să se facă de unii aceia ce se cheamă *spiritism*; iar alţii, pentru a mări confuziunea, convenabilă şi speculei la care se poate ajunge pe calea aceasta, se ocupă de ceia ce se cheamă *ocultism*, şi atunci apar maeştrii şi într'o sferă şi într'alta, captând minţile naive şi nu rar şi minţile cari înseamnă ceva.

Ce sunt vrăjitorii și ghicitorii pentru mistica populară, ajung să fie spiritiștii și ocultiștii pentru mistica culturală. Unii se dau la această practică pentru mulțămirea sufletului lor ca să zicem astfel, cum a fost cu B. P. Hasdeu care nu se putea împăca cu disparițiunea obiectivă a unicei sale fiice Iulia. Alții fac spiritism și ocultism mai mult pentru mulțime, găsind un mijloc de câștig; iar alții, chear savanți ca Charles Richet, se vede după îmboldirea unei ascendențe spirituale, cu toată activitatea lor științifică de-o viață, se tem să nu le scape unele fenomene reale ce cred dânșii c'ar putea fi în spiritism și în ocultism și înclină până să certifice într'o măsură oarecare posibilitatea existenței obiective a unor atari fenomene.

Incă de tănăr, înclinat a nu mă lăsa târît prea mult de închipuire în cunoașterea naturii, și mai apoi judecând lucrurile prin prisma constatărilor reale, n'am putut să atribuiesc nici un fel de realitate obiectivă unor fenomene cari, spre a se releva, cer o anumită transpunere de spirit și mai ales cer întunerecul, de unde și calificarea atât de justă de ocultism. Dar și practica mea de medicină mentală, punându-mă în situațiune de a cerceta cazuri foarte acuzate de spiritism, cu invocarea de spirite chear, am putut să mă încredințez de dominațiunea ce o poate exercita asupra activității mentale o excesivă subiectivitate. Spiritul celui chemat firește n'are cum să apară; dar spiritistul crede până la halucinațiune, și obișnuit nu-i apar decât spiritele oamenilor sau literaților ce i-a cunoscut sau studiat, așa că el le atribuie propriile sale idei în nota personajului invocat. Și apoi aceste spirite invocate sunt mai mult auzite decât văzute, căci auzul devine mai lesne halucinant ca văzul. Când se întâmplă să fie prins și văzul, atunci este nebunie curată.

Dar cum am spus, viața cu interesele și nevoile ei nu iartă astfel de alunecări și în tot cazul nu le lasă a se generaliza. Așa că tu, dragă copile, te vei feri de astfel de închipuiri; dar nici te vei încumeta a le nimici la aceia ce cred în ele cu adevărat. Ii vei evita și nu vei lua contact, nevoit fiind poate a o face, decât prin laturea preocupărilor în afară de ceiace se poate prea bine spune că este a lor *ideie fixă* sau *monomanie*.

82 20 XI 1932.

Deviaţiuni mistico-spirituale. Spiritismul şi ocultismul sunt manifestarea cea mai pronunţată a misticismului cultural. Fără doar că şi un sentiment de jenă faţă de ceiace se poate constata în chip clar şi la lumina zilei, a condus pe adepţii acestor concepte vagi şi confuze la calificarea frecventă de ocultism. Dar pe de altă parte se evidenţiază, în chip curios, atitudinea spiritiştilor şi ocultiştilor de a prezenta preocupările lor ca referindu-se la constatări cu totul concrete şi sigure. E subiectivitatea proiectată în afară în modul cel mai pregnant posibil, admiţând sinceritatea atitudinii lor de cugetare; căci multe comportări de acest fel sunt de pus la îndoială, mai ales când specula credulităţii şi naivităţii populare apare evidentă, precum în cazul omului cu scrisoarea către „profesorul" ocultist, de care am pomenit,

Misticismul popular, pe lângă credinţa în suflet nemuritor care poate sluji şi ca un mare stimulent în viaţă, socotind perspectivele raiului sau ale iadului după felul de comportare a trupului, are încă multe alte închipuiri cari, rămâind în sfera cugetului individual, pot fi inofensive; dar pot deveni cu totul vătămătoare de îndată ce se extind, fiind cultivate şi manifestate uneori colectiv. Astfel este credinţa în *drac* sau diavol ca iscoditor al răului pe lume, contraponderat de Dumnezeu, ca principiu prevalent al binelui. Dar vatamarea-i vădită când se ajunge la un fel de cult al diavolului, ceiace se atribuie ghicitorilor şi vrăjitorilor, chip spre a se face a toate ştiutori, şi mulţimea ignorantă le dă crezare şi le cere sfat, evitând pentru nevoile şi greutăţile lor înlesnirile sociale curente şi singurele îndeobşte eficace.

Şi tot astfel, în această ordine de credinţe şi de închipuiri, sunt *stafiile* sau *strigoii*, cari reclamă neapărat întunericul spre a se arăta; ceiace nu slăbeşte câtuşi de puţin convingerea; întunericul este condiţiunea neapărată, parcă tocmai printr'asta dovedindu-se evidenţa pentru cei înclinaţi a admite astfel de întruchipări. S'ar putea poate interpreta aceste concepte populare, la cari urmează să

adăogim şi personagiile din poveştile populare, ca feţi-frumoşi, zine, zmei, căpcăuni... precum şi închipuirile cu iele, vârcolaci.., ca reminiscenţe şi rămăşiţi ale politeismului egiptean, dar mai cu deosebire elino-roman.

Munca însă înlesneşte echilibrul sufletesc popular. Nevoile vieţii nu iartă pe ţăran şi nici pe muncitor a se lăsa de tot pradă închipuirilor lor mistice, aşa că bunul simţ, garanţia ordinei şi a armoniei posibile sociale, prevalează. Nu tot astfel stă lucrul cu cărturărimea, cu lumea pretinsă cultă. Având timp de meditaţiune, ba chear îndeletnicirea ei fiind mai mult în sfera intelectuală, alunecarea devine mai uşoară pe panta proiectării în afară a închipuirilor, mai ales când lipseşte criteriul unui discernământ disciplinat prin cunoştinţi mai adânci şi cercetări.

Aceasta explică cum se organizează fel de fel de secte în domeniul religios şi fel de fel de curente în domeniul social şi filosofic într'un spirit absolutist, fiindcă prevalează la fiecare din aceste organizaţiuni ideia că au de partea lor adevărul întreg Or, vorba lui Remy de Gourmont, „ceiace-i mai grozav când cauţi adevărul, este că-l şi găseşti" şi atunci bizuit pe adevărul şi dreptatea absolută, porneşti să îndrepţi lumea toată pe drumul ce-ţi apare ca cel mai potrivit. Fiind puternic îl impui cu sila, iar simţindu-te slab, te doseşti. te ascunzi, faci acţiune ocultă în aşteptarea împuternicirii spre a o face deschisă. Faptul că alţii nu-ţi agreiază conduita, în loc să te pună în gardă faţă de propria ta atitudine de cugetare, ce s'ar prea putea să nu fie tocmai cea dreaptă şi adevărată, din potrivă te îndârjeşti şi persişti în acţiunea concepută.

Astfel se explică atâtea şi atâtea curente cari, neputându-se manifesta deschis dela început, spre a nu-şi fărâmiţa organizaţiunile, închipuiesc fel de fel de ritualuri cari alcătuiesc preocuparea şi legătura adepţilor şi ajung de se veşnicesc doar în acest fel de manifestare. In acest cadru ar intra ocultismul cu feluritele sale manifestări, în cari e cu totul îndoielnic dacă inşii participanţi îşi dau vre-o samă de spiritul şi ţinţa preocupărilor lor, cum a fost odinioară *cabala*, cum a fost şi este încă *magia*, nuanată în albă şi neagră. Şi poate că nu se depărtează în

acest sens de ocultism nici *francmasoneria*, al cărei scop umanitar n'ar fi să fie ţinut ascuns numai pentru a ascunde totodată şi practicile rituale tradiţionale, cari de sigur sunt şi prin aceasta mai extravagant închipuite de mulţime decât vor fi fiind în realitate.

Nu putem concepe pentru mersul normal al omului şi al societăţii decât o singură cale, decât o singură atitudine de cugetare, la care încă neajungându-se sau poate neputându-se atinge niciodată pentru temeiurile arătate, lumea va să sufere. Odată neaflată acea cale, dibuirea fatală duce la nenumărate rătăciri şi greşeli, printre cari noi n'am relevat decât pe cele mai capitale. Şi atunci înţelegi, dragă copile, că te pui la adăpost numai printr'un criteriu de relativitate, astfel având capacitatea de a scruta partea de bine posibilă în orice atitudine de cugetare ce nu-i de tot anormală; dar mai ales să revii mereu la bunul simţ, care-ţi dă măsura cea dreaptă şi cuvenită chear în cele mai încurcate şi dureroase situaţiuni.

83

21 XI 1932.

Atitudini morale. Atitudinile de cugetare de cari am vorbit până acum au dirijat conduita omenească. Fie în conformitate cu bunul simţ, fie deviind mult până chear la anormal, aceste atitudini au imprimat şi condiţionat mersul, desvoltarea şi stângerea societăţilor până astăzi. Aşa că atitudinile morale, exprimând direct comportarea oamenilor între dânşii, au derivat nesmintit dela aceste atitudini de cugetare.

Dar în deobşte majoritatea oamenilor, deşi într'un stadiu de spirit fictiv şi deci mistic, lasă laoparte toate închipuirile lor şi toate întruchipările cari în general nu cadrează cu nevoile şi interesele vieţii practice. Nu cultivă obişnuit decât câteva concepţii cărora le atribuie chear şi o existenţă obiectivă, pentru a-şi îndreptăţi năzuinţele spre bine, fiind vorba în general şi de binele social nu numai personal, şi a se îndepărta de rău nu numai pentru sine, ci şi altora necăşunându-l.

Aşa că formula cartesiană: „gândim metafiziceşte,

dar trăim și lucrăm fiziceşte" este tocmai directiva instinctivă de care se conduce în general omul simplu și astfel, subt raportul aprecierii după sine, ținându-se în făgașul bunului simț adică al instinctului sănătos ce nu înșeală niciodată, se conduce foarte bine și după formula practică: „ceiace ție nu-ți place altuia nu face". Limitându-se la acestă conduită, în afară de orice considerațiune mistică și mai ales ocultă, omul ar corespunde satisfăcător intereselor și chear idealurilor vieții. Astfel ar putea duce un trai mulțumit și s'ar putea chema fericit.

Dar în avântarea după sensul absolut al existenței și cu deosebire al vieții, mulți oamenii își pun chestiunea rostului conduitei lor, și odată ce-și pun problema caută să o și rezolvească: și după capacitatea lor de înțelegere, dar mai ales după înclinațiunea lor firească. Așa că asupra conduitei care-i tocmai obiectul moralei, ideile variază fără doar mai puțin în raport cu atitudinea de cugetare, fie chear mistică, și mai mult în raport cu pornirea organică. Incă înainte de a se desluși îndestul cugetarea abstractă și de a se afirma conștiința, înainte ca omul săși pună întru rezolvire problemele lumii și ale vieții, după cum am arătat dela început, el are înclinațiuni instinctive organice cari îi condiționează în pronunțată măsură și cugetarea. In cât purtarea omului primează cugetării însăși și de multe ori cugetarea și-o manifestă de așa fel, ca să îndreptățească conduita sa determinată organic.

De aceia foarte adesea morala cuiva poate fi în discordanță cu credința sau cu filosofia sa, iar potrivirea când are loc nu-i atât un rezultat al cugetării însăși, pe cât o fericită alcătuire a acelui în cauză. Așa că orientările morale mai ales la oamenii cultivați se pot socoti independent de orientările lor religioase, sociale sau filosofice. Așa se explică cum s'au arătat în anumite perioade mai mult moraliști decât filosofi propriu zișI. In special Socrate, deși socotit ca mare filosof, n'a fost în realitate decât moralist, afară dacă nu dăm calificării de filosof înțelesul mai mult moral ce l-a avut, de iubitor de înțelepciune, adică de chibzuință, de cumințenie în viață; și atunci poate că mai propriu ar fi ca filosofilor, în înțelesul modern de cercetători ai rațiunii lucrurilor, să li se

dea numele de metafiziceni. Dar obiceiul devine oarecum lege, aşa că spre a nu face o confuziune neavenită, vom socoti atitudinile morale deosebit de cele filosofice sau metafizice mai propriu zise.

Socrate nu se ocupa de loc de problema existenţei. El accepta politeismul, pe atunci în floare, ca o comportare de cuviinţă faţă de societatea aflată atunci subt auspiciile zeilor. Dar în ordine practică, pentru conduita de toate zilele, care conduită condiţionează în definitiv totalitatea manifestărilor celor mai generale sociale, Socrate era necruţător. Dacă se poate vorbi de-un filosof al bunului simţ, calcat pe atunci în picioare de sofiştii a tot stăpânitori, după cum astăzi este adesea calcat bunul simţ de conducătorii şi pretinşii orientatori ai popoarelor, apoi acel filosof a fost Socrate, plătind cu osânda la moarte marile stânjeniri aduse sofiştilor.

Dar trecutul omenirii înregistrează încă fel de fel de curente morale, ca *stoicismul* care punea temeiul şi înobilarea vieţii în resemnare şi abnegare; *epicurianismul* care recomanda plăcerea raţională, adică îndestularea cu măsură a simţurilor; *cinismul* care se manifesta printr'o brutală nepăsare; *scepticismul* prin îndoială... toate cu repercusiuni mai departe şi până în zilele noastre, cu speranţa unei orientări bizuite pe bunul simţ mai mult decât pe vre-un sistem filosofic.

De altfel şi filosofia asiatică, în special acea chineză, din cele mai vechi timpuri, cu vestitul Confucius, a fost mai mult morală. Mai nimic privitor la origina lucrurilor, mai nimic privitor la disecarea spiritului uman, ceiace fu poate o caracteristică a cugetării europene, morala asiatică este cu totul practică şi în maximele ei se întrevede mai mult o notă de pozitivitate decât de metafizică; exceptând doar India, unde brahmanismul cu rigiditatea formulelor sale şi budismul cu abnegarea şi pasivitatea sa, şi Persia, unde zoroastrismul cu balansarea dualismului său de bine şi de rău, dau o notă prea abstractă şi prea teoretică, susceptibilă a fi pătrunsă numai de iniţiaţi: un fel de ocultism asiatic înstreinat tot mai mult de nevoile şi interesele vieţii sociale, un fel de stupefiant psihic mai mult de cât un real stimulent spiritual sau moral.

84

22 XI 1932.

Atitudini sociale și politice.

Morala se manifestă cu deosebire în cadrul bunului simț și ingeniozitatea moraliștilor stă în găsirea formulelor cari să fie înțelese și practicate de toată lumea. Morala nu cere numai decât o anumită atitudine de cugetare. Poți fi sau nu religios, adică să ai o anumită concepțiune despre lume sau să nu ai, morala-i dictată, ca să întrebuințăm o formulă metafizică, în specie filosofică kantiană, de imperativul vieții sociale, altfel zis, în chip mai concret, de pornirile vieții însăși, tinzând a se păstra subt forma cea mai convenabilă și mai îndestulătoare. Că pentru a se generaliza și impune oarecum în chip absolut, morala s'a grefat pe o religiune, asta s'a făcut prin necesitatea de uniformizare reclamată de închegările sociale. Dar se înțelege ușor că morala este cu totul primordială și ea se schițează chear și în viața animalelor.

Căci se întâmplă și cazul ca să fie înși capabili a-și însuși o atitudine de cugetare, de a și-o formula și singuri, de-a fi chear religioși cucernici, și totuși să nu corespundă imperativelor vieții: să le lipsească tocmai facultatea distincțiunii binelui de rău, să fie dominați în așa măsură de isbucnirea trebuințelor lor organice, că să nu mai aleagă calea îndestulării lor, să fie totalmente lipsiți de noțiunea vătămării ce-o cășunează semenilor și societății; cu un cuvânt să fie ceiace se cheamă *amorali*. Aicea are loc conceptul despre *criminalul născut* al lui Lombroso ca și constatarea făcută asupra multor alienați de-a fi și amorali. E vorba sau de un defect congenital sau de un defect dobândit, ce nu se leagă numai decât cu alte manifestări; dar un defect care scoate neapărat din cadrul societății pe acel ce-l are, fie că ajunge într'un penitenciar, fie într'un spital de alienați, când amoralitatea sa lovește închegarea socială.

In ce privește însăși societatea, asupra întocmirii ei și mai ales a posibilităților de modificare în raport cu necesitățile vieții, anumite atitudini de cugetare se impun și ele în deobște în corelațiune cu atitudinile de cugetare

din alte domenii şi cu condiţiunile de trai ale categoriilor sociale din cari pornesc. De acolea provine şi dezacordul diferitelor atitudini sociale, dezacord ce poate să meargă până la încăierări sângeroase ce caracterizează războaiele şi revoluţiunile.

In teză abstractă se manifestă firește dorinţa de a ajunge la o înţelegere finală, la pace eternă cum se zice; dar niciodată nu se poate cădea de acord asupra chipului de a convieţui, asupra acelui *modus vivendi* care să satisfacă pe toţi în general şi pe fiecare în parte. Şi din tot ce-am expus până acum se înţelege că la o atare fază definitivă nici nu se poate ajunge. Societăţile sunt într'o necurmată oscilanţă şi ideia de pace este preţuită şi dorită prin contrast cu faptul de război sau de zbuciumare economică. O pace prea îndelungă, căci nici nu trebuie să ne gândim serios la o pace eternă, ar fi o lâncezire de care lumea ar căuta să se scuture.

Totuşi, în relativitatea lucrurilor, chestiunea se pune şi lumea este ahtiată după o formulă care ar linişti-o. Acestei aspiraţiuni cată să-i corespundă preocupări de ordin general social, deci atitudini sociale. Şi atunci în opunere cu *liberalismul* care a dominat peste tot secolul al XIX-lea şi domină încă în multe ţări prin alcătuirea socială actuală europeană calificată burgheză, s'a arătat *socialismul* care consideră omul în genere nu numai subt aspectul libertăţii care l-a smuls din robie şi din servaj şi l-a făcut salariat, ci şi subt aspectul solidarităţii, ca viaţa lui să fie în îndestulare subt toate raporturile. Dacă societatea burgheză actuală nu duce la un astfel de rezultat, atunci să se întocmească o alta care să ducă. Şi atunci năzuinţa aceasta altoită pe misticismul popular firesc, alimentat de militanţi cari până una alta pot ajunge pe dată la situaţiuni pipăite, capătă avânt, şi pentru mulţi, mai mult decât o convingere serioasă, care ar cere îndelungă meditare şi cercetare, devine o modă, care se adoptă cu uşurinţa cu care se adoptă în genere orice modă.

Şi judecata apare simplă. Care-i clasa mai în suferinţă? Acea ce-a fost totdeauna: clasa zisă de jos, cea proletară. Ea trebuie să se fericească. Cum? Trecând peste hotarele naţionale şi politice, ea să alcătuiască o

forță unitară care să schimbe fața lumii. „Proletari din toate țările, uniți-vă!" celebra formulă a lui Karl Marx a apărut ca un talisman mântuitor subt raportul social și economic, adumbrind un moment toate ireductibilile deosebiri milenare de ordin mai ales psihologic, deci organic, deci primordial, vădite prin limbă, prin moravuri și prin interese chear. Și tocmai Germania, de unde apăruse formula mântuitoare, trebuia să-i dea și desmințirea cea mai invederată prin pregătirea sa formidabilă ostășească, deslănțuind cel mai formidabil război din care s'a putut vedea, și după relevările atât de interesante ale Doctorului Gustave Le Bon, ce forțe invizibile și profunde condiționează viața socială.

Formula marxistă n'a putut avea trecere decât la cea mai mistică aglomerațiune de popoare cari, după cum de bine de rău se acomodau cu Țarul, au acceptat tot așa de ușor să se acomodeze de bine de rău cu Lenin. O atitudine socială calificată comunistă după denumirea celebrului manifest inițial marxist, impusă de niște doctrinari pe cale de poruncă și de silă cu pușca, cum se impunea odinioară altă atitudine socială pe cale de ucaz și de silă cu cnutul. Indiferent de procedarea economică a comunizării pământurilor și centralizării întreprinderilor publice, în fond o extensiune a mirului primitiv, care până acum nu constituie încă decât o sacrificătoare și istovitoare experiență, starea de suflet a poporului n'are și n'ar putea avea nimic schimbat.

Și s'a produs o vastă mișcare iconoclastă, din ordin, de distrugere chear a bisericilor și templelor religioase; dar în scurt compensată prin introducerea și celebrarea imaginilor comuniste și ateiste, în fond servind aceiași nestrămutată inclinațiune mistică a poporului. Așa că economicește nu-i vre-un câștig, ba din potrivă nevoia și lipsa generală; iar sufletește ce se poate închipui schimbat, dacă în locul icoanei Sf-tului Nicolae din firidele despre răsărit este așezat chipul lui Lenin sau al lui Karl Marx și dacă în locul crucilor și prapurelor de odinioară se poartă la manifestațiuni și la serbări flamuri și steaguri roșii? Această înlocuire de semne simbolice poate oare da vre-o siguranță că în sufletul acela mistic nu stă

mijând ca subt o cenuşă scânteia amorţitei credinţe religioase ce ori când poate isbucni? Pentru moment se vădeşte clar la ce grea încercare şi zdruncen a putut duce pe un popor îndepărtarea şi înstreinarea cu totul de căile străbune.

In realitate atitudinile sociale ca ideie, şi politice ca aplicare la popor, nu sunt decât extensiunea atitudinilor sociale concepute de inşi mai culţi. Cum aceştia însă, în lipsa unor orientări comune, au atitudini deosebite, fatale în felul lor după cultura lor, dar mai ales după stadiul de evoluţiune sufletească ce-l au, şi se luptă între dânşii, poporul este întrebuinţat ca o pastă din care, după putere şi mijloace, îşi modelează fiecare o organizaţiune. Dacă poporul ar întâlni numai o singură atitudine socială precumpănitoare, el şi-ar apropia-o pe aceia, ca în Italia cu fascismul, sau ar accepta-o silit ca în Rusia cu bolşevismul; dar în restul Europei poporul, întâlnind încă diferite atitudini, şi le apropie după interesul şi inclinaţiunile sale şi de-aicea derivă, cum este şi la noi, atâtea şi atâtea curente politice, dintre cari nu puţine sunt şi vătămătoare. Până în cele din urmă marele înşelat este însuşi poporul, care se resimte cel mai mult de instabilitatea regimurilor politice prilejite mai mult prin ambiţiuni de cât prin imboldiri judicioase pe cât timp lipseşte o directivă unitară.

E în natura lucrurilor să fie astfel şi o atitudine cuminte din punct de vedere social, dragă copile, este de a te putea limita la a fi mai mult spectator. Ţi-am arătat îndestul temeiurile în privinţa aceasta şi personal, alunecând uneori către unele atitudini sociale şi politice, sunt în toată măsura de a-ţi arăta şi vanitatea lor. Ajungând, spre fericirea ta, mai curând ca mine la înţelegerea lucrurilor, tu vei putea mai din vreme să foloseşti o atitudine prin care, neexpunându-te la aversiuni, să te poţi deda mai cu priinţă şi mai cu folos carierei tale şi prin aceasta să foloseşti mai mult societăţii. Căci încumetarea întru a îndrepta sau chear şi numai a reforma o societate în fundamentele ei, nu poate să ţină decât de o deconcertată iluziune ce nu face şi nu trebuie să spulbere reala linişte şi fericire ce-o poţi avea.

85 24 XI 1932.

Atitudini filosofice. Accentuându-se procesul psihic de discernământ la unii oameni, aceştia nu s'au mulţumit cu datele asupra lumii impuse de imaginaţiune sau cum se zice obişnuit de intuiţiune. Aşa zisele *date imediate ale conştiinţii*, chear după concepţiunea lui Bergson, nu sunt decât intuiţiunile primordiale şi implicit mistice, clarificate oarecum prin spiritul critic şi amplificate prin cunoştinţile pozitive impuse de cercetările ştiinţifice, odinioară mai restrânse, astăzi foarte cu mult mai lărgite; dar niciodată putând avea pretenţiunea de a slei chestiunile ridicate de sensul existenţei.

De îndată ce s'a tins însă la cuprinderea şi înţelegerea totală a existenţii, tendinţă fără doar primordială şi mistică, soluţiunile finale au variat după orizontul intelectual al cugetătorilor şi cercetătorilor. De acolea au decurs varietatea şi multiplicitatea doctrinelor şi sistemelor filosofice din cele mai îndepărtate timpuri până astăzi. A ne aventura în domeniul atât de complex al deosebitelor sisteme filosofice nu poate fi obiectul nostru. Cum am spus şi mai înainte: sistemele de cugetare şi în special cele filosofice privind finalitatea lucrurilor, sunt creaţiuni spirituale fireşti, după felul aproape al creaţiunilor organice, cum ar fi speciile animale şi vegetale; deci fiecare sistem cu puterea sa particulară de manifestare şi de trăinicie, aşa că foarte multe s'au stins în cursul evoluţiunii şi nu mai prezintă decât doar vre-un interes ca al fosilelor biologice.

Faza medievală filosofică, scolastică mai ales, care a durat mai multe veacuri, n'a fost decât un vast mozaic de cugetări diferite bizuite pe constatări şi imagini foarte instabile; dar s'au menţinut ca un exerciţiu critic, în contrast cu misticismul religios creştin, tulburat şi el în absolutismul său prin supravenirea discernământului ce trebuia să ducă la atâtea şi atâtea secte dintre cari s'a degajat cu o putere de viaţă mai remarcabilă *protestantismul.* S'ar putea poate chear spune că pregătirea scolastică n'a fost decât o emanare şi o degajare prin discernământ a spiritului critic ajuns astfel la o desfăşurare de

sine stătătoare, după frământările din sânul creştinismului vădite mai ales prin răsunătoarea ceartă *arianică*, prin desfacerea bisericei de răsărit *ortodoxă* de cea din apus *catolică*, şi mai apoi prin *reforma* protestantă cu toate derivatele ei.

Filosofia *scolastică* a servit desigur ca o derivaţiune, sustrăgând o sumedenie de inşi cugetători dela certurile religioase ajunse la cuţite şi abătându-i spre preocupări de un ordin ce să nu tragă după el mulţimile mistice, ci cel mult spiritele dornice a se smulge din iadul atâtor neînţelegeri brutale. Aşa că filosofia scolastică, dacă n'a putut ajunge firește la adevăruri prea evidente, în schimb a domolit resentimentele şi printr'asta certurile religioase s'au atenuat mult. Serviciile scolasticei produse prin primele isbucniri ale discernământului şi spiritului critic, care trebuia apoi să ajungă la metafizica propriu zisă, au fost imense. Deşi de natură pur abstractă şi deci mai mult negativă, aceste servicii au înlesnit desfăşurarea filosofiei raţionale a veacului al XVIII-lea şi mai apoi a celei pozitive a veacului al XIX-lea.

Culminanţa filosofiei critice metafizice raţionale a fost atinsă cu Kant în vestitele sale opere: *Critica raţiunii pure* şi *Critica raţiunii practice*, în cari geniala sa subiectivitate se desfăşoară cu o atât de sugestionantă splendoare, că critica ce i-a făcut-o curând Schopenhauer, mai ales în opera sa despre *Fundamentul moralei*, n'a fost băgată în samă. Ulterior trebuia însă să se recunoască dreptatea lui Schopenhauer, care n'ar fi să fie socotit, cum se face obişnuit, ca făuritor al unui sistem filosofic pesimist, căci pesimismul şi optimismul, în bună înţelegere, nu reprezintă decât stări de afectivitate relativă, ci ca un mare precursor al filosofiei ştiinţifice sau pozitive, bizuită nu pe dialectica ideilor, ci pe constatarea faptelor.

Dar ca o contrapondere a filosofiei *spiritualiste* care duce aproape la izolarea cugetării, admiţându-i-se chear o existenţă în sine, existenţă ce ar fi tocmai unica realitate, ce-ar fi ceia ce se cheamă în deobşte spirit de care realitatea pipăită şi trăită depinde, reapăru cu aceiaşi intensitate filosofia *materialistă* cu enciclopediştii francezi: în principal d'Holbach şi Diderot, socotind *materia* ca unica

realitate ținând în dependență și cugetarea. In prelungirea spiritului critic și metafizic, iluzionat de ideia pătrunderii categorice a esenței naturii, materialismul mai apoi, cu naturaliști ca Haeckel în lumea germană, Letourneau în lumea franceză, Darwin și Huxley în lumea engleză, socotea să sleiască chestiunea finalității lucrurilor, dedându-se la argumentări tot atât de subiective subt aparența lor obiectivă.

Astfel extins discernământul cu pretențiunea de a rezolvi finalitatea lucrurilor, fie în laturea spirituală, fie în laturea materială, nu poate duce decât la rezultate nesigure și prisoselnice. Când convingerile în acest domeniu se limitează la o satisfacțiune personală fără repercusiune în afară, faptul devine inofensiv. Dar nu-i ideie ce să nu caute să se proiecteze în afară și deci să se concretizeze, mai ales, la persoanele cari n'au atins stadiul de spirit pozitiv. Și alt leac nu-i pentru înlăturarea interciocnirii ideilor și cu un cuvânt mai mult a sentimentelor, decât cercetarea și munca concretă. Pe acest tărâm se pot întâlni toate bunele voințe chear și cu credințe adânc deosebite.

Ca niște pilde de relevat rămâne să onorezi deopotrivă, dragă copile, două mari personagii românești: unul spiritualist Gh. Asachi, ajuns la adânci bătrânețe, al cărui epitaf scris de el însuși îi arată frumusețea cugetului legat de munca virtuoasă: „Aici zace corpul aceluia carele în viață purta numele de Gheorghe Asachi, iar după ani recăzând în pulbere, sufletul ce-l învia se întoarse în sânul Celuia ce l-a fost urzit și Căruia totdeauna se închina prin păzirea virtuții"; altul materialist Vasile Conta, stâns prematur în plină virilitate, din ale cărui opere filosofice, calificate chear de el ca materialiste, mai ales din *teoria fatalismului*, se degajă o înțelegere a fenomenelor și proceselor sufletești de toată pozitivitatea. Incât îmi vine să mă îndoiesc că, ajungând la maturitate, ar mai fi ambiționat să-și întocmească și să-și desăvârșească vasta operă plănuită despre metafizică, cel puțin în felul ca să se fi încumetat a prinde și expune sensul final al lucrurilor.

Personal, încă de copil, țintind, firește metafizicește, a cunoaște esența lucrurilor, m'am depărtat dela explica-

ţiunile religioase, şi prin avânt nemăsurat m'am îndreptat spre filosofia materialistă, socotind alături cu mulţi corifei să iau chear atitudine de absolută tăgadă, afirmându-mă ca ateist. De altfel se ştie că în bună logică spiritualismul duce la teism; iar materialismul la ateism. Atitudinea mea de cugetare a fost o atitudine extremă, care nu poate duce decât la discordanţe spirituale cu repercusiuni stânjenitoare în domeniul vieţii sociale. Mi-am dat samă mai târziu de postura mea neavenită, firește cu consecinţele ce trebuiau să decurgă fatal; dar cel puţin în cugetul meu mi-am revenit.

E o ambiţiune ce nu cadrează cu alcătuirea noastră organo-psihică, dragă copile, ambiţiunea de a adânci şi stăpâni absolutul lucrurilor. Ne ivim şi ne trezim într'o lume ce ne depăşeşte prodigios, încât ajunge să o pătrundem şi să o stăpânim cât mai just şi mai cuminte în limitele puterii şi priceperii noastre. Mai departe este *necunoscutul* ce trebuie să-l avem în atenţiune respectuoasă, pentrucă cu cunoscutul de noi face un tot: *fatalitatea supremă.* Acest tot poate fi cugetat, şi se pare că-i caracteristica numai a omului dintre toate animalele de pe pământ de a-l cugeta; a-l înţelege însă şi mai ales a ne încumeta să-l expunem amănunţit altora, apare ca o pretenţiune absurdă. Şi oricât s'a putut îndreptăţi pretenţiunea aceasta prin celebra vorbă: *Credo quia absurdum*, cred fiindcă-i absurd, bunul simţ dictează mărginirea chibzuită a preocupărilor noastre; şi astfel ajungem la atitudinea de cugetare pozitivă sau ştiinţifică.

86

25 XI 1932.

Atitudini ştiinţifice sau pozitive. Dacă a existat cu adevărat un filosof şi un cugetător care a făcut realmente *tabula rasa* de orice prejudecăţi şi de orice idei şi convingeri dobândite pe calea unei intuiţiuni imaginare şi deci mistice, apoi acela n'a fost Descartes, ci Auguste Comte. Descartes în celebrul său discurs *despre metodă*, adică metoda de cercetare spre a ajunge la adevăr cum se zice, numai a încercat să se emancipeze spiritualmente, fără să fi isbutit. Cele mai multe din

inclinațiunile și ideile anterioare s'au strecurat în cugetul lui Descartes și i-au deviat discernământul mai ales în privința socotinții că omul s'ar deosebi fundamental de animale prin suflet, se vede atribuindu-i sufletului o existență de sine stătătoare și proprie numai omului. Astfel Descartes a socotit pe om ca o ființă oarecum privilegiată și investită cu însușiri speciale; ceiace s'a dovedit, după cum am arătat, a nu putea fi nici logic și nici mai ales deductiv. Auguste Comte dimpotrivă, când a făcut tabula rasa și a făcut fără să facă mare caz de asta, a rămas hotărât la punctul de vedere al relativității, impus de spiritul științific sau pozitiv: „totul este relativ; iată singurul principiu absolut".

Filosofia pozitivă constatând caducitatea iremediabilă a sistemelor religioase și filosofice, când discernământul are loc în cadrele strictei realități, cere ca punct de pornire în urmărirea tuturor problemelor, din orice domeniu, exactitatea faptelor și menținerea convingerilor la atât cât comportă orizontul cuprins de cunoștinți exacte. Tot ce iese din acest cadru și nu poate fi conceput decât prin închipuire și deci *ipoteză*, trebuie să fie socotit numai ca atare: concept sau domeniu ipotetic. Orice incursiune mentală mai depărtată, în caracter de siguranță și adevăr, nu-i decât metafizică, și filosofia pozitivă renunță a se deda la aceasta.

Ba în timpul din urmă, părându-se se vede că lucrurile nu sunt destul de încurcate cu metafizica, s'a mai închipuit, se vede tot în continuarea ideii de existență a spiritului a parte, și *metapsihica*. Și doar e fapt deplin constatat că pe calea aceasta, a extensiunii misticismului primitiv și instinctiv, nu s'a ajuns la nici un rezultat. Nimic nu s'a stabilit și nu s'a descoperit prin metafizică, după cum nimic, se poate deduce prin corelațiune, nu se va putea afla nici prin metapsihică. Cuvinte, multe cuvinte, fără conținut, fără miez, seci, cari doar cât dau iluziunea unor relevări și nimic mai mult. Se face literatură ce se poate gusta de persoanele ahtiate după fantezii; și atât. Atâtea sisteme filosofice fosilizate, cum fură mai ales în perioada scolastică, ar fi putut să arate ce le poate aștepta și pe cele ce s'ar mai constitui fără o bază de cer-

cetare de fapt şi experimentală Dar câmpul misticismului cultural este încă vast şi poate că niciodată nu-i vor lipsi cultivatorii.

Tot ce formează baza şi desvoltarea civilizaţiunii se datoreşte ştiinţii. Aceasta-i de necontestat pentru oricine în domeniul tehnic. Numai prin trudă migăloasă şi conştiincioasă, cercetare şi experimentare, s'au făcut descoperiri uimitoare. Pe cale strict imaginară şi în specie ipotetică s'au conceput multe de toate; dar s'a realizat numai acele cari s'au arătat în acord cu faptele. Astfel spiritul uman ajunge să se desbrace de balastul iniţial, indispensabil şi firesc, al misticismului, mai departe şi de criticismul excesiv sau metafizic, ca să ajungă să se menţină la faza de discernământ pozitiv. Aceasta însă nu se produce decât la un număr restrâns de spirite, cari dau tonul civilizator şi înălţător al vieţii şi al societăţii; nu dau însă aceştia şi seva mântuitoare şi armonizătoare.

A fost iluziunea frumoasă, dar irealizabilă cel puţin pentru multă şi multă vreme, a lui Auguste Comte, ca lumea toată să treacă la faza pozitivă, să nu se preocupe decât de fenomenele evidente ale vieţii şi interesele clare ale societăţii. Drept care el a socotit să facă din ştiinţa socială, sau *sociologie* cum i-a zis, preocuparea fundamentală, ridicând-o la rangul unei religiuni universale zisă *religiunea umanităţii*, care să înlocuiască rămăşiţele caduce ale vechilor religiuni. Filosofia pozitivă nu se pune să combată nici o religiune, întru cât ele pot fi mijloace de susţinere a echilibrului sufletesc pentru foarte mulţi; dar se extinde în toate domeniile spre a vădi că *pozitivismul* poate satisface orice cerinţă organică şi sufletească, punându-se totdeauna în concordanţă cu datele ştiinţei în general şi ale psihologiei în special.

In acest scop, după vestitul său *curs de filosofie pozitivă*, spre a corespunde mai de aproape cerinţelor spirituale umane Auguste Comte a întocmit nu mai puţin vestitul său *sistem de politică pozitivă*, în care nu scapă nici un amănunt de-al vieţii publice ca şi private. Şi ca să ajungă să popularizeze religiunea sa universală vajnicul filosof, urmând pilda procedeelor rituale religioase, a stabilit şi el un fel de ritual pozitivist care să atragă afecti-

vitatea populară. N'a isbutit, fiindcă afectivitatea în general face corp cu procedeele rituale cari o deșteaptă și o întrețin. Poporul se menține într'o anumită atitudine religioasă și deci rituală, nu prin conștiința doctrinară ce-i în general la el foarte redusă, ci prin imaginile, simbolurile și gesturile cu cari este deprins din străbuni și acestea nu se pot înlocui ușor sau poate chear de loc; și nu distrugi decât ceiace înlocuiești.

Nici știința măcar nu-l poate influența pe popor, ca să-l împingă spre o vedere pozitivă a lucrurilor. Poporul acceptă știința cum acceptă orice altă manifestare, fără să se intereseze de temeiurile și rațiunea ei. Omul din popor se mișcă cu trenul sau cu vagonul electric sau se suie și'n aeroplan, dar nu-i determinat deloc să și știe prin ce se mișcă ele, fiind mai lesne dispus să le vâre toate aceste născociri științifice în cadrul misticismului său firesc, atribuindu-le obișnuit o origină diavolească. Și atunci se înțelege pentruce pozitivismul nu se poate extinde și generaliza pe cale de persuasiune, cum s'ar putea presupune și cum a crezut negreșit și Auguste Comte.

Pozitivismul nu s'ar putea generaliza decât așa cum s'au generalizat toate curentele de idei sau de sentimente: prin *încredere* sau prin *impunere*. Increderea e greu de dobândit, căci ea este captată pe calea mistică, în care omul din popor și este născut. Impunerea ar putea avea loc dacă pozitivismul ar isbuti, cași creștinismul odinioară cu împărații romani și bizantini, să dețină cârmuirea popoarelor; ceiace poate se va efectua cândva, dar pentru moment cârmuirea dobândindu-se mai mult și mai sigur pe calea misticismului, numai spiritele cari fac trampa asta isbutesc.

Incât, dragă copile, ajungând să înțelegi lucrurile ca mine, să nu te iluzionezi a face școală; ci să le cugeți pentru tine fără a lua o atitudine de luptă care, într'un mediu puțin pregătit și mai mult agramat ca al nostru, nu te-ar duce la nici un rezultat. Nu te feri a exprima punctul tău de vedere, dar fără o anumită calificare, căci obișnuit asupra calificărilor se prejudecă și se prejudecă cu atât mai mult cu cât domnește incultura.

In această privință socotind numai să trezesc un in-

teres pentru cultura pozitivă, putându-se îndrepta unii şi alţii poate către adâncirea problemelor vieţii şi societăţii subt raportul ştiinţific sau pozitiv, am extras şi întocmit după vasta operă a lui Auguste Comte, esenţialul, asemănător cu decalogul biblic, în zece principii sau norme, cari ar constitui *decalogul pozitivist*, publicat la 1 Ianuar 1916 în *Revue positiviste* din Paris, a cărui veracitate se pune în evidenţă şi prin tot ce-am expus până acum:

1) Totu-i relativ; iată singurul principiu absolut.

2) Individul repetă specia în îndoita ei evoluţiune organică şi spirituală.

3) Iubirea ca principiu, ordinea ca bază şi progresul ca scop.

3) Vieţuire la lumină.

5) Vieţuire pentru altul: familie, patrie, umanitate.

6) Barbatul trebuie s'o întreţină pe femeie.

7) Femeia trebuie să-l inspire pe barbat.

8) Familia trebuie să se inspire dela patrie.

9) Patria trebuie să se inspire dela umanitate.

10) Umanitatea este călăuza noastră supremă; în servirea ei stă toată fericirea.

Şi se mai poate ca aceste zece norme să fie concentrate, mai ales subt raportul social, în maxima lapidară a lui Auguste Comte pusă ca epigraf la al său *calendar pozitivist*, adaptat şi publicat în 1912 de mine în româneşte:

„Omul trebuie tot mai mult să se subordoneze umanităţii".

IV

MATURITATEA ŞI BĂTRANEŢA

DELA 40 LA 60 DE ANI ŞI DUPĂ

---

87 8 Decembrie 1932.

Stabilizarea spirituală. „Omul trebuie tot mai mult să se subordoneze umanităţii", adică să năzuiască mereu a-şi pune în acord părerile şi înclinaţiunile sale cu interesele şi aspiraţiunile întregului gen uman. Spre acest sfârşit judicios Auguste Comte a relevat în umanitate nu un concept abstract şi subiectiv, cum sunt atâtea pe care mintea omenească le transpune în afară şi le socoteşte ca obiective, orientându-se după ele. Marea sa operă a fost să întoarcă toate conceptele subiective la obârşia lor, înlocuindu-le cu constatări şi convingeri obiective, printre cari, după ce arată evidenţa reală a familiei, a societăţii şi în specie a patriei, pune în lumină realitatea umanităţii. Astfel umanitatea ar alcătui, după fiinţele colective ca familia şi patria, fiinţa colectivă cea mai extinsă socialmente, concretizată în toate achiziţiunile activităţii omeneşti, dela obârşie până în prezent.

Marea fiinţă socială, „marea existenţă", *le grand être*, ce ni se impune a preţui, este umanitatea degajată de toate scoriile timpului, întruchipată în tot ce-i mai bun, mai frumos şi mai adevărat în orice domeniu de activitate umană. Umanitatea-i creaţiunea maximă ce s'a degajat din toată zbuciumarea omenească ; ea-i şi măsura şi criteriul pen-

tru îndrumarea activităţii noastre şi chezăşia realizării speranţelor noastre manifestate în cadrul pozitivităţii.

Prin umanitate ieşim din cadrul îngust al făpturii noastre individuale, încadrându-ne cu conştiinţă în realitatea socială care ne condiţionează şi ne domină şi deacolea în natura toată care a favorizat această îmbinare. Instinctiv omul se îndreaptă spre natură, dar îi scapă obişnuit înţelegerea rostului său social. Mai mult decât atât, aflându-se în totală necunoaştere a realităţilor sociale, omul înclină a se contrabalansa cu natura, ba chear a-şi atribui puteri şi iniţiative ce şi le socoate cu totul proprii şi personale, tinzând să vadă numai obstacole în realităţile sociale. Şi fiindcă se vede la tot pasul subjugat şi chear înfrâns, omul se restrânge în cugetul său ca într'o găoace, ca melcul în casa lui, ca broasca în ţeasta ei, preferând să nu cunoască, să nu vadă şi să nu simtă lumea ce-l contrariază, şi din această postură, în deosebire de animalele ce-şi reiau adăpostul pentru conservarea vremelnică, omul începe să-şi reverse subiectivitatea sa, socotindu-se ca aparţinându-şi în propriu. Astfel se produce acea atitudine de tăgadă a totului, de ponegrire şi chear de negare în special a societăţii şi implicit a tuturor creaţiunilor sociale emanate prin şi concentrate în umanitate, acel *nihilism* manifestat ca o stare precumpănitoare de spirit mai ales la orientali şi în special la ruşi, stare ce trebuia să ducă la încercarea neavenită de a rupe totalmente cu trecutul uman. Această stare se arată nu mai puţin pregnant uneori şi la occidentali, găsind expresiunea filosofică cu deosebire în scrierile lui Stirner şi Nietzsche, cari au o netăgăduită valoare critică şi emancipatoare spiritualmente, dar sunt cu totul insuficiente pentru îndrumarea şi orientarea socială.

Pornit şi eu, încă de adolescent, pe povârnişul unei acerbe critici sociale, ajunsesem până la nihilismul cel mai acut şi celebra carte a lui Stirner despre „Unicul şi însuşirea lui" mă entuziasmase până în gradul de a o traduce chear din nemţeşte şi o posed încă în manuscris. Cum s'a zis, „este o carte ce o părăseşti monarh", adică cu totul edificat, mândru şi stăpân pe sine. Dar curând mă sesizai că acesta nu-i decât un sentiment cu totul su-

biectiv : o nemăsurată exaltare a eului propriu și personal, care exaltare nu poate duce decât doar la un fel de autovenerare ce nu-i departe de grandomania anormală, fapt ce de altfel s'a și manifestat la Nietzsche subt forma crudă că mintea sa, până în cele din urmă, s'a rătăcit cu totul, fiind minată și întunecată complect de nebunie.

Prin marea tensiune a cugetului și la Auguste Comte, în tinerețe, a avut loc o criză mentală, care însă n'a stricat cu nimic operei lui; a fost un fenomen de surmenare trecătoare. La Nietzsche însă cazul a fost mai grav; cugetul său ridicat spre înălțimi a fost minat de boală organicește și fără revenire până s'a stins, fapt de care opera sa s'a resimțit. Așa că nici Stirner nici Nietzsche nu pot sluji de orientatori. Ei te eliberează, dar te lasă în mijlocul drumului, să ți-l găsești singur. Așa că rămâi deconcertat și poți rămânea toată viața, dacă nu urmărești a putea să deosebești subiectivitatea de obiectivitate.

In acel moment capital al emancipării mele intelectuale simțind poziționea mea ciudată, prin care m'aș fi izolat mental de lume și de viață, m'am smuls din cadrul monarhismului meu particular și tocmai fu vremea cu răscoalele din 1907, cari mă făcură să meditez și să-mi expun vederile în cartea scrisă anume privitor la starea de fapt și de spirit a României de atunci, așa că. adâncind apoi filosofia pozitivă, să-mi găsesc deplin calea stabilității mele spirituale.

La aceasta am ajuns eu, dragă copile, și firește că socotind a fi stabilizarea spirituală cea mai nimerită. ți-o recomand. Aceasta deveni atitudinea mea definitivă la maturitate, adică la vârsta când omul se fasonează deplin în ceia ce-o comportă firea, studiul și priceperea sa. Ce-a ajuns la maturitate rămâne omul pentru restul zilelor sale. Iți poți da încă sama că atitudinile de maturitate pot să varieze după felul și cunoștințele de studii ale omului. Presupunând că ai ajunge să cugeți ca mine devenind matur, înțelegi bine că mulți alții pot cugeta altfel. Fiecare ajunge însă la o stabilizare spirituală proprie, dela care nu mai poate fi clintit. De aceia asupra oamenilor maturi nu-i de încercat nici un fel de înriurire și nici de persuasiune.

Inrîurirea şi persuasiunea au loc la maximum în copilărie şi deacolo, tot scăzând treptat, în adolescenţă, în tinereţă şi în virilitate. De acolea înainte cu oamenii maturi te poţi doară întâlni în idei şi mai ales în sentimente: de-o înterpătrundere spirituală nu mai poate fi vorba. Vorbesc bine înţeles de oamenii cultivaţi. Nu vorbesc de omul din popor. Şi acesta-şi are cristalizarea convingerilor sale depline la maturitate. Dar la omul din popor după cum am arătat, prin starea sa de misticism, rămâne o largă zonă a spiritului influenţabilă. Omul din popor, este într'un fel zis copil toată viaţa şi ca atare instabil. De aceia omul din popor nu poate avea iniţiativă. Iniţiativa este particularitatea omului stabilizat sufleteşte.

88

8 XII 1932.

Libertatea spirituală.

Multiple şi diferite fiind înclinaţiunile, puterile, însuşirile şi posibilităţile inşilor întru a-şi întruchipa un anumit fel de cugetare, multiple urmează să fie şi stabilizările spirituale la cari se poate ajunge. Aşa că omenirea se prezintă în chip firesc ca un vast mozaic, şi organicește şi spiritualicește. Incât armonizarea şi concertarea năzuinţelor omeneşti nu se poate întrevedea subt forma unei unificări, oricât de raţională şi riguros ştiinţificeşte s'ar dovedi. Nu se va putea niciodată ca dintr'un spirit mistic să iasă un spirit pozitiv sau dintr'un spirit metafizic să iasă unul realist. Tot ce se poate cere în această multiplă manifestare este doar sinceritatea şi conştiinciozitatea mai ales din partea oamenilor de cuget şi raportarea la principiul, singurul absolut, impus de bunul simţ şi de constatarea realităţii lucrurilor, cum că „totul este relativ".

Fără doar că numai acest principiu, simţit instinctiv şi dictat de bunul simţ, a dus la marea cucerire din domeniul vieţii sociale, dar mai ales spirituale: *libertatea de conştiinţă sau de cugetare*, adică îngăduirea fiecăruia de-a gândi şi de a crede după puterea cugetului şi cunoştinţelor sale, putând şi manifesta prin grai, scris sau gest aceasta, până'n măsura şi la limita ce nu stânjeneşte ma-

nifestarea altuia și nu tulbură bunul mers al societății. Libertatea spirituală astfel înțeleasă și practicată, lasă posibilitate de desfășurare tuturor curentelor de idei și de sentimente, rămâind ca prevalarea, pe cale de veracitate și de convingere, să decidă asupra acelora cari vor inspira mai mult și mai hotărâtor mersul social.

Limitată în câmpul desbaterilor intelectuale se poate lesne înțelege cum libertatea spirituală n'ar putea duce decât la rezultate fericite. Misticismul popular poate că chear ar servi ca să se îndrepte curentul mai accentuat pe făgașul celei mai judicioase atitudini de cugetare. Dar complexitatea alcătuirii firii omenești nu îngăduie a se produce o atare clarificare, căci interesele și cu ele sentimentele se amestecă fatal și atunci libertatea îngăduită la exces duce la neînțelegeri ce se scoboară din sfera spiritualului în sfera temporalului și se iscă încăierări cari degenerează până la strașnice cruzimi. Spre a se evita aceasta curentul cel mai prevalent ia un caracter decisiv și absolutist, slujindu-se de misticismul popular spre a se întări, și caută să intervină și să pună o rânduială imperioasă. Incât societatea se deapănă într'o alternanță de libertate și de constrângere spirituală pentru a-și cruța ființa.

Exemplul se desfășoară chear subt ochii noștri, considerând libertatea spirituală ce era înainte de războiul mondial cu repercusiuni asupra organizării sociale, putându-se nădăjdui într'o îndrumare armonică a intereselor generale sociale, și constrângerea spirituală actuală, când condițiunile de trai, după multiplicitatea categoriilor sociale, impun o recrudescență a orientărilor particulariste spirituale, o vădire tot mai pronunțată a antagonismelor și de acolo amenințarea continuă a încăierărilor între națiuni și între păturile sociale ale uneia și aceleiași națiuni. Incât se pare că nu vom putea scăpa de confuziunea tot mai prăpăstioasă a intereselor, cu răscoale, revoluțiuni și războaie, tocmai din pricina confuziunii mari a sentimentelor și ideilor.

O directivă spirituală corespunzătoare timpurilor nu se desemnează cel puțin subt forma unei afirmări de autoritate, indispensabilă pentru marile dezorientări; iar di-

rectivele perimate cum se zice, sau fosilizate cum ar fi mai bine de zis, caută să se folosească de confuziune spre a se trezi la viaţă. Poate cu sinceritate; dar ne putem da bine samă că n'ar mai corespunde timpului şi că retrezirea celor trecute n'ar satisface de fel cele prezente şi mai ales cele viitoare. Incât trebuie să ne acomodăm cu această stare de confuziune, dar mereu să vizăm spre libertatea spirituală, libertatea de cugetare, tocmai în interesul evidenţierii curentului de idei şi de sentimente care să satisfacă nevoile şi aspiraţiunile societăţii.

Libertatea spirituală este reclamată şi raţional şi ca o necesitate în starea actuală de dibuire. Odinioară religiunile făceau oficiul de orientare şi'n ordine temporală, cunoscută fiind supunerea suveranilor şi conducătorilor popoarelor capilor religioşi. Influenţa temporală a religiunilor este astăzi cu totul scăzută şi folosită doar pe ici pe colo numai întru cât populaţiunile au o orientare religioasă, cum este în Italia bunăoară, unde fascismul a căutat să se întovărăşească cu catolicismul. In restul lumii odată ce religiunile s'au oprit în puterea lor de extindere şi nici una n'a putut deveni universală, omenirea dibuie şi încearcă o ieşire cu Liga Naţiunilor: necontestat aceasta vădind numai nevoia unei orientări generale, nu însă şi realizând-o.

Incât frământările continuă tot mai vii şi nu se vor potoli până lumea nu se va putea îndestula şi materialmente, până nu vor mai fi milioane şi milioane de inşi în totală lipsă, iar roadele pământului să ajungă în unele locuri la atâta belşug ca să nu se mai ştie ce să se facă cu ele; ba aberaţiune, fiindcă acest belşug strică interesele mercantile subt forma ce le trăim, să se nimicească chear bunătăţile pământului, arzându-se sau aruncându-se în mare, iar oamenii să rămâie în lipsă şi nefolosire. Aşa că frământările sociale, răscoale, revoluţiuni, războaie, devin fatale; iar dorinţele de potolire nu pot duce la un rezultat fără capacitatea de a satisface grelele nevoi sociale, capacitate ce lipseşte total pretinşilor cârmuitori fără orientare pozitivă şi comună, ori cât s'ar strânge laolaltă şi ar delibera în van.

Şi-i de întrevăzut că omenirea, neputând ajunge as-

tăzi la vre-un rezultat din lipsa unei orientări comune în ordine spirituală, orientare ce-ar dicta-o și impune-o numai considerarea pozitivă a lucrurilor, dar pentru care încă nu pare coaptă, se va trage înapoi în limitele bunului simț și-și va continua traiul târîș-grăpiș cu inconvenientele inerente unei stări ce-ar cere o mai mare lărgire a conștiinței. Se și vede că războiul mondial n'a dus decât doar la o repartițiune mai potrivită a fruntariilor cel puțin în Europa; dar n'a schimbat nimic din mentalitatea popoarelor și mai ales din mentalitatea conducătorilor lor. Ba parcă oamenii s'au întors și închistat și mai mult în vechile credințe și apucături, încât pentru păstrarea ființei unui popor ca și a unui individ, tot calea cea mai bună apare acea a afirmării particularității și puterii sale, cu aceasta, prin echilibrul și contrabalansarea de forțe și de tendințe, menținându-se echilibrul general și deci pacea relativă și vremelnică, singura posibilă.

89

9 XII 1932.

Afirmarea deosebirilor naționale. Nimeni nu trebuie să se lase înșelat asupra intențiunilor firești și de fond ale semenului său și măsura cea mai bună ce-o poate lua este de a se ținea, cum se zice, în gardă, de a fi pregătit la maximum de împotrivire, spre a fi sigur de păstrarea și respectul ființei sale. E drept că vremurile de belșug duc la un fel de delăsare: îndestulați în nevoile lor organice oamenii devin mai apropiați unii de alții și par gata a se egaliza și imprieteni mai presus de orice deosebiri de rasă, de credință sau de limbă. Și poate dacă vremile de belșug ar fi durabile, dacă toate categoriile sociale ar fi satisfăcute, dacă oamenii s'ar conduce după unul și acelaș ideal comun, deosebirile și asperitățile s'ar întuneca tot mai mult, poate chear până la dispariție. Dar vremile de belșug și implicit de apropiere, sunt cu totul trecătoare. Nu erau accentuate acele vremi înainte de războiul cel mare, dar după război aproape că s'au nimicit; și nici nu se putea altfel, când războiul a trebuit să înghită atâtea și atâtea resurse.

Omenirea actuală sufere consecinţele fatale mai ales ale războiului celui mare şi nu poate fi decât naiv cine-şi închipuie că vorbăria goală, oricât de umanitaristă, va putea duce la vre-un rezultat, din moment ce nu se pot lua măsuri de îndestulare a milioanelor de oameni fără de lucru ajunşi la grea lipsă. Fără doar o cale ar putea fi; dar acea cale nu poate şi nu vrea nimeni s'o urmeze, pentrucă nesilit nimeni nu-şi rupe din foloase. Incât trebuie să ne aşteptăm la încăierări şi zguduiri până să se stîngă generaţiunile cu o mentalitate ce-i în dezacord cu nevoile şi aspiraţiunile actuale şi să se ridice generaţiuni în stare de-a statornici măsuri generale de îndestulare obştească, nu numai de a lehăi în vânt. Căci criza actuală în laturea ei materială, este fără doar privitoare la repartiţiunea produselor şi bunurilor pământului, cari în totalitatea lor socotite ar fi prea din belşug; lipseşte însă înţelegerea inspiratoare şi solidaritatea adecvată.

Incercarea din Rusia, cu ruperea totală de trecut, nu pare să fie deslegarea cea mai fericită. Starea din Rusia este mai mult o urmare fatală a războiului şi a slăbirii resorturilor alcătuirii sociale în curs decât o soluţiune ce nu face decât să dăinuiască dezordinea şi lipsa, oricât ar fi de mascate acestea prin exaltarea pe ici pe colo a desvoltării tehnice. Se pare chear că conducătorii actuali ai republicelor sovietice au ajuns la această constatare şi convingere, că urmăresc acorduri de neagresiune, convingându-se că nu numai că nu pot imprima lumii întregi organizarea lor, dar că chear pentru acea organizare, ca să nu se compromită total, au nevoie de bunavoinţa şi de concursul statelor cu organizaţiuni deosebite.

Aşa că popoarele şi în special statele în urma războiului au ajuns la un fel de întoarcere către ele însele: odinioară stăruiau asupra aceia ce le putea uni, pe când astăzi stăruiesc de fapt asupra aceia ce le deosebeşte şi se greapţănă de propria lor fiinţă. Incât naţionalismul excesiv în toate statele, şi se vede că şi'n Rusia deşi întrucâtva mascat, se găseşte într'o vădită recrudescenţă. Mai mult decât atât: popoare ce se găseau înglobate şi întrucâtva asimilate sau pe cale de asimilare, s'au trezit la viaţa de sine şi, dacă chear şi-au rătăcit şi înstreinat

individualitatea, acum și-o caută și o urmăresc subt forma subt care devine mai ușor: religiune, limbă, datină,.. Așa c'au apărut la față și pe primul plan toate câte pot deosebi popoarele și au trecut în umbră, și în orice caz pe al doilea plan, toate câte ar fi să le apropie. A rămas doar progresul tehnic să le lege, fiindcă progresul tehnic este mai presus de națiuni, popoare și state; iar în colo spiritualmente nu-și caută decât deosebirile.

Iată dar tot atâtea pricini de desbinare și de neînțelegere. Iar cât privește situațiunea generală politică și socială, s'a ajuns la un paroxism chear de desorientare, cum este în special spectacolul ce-l oferă țările occidentale unde, judecând după reprezentarea în parlament a diferitelor curente, războiul civil stă în necurmată potențialitate. Se poate vedea că deosebirile religioase au trecut pe ultimul plan, ieșind la față deosebirile în soluționarea stărilor sociale, cu o înăsprire și înverșunare fără de seamăn. Și situațiunea este la fel, cu prea slabe deosebiri, mai în toate țările. Ba în unele țări, cum este și România, se mai adăogește și deosebirea de rasă, recunoașterea ființării politice a minorităților etnice, stimulând îndemnul către autoafirmare oricât de particularistă, cum este la noi cazul cu evreii cari caută să se deosebească, cel puțin aparent, mai mult ca oricând, năzuind a-și invia și limba lor originară. Așa că se vede cum războiul din urmă a dislocat echilibrurile și a tulburat conviețuirile popoarelor, în cât s'a produs o răsturnare, necesitând pentru revenire trudnice și poate vane silinți ca 'n legenda lui Sisif.

Ce să devină omul mai conștient și mai cult în mijlocul acestui haos? Neputându-se reduce în structura lui morală, dragă copile, spre a lua o atitudine factice, el se ține ca spectator. Dându-și seamă de prevalarea covârșitoare a unor anumite atitudini, chear când le socotește neavenite subt un unghi de vedere mai înalt și mai veridic, se va feri a le înfrunta zădarnic, cu siguranța doar numai a propriei sale decepțiuni de nu și nimiciri. Înțelegător de calea ce-ar fi să se urmeze, o va preconiza cu prilej binevenit; dar nu se va încumeta să-și ia asupră-și o sarcină care ar cere concursul a sute și mii de inși spre a se ajunge la vre-un rezultat.

90

10 XII 1932.

Ireductibilitatea raselor, neamurilor şi popoarelor.

Exceptând însuşirea de misticism comună tuturor oamenilor, însuşire care s'a sistematizat prin diferite religiuni, unificând pentru un timp mulţimile oricât de disparate ca obârşie, în tot restul făpturii lor psihice mai ales, privind pornirile instinctive şi subconştiente, colectivităţile umane se deosebesc, chear foarte simţitor în unele privinţi. Şi-i foarte de înţeles ca aceasta să aibă loc cu atât mai mult între rase, neamuri şi popoare, cu cât am putut constata că chear în sânul aceleiaşi familii inşii pot manifesta deosebiri ireductibile.

Interesele sociale comune par să apropie pentru un timp rasele, neamurile şi popoarele: ele chear îşi transmit reciproc unele înclinaţiuni şi obişnuinţe; aşa că privind lucrurile la suprafaţă, se poate avea iluziunea unei unificări durabile, de nu chear continui. Dar când privim în fond, vedem că uniformizarea n'are loc decât prin trăsături de suprafaţă, modificabile şi trecătoare. Se vădeşte o apropiere în maniere cum se zice, şi mai ales în modă; şi pe calea asta se produce fireşte şi oarecare adaptare a tendinţelor. Dar faptul se limitează numai la atât şi numai pe cât timp misticismul dormitează, căci o îndrumare comună, prin înţelegerea la fel a lumii şi a vieţii, nu există.

Fără doar că noţiunea abstractă de om, în care se introduce ca într'un calup pe fiecare, socotindu-l întru totul la fel cu semenul său, nu-i decât o manifestare mistică, ce mai ales copilul şi adolescentul, trezindu-se la conştiinţă, o manifestă în chipul cel mai net posibil. Numai astfel se explică cum tineretul se devotează, cu atâta abnegare adesea, ideilor de absolută egalitate între oameni. Tineretul alimentează astfel curentele cele mai unificătoare fie umanitare la exces, fie religioase limitate în cadrul unei credinţe anumite; dar foarte tulburătoare totodată prin necunoaşterea particularităţilor ireductibile ale colectivităţilor umane, întruchipate mai ales ca rase, neamuri sau popoare.

Cu un elan nestăpânit, în tinereţă, am manifestat

această atitudine și am militat până la sacrificiu, cuprins de iluziunea unei unificări sociale ce mi se părea cu atât mai realizabilă cu cât simplismul ei îmi da și iluziunea evidenței. In graba febrilă și 'n vanitatea de a face eu ceia ce n'au putut face alții, închipuindu-mi că aceia n'au stăruit îndestul, stăruiam sgomotos ca lucrul să se realizeze, caşi cum, chear de-ar fi fost posibil, aceasta trebuia să pornească din țara românească. Acestea sunt încumetările vane ale tinereței și ale misticismului popular, cari pot să dăuneze atât individual cât și colectiv. Trebuit-a, după cum am arătat, în lipsă de călăuză și în lipsă de studii și cercetări mai adâncite pentru cari de altfel nu-mi lăsam răgaz, să se pună de-a curmeziș viața însăși și încercările grele, spre a fi adus la realitate.

Iți mărturisesc acestea, dragă copile, ca să poți fi deslușit mai din timp și maturitatea să te găsească edificat asupra multiplelor aspecte ale vieții sociale. Rasele, neamurile și popoarele sunt formațiuni colective firești, cu felul lor anumit de alcătuire și de manifestare. Se înțelege că 'n nevoile indispensabile ale traiului, în manifestările socotite în cadrul bunului simț, ele se aseamănă și pot convieţui armonic fără nici o greutate. Dar când se afirmă cu totul deschis continua lor năzuință și lărgire de viață, potrivit cu conformitatea integrală a alcătuirii lor, când nu mai sunt constrânse și nu înțeleg să-și reducă nimic din particularități, fie ca datine, fie ca moravuri, fie ca credințe, fie chear ca limbă, mai ales atunci când se află încorporate într'un stat ce nu le poate aparţinea întru totul, discordanța are loc și înăsprirea raporturilor reciproce devine tot mai acuzată, până la rebeliune de partea mai slabă și represiune de partea mai tare.

Rasele, neamurile și popoarele sunt ființe sociale și ca atari ele nu se pot sustrage dela imperativul vieții care le dictează să se afirme așa după cum li-i alcătuirea și rostul lor. Dar în întâlnirea și mai cu samă în întrulocarea lor se produce fatal ciocnire prin laturile ce li-s particulare și nu se pot echilibra, fără a scăpa din vedere și cazul, atât de frecvent, când o rasă, un neam sau un popor, în marea bizuință de sine și în necesitatea de a-și

face loc şi a se tot întinde, calcă cu brutalitate peste celelalte. Pilda ultimului război, cu încălcările Germaniei, nesecotind orice normă de lege şi de dreptate, făcând din necesitate ultima raţiune de conduită, este cu totul vorbitoare şi ori-ce dispoziţiunî s'ar stabili, dacă nu-i o putere care să le impună, rămân inoperante.

Aceasta-i viaţa socială, dragă copile, cu polaritatea animalităţii fără doar mai acuzată decât cea a umanităţii. Incât societatea merge pe o cale foarte cotită: când apucând spre polul uman şi dând iluziunea unei depline şi definitive armonizări, când abătându-se spre polul animal cum se întâmplă astăzi, şi dând aspectul real, deşi uneori mascat, al vieţii sociale. Urmărind istoria umană în toate laturile vieţii sociale, rămâi îngrozit de toată desfăşurarea de cruzime a oamenilor, unii faţă de alţii: cruzimi petrecute nu numai subt imboldul unei porniri de afirmare de viaţă şi de mânie, cum sunt în genere revoluţiunile şi războaiele, dar cruzimi organizate sistematic, cu sânge rece cum se zice, răspunzând unui scop mistic mai totdeauna, cum au fost Cruciatele, Inchiziţiunea din evul mediu şi cum sunt prigonirile de totdeauna, obişnuit în disproporţie cu faptele ce sunt de reprimat.

Se pare să fie în firea omului, dar mai ales a colectivităţilor, o înclinare spre exces şi într'o direcţiune şi într'alta, exces ce se datoreşte fără doar iluziunii de dreptate şi de adevăr absolut. Dacă fiecare ins s'ar transpune şi în altul, cu alte cuvinte dacă ar judeca lucrurile şi altruistic, dacă fiecare neam sau popor s'ar transpune şi într'altul, concertarea şi acordul ar putea fi posibil. Dar dacă lucrul acesta este greu pentru individ, pare că el devine chear imposibil pentru o colectivitate, pentru o gloată mai ales în care, după judicioasele arătări ale Doctorului Gustave Le Bon, individul în loc să se înalţe în cugetare, se scoboară, se nivelează, se reduce la mijlocie şi merge tărît când nu-i înnecat în iluziunea că face bine. Astfel se legitimează măsurile de stat cari pot merge până la constrângere dictatorială, spre a menţinea echilibrul între diferitele năzuinţe şi a asigura cu chipul acesta macar o relativă ordine, dacă armonia pe cale liberă şi raţională nu-i posibilă.

91 10 XII 1932.

Resemnare și ecvanimitate.

Fenomenele sociale ca și cele biologice sau cosmice sunt ireductibile. Găsindu-ne în făgașul pornirii lor favorabile progresului social, înlesnim poate cu ceva în stăruința noastră în aceiași direcțiune; dar cu siguranță nu facem nimic punându-ne deacurmezișul, când pornirea lucrurilor este rea. In stăruința mea de bine, mai ales subt raportul îndreptărilor generale sociale, n'am putut face efectiv bine nimănuia, dar mie mi-am făcut destul rău. Și când nu poți influența nici îndrepta chear în preajma ta, cu pilda sau cu sfatul, pe nimeni, ce vană încumetare a socoti să poți îndrepta starea generală a lucrurilor!

De aceia, dragă copile, trebuie urmărită mai mult conduita ce s'o ai întru liniștirea ta sufleteasă și propășirea chibzuită a propriei tale ființi, decât iluzionarea îndreptărilor sociale. Căci în fond nimeni nu te urmează decât doar în aparență pentru vre-un interes sau beneficiu personal, și te pomenești singur tocmai când ar fi să fii sprijinit de un concurs mai eficace. In chip firesc oamenii se întâlnesc doar în pornirile lor, și dacă stăruiesc mai îndelung laolaltă este că se potrivesc; iar nici cât că s'au influențat reciproc și că mai ales unul, socotit ca maestru sau conducător, a dat direcțiunea. Aflându-ne în treabă, e un fel de a raporta la noi, după natura scopului urmărit, partea de înrîurire decisivă, pe când în realitate nu-i decât o întâlnire și o potrivire datorite cu totul altor împrejurări.

De aceia se impune *resemnarea* pentru toate contrarietățile vieții și *ecvanimitatea*, ca linie de conduită rațională, pentru toate împrejurările. Să nu te îndurerezi prea mult și nici prea mult să nu te entuziasmezi. *Nil admirari*, să nu te emoționezi de nimic, formula lui Horațiu desemnează conduita cea mai potrivită. Firește că noi nu trăim cum vrem, admițând chear că vrerea noastră ar fi cu rațiune, ci trăim cum putem. Poate să fie temperamentul nostru, adică felul nostru de-a reacționa în raport cu lumea, ca să ne îndurerăm sau să ne entuziasmăm

mai mult decât ar cadra cu echilibrul şi sănătatea firii noastre. Dar dacă asupra altora nu putem avea mai nici o înrâurire, fiind că nu ne aparţin îndeobşte sau nu ne potrivim cu ei, asupra noastră totuşi prin autoprivire şi autocritică putem influenţa într'o rostită măsură. Şi nu-i îndoială că aceasta a fost linia de conduită a acelor vechi înţelepţi cari, cum erau stoicii, se simţeau bine chear în mijlocul contrarietăţilor, în mijlocul constrângerilor şi durerilor.

Lumea se resfrânge în noi prin constatarea ce-o facem asupră-i şi prin părerea ce ne-o formăm despre ea. Prin constatările noastre să căutăm a ne apropia cât mai mult de realitate; iar prin părerile ce ni le formăm să nu ne punem în dezacord cu acea realitate totdeauna copleşitoare, şi atunci nu poate rezulta decât bine pentru noi; în orice caz mai puţin rău decât dacă am ignora realitatea şi totodată ne-am forma şi nişte păreri cu totul în discordanţă cu dânsa. Astfel putem isbuti, resemnându-ne la relele ce nu le putem învinge, să acceptăm cu o egală dispoziţiune durerea ca şi bucuria.

Odată spiritul nostru astfel dispus, împrejurările chear cele mai contrariante, afară dacă nu ne nimicesc, întâlnesc în noi o pregătire de înţelegere şi o atitudine de apărare cari le reduc mult în efectul lor. Importă enorm ca să nu te laşi târât; şi nu te laşi numai atunci când prin atitudinea de resemnare şi de ecvanimitate ai putinţa reculegerii.

Nu-i îndoială că resemnarea şi ecvanimitatea sunt însuşiri personale, pe cari le determină mai mult temperamentul decât înţelegerea. Recunosc a nu fi avut temperamentul potrivit pentru asta; drept care numai înţelegerea, după toate câte au decurs pentru mine şi câte am studiat şi văzut, m'a condus la această atitudine către maturitate. Nu-i însă mai puţin adevărat că, prins cum eram în vârtejul vieţii, nici temperamentul meu n'avea vreme de a se evidenţia îndestul; căci îmi dau samă că însuşirile de cari pomenesc trebuit-au totuşi să existe într'o măsură pronunţată în firea mea, ca înţelegerea apoi să le pună în evidenţă şi să le folosească.

Dar foarte nimerit lucru este când mai de timpuriu,

chear din adolescență, firea noastră se deprinde a se resemna și a privi cu un ochi egal contrastele vieții. Aceasta poate da o posibilitate de acomodare care să înlesnească foarte mult desvoltarea propriei noastre personalități, făcând-o cât mai simpatizată și prin aceasta mai în măsură de-a acționa. Căci, dragă copile, dacă poți dispune uneori pe oameni în sensul vederilor tale, simpatizându-te, în nici un caz nu-i vei dispune, antipatizându-te, ori câtă dreptate și oricât adevăr ar fi în acele vederi.

92

11 XII 1932.

Toleranță și liberă cugetare.

Dată astfel varietatea părerilor și atitudinilor omenești, întrevăzută și recunoscută încă de mult ca o fatalitate, s'a ajuns la principiul toleranței, adică a îngăduirii fiecăruia de a avea anumite credinți și păreri și de-a le și exprima. Dacă în viața practică acest principiu, de altfel consacrat și oficial în constituțiuni și în legi subt calificarea de libertate de cugetare sau de conștiință, nu s'a aplicat totdeauna, în teorie însă e recunoscut mai de toți, afară de aceia poate cari ar fi cuprinși cu tot dinadinsul de iluziunea că stăpânesc adevărul absolut și ca atare trebuie să-l impună cu orice preț. Din fericire contrabalansarea tendințelor, fie și subt forma cea mai absolută, impune și celor mai intransigenți o rezervă cuminte, dacă nu din convingere, cel puțin prin constrângere. Și astfel la adăpostul acestor comportări proprii sau impuse, libertatea spirituală devine, cel puțin în unele timpuri, foarte accentuată și eficace. Numai prin toleranță și, ca o urmare firească a ei, prin libertatea de conștiință s'au putut afirma curente de idei și implicit de sentimente cari dominând au pus capăt persecuțiunilor și prigonirilor, cel puțin acelora ce se exercitau cu prea mare brutalitate și cruzime.

Ingăduindu-se astfel manifestarea deschisă a tuturor curentelor de idei, fiecare pretinzând a înfățișa realitatea lucrurilor după cum am putut vedea expunând în deosebi atitudinile cele mai capitale de cugetare, multe minți

au rămas perplexe şi mulţi inşi au socotit ca cea mai bună atitudine aceia de a nu avea propriu zis nici o atitudine hotărâtă: de a fi cum se zice *liber cugetător*. Odată ce nu se poate ajunge la adevărul absolut, odată ce toate manifestările omeneşti n'au în decurgere decât o valoare relativă şi cel mult absolută în raport cu locul sau cu timpul, a te ţinea în rezervă, a cugeta cum se zice liber, apare ca ţinuta cea mai potrivită. Emancipându-se subt toate raporturile, mai ales doctrinare, mintea se complace în această postură, întocmai ca o slugă ieşită de subt directiva unui stăpân, până una alta bucurându-se de libertatea dobândită. Cât va să dureze această libertate nu se mai întreabă; în contrast cu starea ce-a părăsit-o fără doar c'ar dori ca noua stare de libertate să ţină necurmat.

Personal, încă de adolescent, emancipându-mă spiritualiceşte, am poposit în această fază cu intenţiunea de a mă permanentiza într'însa. A fi liber cugetător înseamnă să te afli într'o stare de spirit succeptibilă a privi cu bunăvoinţă orice manifestare doctrinară, religioasă, filosofică, socială sau morală, fără însă ca personal să îmbrăţişezi hotărâtor vre-una: cel mult să ai o înclinaţiune care însă să nu ajungă la convingere, pentrucă în acest caz ai fi cugetător dependent, nu liber.

S'a mers chear până acolo că şi numai îndoiala sau chear scăderea convingerii pentru o doctrină de care ai ţinea, cu aceasta punându-te în dizidenţă, deci în postură de sectar, să-ţi dea dreptul a te socoti liber cugetător, în specie, cam ciudat zis dar totuş zis, liber credincios. Şi s'a încercat chear şi organizarea spiritelor aflate în această atitudine, libera cugetare socotindu-se astfel ca şi o doctrină, cu adepţi şi asociaţiuni închegate ca toate celelalte asociaţiuni doctrinare; ca dovadă că spiritul uman până la urma urmelor n'are decât un anumit fel de comportare, indiferent de conţinutul preocupărilor sale.

Ca să nu-şi nesocotească ţelul iniţial, anume acela al emancipării spirituale pur şi simplu, în contrast cu toate celelalte manifestări spirituale sistematizate, ca să le calificăm mai bine, libera cugetare se ţine într'o atitudine de tăgadă ca să zicem aşa, într'o atitudine negativă; şi atunci se înţelege uşor pentru ce nu poate contrabalansa

nici cea mai slabă și mai anahronică atitudine de afirmare. Viața spirituală nu se poate împăca îndelung cu negarea. Dacă pentru unele spirite faptul acesta mai merge, putându-se alcătui ici și colo organizațiuni mai mult sau mai puțin durabile, pentru marea mulțime faptul acesta nu merge de loc. Iluzoriu sau real, mulțimea vrea să-i arăți ceva : misticismul său reclamă aceasta imperios. De aceia atitudinea de liberă cugetare nu poate avea nici-un răsunet în gloate.

Dar n'ar fi cazul ca tocmai lipsa de răsunet în gloate să-i fie imputată în principal. Sunt multe atitudini de cugetare afirmative și sistematizate cari n'au răsunet în gloate, precum am arătat. Liberei cugetări îi este de imputat mai ales golul ce-l menține în cuget prin tăgadă și cu deosebire prin varietatea părerilor ce caută să le strângă laolaltă. Dela liberii cugetători propriu ziși până la liberii credincioși toate nuanțele caută să se țină laolaltă, dar fără acea unitate inspirată de o anumită atitudine de cuget, singura ce poate imprima unei organizațiuni o anumită întocmire și un anumit aspect.

In orice caz atitudinea de liberă cugetare poate fi proprie unor anumiți inși: spiritul lor se poate complace într'o atitudine de îndoială, atitudine care, fără a îmbrățișa un anumit sistem, lasă cea mai mare latitudine spiritului critic și cercetător. Această atitudine ar cadra mai bine cu ceiace s'a denumit în filosofie *scepticism*, adică o stare de indiferență și poate cel mult de așteptare, de posibilitate, fără a adânci îndestul lucrurile spre a vedea ce cale dau să apuce sau ce s'ar putea face spre a le îndrepta într'un anumit chip.

Societatea însă nu se poate împăca cu îndoiala. Dacă pentru individ în particular scepticismul poate conveni, pentru societate el nu convine de loc; căci ar fi tăgada ei. Fără doar că această fundamentală considerațiune l-a împins pe Auguste Comte, dela faza de liberă cugetare la care se găsea prin constatarea caducității sistemelor filosofice și religioase, odinioară puternice și strălucitoare, la faza de adâncire a fenomenelor sociale și morale mai ales, spre a închega sistemul doctrinar adecvat desvoltării armonice a societății în curs : pozitivismul.

Personal pot mărturisi că dealtfel faza mea de liberă cugetare, exprimată în lucrarea mea „Viitorul României", îşi acuzà declinul încă înainte de-a adânci filosofia positivă din operele lui Auguste Comte, prin iniţiativa ce-o luai, în 1908, de-a forma la Iaşi o societate de cultură pozitivă. Societatea n'a durat, căci membrii ei, unii şi profesori universitari, erau prea sceptici şi au ţinut se vede să rămâie liberi cugetători curaţi, adică să nu jeneze pe nimeni cu atitudinea lor. Eu însă îmi desemnasem drumul şi opera lui Comte, abordată deplin abea în 1912, a fost tocmai ceiace spiritul meu căuta spre o afirmare de norme de viaţă socială judicioasă şi armonioasă.

93

12 XII 1932.

Activitatea publică şi culturală.

Se poate ca omul să fie cu totul absorbit de munca în cariera lui, aşa ca să nu-i mai rămână vreme a se deda la vre-o îndeletnicire înafară. Intâmplându-se astfel cazul cu tine, dragă copile, cată să ai toată mulţumirea şi nici o umbră de părere de rău că nu ţi-ar rămânea timp să-l poţi folosi într'o acţiune publică. Fii încredinţat că o acţiune publică rezultă oricând şi numai din munca ce-o depui în particular: căci orice muncă, cu aspectul cel mai privat posibil, nu se limitează numai la folosul curat personal; ci are răsfrângere în afară, chear nefiind numai decât destinată şi urmărită ca atare. O meserie sau o profesiune oarecare o exerciţi fireşte pentru îndestularea traiului tău; dar o exerciţi, s'ar putea zice în principal, pentru a răspunde unei nevoi obşteşti. Cu meşteşugul sau profesiunea ta îţi procuri fireşte direct, când poate fi cazul, cele de nevoie ţie; dar menirea fundamentală este de a face o treabă folosind societăţii, dobândind astfel în schimb posibilitatea, pe calea renumerării, de a-ţi îndestula toate celelalte nevoi cari-s în afară de cadrul îndeletnicirii tale proprii.

Dar aşa-i făcut omul, să nu se mulţumească a sta în cadrul meseriei sale, mai ales când poate avea şi timp disponibil pentru o activitate publică, adică o activitate

care să fie de folos semenilor săi în domeniu înțelegerii vieții și îndrumării societății de așa fel ca interesele individuale și colective să se desfășoare în cea mai fericită îmbinare. Și-i de dorit și de stăruit ca timpul disponibil, adică timpul ce poate rămânea, și numai dacă rămâne într'adevăr și nu-i rupt dela munca necesară meseriei sau cum se zice dela datorie, în loc să fie irosit cu petreceri fără rost sau chear vătămătoare, cu îndeletniciri de jocuri de noroc, cu cheltuieli extravagante, să fie consacrat activității publice; bineînțeles dacă este și o vocațiune în această direcțiune, adică o sete de cunoaștere a lucrurilor și totodată o însușire de a le desluși și altora. Altminteri, decât a încurca fără folos și chear păgubitor realitatea lucrurilor cu privire la interesele generale și publice, mai bine este a folosi personal timpul disponibil în distracțiuni inofensive, cum sunt în genere spectacolele, sau și mai bine în grija de familie și înfrumusețarea domiciliului.

Opiniunea publică, adică curentul de apreciere obștească ce se degajă în mod mai obișnuit pe calea bunului simț, pune adesea obstacol încumetărilor neavenite pentru o activitate publică. Dar trasă cum este când într'o parte când într'alta de felurite organizațiuni după interesele lor adesea particulariste și egoiste, opiniunea publică nu se desemnează în destul spre a fi luată chear de normă în manifestarea ei dintr'un moment. Pe calea asta opiniunea publică poate fi chear stânjenitoare și păgubitoare intereselor ei însăși, favorizând incapacități și împiedecând capacități. Așă că criteriul de apreciere pentru o activitate publică a cuiva trebuie să fie și în afară de opiniunea publică, și-i mai nimerit când este în propria conștiință a aceluia ce ar înclina să se dedeie.

Ajuns la virilitate, dar mai ales la maturitate, simțind în tine imboldul și pentru activitate publică, după ce bine înțeles ai pus toată conștiinciozitatea în datoria ce ți-o impune cariera, poți, dragă copile, să i te dedai. Dar mai mult ca în orice treabă în acțiunea publică să fii cu toată circumspecțiunea, căci în domeniul public cu deosebire se ciocnesc ideile și mai mult ca ele sentimentele și implicit ambițiunile.

Poate că dacă interesele și adversitățile s'ar limita

în câmpul strictei spiritualităţi, adică în domeniul cunoştinţelor şi afirmărilor cari se pot manifesta într'un caracter relativist, înnăspririle şi încăierările n'ar îmbrăca o notă prea accentuată şi în niciun caz prea crudă, până la distrugere, Dar acţiunile omeneşti au loc cu tot complexul pornirilor lor, aşa că chear cea mai spiritualizată atitudine poartă mai totdeauna şi balastul intereselor materiale, cari devin cu atât mai înşelătoare cu cât se ţin mai ascunse. Aşa că în activitatea publică, simţind mai ales a te pune prea în discordanţă cu directivele în curs, mai nimerit este a nu depăşi prudenţa, folosind calea ce te-ar expune mai puţin, cum poate fi scrisul în loc de grai.

Personal am simţit totdeauna o mai mare lesniciune de a folosi graiul în activitatea publică; dare mai de preferat scrisul. *Verba volant, scripta manent* a zis bine latinul, căci pe lângă că vorbele sboară şi cu ele forţamente şi conţinutul, apoi şi cei cari ascultă, şi în slaba măsură în care înţeleg, sunt influenţaţi numai cu prilejul vorbirii, pe când scrisul rămâind prezintă şi duce mai departe neîntrerupt conţinutul, permanentizându-l întru a influenţa şi îndruma alte spirite mai departe în viitor, dacă eventual acele contemporane nu s'au influenţat cu nimic sau prea puţin.

94

12 XII 1932.

Activitatea mea culturală în mediul intelectual.

Dacă, deşi dându-mi seamă de insuficienţa graiului pentru a înrîuri asupra mediului, am folosit totuşi mai mult acest mijloc, faptul ţine pe de o parte de lesniciunea mea în exprimare verbală şi de greutatea cheltuielelor cu tiparul mai ales în timpurile de faţă; dar pe de alta, şi poate cea mai decisivă determinare, de urmărirea închegării unei organizaţiuni culturale pentru cultivarea şi practica ideilor ce le expuneam. Căci ceiace face încă tăria curentelor de idei, chear caduce sau perimate cum se zice după concepţiunile şi necesităţile în curs, nu mai este ţelul în sine urmărit, nu

mai este miezul părerilor ce se expun, miez aproape pulverizat subt evidența criticilor copleșitoare; ci-i organizațiunea lor.

Atâtea sisteme religioase cari aproape nu mai au nici o repercusiune în viața practică, ba chear sunt cu totul nesocotite când îi vorba de orientarea vieții sociale și politice, nu-și duc mai departe ființa decât prin puternicile și vastele lor organizațiuni. Unde se mai vede partea de influență ce-o aveau odinioară religiunile în viața statelor și popoarelor? Pustiu care nu se cere decât umplut cu concepțiuni adecvate; dar pasà de înlătură biserica, sinagoga sau moscheia. Ele se țin, și încă bine împlântate în picioare, prin organizațiunile lor; dovadă strălucită ar fi în specie Vaticanul. Așa că numai organizațiuni, cari să tragă mulțimea de partea lor, le-ar putea cu folos înlocui. Până atunci ele rămân în picioare ca o nevoie macar de consolare a gloatelor, dacă nu și de orientare.

Și organizațiunile spirituale, și în specie culturale și religioase, se alcătuiesc cu graiul; nu cu scrisul. In acest sens Auguste Comte înclină să atribuie extensiunea creștinismului mai mult militantismului oral al Sfântului Pavel. Scrisul edifică și servește de aliment graiului; dar scrisul nu entuziasmează în aceiași măsură ca graiul. Totdeauna propaganda orală a fost aceia care a prins, bineînțeles dacă a găsit apostolul, mediul și momentul favorabil. Numai acesta m'a determinat ca să stăruiesc totdeauna pe calea graiului în răspândirea convingerilor mele. Și pentru cultura pozitivă am făcut o încercare dintre cele mai însemnate și mai semnificative, cu mult mai stăruitoare decât în activitatea mea tinerească, pe când socoteam să răspândesc în mulțime cu deosebire cunoștințele științifice.

Din anul 1912 până în anul 1916, când am intrat în vâltoarea cea mare a războiului mondial, am ținut serii de câte zece până la douăzeci de prelegeri anuale pentru cultura pozitivă generală în amfiteatrul Liceului Național din Iași. Și'n paralel, ca să-mi duc și mai sigur la bun sfârșit intențiunea înjghebării unei organizațiuni ad-hoc, săptămânal, Joia sara, țineam la mine acasă se-

dinţi cu persoanele mai apropiate, de ambele sexe, între cari prin consfătuiri şi lecturi căutam să stabilesc legătura mutuală indispensabilă. Şi poate că isbuteam dacă nu supravenea războiul. In orice caz suspendarea activităţii mele în această privinţă, prin război, coincidând se vede cu încă o prea slabă închegare organizativă, a dus la rezultatul că după război n'am mai putut întruloca pe participanţii de odinioară, acum răzleţiţi sau lipsiţi de orice interes pentru scopul ce-l urmăream.

Poate că şi eu, fiind mai deprimat şi obosit după război, n'am pus destulă stăruinţă, Fapt a fost însă că nimeni, din câţi au urmărit mişcarea aceasta, nu s'a arătat dispus a o reîncepe. Şi atunci m'am socotit că a trebuit să fie la mijloc fără doar ceva mai mult decât depresiunea de după război; că chear şi fără război lucrurile n'ar fi mers cu mult mai bine, că iniţial a fost la mine un îndemn iluzionant, ce de altfel mi se vădea acum şi mai clar prin aceia că, încă dinainte de război, se produseseră în micul cerc ce-l formasem câteva defecţiuni semnificative, cărora atunci nu le dădusem însemnătatea ce acum mi se impunea.

Drept acestea n'am mai repetat încercarea, şi-i de înţeles că bine am făcut după toate deslușirile şi întâmplările ce le-am expus, deoarece apare pregnant că mediul nostru social, dacă pe de o parte nu se arată dominat de vre-un sistem anumit religios sau filosofic, pe de altă parte nici nu râvneşte la vre-o ieşire: mediul nostru este sceptic, este nepăsător, gata a primi orice prin constrângere, dar nimic prin discernământ şi mai ales prin persuasiune,

Şi din păcate asta-i cam starea de suflet generală a întregei lumi actuale, drept care se revoltă şi se indignează aşa în sacade; dar n'are nici o continuitate în cugetare şi acţiune, stare ce-i aidoma cu acea a conducătorilor ei care se mulţumesc numai cu beneficiile şi huzurul situaţiunilor: ce va fi se va vedea. Incât îmi apare că niciodată lumea n'a fost într'un făgaş mai de accentuată fatalitate ca acum. Dacă lucrurile, chear cari ar fi să fie subt înrâurirea omului, rămân să se descurce dela

sine, orice zbuciumare verbală îndrumătoare îmi apare actualmente ca o naivitate.

95 13 XII 1932.

Activitatea mea culturală în mediul muncitoresc.

Fără vre-o intenţiune de a atrage categoriile sociale, zise muncitoreşti în opunere cu cele zise intelectuale, la vre-un anumit sistem de cugetare; ci numai cu gândul de a le fi de folos culturaliceşte, în mediul şi în felul lor de organizaţiune, în de obşte calificându-se socialiste, am stăruit mult să le deslușesc asupra multor lucruri şi chestiuni curente. Activitatea aceasta am dus-o îndelung, până în ajunul războiului mondial, cu deosebire la atelierele căilor ferate din Iaşi, unde lucrătorii se adunau săptămânal.

Cu acest prilej am putut să mă conving câtu-i de vană şi aşa zisa activitate culturală în popor. Odată ce lucrătorii se socoteau categorisiţi subt calificarea de socialişti, ei nu erau dispuşi a asculta decât expunerile ce li se făceau în numele socialismului şi cu deosebire pe aceia cari erau sau îşi ziceau socialişti. Eu, care de o bună bucată de vreme, nefiind înscris în organizaţiunea socialistă, nu mai eram considerat ca atare, eram privit cu neîncredere, ce se vădea totdeauna prin ripostele ce mi se îndreptau; aşa că aşteptarea mea că pe calea argumentării aş putea să mi-i apropii pe ascultători, nu ducea la nici un rezultat. Era destul să ia alături de mine cuvântul un calificat şi recunoscut formal socialist, un muncitor sau un intelectual, pentru ca să mi se vădească simpatia ce-o manifestau ascultătorii *a priori*, pe când eu doar *a posteriori* de mă vedeam tratat cu oarecare îngăduinţă.

De aceia îmi vine să cred că, mai în toate adunările, oamenii se strâng, nu ca să se instruiască, nu ca să se lumineze, nu ca să se deslușească; ci ca să asculte numai lucruri asupra cărora aprobarea lor, interesată sau şi dezinteresată, este dinainte câştigată. Şi a trebuit să mă conving până cele din urmă că faptul e natural să

decurgă astfel. Vorbeam unor oameni ce-i mai mulţi maturi, cu personalitatea oarecum cristalizată. In orice caz se poate admite că omul din popor îşi are cristalizată personalitatea mai de timpuriu comparativ cu omul cultivat. Şi odată personalitatea fiind cristalizată la un anumit nivel sau pe o anumită formulă, e zădarnică osteneala de a căuta s'o mai abaţi. Omul din popor nu se rădică la stadiul de cugetare critică; el rămâne şi se simte tare comod la stadiul de misticism, indiferent ce calificare sau ce aspect îmbracă acel misticism. Odată ce a acceptat modalitatea de manifestare, omul din popor nu se mai schimbă. Şi eu, când mă iluzionam a cultiva şi deştepta masele, nu înţelegeam încă îndestul aceasta.

Aşa că a trebuit să fie experienţa care să mă convîngă, mai ales atunci când, după multe şi multe cuvântări, un apropiat muncitor care participa şi la întrunirile săptămânale dela mine de acasă, fiind în preajma desemnării unui candidat pentru deputăţie, m'a prevenit ca să nu mai iau cuvântul şi nici să nu mai particip la adunările muncitoreşti obişnuite, căci, de teamă ca să nu fie propus şi numele meu a candida, un număr mare de muncitori pot fi porniţi să-mi facă o manifestaţiune ostilă împinsă poate până la violenţă. Prevenirea mi-a venit de altfel mai mult ca o confirmare la ceiace-mi dădeam samă singur încă cu mult înainte, căci rărisem ducerile mele la acele adunări. Dar prevenirea a fost dovada clară a zădărniciei acţiunii mele culturale; ceiace m'a determinat a nu mai lua nici o parte la adunări similare.

Şi dacă lucrurile sunt aşa şi nu-s altfel în orice împrejurare similară, mă întreb ce bruma de treabă pot să facă toţi câţi se opintesc cu iluziunea de a deştepta şi cultiva poporul? Sunt sigur că nici o treabă decât doar ca să se cheme că fac ceva, spre a se justifica cheltuielile efectuate. Şi dacă mai poate fi vre-o iluziune în această privinţă, apoi se înţelege rău cultura; căci cultivarea nu-i o întreprindere de o anumită durată, cum ar fi o excursiune sau chear o expediţiune. Cultivarea nu se face la comandă. Ea se face în timp, se face treptat, se face încet şi se face mai ales nu atât prin interesul ce-l arată iniţiatorii, cât prin interesul ce-ar fi să-l manifeste

primitorii. Și dacă se întâmplă să nu fie astfel cazul, cum este în mediul nostru și mai ales în lumea țărănească și muncitorească, atunci și cheltuiala și truda sunt zădarnice.

Cultura n'o fac anii, nici deceniile; ci veacurile; și încă și atunci trebuie să fie o nevoie, o sete, fără de care se pot scurge și mileniile în ignoranță. Ne opintim să fim ca Franța sau ca Anglia sau macar ca Belgia, Olanda sau Danemarca. Onorabilă dorință și onorabilă sforțare; dar putința? Dar rezultatul? In țările de cari vorbim chestiunea culturii nici nu s'a pus vreodată așa cum se pune la noi cu bruscare, pentrucă acolo ea se depăna mereu ca o trebuință firească. La noi se pune firește prin contrast cu acele țări; dar devine irealizabilă, pentrucă orice proces social, ca și orice proces vital, cere o perioadă de gestațiune și de desfășurare, care nu se poate nici restrânge și nici grăbi artificial. Și dacă artificială și implicit iluzorie fu acțiunea mea în mediul intelectual, cu un cuvânt mai mult urma să fie iluzorie în mediul muncitoresc.

Trebue deci, dragă copile, să știm să deosebim ceiace-i dorința și înclinațiunea spiritului nostru cu răsfrângere iluzorie în afară și ceiace-i realitatea, care poate sau nu să înlesnească avântul nostru.

96

16 XII 1932.

Ivirea răscoalelor, revoluțiunilor și războaielor.

Dacă mai din timp ne-am da samă de slaba influență ce-o putem exercita în mediul nostru, ne-am îndrepta puterile întru desvoltarea propriei noastre individualități și astfel ar rezulta un enorm câștig cu implicită resfrângere asupra vieții sociale în general. Ceia ce importă este numai ca să nu stricăm altora în desfășurarea ființii noastre, apreciind totdeauna partea ce trebuie să revină altora. Dar a ne transpune cu totul în afară și a judeca nevoile altora înainte de a ne da bine samă de ale noastre, este cea mai mare greșală. Așa că altruismul trebuie întotdeauna îmbinat cu egoismul

spre a se echilibra reciproc în sensul cel mai favorabil desfăşurării fiinţei noastre.

Această ţinută priveşte nu numai individul ci şi societatea, care trebuie totdeauna să se prevadă cu cele mai mari garanţii pentru păstrarea şi propăşirea sa. Şi după cum în organismul individual se pot petrece zdruncinări şi tulburări, tot aşa şi'n organismul social supravin fenomene analoage cari alcătuiesc zbuciumările, catastrofele şi calamităţile sociale: răscoale, revoluţiuni, războaie şi crize. Poate într'o măsură oarecare oamenii le provoacă, dacă nu mai degrabă ei sunt cei din urmă determinanţi; dar fapt este că tulburările sociale mari şi vajnice au loc mai presus de puterea oamenilor şi în special mai presus de puterea unui singur om. De aceia faţă de fenomenele sociale trebuieşte păstrată oarecare pasivitate, cu atât mai mult cu cât s'a putut totdeauna constata neputinţa oamenilor de a le domina şi îndruma.

După cum în natura cosmică, privind pământul în general, omul chibzuit stă în resemnare faţă de fenomenele tulburătoare şi cataclismice, cum sunt cutremurele, inundaţiile, erupţiunile vulcanice... evitând doar cât poate să nu cadă fiziceşte victimă, tot aşa în natura socială, privind societatea în general, omul chibzuit stă pasiv faţă de fenomenele catastrofice cum sunt răscoalele, revoluţiunile, războaiele... intervenind totdeauna numai în sensul potolirii lor sau feririi de prea mari neajunsuri, aşa după cum instinctul şi bunul simţ îi dictează în comportarea faţă de tulburările cosmice. Căci să nu fie vreo înşelare că, dacă participarea oamenilor este atât de vădită în tulburările sociale de orice natură, apoi aceasta are loc cu vre-o socotinţă deosebită sau perspicacitate. Dimpotrivă, în atari fenomene socotinţa şi perspicacitatea omenească sunt cu totul reduse, ceia ce şi explică avântarea nebunească dusă până la nimicire. Dacă se pot admite şi unele discernăminte, mai puţin aprinse cum s'ar zice, apoi acele sunt doar ale conducătorilor ce nu şi-au pierdut cu totul cumpătul sau mai curând ale spectatorilor perspicaci, cari pot eventual să prindă momentul potrivit spre a stânjeni sau atenua mişcările în curs, atitudine întru totul analoagă cu

acea a unor minți chibzuite când se găsesc în fața primejdiilor cosmice,

In tulburările sociale, caşi în cele cosmice, nu-i faptul cel din urmă şi aparent care le pricinuieşte; ci-i o lucrare de ani, decenii şi chear secole, care trebuie să se producă inevitabil. Nu, că dacă ar fi fost aşa sau pe dincolo, lucrul nu s'ar fi petrecut; ci el trebuia să se petreacă, pentrucă imperceptibil s'au îngrămădit cauze peste cauze până în cele din urmă fenomenul a trebuit să izbucnească. Cea din urmă picătura face să se verse paharul; dar cea din urmă picătură nu-i decât finala milioanelor de picături ce tot rădicau nivelul. Aşa că dacă ar fi vorba să nu se fi revărsat paharul, aceasta ar fi însemnat să nu se fi început a se turna în el. Dar de îndată ce s'a început a se turna într'însul şi s'a continuat, paharul trebuia să se umple şi să debordeze.

Tot aşa şi 'n fenomenele cosmice şi sociale, cu triste urmări asupra vieții umane, ar fi trebuit să nu se fi început rânduirea şi îngrămădirea de pricini, pentru ca fenomenele înseşi să nu fi avut loc. Dar de îndată ce pricinile s'au produs, şi fenomenele decurse din ele trebuiau să apară. Asupra fenomenelor cosmice omul n'are absolut nici o putere decât doar, prevăzându-le uneori, să le evite, să le atenueze sau să se acomodeze. Asupra fenomenelor sociale, dat că mai în totalitatea cazurilor el este actorul, omul ar fi să aibă înrîurire şi putere. Dar pentru aceasta i-ar trebui prevedere, ca să ştie şi să poată dela început să înlăture pricinile răului. Or aicea este marea dificultate. Ori cât de sagace, omul nu prevede decât rar şi în cazuri destul de simple. In cazuri complicate omul nu prevede mai de loc, sau chear dacă unii prevăd, marea majoritate nu ascultă şi lucrurile se desfăşoară fatal.

Astfel se petrec lucrurile cu tulburările sociale. Oamenii nu-şi pot limita egoismele lor: devin abuzivi de îndată ce au posibilitate; privirea pentru interesele altora, adică înclinarea altruistă, li-i cu totul limitată; şi atunci, dacă îndelungă vreme lucrurile pot merge astfel, unii tot întinzându-se şi îndestulându-se şi alții tot restrângându-se şi suferind, vine şi o vreme când cei din cale afară năpăstuiți subt orice punct de vedere, fie constrângere ma-

terială, fie constrângere spirituală, isbucnesc, şi răscoalele sau revoluţiunile se desfăşoară.

In genere obiectivul răscoalelor şi revoluţiuniior este emanciparea sau îndestularea. Indiferent de modalitatea desfăşurării revoluţiunilor, suflul animator este dorinţa şi voinţa de lărgire şi îndestulare a propriei fiinţi prinsă în vârtej. Şi nu-i cruţare de nici un fel de jertfă pentru cine-i prins 'n durdura aceasta. Infierbântarea devine atât de mare, că fiecare ajunge să bănuiască chear pe cel de mai aproape de inconsecvenţă şi tradare, de îndată ce se pare a se abate cât de puţin dela conduita impusă. In revoluţiune omul intră într'o stare aproape anormală, într'un joc de iluziuni şi chear de halucinaţiuni. De acolea derivă toate acele încăierări sângeroase şi executări sumare reciproce cari nu se potolesc decât după îndelungă vreme sau şi brusc numai prin intervenirea unei puteri neaşteptate contraponderatoare, impunând reculegerea.

Dacă obiectul revoluţiunilor este în genere emanciparea şi îndestularea într'o privinţă oarecare, obiectul războaielor este eghemonia, adică înclinaţiunea de a fi mai mare, de a dicta. Cel puţin este vorba de eghemonie ca motiv iniţial şi fundamental al naţiunii sau al statului care provoacă războiul, motiv acoperit obişnuit, dar real. Se poate să te înşeli sau mai curând să înşeli cu oarecari motive aparente, cum se întâmplă adesea; dar porneşti războiul fiindcă te simţi în stare de a-l duce şi te socoteşti în măsură, învingând, să direcţionezi viaţa altora, bineînţeles spre cel mai mare folos al tău. Că de partea statelor provocate motivul războiului ar fi apărarea, nu mai puţin sentimentul eghemoniei fu începutul şi apoi nevoia apărării răscoleşte la toţi acest sentiment, care nu se potoleşte decât prin înfrângere de-o parte, isbândă de altă parte şi în definitiv printr'o învoială de pace, dorită momentan şi calificată eternă, dar realizată totdeauna numai vremelnic.

Războaiele totuşi, deşi mai nimicitoare de vieţi, au o desfăşurare cel puţin mai rânduită: se precizează totdeauna un scop şi o conducere. Revoluţiunile, deşi poate mai puţin nimicitoare de vieţi, au însă o desfăşurare foarte confuză: scopul mai niciodată nu-i destul de clar şi con-

ducerea este foarte oscilantă. Războaiele, afară dacă nu se amestecă cu revoluțiunile, au sfârșit precis. Revoluțiunile, afară dacă nu-s bruscate de vre-un război, se trăgănează și aproape că, socotit după o viață de om, n'au sfârșit, pentrucă revoluțiunile reprezintă, orice s'ar spune, mai mult crize de suflet decât războaiele cari reprezintă mai mult crize de interese.

Și crizele de suflet, putem lesne înțelege din tot ce-am spus, nu se rezolvesc ușor; ba se poate chear spune că nu se rezolvesc deloc. Crizele de suflet cel mult se potolesc, întră într'o fază de toleranță, de înțelegere mai mare; popoarele îmbrățișează anumite credințe, corespunzătoare și intereselor lor de viață materială, încât se pare că revoluțiunile s'au stîns. In realitate însă ele dormitează, pentrucă misticismul popular este inepuizabil și oricând susceptibil a se revărsa pe o anumită pantă ce nu-i mai niciodată acea a bunului simț și a realității convenabile.

De aceia cum ți-am mai spus, dragă copile, desvoltându-ți individualitatea, cătând să fii cât mai conștient de rostul și rolul tău și aceasta cât mai din vreme, privește viața socială mai mult ca spectator, acomodându-te cu ea, așa cum cată să te acomodezi cu viața cosmică. In timp de revoluțiune, pe cât îți poate sta în înrîurire și'n putere, îndeamnă la toleranță și împăciuire; iar în timp de război, fiindu-ți dată tema precisă a războiului ce-l poartă țara ta, cată să i te devotezi fără nici o reticență. In revoluțiune se poate să nu te ia numai decât curentul și să dispui de inițiativă; în război locul ți-i fixat și cată să te ții la postul de eventuală primejdie cum te-ai ținea pe punctul încă sigur al unei inundațiuni, căci pășind în lături, s'ar putea să te înfunzi mai greu, de nu să te și îneci.

97

19 XII 1932.

Războiul balcanic din 1912-1913.

Un exemplu de ce poate fi avântul eghemoniei și în ce măsură eghemonia constituie mobilul capital al războaielor ni l-a oferit imperiul turcesc care, din

momentul ce şi-a consfinţit stăpânirea peste sudestul Europei, prin cucerirea Constantinopolului în 1453, a fost o permanentă piedică a desvoltării naţiunilor balcanice şi o continuă ameninţare pentru restul Europei. Doar părţile mai de margină, cum au fost ţările româneşti, au păstrat oarecare autonomie; ţările mai din interiorul peninsulei balcanice şi mai din preajma centrului de emanaţiune a puterii turceşti, cele din dreapta Dunării, ca Bulgaria, Serbia şi chear mai depărtate, ca Grecia, au îndurat integral şi secular stăpânirea efectivă musulmană.

Acea stare de lucruri a prins să se schimbe abea după ce Rusia şi Europa însăşi s'au văzut primejduite, căutând atunci să sprijine mai cu eficacitate deşteptarea la viaţă liberă a naţiunilor oprimate; dar de obicei numai pe atât cât să se poată pune ele la adăpost. Odată primejdiile proprii trecute, şi Rusia şi Europa, în specie Austria, căutau la rându-le compensaţiuni în extensiunea lor asupra teritoriilor scoase de subt stăpânirea turcească. Aşa că numai atunci, şi aceasta avu loc abea în cursul veacului al XIX-lea, începură ţările balcanice să devină stăpâne pe propriile lor destine, când înşile avură tăria de a se emancipa: dovada aceluiaş proces de valorificare proprie spre a prinde un loc în viaţă, fie individ, fie naţiune. Poate altul, dintr'un interes ce-l ascunde, să aibă aerul de a-ţi vrea tot binele; realitatea este că nu obţii decât binele pentru care singur te faci capabil. Popoarele balcanice, cu nume de a se folosi şi ele, se alăturau diverşilor competitori la eghemonie, dar obişnuit nu se alegeau decât cu atât că-şi schimbau stăpânul. Şi numai când au ajuns să trăiască din propria lor sevă, s'au putut emancipa deplin, răsculându-se, şau ducând războaie tot într'un suflu de răscoală, pe samă proprie. Astfel, cel puţin în parte, s'au eliberat ţările româneşti şi tot astfel Grecia, Serbia şi Bulgaria.

Eram copil ca de patru-cinci ani în toiul războiului din 1877-78 pentru independenţa României. Imi amintesc foarte vag de un cal roib frumos rechiziţionat dela tata-bătrânul despre care am pomenit, şi tot astfel îmi amintesc de unele stampe de viteji români căzuţi în lupte, stampe ce le desfăceam dintr'un ziar al vremii şi le lipeam

pe pereți. Fost-a negreșit la mijloc și declinul fatal al osmanliilor c'au fost bătuți cu modestul sprijin ce-l puteau românii atunci alătura rușilor aproape învinși; dar fără doar că a fost și vrednicia noastră, că rușii n'au mai pretins la nici un drept de ocupațiune cel puțin cum făceau altă dată, ci s'au limitat numai să-și compenseze rușinea înfrângerii ce-i privea, răsluind, cu sprijinul congresului european dela Berlin, partea sudică a Basarabiei ce fusese întoarsă la 1854, România primind în schimb partea nordică a Dobrogiei pe lângă recunoașterea independenței.

In stare analoagă cu a României până la independență, ba poate și mai greu, au continuat să stea Bulgaria, Serbia, Grecia și mai ales Albania încă cu totul absorbită de dominațiunea turcească până în plin început al veacului al XX-lea, când în 1912, printr'o înțelegere comună, au pornit și dus laolaltă războiul de emancipare totală și formală împotriva Turciei, care a fost înfrântă mai ales prin avântul bulgarilor, cari amenințau să cuprindă și Constantinopolul. Și atunci se iscă neînțelegerea fatală între beligeranți, alimentată negreșit și de puterile politice cari aveau interes ca Turcia să se propteasca încă în Europa, așa că în cele din urmă din prieteni de cruce cum își puteau zice prin opunere cu semiluna împotriva căreia se ridicară, deveniră dușmani de moarte și prinseră a se război între dânșii.

Atunci, în vara anului 1913, apăru momentul propice pentru România, ca să astâmpere mânia și încăierarea dintre frații de arme dela început, să declare război Bulgariei ca mai nesăturată și mai trufașă, trecând Dunărea și înaintând, de altfel fără nici o împotrivire, până în preajma Sofiei. Exact s'ar putea spune, subt formă nemăsurat de potențiată, atitudinea dintre inșii cuprinși de mânie, gata a se nimici, fără intervenirea unuia din afară care impune măsura și cumpătul indispensabil. Fiind mobilizat ca medic, pe atunci încă socotit în rezerva marinei, la flotila de vase purtătoare de mine pe Dunărea, în preajma podului dela Cerna-Vodă, am participat de altfel mai mult la o manevră de cât la un război propriu zis.

Pacea cerută pe dată de Bulgaria, care și-a apreciat just istovirea, s'a impus curând, fără doar și prin inter-

venţiunea puterilor europene bucuroase de a vedea focul potolit; dar România a avut totuşi îndestule victime. In înaintarea grăbită, fără precauţiune sanitară suficientă, a dat peste focare de holeră de care s'a contagionat o bună parte din armată şi astfel a suferit însemnate pierderi. Am asistat la trecerea de şlepuri ce se scurgeau pe Dunărea, dinspre Turtucaia spre Brăila şi Galaţi, încărcate cu sute şi mii de suferinzi duşi spre căutare. Neputând fi vorba de o compensaţiune bănească, dată enorma întindere teritorială ce se afectase pentru Bulgaria, României, pentru truda şi jertfa sa, i s'a concedat partea sudică a Dobrogei, aşa zisul Cvadrilater; şi lucrurile au intrat în scurtă linişte relativă până la războiul mondial ce dospea.

După cele ce aveau să se desfăşoare în scurt timp, războiul din urmă balcanic poate fi socotit ca un preludiu. Aşa zisa chestiune a orientului nu era, precum nici nu este încă, decât un răsunet al situaţiunii generale a Europei, în care chestiunea de eghemonie, şi implicit de subjugare, domina şi domină încă. Turcia ar fi urmat să părăsească cu totul Europa, să se întoarcă deplin în meleagurile sale încă din timpul războiului balcanic; dar negreşit interesele europene, ale unor state mari cel puţin, dictau să mai rămâie, interese cari au primat şi primează încă în aşa măsură, că Turcia se menţine în Europa şi acum, cu tot desbinul războiului mondial.

Aşa că până una alta apare clar că rezultatele ce se urmăresc şi se aşteaptă dela o acţiune nu sunt deloc în proporţie cu opintelile ce se fac chip pentru ele. La suprafaţă se dau luptele şi se deapănă calculele, iar din adâncuri de interese adesea meschine supravin aranjamente cari modifică cu totul rezultatele aşteptate. Chestiunea orientului s'a mai simplificat; dar nu s'a rezolvit, şi un sfârşit nu poate avea pe cât timp centrul de viaţă mondială ce a fost, este şi poate fi Constantinopol, din râvna ce-o pun şi unii şi alţii din marii competitori, spre a-l stăpâni în particular şi în propriu, este lăsat să fie acum ajuns până la înjosirea de punct provincial, căci turcii, prin bunul instinct de reculegere ce-l au, s'au întors cu capitala lor în Asia, la Ankara. Războiul mondial, cu toate enormele sale jertfe, a ascuţit doar competiţiu-

nile, fără să rezolvească nimic din problemele politice și sociale, a căror complexitate se vede că nu îngăduie decât dibuirea.

98 20 XII 1932,

Războiul mondial din 1914-1918. Două mari tendințe potrivnice planau asupra Europei în ajunul războiului mondial: tendința imperialistă a Germaniei, tendința de eghemonie europeană cel puțin dacă cea mondială, prin vastele lor colonii, era prinsă de Anglia și de Franța, tendință marcată prin acel „Drang nach Osten", împingere spre răsărit, și tendința de eliberare a popoarelor subjugate, mai ales a celora aflate în conglomeratul austro-ungar.

Poate dacă Germania pornea războiul înainte de a se isca cel balcanic, cum de altfel a tot încercat, lucrurile s'ar fi desfășurat altfel și un imperialism aspru ar fi dominat asupra Europei. Dar tendințele eliberatoare au fost mai vii și s'a produs războiul balcanic mai înainte cu rezultate favorabile, ceia ce a dat avânt popoarelor din imperiul austro-ungar pentru a lua și ele înainte prin acel atentat dela Serajevo, în care moștenitorul tronului respectiv și-a pierdut viața. Incât deodată tendința de eliberare s'a găsit proptită în fața tendinței eghemoniace a Germaniei și a Austro-Ungariei, cari nu mai puteau trece peste acest grav și semnificativ afront.

Așa că s'ar putea spune că chear motivul ridicării războinice a imperiilor centrale a fost și piaza rea ce trebuia să le ducă la înfrângere. Cu orice alt motiv, pe care dealtfel Germania îl căuta prin preajma coloniilor, războiul ar fi putut avea altă desfășurare. Dar cu motivul de a înfrânge chipurile o insolență, însă în realitate de a face să continuie subjugarea popoarelor, ceiace era foarte vizibil, puterile centrale și-au ridicat deodată împotrivă-le Rusia care nu putea privi favorabil acea impingere spre răsărit și Franța care își dăduse pe dată samă că Germania o vizează în special și apoi pe rând Belgia, cu încălcarea sălbatecă, și însfârșit Anglia, care-și vedea primejduită mai ales situațiunea ei colonială.

Fără doar că Germania se calculase bine pentru un război limitat în Europa, numai că acest război l-a provocat cam târziu, după cel balcanic, când slăbiciunea imperiului austro-ungar era cu totul marcată şi popoarele sale subjugate râvneau libertatea; iar celelalte state, încă neîntrate în vârtej, puteau vedea bine, prin comportarea Austriei faţă de Serbia şi a Germaniei mai ales faţă de Belgia, la ce se pot aştepta prin o victorie a Germaniei, care şi-ar fi realizat fatal al său „Drang nach Osten" şi totodată ar fi dobândit şi cea mai mare parte din coloniile franceze, de nu chear toate.

De aceia Anglia n'a mai stat la ânduri; iar celelalte ţări, deşi nepregătite îndestul, ca Italia, România şi mai departe Statele Unite şi Japonia, văzându-şi în joc existenţa sau subjugarea sau şi numai pierderea prestigiului, s'au rîdicat împotrivă. Aşa că chear dacă dela început soarta imperiilor centrale era îndoielnică prin însăşi alegerea nepotrivită a momentului, ea a fost primejduită şi chear pecetluită decisiv odată cu victoria de la Marna, când s'a văzut că Parisul nu mai poate fi ocupat; ceia ce poate a şi determinat rîdicarea lumii întregi împotrivă.

Alături de Belgia şi de Serbia, România a avut poate soarta cea mai tragică prin lipsa de bună credinţă a imperiului rusesc, care n'a avut un ţel câtuşi de puţin precis şi clar în pornirea războiului. Unii conducători ruşi socoteau a nu face decât un act de pură prietenie şi angajare faţă de Franţa, puţini vedeau nevoia împiedicării categorice a Germaniei de a se întinde în orient, şi cei mai mulţi căutau o eschivare şi un beneficiu favorizând Germania prin pasivitatea lor şi negociind într'ascuns, cum s'a dovedit, asupra posibilităţii subjugării şi desfacerii României, Rusia luându-şi partea până'n inima Moldovei la Siret. In definitiv rezultatul fu că Rusia n'a luptat cu lealitate, a luptat fragmentar după iniţiativa deosebită a fiecărui comandant mai mare, drept care luptele cu germanii şi austriacii le-a pierdut mai toate; iar în România n'a intrat decât numai de faţadă, înlesnind astfel năvala bulgarilor în Dobrogea mai ales şi a austro-germanilor în Muntenia.

Astfel rușii, se vede aflați deja în deban dadăla intrarea României în război în August 1916, n'au dat nici un concurs eficace; ba au primejduit chear avântul românilor în punctele cele mai delicate. Rușii au prilejit prin necredința și moliciunea lor invaziunea puterilor centrale în țara românească, oprite abea în sudul Moldovei prin lupta vânjoasă a românilor la Mărășești. Aceasta n'a dus totuși la vre-un rezultat favorabil imediat, căci rușii intrați în descompunere și înclinați a face pace separată cu Germania, au târât în cele din urmă și pe România la tratativele dela Brest-Litowsk urmate curând de pacea de la București.

Cum însă tratativele acele nu erau decât aparente și adormitoare mai mult pentru ruși cari acum alunecau tot mai mult pe panta desfacerii totale a imperiului lor prin revoluțiune, rânduielile păcii separate prin care se întorcea României Basarabia, dar i se lua o mare parte din coama Carpaților, au constituit doar un episod efemer; căci războiul în Apus și pe coasta mării Egee, la Salonic și Dardanele, continua cu un declin tot mai vădit de partea puterilor centrale, reduse la aman prin sleirea mijloacelor de trai, dar mai ales prin neaprovizionarea gloatelor, fiind blocate din toate părțile. Așa că urmă fatal armistițiul din 1918, cerut de Germania învinsă, și pacea dela Versailles, care consfinți autodeterminarea în independența popoarelor subjugate și fixă pentru Europa fruntariile ce se cunosc. Incât România, eclipsată o clipă la apus, dar extinsă la Răsărit până unde fu Dacia, ieși fără zăbavă în lumina întinderii sale teritoriale istorice aproape tocmai cât fu Dacia în splendoarea ei.

Pentru silințele lor supraomenești, cu slabe rezultate de altfel, în marea Egee, aliații finalmente victorioși au avut un câștig: ocuparea Constantinopolului cu teritoriul prejmuitor, un câștig pe care însă nu l-au știut prețui și deci nici folosi. Fatalitatea pune multe la îndămână și chear în mâna omului; dar dacă el n'are priceperea adecvată, câștigul fuge sau, și mai ciudat, îl părăsește omul singur. Tocmai așa fu și cu ocuparea Constantinopolului; aliații îl cedară Turciei care, spre a-și consacra oare-cum și stăpânirea-i în fond, îi schimbă denumirea în

Istambul, acceptată de toată lumea cu seninătate. Mai mult decât atât, odată cu acest fapt se preconizează, in domeniul spiritual ar fi cazul de a o spune, ideia unei Ligi a Naţiunilor, a unei alcătuiri cu caracter general şi universal care să direcţioneze statele şi popoarele. Foarte frumos; şi ce era mai firesc şi mai bine decât ca sediul acelei Ligi să fi fost chear în Constantinopol ocupat. Nimărui însă dintre conducătorii marilor state nu i-a trecut prin cap, pentrucă nici unul n'avea pregătirea filosofică şi politică adecvată, ca să poată întrevedea calea cea mai nimerită de urmat.

Auguste Comte, pentru orientarea marilor destine ale omenirii în general şi ale orientului în special, preconizase, potrivit cu rolul ce l-a avut în trecut, Constantinopolul drept capitală politică a lumii, rezervând Parisului locul de capitală spirituală. Ideia unei orientări mondiale se ivise; locul unde era firesc să-şi fixeze sediul concret era în stăpânirea aliaţilor. Ce putea fi mai uşor decât ca Liga Naţiunilor să sălăşluiască la Constantinopol, turcii urmând să părăsească politicește cu totul Europa? Fatalitatea pregătise lucrurile şi în abstract şi în concret; a lipsit numai înţelegerea omenească sinceră de a uni abstractul cu concretul; şi lucrul nu s'a făcut. In locul unei înalte şi umane înţelegeri a apărut spiritul de duşmănie şi teritoriul cu Constantinopol, centrul internaţionalizat ce putea fi şi consacrat, s'a retrocedat Turciei fără doar şi de teama ca să nu-l aibă subt influenţă o putere politică mai mult ca alta.

Iar Liga Naţiunilor nu şi-a ales centrul nici macar la Haga, unde stabilirea de odinioară a tribunalului internaţional încă ar fi dictat să şi-l aleagă; ci s'a stabilit la Geneva, oraş mic, fără altă celebritate decât doar a crudelor lupte religioase de odinioară. Ce-a dictat această alegere? Poate că numai lesniciunea accesului pentru ţările occidentale, venind cam la aceiaşi îndămână şi distanţă pentru fiecare, hotărât fiind se vede ca tot singur occidentul să dispună de soarta lumii. Cu alte cuvinte mai nimic schimbat în politică aşa cum s'a dus şi înainte de marele dezastru al războiului. Ce speranţă mai poate fi acum de o pace; nu eternă, ci macar durabilă?

99 20 XII 1932.

Participarea mea la război.

Participarea mea la război, mobilizat ca medic în rezervă la un spital de evacuare stabilit în Carpații Moldoveí, după războiul balcanic fiind trecut la Corpul IV de armată cu reședința la Iași, mi-a oferit prilej de multe constatări relevatoare în general de mediocritatea firii omenești, înclinată mai mult spre scoborîre decât spre înălțare, mai mult spre egoism decât spre altruism, mai mult spre mișelie decât spre virtute; iar dacă în anumite momente se manifestă în grămadă cu avânt și curaj, cu hotărîre și abnegare, asta provine mai mult din constrangere, veghere la disciplină și rânduială, și mult mai puțin din îndemn propriu. De aceia socotesc cu tot dinadinsul că ceiace calificăm om, în înțeles înălțător, derivă din continuele cerințe sociale, cari la unii pot avea atâta repercusiune și răsunet, că aflați și singuri, în afară de orice altă disciplină, să continuie a fi oameni cu adevărat, pe când cei mai mulți au numai chipul, dar încolo redevin animale curate, mișcate doar de instinctul conservării și fără nici o alegere și nici un scrupul asupra mijloacelor de conservare și de indestulare.

In acest sens, cât privește pregătirea de război, în specie îmbrăcămintea de iarnă pentru formațiunea noastră printre alte necesare acceptabile, ca încălțări și căciuli, s'au dat și cojocele-pieptare; dar atât de mici și strânse că n'a fost niciunul care să se potrivească pe vre-un piept. Aș înclina să cred că poate, în privința acestei îmbrăcăminți, serviciului sanitar i s'a dat din ce a rămas bine potrivit pentru celelalte formațiuni; dar prin comparațiune, după excesiva nepotrivire ce am văzut, mă îndoiesc că cel puțin în restul armatei aprovizionarea aceasta a putut fi mai satisfăcătoare. Nu-i cazul de-a formula vre-un fel de acuzațiune, care după atâta vreme ar fi și fără sens, dar aceasta este o ilustrațiune a slabei rigori ce s'a pus în pregătire, fie și numai din acest punct de vedere. Oricum, cei ce-au făcut sau au primit comanda unui atare articol n'au pus scrupulozitatea impusă de seriozitatea lucrului. Au luat lucrul în ușor, dacă nu putem spune și mai rău,

primejduind chear dela început o cauză ce se impunea a fi scumpă mai presus de orice.

Cu înaintarea în Transilvania, dată defecţiunea în ascuns a ruşilor, lucrurile s'au proptit pe loc un timp, în care s'au dat lupte sângeroase pe tot frontul. La formaţiunea noastră sanitară prinseseră să vină mulţi răniţi, printre cari se vedeau numeroase cazuri de automutilare în formă contagionantă, tot de străpungere cu glonţ a podului palmei stângi sau a unui deget. mai rar a labei piciorului : vădit tendinţa de sustragere din luptă. Iată dar omul surprins în plinul laşităţii sale mascate, laşitate curmată dealtfel în scurt, cel puţin în partea noastră, prin judecarea, întoarcerea la front şi eventual executarea sumară. Vra să zică numai pus în alternativa de moarte laşă sigură sau moarte eroică îndoielnică, omul se reculege, punându-se la nivelul cerinţelor situaţiunii ; de unde se vede cât de imperios se impune disciplina şi cât rol a jucat constrângerea spre a se determina gloatele la acte măreţe ; şi aceasta nu numai în ce priveşte războaiele sau revoluţiunile, ci şi în viaţa paşnică pentru tot ce depăşeşte obişnuit orizontul unei înţelegeri comune. In acest înţeles, mai mult decât puterea şi înţelegerea gloatelor, constrângerea lor sistematică a fost care a înălţat piramidele egiptene.

Imi amintesc apoi retragerea ; panica aceia care făcea ca formaţiunile să nu mai păzească nici o rânduială. Atunci vedeai cum cel care dispunea de o putere mai mare era cu totul nesocotitor de cel mai slab. In retragere formaţiunile sanitare şi cele de aprovizionare ţineau obişnuit margina şoselei, lăsând loc, cum se zicea, să treacă înainte prin mijloc artileria, grăbită a ajunge la punctul ce i s'a dat spre a opune rezistenţă duşmanului. Fără doar că nu era, precum s'a stabilit, decât o vorbă spre a i se înlesni artileriei trecerea în goană, prinsă parcă de o panică şi mai nebună. Şi rezultatul efectiv era că pe care dintre căruţele încolonate pe mărgini o ajungea vre-o roată de tun sau de cheson în goană, o răsturna în şanţ, fără ca nimeni să vadă ce are să devie. Mai puseră păcatele că erau şi nişte şine de vagonete pentru transport de lemne în lungul şi deacurmezişul şoselei pe unele locuri, aşa că

mersul era și mai îngreuiat și accidentele și mai dese. Iar culmea revărsării acelor mase de oameni era la Bicaz, unde se scurgeau și alte formațiuni din munți, așa că era o forfoteală de oameni, un strigăt și un învălmășag, cari ne-au ținut foarte mult locului până să putem porni înainte spre Piatra-Neamț.

Un lucru se degaja din toată acea frământare: imposibilitatea unei rânduieli. Fiecare se îndemna după interesul său imediat și pornea la drum după posibilitate. Un grup de ofițeri, în frunte cu un general, făceau doar tristă figură acolo cu prezența lor, căci mai mult gradele inferioare dirijau, dacă se putea vorbi atunci de vreo dirijare. In orice caz nu s'auzea decât strigătul lor de îndemn într'o parte sau într'alta. Era văzut lucru că o armată ajunsă astfel nu mai putea reintra în luptă curând; și a trebuit să urmeze refacerea ei și după indicațiunile misiunii armate franceze, pentru ca să reînceapă lupta mai târziu.

De fapte eroice am auzit, dar natura și poziționea misiunii mele nu mi-a oferit prilejul să le și văd. Fără doar că faptele eroice au avut loc într'o măsură pronunțată, mai ales în luptele de după refacere, căci nu cu lașitate se poate face vre-o ispravă. In schimb am văzut și trăit faptele de devotament și de sacrificiu de dinapoia frontului. Pe lângă de a fi oferit locuințele lor pentru încartiruire, mai totdeauna fără nici o despăgubire, apoi bărbații ca și femeile dădeau tot sprijinul mai ales în spitale, ajunse suprapopulate și chear cu totul insuficiente, după ce tifosul exantematic își făcuse îngrozitoarea apariție.

Din această tristă perioadă a războiului, căreia i-am plătit deosebit tribut căzând greu suferind de tifos exantematic, pentru care am fost îngrijit la Iași în spitalul de izolare al Casei Sft. Spridon, aflându-mă ca șef al spitalului militar din Târgu-Frumos, păstrez amintirea devotamentului fără de margini, și cu casa sa pusă la dispoziționea serviciului sanitar și cu energia și priceperea sa în asistența publică, a Doamnei Ana Marcopol, în care am putut vedea o nedesmințită distincțiune și subt raportul profesional ca institutoare și subt raportul personal, mai

ales sufletesc, onorându-mă cu o atenţiune afectuoasă din cele mai demne şi mai alese.

100 21 XII 1932.

Afirmarea minorităţilor etnice.

Rezultatul războiului mondial, dus până la faza cea mai culminantă a principiului naţionalităţilor, a fost afirmarea minorităţilor etnice cu o recrudescenţă nebănuită, Mai înainte, prin jocul prefacerilor şi amestecurilor sociale, se găseau laolaltă naţiuni diferite, convieţuind subt oblăduirea celei mai numeroase dintre ele, care dădea şi coloritul statului respectiv. România în special, pământ frământat în curgerea vremii de tot soiul de neamuri, a prezentat totdeauna aspectul multinaţional, cu mult mai afirmat firește după război când, cu alăturarea Basarabiei, Bucovinei şi Ardealului, numărul diferitelor neamuri s'a înmulţit foarte simţit. Prevalarea însă a Românilor, cu toată situaţiunea politică restrânsă a celorlalte naţiuni şi în special a evreilor, nu da loc mai înainte la nici o afirmare specifică din partea acestora. Se ridica cei drept uneori, în special privitor la evrei, chestiunea condiţiunii lor politice, dar de vre-o înăsprire de raporturi nu putea fi nici când vorba. Li se respecta felul lor de a crede şi de a trăi, potrivit cu obârşia, religiunea şi tradiţiunea lor; şi doar cât se vedea împotrivirea românilor pentru o totală egalizare politică sau naturalizare cum i se zicea; dar în colo nu se manifesta nici o discordanţă.

După război însă, cu toată egalizarea politică deplină a minorităţilor etnice, lucrurile au luat un alt caracter şi, dată prezenţa numeroasă a diferitelor neamuri cu tendinţe centrifuge, de unde România înainte avea un aspect aproape unitar etnic cu excepţiunea mai marcată a evreilor, astăzi, prin afirmarea de sine stătătoare a minorităţilor incorporate, România îmbracă un aspect polietnic în sens discordant, trezind şi în elementele etnice anterioare tendinţe centrifuge, adică inclinaţiuni de simpatie mai mult către elementele etnice similare din alte ţări decât către elementul românesc băştinaş predominant. Astfel

s'a verificat că, orice s'ar face și ori ce s'ar drege, etnicitatea este ireductibilă și neatenuabilă decât doar aparent. Și atunci urmează să se recurgă la un *modus vivendi* de respect reciproc și de concesiuni compatibile cu intangibilitatea condițiunilor cari se impun spre a păstra neștirbită integritatea închegării de stat.

Ori cât s'ar legitima în specie particularitatea unui neam, așa cum se legitimează și particularitatea unui individ, socotită însă acea particularitate, în cadrul unei anumite vieți de stat, după cum se socotește și particularitatea individului în cadrul social, neamului în cauză ca și individului i se impune o anumită conduită, cu toată contrarietatea ce ar resimți-o. Se vede clar că un neam, ca și un individ, este tare înclinat a-și extinde excesiv ființa, fără nici o păsare de încalcarea ce-o face altora. Mai mult decât atât, un neam, ca și un individ, este foarte îngăduitor și păsuitor cu sine și din cale afară de riguros cu altul. Așa-i viața: pentru pacatele altora avem ochi și în ceafă, iar pentru ale noastre nici în față. Incât constrângerea și aducerea la realitate, în vederea respectului cuvenit semenului, sunt dictate imperios. Altfel ar fi naivitate curată pentru ca, pe temeiul unui drept folosit egoistic fără limită și fără măsură, un neam sau un individ să-și nesocotească propriile sale interese și aspirațiuni. De aceia acolo unde neamurile se amestecă, cum e și în România, și unde afirmarea lor particulară poate depăși ușor măsura, mai ales prin încurajări și incitațiuni din afară, vigilența cată să fie și mai mare în sensul conservării unitare a statului.

Ușor ar trăi, dragă copile, o țară cu un neam unitar fără amestecuri polietnice mai ales: dar astăzi un atare caz nu-l oferă decât poate unele țări nordice ale Europei cum ar fi Olanda, Danemarca, Norvegia și Suedia. Restul Europei este împestrițat cu fel de fel de neamuri, fiecare îmboldit în sfera lui de un spirit de eghemonie, ce-l temperează doar prevalarea altui neam; din care pricină convieţuirea armonică devine foarte grea. Ar fi poate Elveția care să ofere pilda unei convieţuiri polietnice armonice printr'un regim politic care nu stânjenește cu nimic desvoltarea fiecărui neam. Se știe că'n Elveția trăiesc laolaltă în

înţelegere subt acelaş regim germani, franceji şi italieni. Dar acolo poate-i de invocat şi vechimea convieţuirii, care a atenuat de nu chear stîns cu totul înclinaţiunile politice centrifuge. Aşa că pilda unui stat nu-i de luat şi pentru altul. După cum pentru un individ sunt fel de fel de conjoncturi, tot astfel şi pentru o naţiune şi mai ales pentru un stat cu un anumit grad de evoluţiune.

După cum indivizii îşi îndrumează viaţa după stadiul de cugetare la care se găsesc, tot astfel şi statele, în specie naţiunile, îşi duc viaţa după nivelul de evoluţiune, sau mai bine zis de civilizaţiune, la care au ajuns. Doctorul Gustave Le Bon a stabilit diversitatea potenţială mentală a raselor, deosebindu-le în: inferioare, africane; medii, asiatice; şi superioare, europene. Impărţirea e necontestat justă, dar poate prea generică. Ea merge şi mai în amănunte extinzându-se şi asupra neamurilor şi respectiv asupra statelor. Ca să nu mi se impute vre-o părtinire, fiindcă chestiunea ar cere o prea deosebită preocupare documentară, nu voi încerca să calific pe români şi nici pe celelalte naţiuni convieţuitoare. Voi arăta numai atât că, indiferent de gradul intrinsec de civilizare ce ar fi să li se atribuie, naţiunile ca şi indivizii se deosebesc foarte mult prin chipul de a simţi mai ales, deci prin chipul de a-şi afirma fiinţa. Aşa că dacă intelectul le-ar putea apropia pe unele naţiuni, în orice caz le deosebeşte mai ales caracterul.

După toate câte s'au petrecut în decursul istoriei, dar cu deosebire după toate câte s'au vădit prin războaiele din urmă şi prin felul de comportare actuală în politica lor naţională caşi internaţională, nu văd bunăoară putinţa unei apropieri firesti între români şi unguri sau bulgari. Dacă am putut vorbi despre un consens sufletesc între indivizi spre a se simpatiza, putem vorbi şi de un consens sufletesc între naţiuni spre acelaş scop. Or între români şi unguri sau bulgari, socotiţi ca naţiuni, un atare consens nu se vădeşte. Şi lucrul poate fi estins şi dus şi mai departe întru a aprecia consensul sufletesc etnic la distanţă. Astfel să vădeşte o simpatie ce-am putea-o numi organică a românilor cu francejii sau italienii, pe când cu germanii se arată în cel mai bun caz indiferenţă. Aşa că există o

psihologie națională și internațională care urmărită și adâncită ar da deslegarea multor evenimente și multor comportări mai ales de ordin mondial.

De aceia, dragă copile, când se vorbește de toleranță și de umanitate, cari se impun ca niște condițiuni capitale de armonioasă convieţuire umană, să nu scapi din vedere realitatea lucrurilor, ireductibilitatea individualităților etnice și grija ce trebuiește avută ca ființa ta etnică să nu ajungă în scădere printr'o neavenită moliciune ori cedare. Națiunea dominantă mai ales trebuie să fie cu atât mai atentă cu cât națiunile incluse pot fi determinate a se deda și la o acțiune de subminare.

101 23 XII 1932.

Activitatea politică. Inainte de război erau două partide politice care-și disputau cârmuirea statului românesc: partidul liberal cel mai cu trecere, mai popular, mai adecvat timpului, și partidul conservator mult mai redus numericește. Se mai închegară și alte două partide mai democrate în sensul larg al cuvântului, dar în nestare de a putea guverna, fiind chear mai slabe numericește ca partidul conservator: partidul radical format subt inspirațiunea lui George Panu, un spirit întru totul occidental, și partidul socialist, format subt inspirațiunea fraților Nădejde, câștigați convingerilor nihiliste, în specie cam comuniste, ale unor intelectuali ruși veniți cu prilejul războiului ruso-turc din 1877. Mai târziu socialismul românesc a fost influențat de militantismul german devenind social-democrat până pe la anul 1900, când a varsat în cea mai mare parte la partidul liberal, cam pe când și partidul radical a varsat în partidul conservator cu excepțiunea de mai târziu a șefului său care, nemulțumit de situațiunea ce i se creiase, a trecut la liberali.

Astfel s'a verificat că partidele politice la noi nu se pot desvolta și menținea decât dacă pot ajunge la guvern. Ele pornesc prin idei, manifestate de numărul restrâns al celor ce le încheagă, dar declină prin interesele cari nu pot fi îndestulate decât prin faptul de a ajunge la cârmă.

Zăbava de a ajunge la cârmă le fărămiţează până la dispariţiune, cum fu cu partidul radical, sau până la declin marcat, cum fu cu partidul social-democrat. Mediocritatea în cultura generală şi starea precară economică au făcut ca la noi mediul să fi fost cu totul potrivnic desvoltării unor partide cu adevărat democrate şi populare.

Incă de mult ajungerea la cârmă, sau la putere cum se zice, a fost mijlocul cel mai lesnicios de a se realiza oarecare bună stare, aşa că până şi cel mai din urmă şi mai umil partizan politic, aparent mişcat de vre-o convingere, a fost gata să renunţe la partidul său de îndată ce s'a putut încredinţa că nu-i cu nimica profitat material. Afară de asta acţiunea politică, cât se exercita, n'avea răsunet, prin felul de organizare electorală, decât asupra unui restrâns număr de cetăţeni şi aceia mai numai dela oraşe; satele, în specie ţăranii, nu alcătuiau decât marea masă neştiutoare folosită politiceşte global, cu un număr foarte restrâns de reprezentanţi şi aceia nu din teapa lor, ci orăşeni şi mai ales mari proprietari.

După război prin exproprierea moşiilor şi împărţirea lor la ţărani, precum şi prin acordarea de vot universal, lucrurile au luat un alt aspect: un aspect care nu putea schimba cu nimic starea de fond a lucrurilor, căci ignoranţa şi mizeria rămâneau aceleaşi; dar, dându-se ţăranilor potenţialitate de înriurire în viaţa politică, centrul de gravitate al atenţiunii electorale trebuia să se disloace forţamente. De unde până atunci fuseseră oarecum alintate oraşele, acum devin alintate satele. Şi cine avea să exercite acea alintare? Partidele liberal şi conservator, aproape contopite prin război, cu absorbirea mai totală a acestui din urmă partid, nu mai puteau avea ascendentul urmărit. Micile partide radical şi socialist le arătaseră de mult ca înapoiate şi puţin grijulii pentru interesele şi aspiraţiunile ţăranilor şi muncitorilor, aşa că dacă ele n'au putut folosi simpatia populară din cauza situaţiunii electorale de odinioară, în schimb au prevenit păturile populare asupra caracterului particularist al celor două partide de guvernământ.

Şi întru cât reformele realizate acum se vădeau datorite împrejurărilor războiului şi nici cât bunelor inten-

țiuni ale guvernanților, țăranii mai ales se țineau cu totul în rezervă față de partidul liberal, singurul ce dealtfel prevala. Punând la socoteală și felul de desfășurare al războiului, decepțiunea ce a urmat după atâta risipă de sânge cu toată compensațiunea teritorială, poporul în masă, țăranii ca și muncitorii și bună parte din intelectuali, s'au depărtat vădit de liberali, căutând altă orientare politică, ce n'o putea găsi la partidul socialist foarte subțiat. Astfel țărănimea mai ales, în incultura ei, apăru ca un teren politic virgin în care oricine, afară de liberali și conservatori, putea să-și împlânte plugul.

Și așa se făcu că se ivi pe orizontul politic românesc steaua generalului Averescu. Simpatizat pentru salvarea cinstii ostășești după decepționanta înfrângere dela început, apreciat pentru însușirile sale de energie din timpul răscoalelor, cu toată nota excesiv de sângeroasă ce s'a impus, generalul Averescu, pentru un popor fără nici o pregătire politică și pentru mulți cari nu vedeau ieșirea decât în intuițiunea și inspirațiunea unui om, a apărut ca cel chemat de fatalitate să dea o îndrumare, sau cel puțin să aducă o îndreptare, cum s'a exprimat și el singur totdeauna cu modestie. Și poate dacă în generalul Averescu ar fi fost un demon sau un geniu draconic, poate dacă și-ar fi putut sugestiona acoliții de primă oră în sensul sentimentului ce părea să-l domine pe el personal, poate dacă ar fi avut un îndemn și un gând de a nu-i scăpa nimic, de a nu se lăsa decât ajutat și niciodată înlocuit, poate România mare ar fi trecut favorabil printr'un regim de dictatură. Pe când, așa cum a fost, cu inconvenientele ce i le semnalăm, trecerea sa pe la cârma țării n'a însemnat nici o deosebire de regimurile trecute: ba a oferit exemplul unor defecțiuni, unice în felul lor prin părăsirea, la intervale, de cei mai apropiați secondanți, năruindu-se astfel, și pe această cale, organizațiunea sa politică atât de promițătoare la începutul ei.

Și în vreme ce îndreptarea intenționată și făgăduită de generalul Averescu nu dobândea realizare; ba dimpotrivă dânsul ajunsese să se sprijine tocmai pe concursul acelora ce avea menirea de a-i îndepărta și înlocui, se înjgheba la Iași încet și nesimțit, într'un caracter inițial

de temeinicie, partidul ţărănesc. Ca unul ce acum eram dispus a face toate concesiunile de doctrină proprie, numai să văd că se înfiripă şi'n România un partid adecvat situaţiunii sale atât de grele şi de complexe după războiu, am participat activ la formarea acelui partid ale cărui manifeste iniţiale au fost redactate: unul, ca scrisoare către săteni, de profesorul Paul Bujor şi altul, ca manifest în special pentru muncitorii târgoveţi, de mine.

Se înţelege că cele pornite la Iaşi nu puteau rămânea locului tocmai în vederea realizării şi succesului ideii. Fiertul trebilor mai departe a avut loc la Bucureşti, urmând un răstimp toate acele frământări şi aranjamente cari au dus la fel de fel de fuziuni şi compromisuri până la fuzionarea cu partidul naţional al Ardealului, când s'a putut profita de slăbiciunea cochetăriei Generalului Averescu cu organizaţiunile adverse partidului liberal atlat la cârmă, conchizând la abţinerea sa în alegerile ce se desfăşurau, şi când partidul naţional-ţărănesc, profitând de gol, a prins locul şi s'a impus, la sfârşitul anului 1919, pentru trei luni la putere. Generalul Averescu, fireşte necăjit, a grăbit căderea acelui guvern, ajutându-se de liberali, spre a-i lua dânsul locul; dar acea apropiere de liberali i-a slăbit aureola politică, ce urma să-i fie tot mai întunecată prin defecţiunile produse.

102

23 XII 1932.

Scurta mea trecere pe la primariatul laşilor.

De altmintrelea afară de presiunile extrinseci, partidul naţional-ţărănesc ajuns la cârmă în felul arătat, nefiind încă decât o forţă aparentă fără nici o consolidare şi nici o solidaritate, ar fi urmat să cadă prin neînţelegeri şi presiuni intrinseci. Şi dovada am avut-o prin mine, constatând personal şubreditatea situaţiunii sale, fiind desemnat ca prezident al Comisiunii Interimare a Iaşilor.

Alcătuit dintr'un conglomerat de elemente şi categorii disparate, printre cari primau cei ce făceau pe socialiştii, cu tendinţă într'un fel de-a deriva partidul întreg

pe această pantă, chear dela instalarea la putere nu era zi în care să nu se manifeste tot soiul de agitațiuni și pretențiuni, fără doar alimentate și de elementele opoziționiste, în special de liberali cari nu se puteau împăca cu starea în rezervă. Atunci am putut să văd în ce măsură ambițiunile îi orbesc pe oameni și cum tocmai aceia ce s'ar fi cuvenit să păstreze liniște și cumințenie, pentru ca ordinea să se poată instaura și o administrațiune dreaptă și cinstită să poată avea loc, porneau dela locuințele lor, sau de prin ateliere, agitând fel de fel de chestiuni; ba privitor la prețul pâinii, ba privitor la prețul altor alimente, ba privitor la alte neajunsuri de ordin public, ca și cum îmbunătățirile cerute sau așteptate, trebuiau să se efectueze peste noapte. Așa se petreceau lucrurile la București, unde Ministerul de Interne în special era permanent invadat și ministrul silit a face cor cu manifestanții, fără doar în speranța unei atenuări a agitațiunilor; și așa se petreceau lucrurile și la Iași.

Era teroarea gloatei. Lucrătorii dela atelierele căilor ferate și lucrătoarele de la fabrica de tutun, după o înțelegere și un consemn ce-l aveau, porneau deodată, la un anumit semnal, lovituri de ciocan sau fluerătoare, și hai cu manifestarea până la mine la Primărie. Poliția bicisnică sau lăsându-se moale intenționat, căci autoritățile erau împănate dinainte cu simpatizanți liberali, nu arăta mai nici o împotrivire; și astfel manifestanții își pierdeau vremea pe uliți, stânjenind cu delegațiunile lor lucrările administrative. Paralel cu această stare de nechibzuire a mulțimii agitate care-și închipuia se vede că o guvernare democrată trebuie să fie una cu dezmățul, se manifesta o totală lipsă de înțelegere și de solidaritate între conducători și corifei. Cei rămași fără vre-o demnitate, jindu-ind se vede locurile celor aflați în scaune, dacă nu manifestau deschis aprobarea pentru agitațiunile sterile ce se produceau, în orice caz nu făceau nimic ca să le împiedice.

Mă vedeam singur, neisbutând nici într'un fel a-i potoli pe manifestanți, îndurând uneori chear invectivele lor. Imi apărea clar, că nu-s mișcați de-un imbold sincer și nici de vre-o nevoie legitimă asupra căreia putea fi vre-un acord sau vre-o temporizare; ei urmăreau cu orice

preţ agitaţiunea. In cât presimţeam că o atare stare de lucruri va da toată îndreptăţirea elementelor potrivnice de a grăbi răsturnarea. Şi ea a venit, mai curând desigur decât se puteau calcula acei ce socoteau că o guvernare democrată comportă un necurmat carnaval. Şi a venit răsturnarea cu instalarea la putere, prin sprijin liberal, a generalului Averescu, când alunecarea aceia a gloatelor, în special resmeliţa dela căile ferate, şi-a găsit sfârşitul în represiunea impusă ce a urmat. Spiritele fără doar s'au recules şi poate că au putut să vadă, cu un regret târziu, nătângia ciudatelor lor mişcări; dar faptele se consumaseră.

De alfel chear dacă schimbarea de guvern nu s'ar fi produs, plecarea mea de la primărie ar fi urmat fatal. Numirea s'a făcut fără consimţământul deplin al corifeilor locali, aşa că din capul locului am fost, cum s'ar zice, boicotat de ai mei. Comunele la noi n'au decât o autonomie aparentă; în special Iaşii nu trăiesc de cât din mila Bucureştilor sau, cum s'ar zice mai bine, din mila centrului. Trebuia, în exerciţiul misiunii mele de primar, să fiu ajutat de corifeii cari se duceau des la Bucureşti şi aveau trecere la cei mai mari. Dânşii nu m'au ajutat, ba mi s'a pretins o comportare ce n'o agreiam, anume aceia de a înlocui funcţionari în fiinţă prin aşa zişi clubişti, adică cu membri de-ai partidului. Incât pentru acest cuvânt, imputându-mi-se că vatăm organizaţiunii politice, mi s'a cerut şi demisiunea, la care aş fi ajuns negreşit dacă mai stăteam la putere. Ar fi trebuit să demisionez, nu fiindcă m'aş fi văzut vre-un moment induplecat calculelor meschine, dar fiindcă n'aş fi avut mijloace, pe cari mai ales atunci le furniza centrul, de a porni ceva lucrări edilitare. Aşa că plecarea partidului dela putere a fost pentru mine cea mai convenabilă deslegare, lăsând pe urma mea măcar o iluziune c'aş fi putut face ceva.

După plecarea mea spiritele s'au potolit. Manifestanţii de odinioară, mai ales după energica represiune ce a urmat, au devenit foarte pâşini, fără doar reculeşi ca dintr'un vis, ce avuseră inconştienţa de a-l socoti aevea şi necurmat. Am avut îndestule temeiuri de a nu-i mai lua în serios; ci compătimindu-i, de a-mi revizui şi mai mult

ideile și ținuta. Iar cât pentru corifeii cari au lipsit dela ceiace socoteam să le fie o datorie sfântă, mi-am zis că oamenii cu mentalități deosebite trebuiesc să se evite; și i-am evitat: mai ales omul politic în care primează interesul personal nu se va împăca niciodată cu omul politic în care primează interesul public.

103 25 XII 1932.

Vana mea năzuință de a fi parlamentar.

In legătură cu scurta mea trecere pe la primariatul Iașilor, e locul de a pomeni de vana mea năzuință de a deveni parlamentar, în timpul din urmă manifestată mai mult formal, prin obligațiuni de ordin politic decurse din faptul de a mă fi anexat unei formațiuni politice: dar odinioară fiind foarte serios. E interesant de relevat în ce măsură, în tinerețe, necunoașterea împrejurărilor și mai ales a oamenilor, te expune la acțiuni despre cari-ți închipui rezultate mari și neapărate, cum fu cazul cu mine.

Ca student mă iluzionam peste samă de activitatea ce-ar putea-o desfășura tineretul universitar cu răsunet asupra intereselor generale publice și mă străduiam, prin conferințele mele și militantismul meu, să văd pornind acea acțiune ce-o socoteam posibilă și mântuitoare. Nu-mi dădeam samă cât de la suprafață se exercita acea acțiune, cât era mai mult un joc de iluziune și că în realitate temeiul trebii îl formau numai aflarea laolaltă, petrecerile, excursiunile, banchetele, balurile... iar ceiace urma să fie seriosul congreselor studențești, nu constituia decât doar un slab exercițiu, un număr de reprezentație și atâta tot. Și cu toate că, convins mai târziu de efemeritatea seriozității în acțiunile tinerești, nu-mi făceam acum prea mare iluziune nici de acțiunile de gloate în general, totuși nu mă puteam desbara de ideia că, prin stăruință, prin evidențiarea chestiunilor grave de ordin social și politic puse sau ivite la ordinea zilei, nu se putea ca cineva, fiind cu totul devotat și sincer, să nu izbutească.

Și așa s'a făcut că, la vârsta de 28 de ani, după ce

terminasem stagiul militar ca medic, ivindu-se un loc vacant de deputat la colegiul al doilea din Botoşani, locul meu de adolescenţă şi de învăţământ liceal, să-mi vie în gând să candidez. Acolo îmi făcusem ucenicia de militant politic, de-acolo am fost exclus din liceu; acolo aveam destui cunoscuţi şi la vot în majoritate generaţiunea mea, Mai că s'ar putea să reuşesc. Şi am candidat fără să mă socotesc îndestul că rivalul meu era principele Constantin Basarab Brancoveanu, candidat în numele partidului liberal, aflat şi la cârmă, şi apoi toate celelalte posibilităţi de constrângere, înduplecare şi poate chear convingere: putinţa controlului votului şi poate şi procedarea prin cunoscutul sistem al suveicei, poruncă categorică funcţionarilor alegători şi, mai la urmă, ce-ar însemna chear reuşita mea într'un parlament aproape totalmente liberal. Şi rezultatul a fost că adversarul meu a avut peste 300 de voturi iar eu numai 80 şi ceva: rezultat ce poate fi apreciat ca satisfăcător, socotind moravurile de totdeauna, şi mai ales pe-atunci, în materie electorală.

Mai târzie vreme, am încercat la nişte alegeri generale, în aceleaşi condiţiuni de regim electoral, la Iaşi, tot singur fiind, căci pe vremea aceia nu era încă detestabilul scrutin de listă actual; însă în condiţiuni mult mai puţin favorabile, fiind puţin cunoscut. Nu-mi amintesc tocmai exact rezultatul; în orice caz eram printre codaşi. Şi în cele din urmă au fost încercările, de data asta nu din îndemnul meu propriu, ci prin aceia că aşa cerea interesul politic al organizaţiunii: să candidez. Şi acum, fiind cum s'ar zice bătrân, chear pentru organizaţiunea mea politică nu mai cadram cu Camera, ci doar cu Senatul. Ş'am candidat la Senat, în două rânduri, mai mult ca să fac plăcerea partidului. Căci după plecarea mea de la primăria Iaşilor, m'am tras deoparte şi câţiva ani n'am mai avut nici un contact cu nimeni politicește până s'a desfăcut D-rul Lupu de organizaţiunea naţional-ţărănistă.

Atunci, fiind prilej de alegeri, în căutare de candidaţi şi de ceva mijloace, a venit la mine profesorul Borcea, fost ministru, desfăcut şi el, din motive proprii, şi alăturat partidului lupist, să mă îndemne să candidez. Şi

am candidat, în dățile din urmă menționate, nu dintr'un imbold propriu, cum se vede; dar nu pot tăgădui, *homo sum*... că s'a amestecat și un sentiment personal, de-a arăta foștilor mei prieteni politici neagreiarea pentru felul lor de comportare. Când a mai fost vorba să candidez și a treia oară, odată resentimentul meu sleit, și găsind fără noimă cheltuelile tot mai simțite, m'am tras înapoi. Și continuu să stau în rezerva impusă și de împrejurări și de convingeri.

Poate că în conjoncturile viitoare să mai fiu determinat a candida; aceasta nu va însemna că personal mai am vre-o râvnă de a fi parlamentar. Și, cu toate c'aș putea avea aerul vulpii din fabulă, care zicea de struguri că-s acri fiindcă nu-i putea ajunge, convingerea mea despre activitatea iluzorie parlamentară derivă din aprecierea instituțiunii în sine; iar nici cât c'aș putea fi paraponisit fiindcă n'am ajuns într'însa. Exclud cu totul cazul meu și nu mă refer decât la cazul altora, la vrednicia și priceperea altora, știuți de toată lumea; dar cari n'au vrut sau n'au putut fi parlamentari. Și atunci când, prin procedeele cari-s cunoscute, folosite, și nu-s altele, parlamentul nu poate strânge laolaltă competențele unei țări, ce bizuință mai poate fi pe el, ca să îndrumeze o țară?

Incât, dragă copile, să te lași cât mai puțin ispitit de politica așa cum se desfășoară, luată mai ales ca o cale de parvenire. Țara nu-i câștigată cu nimic, iar tu îți năruiești din însușirile ce le poți avea și cari se folosesc cu adevărat numai în cadrul a ceiace depinde strict de tine și de punerea în valoare a individualității și carierei tale.

104 26 XII 1932.

Popularitatea. Un factor care odinioară te putea ajuta în politică era popularitatea, adică faptul da a fi cunoscut și agreiat de cât mai multă lume. Indiferent de motivul pentru care se putea să fie cineva popular, circumstanța aceasta îl ajuta politicește, putând deveni ușor membru al parlamentului sau macar al unui consiliu comunal. Astăzi această circumstanță nu mai poate

fi valorificată decât prin faptul de a face parte dintr'un partid politic şi cu deosebire dintr'un partid politic cu perspectiva de a fi chemat la putere.

A fost cu totul accidentală venirea la putere, prin alegeri, a partidului naţional-ţărănesc în 1919. Acest accident s'a produs pe de o parte, cum am arătat, prin antipatia ce şi-o atraseră liberalii, mai ales prin felul cum au condus războiul; iar pe de altă parte prin abţinerea dela alegeri a partidului generalului Averescu. Inainte de aceasta caşi după, faptul nu s'a mai repetat. In ţara noastră nu sunt curente populare determinate pentru cârmuire. De îndată ce capul statului a chemat pe cineva la guvern fie acela chear cu o foarte slabă organizaţiune politică, cum a fost cazul cu domnul Iorga, capătă cel puţin o majoritate parlamentară cu care s'o ducă. Dacă este să cadă, faptul nu se produce prin parlament; ci prin imposibilitatea intrinsecă a guvernului de a cârmui; ceiace s'a ilustrat tot cu guvernul domnului Iorga.

Popularitatea cât o poţi avea te slujeşte în mijlocul partidului în care te-ai găsi, dacă bineînţeles eşti totodată agreiat şi de conducătorii partidului. Altfel niciun partid n'are tăria necesară de a impune pe cineva peste voinţa corifeilor şi în special a şefului partidului. Mai mult decât atât, poţi să n'ai nici o popularitate, poţi să fii chear antipatizat de mulţime, poţi să ai la activ fapte compromiţătoare; dacă corifeii şi în special şeful te-a agreiat, poţi ajunge uşor demnitar sau reprezentant al naţiunii.

Intocmirea din urmă electorală, cu votul pe liste, nu mai ţine nici o samă de valoarea individuală. Şi doar într'atât lucrul este temperat, că admiţându-se totodată şi reprezentarea proporţională, listele adverse caută să se impună şi prin oarecari persoane mai deosebite; aşa că datorită acestui fapt, parlamentul capătă o înfăţisare mai variată şi are un număr de personalităţi mai distinse. Fără corectivul reprezentanţei proporţionale parlamentul ar fi cu totul unitar şi uniform, înfăţişând complect coloratura guvernului, cum era odinioară.

Dar poate fi şi o popularitate măreaţă, copleşitoare, cum a fost acea a generalului Averescu, asemănătoare în oarecare măsură cu a mareşalului Hindenburg în Germa-

nia, sau a ducelui Mussolini în Italia. Numai că generalului Averescu i-a lipsit însușirea și putința de a o folosi. In loc să ia o atitudine cu totul hotărâtă și în afară de orice compromis, mai ales după ce se prezentase cu aerul unui arhanghel mântuitor, relevând „răspunderile" pentru nepregătirea noastră războinică și pentru dezastrul ce-ar fi fost desăvârșit dacă aliații n'ar fi izbândit; generalul Averescu, ajuns la cârmă, a apucat întru totul pe făgașul bătătorit, pe care a fost cu putință să i se întindă toate cursele și să aibă toate insuccesele. Așa că la fiecare revenire la cârmă, pentru motivele expuse mai înainte, decepțiunea gloatelor a fost tot mai accentuată, până în cele din urmă și-au dat adeziunea partidului care, cel puțin prin aparența alcătuirii lui, promitea ceva deosebit: partidul țărănesc.

Și astfel popularitatea generalului Averescu a luat sfârșit odată cu intronarea la cârmă a partidului național-țărănesc, cu scurtul interimat al domnului Iorga, care doar i-a grăbit și îndreptățit curânda revenire. Așa că s'a dovedit că popularitatea nu-i trainică, dacă nu corespunzi așteptărilor ei, și mai ales nu-i trainică, dacă nu te faci în măsură de a o cristaliza și dirija. Căci popularitatea nu se fixează asupra cuiva printr'un proces de conștiință; ea se organizează printr'o dorință, printr'o năzuință, printr'o speranță, pe cari și le concretizează într'un om, obișnuit cel mai în vază și mai cu prestigiu dintr'un moment. Se întâmplă să fie omul acela în corespunderea exactă a procesului social ce se reclamă și se desfășoară, el devine cel puțin pentru o bună bucată de vreme, ca Kemal Pașa sau ca Mussolini, idolul mulțimii. Iar de nu se întâmplă să fie, cum a fost cu generalul Averescu, mulțimea ajunge cu atât mai deprimată cu cât a fost mai nădăjduitoare, și atunci se lasă la voia întâmplărilor, primind cu resemnare orice regim, fie cât de nedrept și spoliator.

Așa că, dragă copile, popularitatea se poate dori, voi, dar nu și realiza. Popularitatea este o circumstanță negândită în viață, și eventual supravenind, trebuie să fii în măsură a o folosi, a o dirija; astfel mai bine-i să nu te nimerească. E fericit cazul că, fiind popular, să și folosești popularitatea. Dar se prea poate să fie și o discor-

danţă între popularitate şi folosirea ei, printr'a aceia că popularitatea te socoteşte într'un fel şi tu eşti altfel; cum fu cazul istoric cu generalul Boulanger în Franţa. Obişnuit popularitatea este o mişcare mistică. Te poţi face vestit printr'un fel de a fi care poate să nu intre deloc în înţelegerea gloatelor şi atunci numai în alternativa de a putea domina popularitatea, cum a făcut-o Mussolini sau Kemal Paşa, poţi să te faci util.

In orice caz consideraţiunea publică să nu te abată dela crezul ce l-ai socoti mântuitor. Căci în consideraţiunea şi siguranţa că viaţa nu se limitează la forma sa obiectivă, şi că cea subiectivă primează şi aceasta poate dăinui după valoarea ei în sine, când n'ai avut succes în viaţă poţi să ai după moarte. Fără doar că nici un contemporan de al lui Iisus sau de al lui Mahomed nu putea presupune succesul ulterior covârşitor al acţiunii lor din viaţă, după cum nici pentru Auguste Comte nu se putea prevedea, din viaţă, ce extensiune şi ce ecou urma să trezească opera sa. De aceia popularitatea este nimerită când se îmbină cu omul adecvat; dar nu-i decât un miraj, ce nu-i de urmărit, când vezi în jurul-ţi gol. Poate lucrarea ţi-i caducă şi viitorul negreşit trebuie să ţi-o îngroape; dar, dacă într'însa este tărie şi virtute, chear nesocotită şi nepopulară în vieaţă, ea-şi va găsi neapărat în viitor tăria şi folosirea.

Cât pentru politica practică, în înţelesul bun al cuvântului, personal am fost abătut a o face prin scrupulele mele principiale. Recunosc acum că nu era cazul de a nu mă adapta, şi pe tine, dragă copile, te sfătuiesc să fii mai conciliant, dacă demonul politic te îmboldeşte a râvni vre-o situaţiune publică. Regimurile politice nu ţin de partidele politice; ci mai ales, în mediul nostru, partidele sunt în dependenţa regimurilor. La o demnitate politică nu se poate ajunge totuşi decât prin partide, cel puţin astăzi; şi anume prin acele partide ce-s calificate oarecum a guverna. Nu-ţi fă niciun scrupul eventual de a îmbrăţişa un partid sau altul. Programele politice sunt dictate de regimurile politice şi ele se aseamănă în părţile de aplicaţiune la toate partidele de guvernământ. Aşa că deosebirea partidelor, cel puţin la noi, este mai

mult după persoane. E nimerit de îmbrățișat acel partid cu ale cărui persoane poți avea o mai mare afinitate. Căci ajungând la vre-o demnitate, o exerciți forțamente, nu după normele poate neavenite ale partidului, ci după temperamentul și cultura ta; și n'am îndoială că, inspirându-te de directivele ce-ți recomand, o vei exercita totdeauna în spiritul dreptății, al sagacității și al bunătății.

105 27 XII 1932.

Oboseala generală și sleirea nervoasă.

Activând în carieră și'n viața publică energia umană se consumă și se reface regulat și continuu într'un ritm care constituie ceiace se numește *sănătate*. După o muncă prea îndelungată și încordată sau exercitată deodată cu prea mare intensitate acel ritm deviază și mai obișnuit se prelungește, așa că refacerea energiei are loc cu întârziere mai mult sau mai puțin accentuată, constituind ceiace se numește *oboseală*. Ajunge ca omul să se reculeagă, să se odihnească, pentru ca oboseala să treacă și buna dispoziţiune a sănătății să revie. Obișnuit niciodată nu se gustă mai cu plăcere odihna sau repaosul decât după oboseală, care însă nu trebuie să depășească o anumită măsură. Căci dacă oboseala este prea mare, ieșind din cadrul posibilității unei refaceri grabnice a energiei, odihna impusă nu mai este plăcută; ceiace tocmai și arată că s'a depășit limita și că oboseala a devenit anormală sau patologică, constituind ceiace în medicină se cheamă *neurastenie*, adică sleire nervoasă.

Sleirea nervoasă provocată numai de o excesivă oboseală, ori cât de accentuată, trece într'un timp mai mult sau mai puțin lung, căutarea limitându-se la odihnă, care din neplăcută un timp prinde a deveni plăcută pe măsură ce sănătatea revine. Dacă însă sleirea nervoasă survine într'un organism debilitat deja într'o măsură oarecare prin boală care, deși vindecată, a lăsat totuși o potențialitate de slăbire, atunci vindecarea se lasă așteptată și nu se dobândește decât prin căutare strict medicală alături de odihna impusă forțamente.

Nu-i aicea locul de a stărui mai departe şi mai mult asupra eventualităţilor sleirii nervoase de îndată ce atinge laturea medicală. Vorbim de sleire nervoasă numai în cadrul vieţii obişnuite, în care mai mult decât se poate crede supravine şi trece în majoritatea cazurilor, fiindcă instinctiv omul îşi impune odihnă. Aşa că, dacă s'ar considera cu bună ştiinţă eventualităţile acestea nelipsite de activitatea umană, cele mai de multe ori sleirea nervoasă n'ar mai ajunge în câmpul medical, unde de multe ori, fără a se socoti îndestul jocul oscilaţiunilor energiei umane în raport cu încordările fizice sau morale ce se impun, se deviază căutarea şi se stăruieşte fără temei în mod special asupra a fel de fel de tulburări organice, cari nu-s decât în dependenţă de starea generală a organismului obosit sau chear sleit.

Iţi atrag atenţiunea cu deosebire asupra acestui punct, dragă copile, fiindcă încă tânăr, deşi medic, înclinam a-mi atribui fel de fel de boale organice, corespunzând feluritelor tulburări cari nu ţineau decât de oboseală şi chear de sleire nervoasă. Ca un moment capital reţin oboseala şi sleirea mea nervoasă când cu mersul în streinătate pentru studii de specializare medicală. Prea în bună stare de sănătate însă nu eram eu chear când am plecat.

Murise tata vara, ceiace mă deprimase, şi eu am plecat spre toamnă fără prea suficiente mijloace, datorite şi acele am arătat cum şi cui, aşa că purtam cu mine şi grija aceasta care, după vre-un an de şedere şi de trecere pe la diferite clinici din Berlin, Heidelberg şi Paris, dovenise evidentă şi justificată. Aşa că la Paris, spre iarna din 1902, m'am simţit obosit; ritmul reparaţiunii energiei mele se alterase; mă hrăneam puţin, căci n'aveam poftă şi tot astfel nici somn destul. Cu lipsa de somn dispăruse aş zice marele reparator, căci în somn are loc mai ales eliminarea substanţelor ce nu mai trebuiesc organismului şi, fără de liniştea somnului, acestea se scurg încet şi chear rămân de tulbură şi otrăvesc toată economia organica.

N'aveam încă practică destulă şi, cum lipsa de poftă de mâncare în special mă îngrijora, raportam mai mult asupra stomahului starea mea, aşa că derivam într'acolo

și pe prietenii medici ce-i consultam; iar sleirea mea generală rămânea mai departe. Nu mai arăt, căci n'ar avea aicea interes, și alte tulburări ce mă necăjeau. Destul c'a trebuit să mă grăbesc a mă întoarce în țară unde, fără vre-o căutare medicală propriu zisă, ce fără doar m'ar fi ușurat mai curând, dar nici eu n'o știam îndestul indica și nici alți medici tineri ca și mine a mi-o vădi, m'am simțit cu vremea tot mai bine și, până în vre-o trei luni, n'am mai avut nimic, preluându-mi cursul activității mele obișnuite.

Iți pomenesc acest caz, dragă copile, fiindcă este cel mai des și nu se știe în de obște a i se da atențiune. Ori de câte ori vei fi muncit mai mult și mai intens, totodată poate având și alte griji și preocupări, vei simți neapărat oboseală, și atunci cel mai bun lucru este să-ți impui odihnă, și fiindcă odihna prelungită supără și lehemetuiește, mai bine-i să schimbi felul muncii și de-i posibil și al preocupării. Varietatea în muncă lasă timp de refacere părților organice surmenate, mai ales din sistemul nervos, și cu aceasta de vindecare. Aceasta să ți-o impui spre a nu sjunge la stadiul de inapetență și de insomnie, cum am trecut eu; căci atunci refacerea zăbăvește. Să nu uiți niciodată că oboseala, dar în specie sleirea nervoasă, este împrejurarea cea mai favorabilă pentru orice fel de îmbolnăviri; că chear infecțiunile, ori cât de virulente, nu pun stăpânire decât pe un organism șubred sau eventual sleit. In toate cazurile de îmbolnăvire a mea gravă, am putut aprecia oboseala și chear sleirea ce le-a precedat și condiționat.

106

27 XII 1932.

Boalele mele. Trec peste varsatul greu de care nu-mi amintesc, căci l-am suferit fiind de țâță, dar ale cărui stigmate le mai port pe față; trec peste malaria care a fost tovarășa copilăriei mele ani de-a rândul, fiindu-mi adânc săpate în minte accesele nesfârșite, ce mă țineau într'o necurmată trohneală, și tratamentul barbar aplicat, din lipsă, numai uneori cu chi-

nina dată în apă cu sila... ca s'ajung la boalele cari pe rând m'au apropiat până la un pas de moarte: pentru două infecţioase ca să relev oboseala şi sleirea iniţială; iar pentru una toxică, spre a releva şi imprudenţa.

Intâia fu tifosul exantematic chear în cele dintâi săptămâni ale isbucnirii lui în timpul războiului nostru mondial. Imi amintesc cum chear după o lună de la intrarea noastră în război, când începu retragerea, de-al cărei aspect văzut şi trăit am pomenit, mă simţeam obosit şi oboseala a tot mers crescând după retragere, fiind tot pe drumuri cu formaţiunile ce acum le aveam subt conducere: dela Piatra Neamţ la Bacău şi de acolo la Tişiţa lângă Mărăşeşti, de unde în scurt a trebuit să mă întorc, în primele zile ale lui Decembre, la Târgu-Frumos, făcând uneori cu trenul zile şi nopţi întregi prin umezeala vremii şi în lipsa frecventă de încălzit. Mă simţeam toropit şi, ajuns la Târgul-Frumos, mă mişcam fără să par cuiva indispus; dar numai eu ştiam cât îmi biciuiam cu voinţa energia, până am căzut gripat dealbinelea şi nu mult după aceia, pe la începutul lui Februar 1917, aflat la Iaşi ocazional pentru serviciu, am căzut manifest atins de tifos.

Când mă gândesc la puzderia de păducherie infectată cu care veneau unii dintre răniţi şi din soldaţi îmbolnăviţi, nu mă îndoiesc că n'a fost medic sau sanitar care să fi scăpat de infectare; dar vigoarea fizicului lor i-a pus pe unii la adăpost de manifestarea infecţiunii, aşa că n'au putut să cadă înfrânşi decât cei slăbiţi fiziceşte, cum negreşit am fost şi eu. Incât oboseala îmi apare ca o imprejurare fundamentală, de nu chear decisivă, în producerea unei boale mai ales infecţioase.

A doua fu febra tifoidă, de care am suferit în toamna anului 1925, după o călătorie prin Ardeal, unde mai bine de o lună m'am obosit vizitând diferite localităţi. Socotind să fiu chit numai cu oboseala, nu-mi întrerupsei călătoria; ba la întoarcere, deşi vădit extenuat, am vizitat Turnu-Severin şi Curtea de Argeş, pe cari le vedeam pentru întâia oară, şi în cele din urmă făcui un popas şi la Constanţa, unde se întâmpla că tocmai bântuia febra tifoidă, de unde se vede că am şi căpătat-o; aşa că, încuibându-se în trupul meu istovit de oboseală, s'a dedat unei

desfășurări din cele mai alarmante, care m'a țintuit la pat aproape două luni. Odată cu trista ei amintire boala aceasta îmi aduce în cuget înviorătorul și frățescul devotament al colegilor medici doctorii C. Tănăsescu și C. Bart cari mi-au dat cele mai neprețuite îngrijiri.

Incât, dragă copile, se impune cea mai mare precauțiune, mai ales obosit fiind și mai ales când oboseala supravine la o vârstă, cum era cea a mea, când forțele nu mai au elasticitatea cerută pentru a se împotrivi îndestul. De îndată ce simțești oboseală, contenește treaba și variaz'o sau chear suspend'o total și nu te întoarce la munca obișnuită decât numai când prinzi să simțești totalmente imboldul și nimic nu te mai face să te gândești la trupul tău. Căci cel mai evident semn de oboseală este grija ce prinzi s'o ai și te preocupă pentru sănătate chear cu mult înainte de a simți vre-o tulburare sau durere anumită și precisă. Scăderea poftei de mâncare, somnul nu tocmai bun și în general o indispoziţiune vagă sunt semnele cele mai caracteristice ale oboselii. Și nu-i chestiunea să cauți distracțiune, adică spectacole și petreceri, cum se obișnuiește mai ales în lumea profană, căci distracțiunea aceasta poate încă să-ți crească oboseala; ci, simțind încă energie, ca să nu-ți fie urât, căci urâtul mai ales obosește, să te dedai la o altă îndeletnicire decât acea ce cu deosebire te-a obosit.

A treia fu o groaznică intoxicaţiune alimentară, prin Februar 1928, pricinuită prin imprudența de a fi mâncat niște cârnați cu hrean alterați. Socotesc că s'a întâmplat poate, că se fi fost mai alterați cârnații ingerați de mine de cât cei ingerați de ceilalți membri ai casei, cari au avut tulburări trecătoare. Dar și aicea înclin pentru oboseală ca factor capital, ce a putut da acea formă excesiv de alarmantă a suferinţii mele. Cu zile înainte nu mă simțeam bine, eram vădit obosit; așa că atunci când s'a produs intoxicarea, organismul n'a avut puterea de a reacționa prompt și energic. Abea cam a treia zi au început tulburările manifeste și s'au trăgănat aproape trei săptămâni cu extenuare ca în tifos, doar cât fierbinţeala a lipsit; iar convalescenţa a fost cam la fel ca în stările infecţioase anterioare.

Necontestat că de altfel, în toate aceste dăţi de suferinţă, organismul meu a dovedit o vitalitate de bază aş putea zice neasemuită. Deşi denutrit peste măsură, redus enorm în greutate, abea putând face câţiva paşi şi aceia fiind sprijinit, totuşi în scurt timp, doar după două-trei săptămâni, mi-am revenit în forma mea obişnuită. Ceiace arată cât îşi poate omul cruţa ca rezervă, mai ales de energie, dacă este atent la desfăşurarea traiului său, evitând cât poate mai mult împrejurările cari îi expun sănătatea; şi faptul capital este să se evite mai ales oboseala prea mare.

107 28 XII 1932.

Partea medicinii în vindecare. In căutarea boalelor lumea profană îndeobşte, în simplismul ei, este înclinată a atribui medicinii un rol cu totul decisiv. Dacă o boală nu se vindecă, lumea profană inculpă pe medic, nu şi pe medicină căreia este dispusă a-i atribui toată puterea, numai să fie şi medicul destul de meşter. In instinctul ei de conservare lumea nu se poate acomoda cu ideia şi a incurabilităţii şi mai ales cu ideia că medicina nu-i decât un factor în vindecare, privind nu scopul ei integral, ci mijloacelc de cari poate dispune şi cari, cât va fi lumea lume, vor fi forţamente limitate, cu toate progresele necontestate de până acum şi cari se vor mai face şi de acum înainte.

Intr'o lucrare a mea, publicată cu ani în urmă în „Revista ştiinţifică" a Universităţii din Iaşi, despre „ce-i real şi posibil în *therapia sterilisans magna* şi în general terapeutică", cu prilejul zarvei ce se făcea cu tratamentul sifilisului prin salvarsan, pe atunci abea descoperit, arătam, sprijinindu-mă şi pe constatările altora, că miracolul aşteptat, cu sterilizarea organismului şi vindecarea radicală prin noul medicament, nu poate exista şi în orice caz nu poate fi după dorinţa noastră, şi extindeam consideraţiunea asupra a orice fel de tratament şi pentru alte boale, punând în lumină relativitatea rezultatelor.

Intr'adevăr cea ce vindecă eventual o boală nu-i un agent unic, ci un complex de agenţi, printre cari primează

firea însăși a insului în cauză: în deobște natura umană singură se vindecă. E vorba de acel principiu, pus în toată evidența și nesusceptibil de vre-o contestare, al lui Hipocrate: *natura medicatrix*, firea vindecătoare. Orice animal, și în specie orice individ uman îmbolnăvit, are tendința firească de a se însănătoși, adică un organism tulburat, deci dezechilibrat, are tendința firească de a se liniști, de-a reveni la echilibru. Asta face că majoritatea boalelor, la majoritatea oamenilor fără nici o căutare, cum se întâmplă mai ales pe la țară și în regiunile îndepărtate ferite de foloasele civilizațiunii, se vindecă singure, ceiace denotă că un factor primordial în vindecare este însăși această tendință organică de revenire la normal, tendință ce nu trebuiește stânjenită, ci înlesnită a se realiza. Și tocmai aicea stă rolul capital al medicinii să nu stânjenească, să nu vatăme: *primum non nocere* și apoi să ajute natura vindecătoare. Prin urmare despre un rol cu totul decisiv, în bună înțelegere a medicinii, nu poate fi vorba, ci numai de un rol de justă apreciere a situațiunii cazului bolnav și de acțiunea ce-ar putea-o exercita cu mijloacele sale, spre a readuce sănătatea.

Firește că medicina s'a perfecționat mult, având și laturi de absolută suveranitate s'ar putea spune, cum este în cazul unor stări toxice sau infecțioase, unde cu vaccinurile și cu serurile realizează minuni, comparativ cu trecutul de odinioară. Dar și aceste rezultate fericite, datorite negreșit perfecțiunii științii și artei medicale, se obțin în alăturare totdeauna cu fondul organic respectiv, fără de care intervențiunea adesea deviază. Așa că simplismul, după care s'ar conchide ușor că cutărei boale corespunde respectiv cutare leac, este cu totul de respins și de condamnat. Orice caz de boală este o problemă în sine, de a o aprecia după datele ce se prezintă legate de ascendența cazului; și numai cunoașterea adâncă, perspicacitatea și experiența pot să dea deslegarea, dacă nu cea mai justă și mai adecvată, în orice caz cea mai apropiată.

De aceia, dragă copile, fiind bolnav, și eventualitatea nu-i exclusă pentrucă nu știu dacă se poate admite o viață fără de boală, îndreaptă-te către un medic încercat, de preferință ajuns la maturitate sau chear bătrân, pen-

trucă în carierele tehnice experienţa este factorul capital, şi urmează sfaturile şi prescripţiunile lui. Nu te lăsa indus în greşala, pe cât de comună pe atât de primejdioasă, de a atribui cine ştie cui, fie chear şi medic, dar poate încă neîndestul de încercat, putinţa vindecării tale. Misticismul popular duce şi la aceia de a se crede în miracole şi de a se apela chear la persoane profane într'ale medicinii, socotite înzestrate cu puteri excepţionale. Se speculează enorm asupra acestei inclinaţiuni mistice mai ales când este vorba de sănătate. Medici chear, fiind bolnavi, nu se pot ţinea în suficientă rezervă subt acest raport; dar mite profanii. Aibi siguranţa că numai medicul încercat şi cu experienţă şi mai ales cu o înaltă conştiinţă va fi singurul în măsură a te salva, dacă poate fi salvare.

Căci trebuie să ne obişnuim şi cu ideia incurabilităţii în cu mult mai multe cazuri decât se crede. Mijloacele moderne în medicină, cu radioterapia, opoterapia, vaccinarea şi seroterapia mai ales, dau iluziunea unor rezultate sigure. Aproape că nu se mai poate deosebi partea realităţii şi posibilităţii de partea închipuirii, stimulată şi întreţinută prin atâtea căi mercantile, printre cari primează reclama din reviste şi din gazete populare mai ales. Omenirea trăieşte o situaţiune de fals şi de mistificare în foarte multe privinţi şi nu-i nădejde să se desbare aşa de curând. Ba poate mai lesne-i de gândit c'are să-şi ducă viaţa tot aşa. Tu, dragă copile, nu te lăsa pradă iluziunii. Smulge-te din făgaşul pornirilor greşite generale prin continua năzuinţă de a fi cât mai în cunoştinţă de realitate; spre care sfârşit îţi poate fi de mare folos, ca să eviţi cât mai mult şi împrejurările de boală, să cunoşti regulele cele mai esenţiale de igienă trupească şi sufletească.

108

28 XII 1932.

Igiena trupească. Până să ajungă în pragul maturităţii omul abuzează obişnuit de trupul său mai ales, trăind viaţa mai mult în neorânduială şi expunându-se astfel la tot soiul de accidente şi de boale, printre cari unele îi pot fi chear fatale; încât cu drept cu-

vânt s'a putut zice, că omul întrebuințează o parte din viață ca să chinuească pe cealaltă. Dar în general mai toate abaterile din tinereță și virilitate se suportă și chear se repară ușor, fiindcă forțele organice au un joc destul de elastic; ceiace cu timpul, la maturitate în special, prinde să se restrângă și atunci perseverarea în abateri devine chinuitoare și chear ireparabilă. Așa că dacă tinerețea s'a putut abate dela rânduială fără urmări prea supărătoare, maturitatea ar putea fi mult zdruncinată și viața pe lângă că e scurtată, dar în ori ce caz și foarte necăjită.

Sănătatea este temeiul fericirii, adică al acelui sentiment de mulțumire ce te împacă deplin cu viața chear când ai contrarietăți, lipsuri și supărări de altă natură. Firește că și în acestea din urmă cată să fie o măsură și o limită pentru ca să nu suferi prea mult moralmente; dar a nu suferi fiziceşte este cel mai mare bine: de organismul sănătos se lovesc boalele, greutățile și supărările ca de un fort blindat; asalturile îl sguduie puțin, dar în nici un caz nu-l doboară. Așa că e mare lucru să te ții sănătos, dragă copile, respectând niște rânduieli foarte simple cu privire la cele mai capitale trebuinți și nevoi ale vieții.

Aerul curat, trupul în soare și lumină, spălat regulat, îmbracat potrivit și comod după anotimp, hrănit cu alimente substanțiale și bune, dedat unei munci de folos care place, dormit la ceasurile de noapte fixate de natura însăși... iată ce trebuie să fie un permanent decurs al fizicului tău; ceia ce se face aproape automatic când ți-ai determinat bine rânduiala traiului și ți-ai făcut un obicei dintr'asta. Locuința să-ți fie cât mai mult îndreptată spre soare, ținută curata și zilnic aerisită; doar nu degeaba răstrăbunii noștri adorau soarele, căci el determină și întreține viața, iar curățenia păstrează sănătatea.

Mânâncă la ore regulate cu abateri de cel mult o jumătate de oră, fără grabă, mestecând totdeauna bine, abținându-te în genere dela orice aperitiv spirtos, folosind ca băutură mai mult apa curată; iar vinul și berea, cu cumpătare și cât se poate mai puțin, numai la masă și niciodată până la îmbătare. Prânzul să fie totdeauna mai consistent; iar cina mai ușoară. Uzează în deobște de lăpturi, ouă, legume, făinoase și fructe; mai puțin carnea

de orice soi şi numai la prânz. Şi toate aceste ingrediente să fie totdeauna cât se poate de proaspete sau excepţional conservate de aşa fel ca să nu poată fi nici umbră de alteraţiune; tot ce poate da de bănuit este mai bine de respins cu totul. Şi tot astfel nu fuma, căci fumatul nu-i decât un obicei şi urât şi vătămător.

Somnul, pe acelaş plan cu foamea şi cu setea, este o indispensabilă trebuinţă a vieţii, căci somnul linişteşte şi echilibrează organismul, înlesnind eliminările substanţelor viciante ale veghei şi ale muncii zilnice. Somnul este o oscilanţă a vieţii, urmând să i se acorde neapărat timpul cerut pentru o cât mai deplină funcţionare. Căci, cu toată deplina îndestulare a organismului în alte privinţi, numai prin nesomn, cum se întâmplă obişnuit după vegheri forţate de anumite circumstanţe, organismul se oboseşte, se sleieşte şi chear se îmbolnăveşte. De aceia culcă-te regulat seara între orele 9 şi 10 şi scoală-te dimineaţa între 6 şi 7; iar vara culcă-te şi mai devreme, ca să te scoli dimineaţa şi mai de vreme în vederea lucrului, mai ales la ţară, urmând să faci un popas distractiv sau de odihnă şi chear cu aţipire, cum se zice siestă, după amează, cel mult o oră.

La sculare dimineaţa spală-ţi cât mai larg, cu săpun mânile, faţa şi gâtul pe cât ajungi; iar dinţii, cu o anumită perioară, freacă-ţi-i cu sare, clătindu-ţi gura cu apă curată, fără aromate cari pot fi mirositoare, dar sunt şi stricătoare pentru dinţi, ce-i mai nimerit a-i spala şi seara. Spală-ţi picioarele seara înainte de culcare, la fiecare două zile, cu apă căldicică sau numai şi cu apă recè, nu mai mult de două minute. Imbăiază-te şi spală-te pe tot corpul în cadă sau la aburi cu duş, odată pe săptămână, o jumătate de oră fără a socoti desbrăcatul şi îmbrăcatul. Vara foloseşte hidroterapia igienică, servindu-te şi de cartea mea specială în această privinţă; iar la ţară scaldatul în plin aer într'o apă cu totul curată, de preferinţă de râu, zilnic zece minute. Inlătură cu totul orice artificiu pentru păr, faţă, unghii şi piele; căci, pe lângă că-s vătămătoare, căneala şi sulemeneala nu-s decât stigmatele neseriozităţii şi chear ale uşurătăţii.

Imbracă-te cu rufe cari să se primenească cel puţin

odată pe săptămână, și cu haine comode. Să nu te strângă gulerul cămășii, ci să fie larg așa ca să poată trece ușor degetele pe lângă gât. Impotriva frigului folosește-te mai bine de mai multe rânduri de îmbrăcăminte, permițând împăturirea aerului protector, de cât un singur rând fie cât de gros: pentru cap pălăria groasă sau căciulă și pentru gât fular. După împrejurări folosește iarna și haine mai lungi, manta, palton și chear blană. Iarna e mai nimerit să-ți fie mai bine mai cald decât mai rece: căci așa zisa *răceală*, care nu-i decât răcirea intempestivă a trupului, expune la foarte multe indispoziţiuni și chear boale. Și, pentru îmbrâcare ca și pentru alte trebi, să observi deasemeni și starea atmosferică, servindu-te de termometru, barometru și higrometru.

Incălțămintea să-ți fie comodă, după picior, să nu strângă deloc degetele; și împotriva frigului folosește mai curând două rânduri de ciorapi, fie și mai subțiri, decât o pereche cât de groși și după împrejurări folosește galoșii și șoșonii; iar la țară cismele și, în călătorie cu trăsura sau sania, pâslarii; căci răceala la picioare poate fi tot atât de supărătoare și cu urmări rele ca și a trupului. Pentru comoditatea mersului tocurile să fie joase.

Dar o trebuință, ce la virilitate și maturitate este tot atât de poruncitoare cași foamea și cași setea, este cea sexuală, în principal având de scop perpetuarea speciei; dar în mod obișnuit, afară de această țintă care nu se rădică îndestul în conștiința omului, ci-i rămasă mai mult în domeniul instinctului, sexualitatea ne procură o plăcere, precum am arătat, ce-i mai presus de a oricărei alte îndestulări organice. Plăcerea aceasta copleșitoare face că nevoia sexuală să nu se poată disciplina direct, ci numai prin abaterea energiei către alt domeniu, cu deosebire al muncii ordonate, așa că pentru îndestularea sexualității să nu rămâie forțamente decât un timp restrâns; astfel numai putându-se practica apropierea sexuală cu măsura ce poate să corespundă convenabil echilibrului organic și chear social. In acest sens împingerea și înduplecarea la muncă, mai ales a sexului femeiesc, ar atenua și chear reduce simțitor prostituţiunea. Cât privește însă satisfacerea sexuală în sine poate ajuta mult și obișnuita cuviință a

femeii iubite care, prin instinct, când nu-şi speculează trupul în chip neavenit, îţi opune zăgazul necesar şi-ţi dă măsura potrivită de urmat. Ca o normă s'ar putea preciza că raportul intim bi-săptămânal în virilitate şi bi-lunar la maturitate este cel mai convenabil. Excesul sexual, ca orişice alt exces, nu poate duce decât la oboseală şi chear la sleire nervoasă cu toate relevatele urmări.

109 29 XII 1932.

Igiena sufletească. Dacă pentru nevoile trupului se impune o anumită rânduială, care este igiena sa, pentru funcţiunile sale cu răsunet în conştiinţa noastră, constituind în totalitate ceiace se cheamă suflet, încă se impune o riguroasă rânduială, care e igiena sufletească sau cum se obişnueşte mai mult să se zică astăzi *igiena mentală*; ceiace nu înseamnă că abea în timpurile noastre s'ar pune chestiunea. Ea s'a pus de mult cu vestita şcoală hipocratică, iar în timpurile mai apropiate vestitul medic german Feuchtersleben a scris un mic dar miezos tratat despre *dietetica sufletului*, adică după cum supui trupul unei diete, în specie unei rânduieli de alimentare, tot aşa să supui şi sufletul unei diete, adică unei rânduieli în funcţionarea sa; aceasta întru a-i menţinea echilibrul sau eventual a-i preveni dezechilibrul lesnicios la inşii cu o vădită predispoziţiune ereditară.

In psihic sau în suflet, ca o totalitate funcţională de relaţiune, deosebim două aspecte: inconştientul sau subconştientul sau instinctul şi conştientul sau ceiace numim obişnuit conştiinţă. In instinct sau subconştient se manifestă *incitaţiunile* şi *reflexele*: iar în conştiinţă *impresiunile*, *ideile* şi *emoţiunile*. Subt imperiul incitaţiunilor reflexele se produc nesmintit şi nu pot fi nici într'un fel dominate: ele emană din fondul adânc şi îndepărtat al speciei şi prin ele omul se identifică cu animalul; prin instinct omul este animal; iar specificitatea sa ca om n'o are decât prin conştiinţă. Asupra conştiinţei şi în special asupra ideilor se poate avea o înrîurire. Impresiunile atârnă de lumea înconjurătoare: ele-s fatale. Ideile numai aparţin

omului și deci pot fi dominabile în expresiunea lor care formează emoțiunile. Incât stăpânirea asupra emoțiunilor și regularea lor numai pe calea ideilor, adică a discernământului, se poate face. Și atunci este de înțeles că numai omul capabil de discernământ se poate dirija pe sine și poate să dirijeze și pe alții. In acest sens omul cu discernământ poate fi socotit ca un factor decisiv în viața socială.

Fără un larg și puternic discernământ, adică fără o elaborare pronunțată a ideilor, conștiința rămâne întunecată și impresiunile constituiesc aproape incitațiuni, iar emoțiunile aproape numai reflexe. Așa că igiena sufletească privește puterea ideativă ce o are cineva, discernând impresiunile și stăpânind emoțiunile. Incât tot echilibrul sufletesc și deci sănătatea mentală stă în posibilitatea judecării și aprecierii impresiunilor, spre a putea domina emoțiunele. Intr'asta ar consta cu adevărat dietetica sufletului, ca să poată limita emoțiunile și printr'asta a lăsa posibilitate de activitate ideilor. Un spirit puternic resistă emoțiunilor ca și un trup robust indispoziţiunilor; dar mai nimerit este ca să se înlăture pricinile emoțiunilor cari sunt împresiunile, după cum se înlătură pricinile indispoziţiunilor, cari sunt diferiţii factori de ordin fizic și chear moral.

Intr'asta și constă igiena sufletească : de întărit pe cât posibil conștiința în miezul ei care este ideațiunea sau discernământul, pentru ca impresiunile oricât de puternice să capete o atenuare și implicit emoțiunile să fie mai domoale. Și ideațiunea nu se poate întări decât prin cunoștințe cât mai aprofundate și mai întinse. Am putea zice că astfel conștiința se robustifică și impresiunile sunt primite subt alt unghi și un alt sens decât cum ar fi primite de o minte slabă congenital sau slăbită ocazional; de unde și emoțiunile se manifestă cu un caracter deosebit și propriu : dominabile de o minte tare și de nedominat de o minte slabă.

Firește că o minte slabă congenital nu poate fi mult întărită și atunci trebuiesc îndepărtate sau atenuate impresiunile, pentru ca și emoțiunile respective să poată fi suportabile. Igiena sufletească privește în primul loc o minte tare, un spirit susceptibil de lărgire, a cărui idea-

ţiune va putea domina emotivitatea, pentrucă nu se va resimţi de impresiuni decât într'o judicioasă măsură.

Se cunoaşte multiplicitatea emoţiunilor, printre cari unele pot fi atât de turburătoare, cum este *mânia* sau *spaima*. Un spirit echilibrat, atent la conduita sa sufletească, nu se va lăsa dominat cu totul de aceste emoţiuni cari l-ar putea face să se dedea la acte reprobabile sau regretabile. Vei considera dinainte, dragă copile, în ce măsură mânia sau spaima pot să-ţi întunece conştiinţa şi să te determine la acte necugetate, aproape reflexe, aşa că te vei opri la vreme cu un rest măcar de judecată, pentru a aprecia la ce te expui; şi astfel îţi vei reveni, şi vei avea marea mulţămire a stăpânirii de sine, care este însuşirea capitală a spiritului sănătos. Când în aceste două ipostase, de frică sau de mânie, vei isbuti a te stăpâni, poţi fi sigur de restul tuturor emoţiunilor, că nu te vor copleşi şi doborî niciodată. O bucurie prea mare, o mâhnire prea adâncă îşi pot avea îndreptăţirea; dar în sufletul tău nu trebuie să răsune decât atenuate prin ideaţiunea ta mereu trează şi atentă.

Obişnuit cu cât îţi poate fi mai largă cugetarea şi cunoştinţele mai bogate cu atât şi impresionarea ca şi emoţionarea pot fi mai mari; dar aceasta nu înseamnă să fii stăpânit de ele, ci numai să le cuprinzi mai mult, resimţindu-te relativ cu mult mai puţin de ele, decât s'ar resimţi un spirit mai redus subt impresiuni şi emoţiuni cu mult mai restrânse. Astfel ceiace ca emoţiune, cum ar fi *iubirea*, *bucuria*, *entuziasmul*, *adorarea*, *veneraţiunea*, ţi-ar face plăcere şi te-ar mulţumi, le guşti subt o formă cât mai extinsă; iar ceia ce ar fi să te îndurereze, ca *ura*, *durerea*, *mâhnirea*, *mânia*, *spaima*, le resimţi subt o formă redusă.

Dar pentru a păstra sufletul întărit şi în special conştiinţa vigilentă, trebuie să ai măsura muncii sufleteşti, după cum o ai şi pe acea a muncii trupeşti. Niciodată să nu întinzi coarda prea mult, pentru ca să nu i se teşească elasticitatea. Niciodată să nu depăşeşti măsura puterii tale sufleteşti; ci să te opreşti la vreme ca să nu obosesti, căci oboseala psihică este poate şi mai gravă ca oboseala fizică. Oboseala psihică te duce la lipsa de cumpăt, la ex-

citabilitate, la ceiace francezii numesc „slăbiciune iritabilă". Cu oboseala psihică pierzi acea voie bună cum se zice, acea dispoziţiune şi cu deosebire, când cineva are natura fericită de a-l poseda, pierzi acel umor, acea voioşie care face tot farmecul sufletului, după cum ţinuta fizică face farmecul trupului.

Dealtminterea sufletul se foloseşte mult şi de igiena trupului. Dar află cea mai mare a sa înviorare, când ar fi pe pragul oboselii, în diversiuni şi distracţiuni de artă mai ales. Călătoriile cu acest scop sunt totdeauna întrămătoare, dar şi diversiunile pe loc pot fi tot atât de folositoare şi încântătoare. Lecturi de altă ordine şi de alt conţinut decât acel ce te-ar preocupa obişnuit, sunt foarte bine venite. De asemenea teatrul bine ales şi muzica de înaltă şcoală, fie executată de alţii, fie de tine dacă cunoşti vre-un instrument, sunt ca un fel de baie pentru suflet. Insă mai presus de orice agent binefăcător pentru suflet, este natura însăşi cu priveliştile ei, cu atât mai încântătoare cu cât sufletul este mai pregătit şi mai dispus să le înţeleagă şi să le guste vraja.

110 29 XII 1932.

Inţelepciunea. O parte chinuitoare a cugetului omenesc pentru unii inşi, este preocuparea aflării sensului existenţii, cu alte cuvinte cunoaşterea raţiunii obiective a naturii; ceiace constituie o imposibilitate. Urmărirea sensului lucrurilor, în specie al lumii şi al vieţii, nu-i decât proiectarea în afară a necesităţii pentru om de a-şi preciza un sens. Aşa că sensul ce cată să se dea în definitiv vieţii şi implicit lumii este cu totul subiectiv, este strict în raport cu nevoia noastră de o ţintă, ce s'o urmărim pentru a ne stimula şi încuraja activitatea. Şi pentrucă sensul dat lucrurilor nu-i în realitate decât subiectiv, rezultă atâtea şi atâtea deosebiri de sens, după capacitatea şi orizontul fiecăruia; aşa că bine a zis latinul *quot capita tot sensus*, câte capete atâtea înţelesuri.

Dar proiectarea în afară a înţelesului ce instinctiv

căutăm să-l dăm lucrurilor, ne ţine în iluziunea că realmente l-am şi aflat şi că nu poate fi altul decât acel conceput de noi. De acolea reiese acea stăruire într'o anumită direcţiune după cum am arătat îndestul şi, prin eventualitate de sugestionare, acea afirmare adesea coplesitoare ce se desfăşoară mai ales cu religiunile. Sensul subiectiv, şi deci relativ, este luat ca sens obiectiv şi deci absolut. De aceia este fatală neînţelegerea între oameni şi aproape că nu se poate nici spera, chear prin cele mai doveditoare constatări, să se poată introduce şi generaliza în cugetul popular relativismul şi cu aceasta orientarea bizuită pe alt concept decât cel al absolutului.

Odată însă ce cugetul nostru s'a ridicat la înţelegerea acestei situaţiuni, el părăseşte punctul de vedere absolut, nu caută să mai urmărească raţiunea în sine a lucrurilor, admiţând chear c'ar putea fi vreuna; ci caută să stabilească conceptul cel mai adecvat pentru orientarea pe cât posibil a tuturora, şi nu-l găseşte decât în constatarea realităţii existenţei umanităţii, aşa precum am arătat. Dacă nu se poate pipăi, dacă nu se poate evidenţia într'un ceva mai concret şi mai material, umanitatea există totuşi în acea totalitate invizibilă, dar reală, a achiziţiunilor activităţii umane, în tot decursul ei până astăzi. Umanitatea-i patria în care ne-am născut, familia în care am crescut, limba pe care o primim de-a gata, cultura universală care ne luminează viaţa şi ne pune la îndămână toate mijloacele spre a ne desvolta şi a ne îndestula toate nevoile trupeşti şi toate judicioasele aspiraţiuni sufleteşti.

Lucrul acesta a fost simţit instinctiv de marii cugetători ai lumii şi de aceia toate învăţămintele lor, subt aspecte variate după loc şi după timp, se aseamănă în fond. Atitudinea aceasta a fost cea mai veridică, cea mai chibzuită, cea mai cuminte, cea mai înţeleaptă. Numai pe calea aceasta ne ridicăm la înălţimea unei înţelegeri relative, dar foarte cuprinzătoare, şi ne smulgem din vălmăşagul frământărilor orbeşti, pentru a trăi o viaţă degajată de micimile implicate de încăierările fatale dintre oameni, când nu au putinţa unei astfel de orientări.

Fericite spirite acele cari au avut mai din vreme această înţelegere; dar nu mai puţin de luat în samă, şi ca

pilde, sunt și acele cari, prin jocul zdruncinător al vieții, s'au ridicat macar la maturitate la înțelepciune. Căci în ce cată să consteie în definitiv înțelepciunea de cât în acea atitudine de apreciere a fatalității lumii și vieții cu toate feluritele lor manifestări? Omul poate să conceapă ceva și să tindă a-și adapta lucrurile după el în loc să se adapteze el după ele, să se proptească oarecum spre a le deriva după dorința și inclinațiunea firii sale; dar nu mai puțin se vede și se constată că ultimul cuvânt îl are tot fatalitatea, tot lumea și viața cu determinantele lor intrinseci, și că mai cuminte este a te lăsa curentului năvălitor și copleșitor decât a te împotrivi zădarnic. De aceia atitudinea de spectator, pe cît se poate mai din vreme, este acea convenabilă.

E drept că interesele nu te îngăduiesc totdeauna să urmezi calea aceasta a înțelepciunii. Și nu te îngăduiesc mai ales când n'ai o pozițiune independentă, când spre a trăi trebuie să pactizezi fel și chip. Dar nu-i mai puțin adevărat că și omul se lasă prea mult ispitit de valorile și aprecierile curente și pune oarecum un sentiment de ambițiune și de glorie de a fi introdus și cotat printre ele.

In privința aceasta am a-mi imputa personal foarte mult. Indelungă vreme am legat fericirea de putința ajungerii la vre o situațiune înaltă socială și m'am sbătut zădarnic în această direcțiune. Aș zice că parcă fatalitatea mi-a fost favorabilă ca să nu ajung, pentru ca prin compensațiune să mă dedau studiului și mai larg și meditațiunii, ca să mă ridic din mocirla aceasta a ambițiunilor deșarte și să apreciez cât pierde omul limitându-se în câmpul vanității și al îndestulării oficiale, în loc să facă cât mai de tânăr sforțări de a se smulge, dacă natura sa nu l-a dispus din capul locului pentru înțelepciune.

De aceia, dragă copile, nu te lăsa ispitit de dulcegăriile vieții curente, ci silește-te a-ți exercita în așa fel cariera, ca să poți trăi mai independent și să poți nesocoti orice situațiune oficială. Cadrul vieții sociale încă nu s'a ridicat de așa fel ca să îngăduie numai celor *rari nantes in gurgite vasto* să ajungă întru a direcționa mulțimile, admițând că aceasta ar fi posibil vreodată. Dar mai în bună socotință admițând că aceasta nici nu poate fi posibil după

toate câte le-am expus, ridică-te la conştiinţa acestei situaţiuni ce nu se poate schimba şi aibi siguranţa că, fără o abdicare adesea înjositoare de conştiinţă, n'ai putea niciodată isbuti să te aşezi printre oficiali.

Gândeşte-te că marii îndrumători ai omenirii, marii descoperitori şi născocitori, marii ei binefăcători, marii ei apostoli au fost în deobşte în afară de oficialitate, care mai ales, în împrejurările de astăzi, cu alegerea din şi prin grămadă, nu poate fi decât mediocră, şi vezi în ce bună companie te-ai găsi având o stofă similară. Dar chear ne-având acea stofă, poţi aprecia din toate câte ţi-am expus, că nu poţi fi decât mai câştigat şi mai ales mai împăcat în sine privind lucrurile, omeneşti mai ales, subt acest unghi de înţelepciune: căci în măsura în care îţi lărgeşti şi-ţi înalţi cugetul şi demnitatea, pierzi tot mai mult din defectele ce te-ar putea face agreiat; aşa că, şi după spusa lui Eminescu din *Glosa*:

«Nu spera, când vezi mişeii
La izbândă făcând punte;
Te-or întrece nătărăii,
De ai fi cu stea în frunte».

111

30 XII 1932.

Bătrâneţa. „Nu sunt vremile subt cârma omului, ci bietul om subt vremi": asta-i realitatea şi când Miron Costin l-a calificat de „biet" pe om, a ţinut negreşit s'arăte tragismul acestei situaţiuni, de a nu se putea cârmui vremile cu toată excesiva noastră bunăvoinţă şi încordare; ceiace Eminescu a exprimat, potrivit cu firea sa, prin aceste strofe din *Inger şi Demon*:

«A muri fără speranţă! Cine ştie amărăciunea
Ce-i ascunsă'n aste vorbe? Să te simţi neliber, mic,
Să vezi marile-aspiraţii că-s reduse la nimic,
Că domnesc în lume rele căror nu te poţi opune.
C'opunându-te la ele tu viaţa-ţi risipeşti—
Şi când mori să vezi că'n lume vieţuit-ai *în zadar;*
O astfel de moarte-i iadul! Alte lacrimi, alt amar
Mai crud nici cu putinţă: *simţi că nimica nu eşti*».

Iar Vasile Conta, subt alt unghi privind evoluțiunea lumii și a vieții, zice tot în versuri, definind *viața :*

«Vedem timpul cum se scurge,
Cum torentu-i pe pământ
Totul sfarmă și distruge.
Timpul fuge,
Viața curge
Și cu-această suspinare
Ne târăște la mormânt:
O nimic, cât ești de mare!»

Aceste aprecieri vădesc neîmpăcarea omului cu nestatornicia lucrurilor și mai ales cu neputința sa de-a schimba sau de-a fixa cât de cât ceva în firea lor. Dar toate aceste constatări au loc prin obiectivitate și mai ales prin privirea analitică a lucrurilor. Aspectul acestora se schimbă cu totul prin subiectivitate și mai ales prin privirea lor sintetică; numai că acest unghi de privire nu se pune în lumină decât printr'o mai aprofundată cercetare precum am văzut și mai ales prin înțelepciune. Insă graba vieții, pornirile noastre instinctive, și chear cele conștiente, ne prind în vârtej, așa că nu ne rămâne timp de reculegere, și înțelepțirea nu vine decât târziu, dacă vine, în preajma bătrâneței.

Bătrânețea, dacă nu-i minată de vre-o infirmitate supărătoare, este mai totdeauna înțeleaptă. Ca tineri și ca maturi noi judecăm bătrânețea în comparațiune cu stările noastre cari ne pot da satisfacțiuni intense, dar și mari inconveniente, și înclinăm a socoti că restrângerea puterilor fizice trebuie să fie foarte supărătoare; tocmai ceiace nu-i. Mă găsesc încă în maturitate, deși cam pe sfârșit și am avantajul unei înțelegeri a lucrurilor și a oamenilor care mă face să nu mă mai tulbur; dar presimt că, înaintând spre bătrânețe și afundându-mă în ea, afară de-a mă îmbolnăvi sau de a cădea în mare lipsă materială, n'aș putea fi decât mulțumit.

Aceasta ca sentiment propriu ce văd că se deșteaptă în mine; dar, în calitate de medic la azilurile Galata și Balș, unde mă aflu regulat în mijlocul a zeci și sute de bătrâni de ambele sexe, am putut să-mi dau samă mai în larg de psihologia bătrâneței la inși, cari nu s'au ocupat

niciodată sau prea puţini dintre dânşii cu problemele vieţii, inşi cari au dus o viaţă încercată şi grea mai totdeauna, cari nu au tocmai asistenţa ce le-ar conveni mai ales în criza de astăzi, şi cari acum nu caută decât să trăiască totuşi cât mai mult.

Mi se tânguiesc regulat de indispoziţiunile lor fizice, căci cele morale nu-i mai ating; şi mi se tânguiesc cu cea mai vie persistenţă şi nădejde de a se face bine şi de a trăi. Pentru ce? Eminescu zice: „şi vor muri când nu vor mai avea la ce trăi". Ori bătrânii aceştia, în marea lor majoritate, după socotinţa obişnuită, n'ar mai avea la ce trăi. Fără rude sau chear cu rude cari nu-i mai cercetează, fără atenţiuni deosebite, muncind prea puţin fiindcă puterile nu-i mai ajută, ei totuşi caută să trăiască. Ceia ce vra să zică, observând situaţiunea aceasta, că au încă la ce trăi. Cu toată amorţirea fizicului, cugetul este încă în vigoare şi se menţine, am putea zice, în virtutea inerţiei.

Fireşte că nu vizez aicea bătrâneţa excepţională a unor mari patriarhi şi conducători de popoare, la cari am putea zice, cum fu cazul fericit al lui Clémenceau sau Hindenburg, că maturitatea, obişnuit terminându-se la 60, 63 sau 65 de ani, nu mai are capăt şi că la atari făpturi bătrâneţa nu supravine decât ca să se confunde cu moartea. Menţionez numai bătrâneţa obişnuită, acea stare în care, dacă puterile fizice nu mai ajută, ajută în schimb puterile morale cari se pot menţinea cu totul integrale şi pot să fie folosite din punct de vedere social.

Aceasta a şi făcut de a se respecta bătrânii, de a se venera, pentrucă la dânşii se poate strânge, prin faptul experienţei şi a tot felul de încercări şi contingenţe, o comoară de cunoştinţe cari pot fi folosite de tineri şi de maturi. Bătrânul nu mai poate să se sforţeze pentru practicarea deplină a carierei ce a avut-o; dar el poate da poveţe şi urmează, în bună înţelegere a intereselor vieţii sociale, să fie totdeauna consultat şi ascultat.

Din păcate lucrul nu se mai face decât pe o scară foarte redusă; ceiace dăunează enorm tineretului. Fără proprie înţelepciune, cum este şi natural să fie, tineretul ar putea totuşi găsi uşor înţelepciunea cel puţin la unii

bătrâni, de nu chear la toți cari-s valizi sufletește. Numai să-i privească, să le prindă acea deplină împăcare cu viața chear ori cât de aspră, acea seninătate emanată din atenuarea și chear stângerea emoțiunilor, și-și vor putea da samă tinerii câtu-i de bine să poți ajunge bătrân la fel, nerisipindu-ți puterile și aspirațiunile așa într'o doară fără sens și fără orientare.

Tu, dragă copile, care-ai putut să te bucuri de atențiunea soacră-mi, a mamei-nana cum îi zici, de atențiunea soției mele și a mea, acum porniți spre bătrânețe, ai putut să apreciezi la măsura justă afinarea spiritului matur, dar mai ales a spiritului bătrânesc. Cartea aceasta-i scrisă cu intențiunea de a-ți fi de folos mai în toate ocaziunile vieții; dar cum sunt infinit de variate contingențele vieții, păstrând în cuget și'n inimă consideraţiune și venerațiune pentru bătrânețe în general, caută de leagă totdeauna cunoștință și chear iubire filială cu bătrânii de ambe sexe și cere-le povață, după împrejurări și după cazuri, unora sau altora.

112 31 XII 1932.

Retragerea. Declinul vieții obiective este fatal, precum am arătat și într'o lucrare a mea despre *Bătrânețe și senilitate din punct de vedere clinic*, așa că toate încercările de întinerire, ori macar de prelungire oarecum peste termen a vieții, sunt sau artificii efemere sau curate aberațiuni, Omul cată să se acomodeze cu aceasta și să-și impună regimul cerut de restrângerea firească a puterilor sale organice și spirituale. „Slujitorul activ al umanității începe, la 63 de ani, o înțeleaptă retragere, dar păstrând o înrâurire consultativă", zice Auguste Comte. E data pe care el o socotește după împărțirea vieții umane în etăți cuprinzătoare de un septenar sau mai multe. Dar fie că înțeleapta retragere începe exact la 63 de ani sau ceva mai înainte, la 60, sau mai târziu, la 65, acea retragere trebuie să aibă loc cu voință și conștiință, pentru ca să n'o impună fatal natura, făcându-ne să ne resimțim dureros de constrângerile ei.

Societatea, în specie statul, prevede pentru slujitorii

săi oficiali retragerea prin pensionare. Nu-i vorbă creiază unele privilegii neavenite, cum este pensionarea foarte târzie, la 70 de ani sau chear după, a profesorilor universitari, cel puţin la noi; dar aceasta n'are loc decât prin egoismul nestrunit al universitarilor înşişi ajunşi în demnităţile cari decid de atari privilegii, ce nu pot avea sens subt nici un cuvânt; şi-i cu atât mai trist faptul cu cât emană de-acolo de unde ar fi să pornească indicaţiunile unei vieţi cât mai drepte şi mai echilibrate. Dar societatea îşi stabileşte directivele sale prin oameni, şi când se întâmplă să nu fie la cârmă cei indicaţi, oamenii îşi fac cum s'ar zice treburile; şchioapete societatea, numai lor să le meargă bine. Aceasta-i una din multele şi multele alte şchiopături ale societăţii, pe cari le-am arătat îndestul şi cari îndreptăţesc rezerva unui om cu simţ, de a se trage de o parte când n'are putinţa de a schimba ceva.

E de sine înţeles că societatea va câştiga numai atunci cu adevărat, când cât mai mulţi inşi îşi vor pricepe rolul social şi nu se va aştepta numai dela măsuri de stat, măsuri luate de aceiaşi oameni interesaţi, îndreptarea lucrurilor. Aşa că se impune *autoameliorarea* individuală şi familială, spre a se ajunge mai lesne şi mai sigur la ameliorarea colectivă socială. In acest înţeles şi omul singur cată să-şi impună retragerea din propria sa carieră, cu bună voie, bine înţeles având din vreme grija unor economii spre a avea cu ce să-şi indestuleze nevoile traiului.

De altminteri retragerea, în specie din carieră, nu implică suspendarea totală a activităţii spirituale; ci rămâne ceiace Auguste Comte denumeşte „înrâurirea consultativă", adică, dacă nu permanenta directivă, în orice caz povăţuirea asupra părţilor delicate ale carierei. Imi stă în minte ca o pilduitoare conduită în această privinţă cazul meşterului caretaş ieşan Gustav Cornelson care, deşi trecut peste 80 de ani, îşi conduce singur atelierele cu o pricepere şi o vigoare de cari nu pot fi capabili mulţi tineri. I-am imputat faptul că, afară de meşterii obişnuiţi şi ucenici, n'are şi un conducător căruia să-i poată trece mâna; dar n'a putut să-mi exprime decât regretul de a nu fi găsit şi că odată cu el se va stinge poate şi întreprinderea sau, în cel mai probabil caz, va fi speculată, în

chipul cunoscut astăzi, de întreprinzători improvizați.

De altfel în acest sens și cazul meu profesional este de-o potrivă vorbitor. La așezămintele la cari mă găsesc nu-s decât singur medic. N'am medic secundar și n'am nici măcar interni medicinești. Cu toată dragostea ce-aș fi avut de a transmite felul meu de a exercita arta medicală și mai ales hidroterapia, n'am avut cui. Incercările de a apropia pe cineva, fără perspectiva cât mai vădită și mai sigură a unui câștig material imediat, nu mi-au isbutit. Așa că după cum n'am făcut prozeliți culturali, n'am putut face nici prozeliți medicali. Instituțiunile oficiale în vază absorb totul, pentru că societatea este astfel închegată, cel puțin la noi, că numai prin vadul lor se poate trăi și mai ales parveni.

Generațiunile actuale sunt mai puțin dispuse pentru o muncă de fond și mult mai mult pentru o muncă ori cât de aparentă, dar care asigură parvenirea. Trăim o perioadă în care mai nimeni nu-și leagă viața sau cum s'ar zice soarta de concentrarea la o anumită muncă, pe care s'o efectueze în chipul cel mai desăvârșit posibil pentru inima și cugetul său, înainte de a o efectua pentru beneficii. Și fiind așa în toate direcțiunile, cade greu unui spirit mai serios și mai onest, greu până la imposibilitate de-a participa la această desfășurare de neseriozitate și de speculă. Asta și face că retragerea în timpurile de față este și un fel de eliberare de contrariantele contingențe ale vieții sociale.

Pe măsură ce viața organică îți declină și în paralel cu ea se restrânge și ființa ta colectivă morală prin desfacerea unor prietenii sau în chip firesc prin moartea ființelor scumpe cari te inspirau, te simți și mai izolat. Generațiunea care vine, care se revarsă la viață, prinde să nu te mai cunoască; în orice caz prinde să nu mai fie nici macar un ecou al aspirațiunilor și învățăturilor tale. Tocmai atunci, prin retragere, te transpui în unica stare convenabilă, de a te îndrepta subiectiv spre propriul tău cuget; iar obiectiv spre natura largă, spre fenomenele, tainele și frumusețile ei. Le privești, le scrutezi și te îndestulezi de farmecul lor. Ba ai chear regretul că nu te-ai dedat mai demult unei astfel de vieți. Animalele, plantele

pădurile, văile, dealurile, munţii, fluviile, lacurile, marea... te întâmpină parcă cu o atenţiune ce rar ai avut-o în mediul social; şi parcă te doare că nu le-ai băgat îndestul în samă; parcă ai dori să trăieşti încă cât mai îndelung şi cât mai mult în tovărăşia lor.

Observând deaproape natura, abea atunci înţelege omul cât poate să inveţe dela ea. Câtu-s instinctiv de superioare omului animalele, mai ales prin resemnarea lor; câtu-s de gingaşe plantele şi cum depăşesc prin frumuseţe şi maiestate orice s'ar închipui despre împodobirea omenească. Atunci îţi apare evident, dragă copile, cât formezi un tot laolată cu firea toată şi cât îţi e de bine venită înţelegerea aceasta mai din vreme; căci prin conştinţa aceasta, emanaţiune a propriei tale cugetări degajate de balastul josniciilor şi ispitelor, atingi prin tine însu-şi realmente fericirea, după vorba lui Chamfort, pusă ca epigraf la *Aforismele* lui Schopenhauer, pe cari trebuie să le citeşti fiind traduse şi în româneşte de Titu Maiorescu: „Fericirea nu-i lucru uşor; e greu s'o găseşti în sine-ţi şi-i imposibil s'o găseşti aiurea".

TABLA DE MATERII

Pagina

Notiţă despre autor V
Conceperea, alcătuirea şi menirea acestei cărţi. 1

I. Copilăria şi adolescenţa

1. Cine n'a întemeiat o casă şi n'a crescut un copil, n'a trăit. . 7
2. Curiozitatea şi atenţiunea la copil 9
3. Necesitatea unei călăuze în viaţă 11
4. Greutatea primei îndrumări în viaţă 12
5. Iluziunea schimbării fundamentale a societăţii . . 15
6. Primejdia unei excesive generozităţi 18
7. Grija de sine şi biruirea apucăturilor rele . . . 20
8. Corect în viaţa privată şi desinteresat în viaţa publică . 22
9. Ireductibilitatea firii sufleteşti 24
10. Puterea predispoziţiunii şi partea educaţiunii . . . 27
11. Interpretarea vieţii şi a lumii 29
12. Veracitatea bunului simţ 32
13. Acomodarea prin simpatie 33
14. Cunoaşte-te pe tine însu-ţi 36
15. Limbajul este un produs social 38
16. Deviaţiunea mea şi un gest neuitat 41
17. Evitarea oricărui militantism până la virilitate . . 44
18. Cultivarea artistică şi mai ales muzicală . . . 46
19. Studiile asupra cărora trebuieşte stăruit . . . 48
20. Călătoriile mele şi o neuitată cunoştinţă . . . 50
21. Educaţiunea şi instrucţiunea pozitivă 53
22. Cunoaşterea ţării tale 56
23. Indrumarea sentimentală şi volitivă 57
24. Insuşiri spre a fi om deplin 60
25. Deşteptarea instinctului sexual 63
26. Manifestarea pornirii sexuale 66
27. Domolirea pornirii sexuale 68
28. Echilibrul funcţiunilor organice prin gimnastică . . 70
29. Diversile tipuri intelectuale 72
30. Indrumarea spre o carieră 74
31. Inclinarea spiritului meu şi alegerea carierei mele . . 76

Pagina

II. Tinereţa

32. Serviciul militar 80
33. Armata este o şcoală socială 82
34. Războiul este un fenomen social permanent . . 84
35. Războiul constituie *ultima ratio* inevitabilă . . . 87
36. Progresele mijloacelor războinice; ineficacitatea Ligii Naţiunilor. 90
37. Cariera ostăşească 92
38. Cariera preoţească 94
39. Cariera meşteşugărească 97
40. Cariera agricolă 99
41. Cariera industrială 103
42 Cariera comercială şi financiară 105
43. Cariera marinărească 108
44. Cariera aviatică 110
45. Cariera profesorală 112
46. Cariera juristică 115
47. Cariera poliţienească 118
48. Cariera funcţionărească 120
49. Cariera literară 122
50. Cariera ziaristică 125
51. Cariera artistică 127
52. Cariera distractivă 129
53. Cariera tehnică 132
54. Pregătirea carierei alese 136
55. Perfecţionarea carierei 139
56. Practicarea carierei 142
57. Alegerea şi fixarea domiciliului 145
58. Fiinţa noastră exterioară sau obiectivă şi morală . . 147
59. Moartea tatei 149
60. Viaţa noastră interioară sau subiectivă şi spirituală . 153

III. Virilitatea

61. Primul pas în viaţa socială 156
62. Legături de rudenie 158
63. Legături de cunoştinţă 161
64. Legături de prietenie masculină 163
65. Legături de prietenie femenină 165
66. Dragostea şi căsătoria 168
67. Particularitatea organo-psihică a femeii . . . 171
68. Greşelile feminismului 174
69. Barbatul trebuie s'o întreţină pe femeie . . . 177
70. Căsnicia şi căsătoria mea 179
71. Copiii şi creşterea lor 182
72. Cugetarea conştientă este caracteristica omului . . 185
73. Instinctul animal şi cugetarea umană 188
74. Legea celor trei stări ale spiritului uman . . . 191
75. Diversitatea atitudinilor de cugetare şi bunul simţ . . 193
76. Misticismul popular 195

Scanned with OKEN Scanner

Pagina

77. Răscoalele țărănești din 1907 199
78. Misticismul cultural 202
79. Atitudini religioase 204
80. Iluzionări mistico-sociale 208
81. Iluzionări mistico-spirituale 211
82. Deviațiuni mistico-spirituale 215
83. Atitudini morale 217
84. Atitudini sociale și politice 220
85. Atitudini filosofice 224
86. Atitudini științifice sau pozitive 226

IV. Maturitatea și bătrânețea

87. Stabilizarea spirituală 232
88. Libertatea spirituală 235
89. Afirmarea deosebirilor naționale 238
90. Ireductibilitatea raselor, neamurilor și popoarelor . . 241
91. Resemnare și ecvanimitate 244
92. Toleranță și liberă cugetare 246
93. Activitatea publică și culturală 249
94. Activitatea culturală în mediul intelectual . . . 251
95. Activitatea culturală în mediul muncitoresc . . . 254
96. Ivirea răscoalelor, revoluțiunilor și războaielor . . 256
97. Războiul balcanic din 1912-1913 260
98. Războiul mondial din 1914-1918 264
99. Participarea mea la război 268
100. Afirmarea minorităților etnice 271
101. Activitatea politică 274
102. Scurta mea trecere pe la primariatul Iașilor . . 277
103. Vana mea năzuință de a fi parlamentar . . . 280
104. Popularitatea 282
105. Oboseala generală și sleirea nervoasă . . . 286
106. Boalele mele 288
107. Partea medicinei în vindecare 291
108. Igiena trupească 293
109. Igiena sufletească 297
110. Înțeiepciunea 300
111. Bătrânețea 303
112. Retragerea 306

Scanned with OKEN Scanner

PRETUL 150 LEI

Depozit general
Cartea Românească — Iaşi

Scanned with OKEN Scanner